

ŽIROVSKI OBČASNIK

ZBORNİK ZA VSA VPRAŠANJA NA ŽIROVSKEM, LETNIK XXXIV (2014), številka 44

ŽIROVSKI OBČASNIK

ZBORNİK ZA VSA VPRAŠANJA NA ŽIROVSKEM

Žiri 2014

UVODNIK

Vladimir Kavčič

Smo sposobni svojo prihodnost oblikovati na svoj način?

Govor na Prešernovi proslavi 2014

Spoštovani. Slovenski kulturni praznik je tudi primerna priložnost in spodbuda za razmislek o naši bližnji in celo bolj oddaljeni prihodnosti. K temu nas navaja Prešernovo izročilo, ki se ne kaže zgolj v njegovih pesniških mojstrovinah, temveč tudi v njegovi preroški moči, s katero je spodbudil oblikovanje slovenske narodne zavesti, ki je danes eden bistvenih znakov naše skupne identitete.

Sorazmerno majhna rodovna skupnost, katero so ves čas njenega obstoja ogrožali močnejši in bogatejši sosedji, se je v svojem tisočletnem vztrajanju ne le

Vladimir Kavčič / Foto: Tanja Mlinar

ohranila pri življenju, temveč celo razvila svoje potenciale, po katerih se danes lahko primerja z drugimi evropskimi narodi. Na višku svojega razvoja, ko se je ta formalno enakopravno priključila v Evropsko unijo in postala celo članica Nata, pa se je izkazalo, da razvojna logika globalizacijskih procesov ne samo da ne zagotavlja več gospodarske rasti in civilizacijskega napredka, temveč celo ogroža njun že doseženi nivo.

Po vključitvi v gospodarski sistem EU in v evrsko območje je Slovenija izgubila več kot tisoč večjih gospodarskih družb. Praktično vsa večja gospodarska podjetja in številna manjša. Število brezposelnih delavcev je naraslo na 130 tisoč in se bo še povečevalo. Tristo tisoč prebivalcev Slovenije se je znašlo na robu revščine in ne mine dan, da ne bi bili opozorjeni na številne lačne otroke, kar je civilizacijska sramota brez primera. Odraščajoča, izobražena in strokovno usposobljena mladina pa je ostala brez možnosti zaposlitve in brez vsakršne življenjske perspektive, medtem ko številni socialno povsem neodgovorni lastniki kapitala milijarde evrov povsem zakonito umikajo v davčne oaze ali jih izrabljajo za zasebni luksuz.

Slovenska politika, ki naj bi skrbela za vzdržno socialno stanje svojih državljanov in zaščito nacionalnih interesov, pa s težkimi milijardami davkoplačevalskega denarja rešuje oropane banke, da bi še naprej počenjali to, kar so počenjali doslej. Za oživljanje gospodarstva in za zmanjševanje brezposelnosti pa ne naredi niti koraka. Slovenija se je spet znašla v položaju, ko ni več sposobna preživeti lastnega prebivalstva. S trebuhom za kruhom morajo spet odhajati številni njeni državljani, predvsem mladi, v katere so bila vložena velika sredstva, nimajo pa možnosti, da bi svoje delovne sposobnosti uporabili doma in v skupno korist.

V takšnem brezperspektivnem gospodarskem stanju bosta v kratkem ogrožena tudi slovenski jezik in celotna slovenska kultura. Razprava o nujnosti univerzitetnega študija v angleščini se je že začela. Evropski program, ki študentom omogoča neoviran prehod z univerze na univerzo po mnenju njegovih snovalcev pomeni velik napredek, zahteva pa skupen jezik. Slovenci smo svojo univerzo dobili šele po prvi svetovni vojni, v Kraljevini Jugoslaviji. Ob njeni stoletnici, kot kažejo aktualna prizadevanja, pa na njej ne bi več predavali v slovenskem jeziku. V gospodarskih družbah, ki jih vodijo tuji lastniki, že zdaj prevladuje raba tujih jezikov in slovenščina bo v prihodnje vse bolj postajala lokalno narečje za popoldansko rabo.

Ob takšnih razvojnih trendih bodo postajale odveč tudi druge nacionalne kulturne ustanove nosilke slovenske etnične identitete. In kakor je splošni civilizacijski model privedel do stanja, da gospodarska rast sploh ne bo več mogoča, se zna zgoditi, da tudi slovenstvu na najvišji stopnji njegovega razvoja in afirmacije ne bo več kaj početi. Od nas samih je odvisno, ali se bomo za hip ustavili in se vprašali, kaj sploh hočemo, kakšna naj bo naša kulturna in civilizacijska prihodnost.

Ali se bomo še naprej prepuščali zunanjim tokovom, kot se prepuščamo sedaj, in se bo z nami zgodilo, kar se pač mora zgoditi? Kot smo slišali, se nekateri naši politiki že veselijo okrepljene prenovljene Evropske unije, ki se bo razvijala v smeri Združenih držav Evrope. To se bo seveda zgodilo po meri njenih največjih in najmočnejših članic. Dobrodošlo pa bo tudi našim, ki bodo dobili položaje v Bruslju. Tam namreč mimogrede, ne da bi prevzemali kakšno posebno odgovornost, postanejo milijonarji. Zato ne preseneča, da je ena sama naša stranka evidentirala kar 42 kandidatov za evropskega poslanca, nima pa niti enega kandidata za zdravstvenega ali gospodarskega ministra doma.

Kaj o prihodnosti EU menimo državljani, ni še nihče vprašal. Ustavimo se torej za hip in razmislimo, kakšno prihodnost pravzaprav pričakujemo, kakšna naj bi bila po naši meri. Ali svoj jezik, svojo kulturo in nazadnje tudi takšen praznik, kot je Prešernov dan, sploh še potrebujemo? Če ga, čemu naj služi? Smo sposobni svojo prihodnost oblikovati na svoj način, v spoštovanju svojih zgodovinskih vrednot in pridobitev ob enakopravnem priznanju teh tudi drugim? To je sedaj vprašanje. Hvala.

Pripis urednika: Objavljamo besedilo govora pisatelja in našega rojaka na Prešernovi proslavi v Gallusovi dvorani Cankarjevega doma 7. februarja 2014 v zahvalo za podeljeno Prešernovo nagrado za življenjsko delo. V govoru je bil zelo kritičen do razmer v slovenski družbi in kljub temu doživel velik aplavz. Po doslej nam znanih podatkih je to prva objava tega besedila v tiskani obliki in v celoti.

Miha Naglič

O lokalnih in hkrati o nacionalnih in globalnih rečeh

V kakšnem znamenju je zvezek Žirovskega občasnika (ŽO) za leto 2014? Je glavni pogled usmerjen v preteklost, v sedanost, morda celo v prihodnost? Lahko bi rekli, da v vse tri smeri, a bolj nazaj in v zdaj kot v naprej. V začetku je kazalo, da bo precej zdravniški. Poleti 2014 je minilo sto let od rojstva dveh uglednih slovenskih zdravnikov žirovskega rodu – ginekologa in onkologa dr. Rada Poljanška (1914–2002) in gastroenterologa in kirurga dr. Vladimirja Žaklja (1914–1993). A pokazalo se je, da je težko najti nekoga, ki bi o takih ljudeh pisal. Tako sem življenje in delo dr. Rada Poljanška povzel kar sam, njegov sin Marko pa mi je iz Nemčije poslal celo vrsto izbranih fotografij, ki prikazujejo njegovo življenje od žirovskega otroštva do starosti. Večji tekst o dr. Vladimirju Žaklju pa mi je obljubil njegov nečak doktor Tone Žakelj, tudi sam ugledni zdravnik. Je sin dr. Cirila Žaklja, ki je bil Vladimirjev dvojček, po stroki pa pravnik. (Mimogrede: brata sta bila Balčkova iz Stare vasi in strica sedanjega žirovskega župana Janeza Žaklja.) Dogovorila sva se, da bo opisal oba, očeta in strica. Žal mu zaradi obilice dela in zamudnega nabiranja virov tega ni uspelo narediti pravočasno, zato sva sklenila, da bo članek o bratih Žakelj izšel v naslednjem zvezku ŽO. Potem pa je tu še tretji medicinec, doktor Dušan Sedej, sedanji zdravnik Žirovcev in Žirovk. Naredila sva intervju; ker pa naš zdravnik tudi slika, je to pot njegova tudi likovna priloga. S Stanetom Kosmačem sta izbrala slike, naš likovni urednik pa je k temu pripisal še kratko, a res izbrano besedilo: Slikarski »kredo« Dušana Sedeja.

Ta zvezek močno zaznamuje tudi letos umrli slovenski pisatelj Vladimir Kavčič (1932–2014). Rodil se je v Podgori, po domače *Pogari*, v Poljanski dolini, kamor se je priženil njegov oče Anton, Trčkov z Dobračeve. Pisatelj, ki je gotovo eden od prvakov slovenske književnosti v drugi polovici 20. stoletja in je letos za svoj življenjski opus prejel Prešernovo nagrado, je torej po očetu žirovskega rodu. Na četrtem Lenčkovem večeru, ko se je z njim pogovarjala ddr. Marija Stanonik, je sam izjavil: »Če so me spraševali, ali sem Poljanec ali Žirovec, sem želel biti Žirovec.« Zato sem daljšemu zapisu pogovora, ki ga objavljamo, dal prav ta naslov. In temu zapisu dodal še izbrani odlomek iz njegovega romana *Prihodnost*, ki je ni bilo. V njem opisuje »srečne dneve na Dobračevi«, ki jih je preživel pri Trčku, ko je hodil v prvi razred žirovske osnovne šole. Tretje besedilo, s katerim želimo počastiti spomin na svojega rojaka, pa je njegov govor, ki ga je imel 7. februarja v Cankarjevem domu po prejemu Prešernove nagrade; v njem je dal ostro oceno sedanjih razmer v slovenski družbi in v Gallusovi dvorani zbrano slovensko elito med drugim vprašal: »Smo sposobni svojo prihodnost oblikovati na svoj način?« Govor smo na TV Slovenija poslušali v živo, v ŽO pa lahko v celoti preberemo prvo tiskano objavo.

Aktualnih razmer pri nas se tičejo še tri besedila. »Kako sta dva Žirovca pretresla slovenski politični vrh« – tak naslov sem dal članku, v katerem skušam izpostaviti tisto, kar sta v letu 2013 naredila dva žirovska rojaka. Že januarja je Goran Klemenčič, predsednik KPK, z objavo poročila o netransparentnih osebnih financah Zorana Jankovića in Janeza Janše sprožil dogajanje, ki je povzročilo padec druge Janševe vlade in onemogočilo kariero ljubljanskega župana na državni ravni. Dr. Franci Demšar pa je novembra istega leta izdal knjigo z naslovom *Transparentnost in skrb za denar davkoplačevalcev*. V njej je razgalil, kako »netransparentno« se pri nas porablja davkoplačevalski denar, ki vrh tega pogosto konča v zasebnih žepih. Ob pogledu na te reči zadenemo tudi na občutljivo razmerje, v katerem imamo na eni strani možnost totalnega nadzora, na drugi pa varstvo zasebnosti posameznika. Včasih so rekli, da Bog vse vidi; danes lahko skoraj vse vidi vsaka dobro opremljena policija in obveščevalna služba, kakršna je ameriška NSA, razkrita po Edwardu Snowdenu. Toda: če temu vseobsegajočemu nadzoru ne postavimo meja, je ogrožena etična in ustavna pravica državljanov do zasebnosti in že smo na pragu novega totalitarizma, to pot v imenu varstva kapitalizma in demokracije, ki hkrati z ekonomsko in politično svobodo omogočata tudi zlorabo obeh. Kako učinkovito nadzorovati in kaznovati in hkrati ne posegati čez mero v osebno svobodo? »O, zavozlana logika! Bog z njo!« bi rekel Cankarjev Zlodej v *Pohujšanju*.

Rojakinjo Spomenko Hribar, ki je po mojem v duhovno političnih rečeh nacionalna avtoriteta, sem prosil, naj napiše oceno knjige Milene Miklavčič *Ogenj, rit in kače niso za igrače*; ta je mogoče ena najbolj izzivalnih knjig tega leta v Sloveniji. Napisala je, kot zna samo ona, in kar je nastalo, je veliko več kot ocena, je pravi esej o »tistih« rečeh – o intimnem življenju naših prednikov, zlasti tistih pred drugo svetovno vojno oziroma pred iznajdbo kontracepcije in seksualne revolucije, ki je vse to postavila na glavo in kljub nekaterim slabostim naše ljudstvo v teh rečeh dobesedno osvobodila, zlasti ženski del populacije. Verjetno bo Spomenkin esej nekatere duhove razburil, a po mojem občutku je iskren in resnicoljuben, tudi meni so se ob branju odprli čisto novi pogledi na žirovske reči, za katere sem mislil, da jih že kar dobro poznam. Tak je, denimo, odstavek, v katerem razloži, zakaj so Žirovci s tako zavzetostjo in ljubeznijo zidali svoje hiše: »Ampak ljudje se niso dali!

Menim, da so se glede na državno represijo bolj zapirali v svoj družinski krog in da je iz te potrebe – ograditi varen prostor zase in za družino – izhajala neverjetna zagnanost za gradnjo lastne hiše. V Žireh se je gradilo in gradilo; avtorica imenuje ta čas *graditeljsko obdobje*. Menim, da je ta fenomen še posebej značilen prav za Žiri. Še štirinajstletnik se je podstopil graditi hišo in jo je tudi dokončal. Ljudje so si dobesedno v potu svojega obraza zgradili svoje hiše. Spominjam se izjave neke gospe: 'Po *cujnah* se vidi, kako daleč je kdo z gradnjo. Ko že razločiš *majce* od *gat*, veš, da so iz *tahudga ven*.' Ganljiva je izjava neke gospe, da je pozimi hodila na parcelo in *božala stene* od same sreče, da ji jih je uspelo zgraditi. Spominjam se, da mi je mama povedala, kako je v Beogradu hodila uro daleč na železniško postajo, da je pobožala vagon, ki je bil namenjen v Slovenijo – tako domotožje je imela. V gradnji svojega doma je bilo tudi neke vrste domotožje, domotožje po svojem koščku zasebnosti in družinske sreče. Zato žirovska hiša *v sebi skriva posebno dušo, ki jo je težko najti kje drugje*. Hiše so bile zgrajene iz odrekanja in neizmerne fizičnega napora. Žal so bile v času gradnje vse misli, napor in materialne dobrine usmerjene le v eno, v gradnjo, družinsko življenje pa so *zanemarjali* in dogajalo se je, da potem, ko je bila hiša dograjena, niso več znali najti skupnega jezika in sreče – za katero je vendarle šlo!« Antološki odlomek! Zanimivo se mi zdi, kako sta se Milena in Spomenka ujeli v ženskem pogledu na te reči, čeprav sta v pogledih na politične močno različni. Denimo v odnosu do Janeza Janše: Milena ga časti, Spomenka je bila v času Odbora za varstvo človekovih pravic (1988) med prvoborkami za njegovo osvoboditev, pozneje je postala do njegovih besed in dejanj hudo kritična ...

Aktualen je tudi intervju, ki ga je z Eriko Oblak naredila Olga Vončina. Erika je prava ekologinja, ne le po svoji službi v društvu Ekologi brez meja, kjer koordinira program Zero Waste za Slovenijo, drži se tudi temeljnega načela zelenih: Živi lokalno, deluj globalno. Živi v Žireh, ki jih označi takole: »V Žireh trenutno živim, zdijo se mi ravno prav velik kraj, tu je prijetno, ljudje so še prijazni med sabo, znamo se še kdaj ustaviti in se kaj pomeniti. Ne mudi se nam še tako zelo kot v mestih. So ena taka oaza, kjer se še da živeti umirjeno, in upam, da bo tako tudi ostalo. So relativno blizu Ljubljane, kljub katastrofalnim cestnim povezavam. In seveda: zeleno, zeleno, zeleno. Za zdaj se absolutno vidim v Žireh, bolj kot kjer koli drugje. Razen mogoče deževnega gozda ...« No, in prav v tem gozdu je njen drugi dom. »V prostem času rada potujem. Pogosto zahajam v Južno Ameriko, v porečje Amazonke, zanima me raziskovanje deževnega pragozda. To je moja velika strast, tja grem na dopust, v tem delu sem tudi preživela nekoliko daljše obdobje, nepretrgoma dve leti. Pragozd je sam svoj svet, pravijo, da se vanj zaljubiš ali pa se obrneš in se nikoli več ne vrneš. Meni se je zgodilo prvo. Zdi se mi zelo zanimivo območje, saj gre za epicenter biološke raznovrstnosti vsega sveta – amazonski pragozd je največji na svetu – čeprav se sprašujem, koliko časa bo še tako, glede na vse, kar se tam dogaja. Upajmo, da nas bo vendarle srečala pamet. Tamkajšnji prebivalci so bili vedno odvisni od narave, še vedno znajo živeti z njo, narava je zanje trgovina, lekarna, ali pa železnina, zato deževni gozd zelo dobro poznajo. Biološka pestrost je res izredna in mnogo rastlin se je tradicionalno uporabljalo tudi v zdravilne namene. Nobena farmacija bi danes ne mogla testirati več kot 80.000 različnih rastlin, ki tam uspevajo, in njihovih kombinacij za zdravljenje. Posledica prodiranja naše potrošniške kulture v te konce sveta je, da izginja pragozd, s tem se izgublja tudi znanje, kar je zelo velika škoda. Namreč, prav prebivalci deževnega gozda so v

tisočletjih spoznali rastline in njihove kombinacije sestavili v učinkovite recepture. Mnoge med njimi zdaj uporablja tudi sodobna medicina, z izginjanjem njihove kulture izginjajo tudi te recepture.«

V letu 2014 se je zgodilo še nekaj zelo izrazitega: prva svetovna vojna, na katero smo že zdavnaj pozabili, je ob stoletnici svojega začetka dobesedno vstala od mrtvih! Po svetu in pri nas se kar vrstijo dogodki in dejanja v spomin na tisti čas. V Žireh je občina lepo obnovila spomenik padlim Žirovcem v vojni 1914–1918. Po svoje se na obletnico odzivamo tudi v ŽO. Alfonz Zajec obuja vrsto novih spominov na vojni čas, kakor so ga doživljali v Žireh in med Žirovci. Doma hrani korespondenco naših vojakov – med njimi je bil tudi njegov oče, ki so bili na različnih frontah in si dopisovali, z domačimi v Žireh ali med seboj. Tako je nastal prav dragocen članek. Silva Snedic Bogataj, po materi Šinkovcova z Ledinice, je opisala vojno usodo svojega starega očeta Franca Bogataja, Šinkovca z Ledinice, ki je padel v zadnjem letu vojne. Na višjo, a še vedno z Žirmi povezano raven pa seže profesorica Vladka Jan, pisanja se loti s studiozno ambicijo svojega moža Rada. V obsežnem članku opiše tajno delovanje v Žireh rojenega pravnika dr. Ivana Kavčiča v prvi svetovni vojni. Dr. Ivan Kavčič (1883–1977), po domače *Špicarjev dohtar*, je v Pragi doktoriral iz prava, bil med ustanovitelji Sokola v Žireh, po vojni je v Beogradu postal eden najvišjih funkcionarjev Državnih železnic Kraljevine Jugoslavije. Po drugi svetovni vojni je v pokoju živel v svoji vili na Bledu in tam tudi umrl. Stik z Žirmi pa je ohranjal kot ribič. Kaj pa je počel pred sto leti, med tisto davno vojno? Na Dunaju je deloval v visoki vojni ustanovi z nazivom »Kriegspressequartier« (Vojno tiskovno središče). Spremljal je objave v tisku in jih analiziral. Temu se strokovno reče obveščevalna dejavnost (po angleško *intelligence*); do tu bi bilo vse v redu, če ne bi bil dvojni agent, bolj po domače bi lahko rekli, da je bil antantni vohun v avstro-ogrski vojski. Če bi ga pri tem delu zalotili, bi bil takoj ustreljen. Takih je bilo takrat še več, zlasti med Čehi, zavestno so si prizadevali, da bi pospešili konec na smrt bolne habsburške monarhije. O tej dobi njegovega življenja nismo doslej vedeli skoraj nič, v študiji Vladke Jan pa lahko o tem rojaku in njegovem nevarnem početju izvemo veliko več.

Žirovski muzealci smo tudi v letu 2014 sodelovali v Dnevih evropske kulturne dediščine (DEKD). Tema je bila: Dediščina gre v šole. Pa smo se vprašali, kje vse so bile v našem kraju do sredine 20. stoletja žirovske osnovne šole. Raziskavo je tudi to pot vodila dr. Petra Leben Seljak. Odkrila je, da je sedanja šolska hiša, zgrajena okrog 1950, že peta po vrsti, prejšnje štiri pa so bile: prva v stari mežnji (njen ostanek se imenuje »Špicarjeva ledenica«), druga pri Boštjanu ob Starožirovski cesti, tretja v Stari šoli, kjer sta danes muzej in knjižnica, četrta pa je bila nasproti cerkve, približno na kraju sedanjega bencinskega servisa Petrol. Slednja je bila med vojno požgana in porušena, druge štiri še stojijo. V tednu DEKD smo vseh pet šolskih lokacij označili s posebnimi tablami, Petra pa jih je v petek, 3. oktobra, predstavila še v odličnem predavanju v galeriji Stare šole. Škoda, da je bilo poslušalcev le kakih dvajset. V tem ŽO si lahko preberete njen članek, ki je bil predloga za predavanje; a predavanje je več od članka in vodstvu šole predlagamo, da avtorico povabi, naj predavanje ponovi v današnji šolski hiši.

Sledijo članki, ki jih nekateri od naših bralcev najraje berejo. Odgovarjajo namreč na vprašanje, kako je bilo včasih – *Kak je bl učas?* O tem, kako se je med obema svetovnima vojnama živelo v Račevi, piše Stanko Mlinar, Vrbančkov, učitelj v pokoju

in brat sociologa Zdravka, zdaj živi v Zagrebu. Milan Močnik pa piše o prvi povojni čevljarski šoli in internatu v Žireh, v katerem je moral nekaj časa prebivati tudi sam. Ja, ne boste verjeli, tudi učenci iz Žirov so na začetku morali v internat in tam živeti po vojaški disciplini.

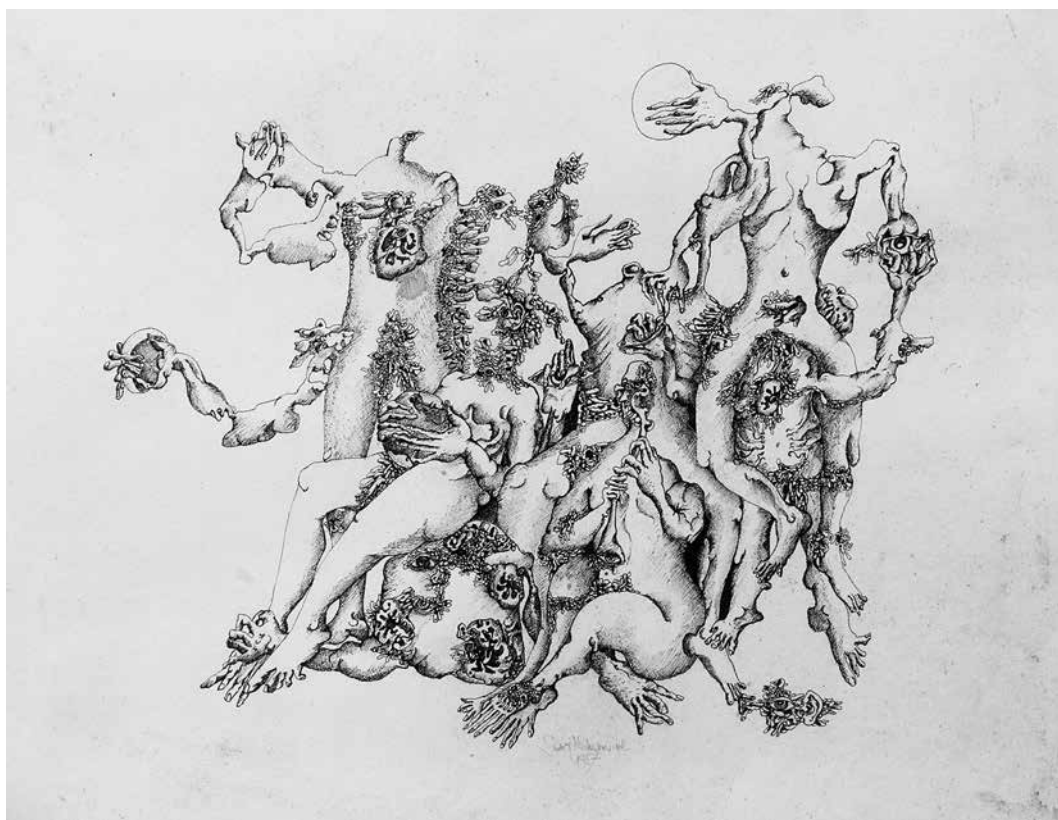
Sledijo knjižne reči. Najprej črtica, ki nam jo je poslala Žirovka, ki živi drugje, podpisala se je kot Helena Maček. A je njeno pravo ime drugo; jaz ga vem, pa ga ne povem, je pač tako želela. Upam, da bo napisala še kaj. Milka Bokal je napisala pravo jezikoslovno študijo: Posebnosti besedja v Peterneljevem romanu Krta in Dolinci. Če bi Jože še živel, bi se sam čudil, kakšno »besedje« (katere besede in kolikokrat) je uporabljal in bi ji bil hvaležen. Mogoče nas bo ta izrazito strokovni članek spodbudil, da Krta, ki je po mojem Mauserjeva najboljša knjiga, spet vzamemo v roke in ga preberemo. Milka je sploh mojstrica v tem, da jezikoslovno analizira književna dela. V navezavi na žirovska leposlovna dela Tončke Stanonik je šla še dlje, iz klekljarskega besedja v njih je sestavila slovar. Tončka pa je sočasno iz svojih besedil sestavila klekljarsko berilo, imenovano po izrazu za klekljarsko poštevanke: Prekrižat-posukat-posukat-predet. Temeljit članek o tej knjigi in njeni avtorici je napisala Vasiljka Šuklje. Sam sem napisal predstavitev štirih knjig: Tončkine in Milke skupaj, pa nove knjige Viktorja Žaklja (Čas je za ekososializem) in monografije o nagrajencih Gospodarske zbornice Slovenije, med katerimi sta tudi dva žirovska gospodarstvenika – Tomaž Košir in Milan Kopač. Dr. Alojz Demšar pa je opisal Žirovske žige Franca Temelja in članek opremil z dvema izvirnima in odličnima »žigosanima panoramama«; razglednici starega vaškega in trškega jedra Žirov je »ožigosal« z žigi tamkajšnjih rezidentov in jih s puščicami povezal s hišami, v katerih so živeli in delovali. Zavedam se, da v razdelku Nove knjige nekatere manjkajo. Tudi sicer bomo v prihodnje predstavljali le izbrane knjige in ne vseh, ki so tako ali drugače povezane z Žirmi in Žirovci.

Od letošnjega pestrega kulturnega dogajanja sem izbral le tisto, ki je imelo po mojem največjo težo. Označil sem ga z na novo skomponirano besedo »jobstovanje«, pa z oznako »Jobstov kult« v Žireh in »člaščenje« Antona Jobsta med Žirovci. Ko sem članek pokazal glavnemu akterju tega dogajanja Antonu Čadežu, Jobstovemu nasledniku na žirovskem koru, se s temi izrazi in oznakami ni strinjal in po svoje ima prav. Jaz pa tudi, takšno označevanje je moja avtorska pravica. Sicer pa sploh ni stvar v teh ali drugačnih besedah, s katerimi naš odnos do Jobsta poimenujemo, glavno je, da smo Žirovci počastili spomin na 120. obletnico Jobstovega rojstva in na stoletnico Milavčevih orgel, na katere je igral – in to s celo vrsto izbranih dejanj in dogodkov. Več v članku.

V sklepnem razdelku Odmevi in polemike ni to pot nič polemike (Škoda!), le dva odmeva. Pa še ta je pravzaprav samo eden, napisal ga je Franc Temelj. Drugega pa Milan Kopač, »odmev« je le v tem smislu, da je odmev na odmevni dan odprtih vrat v tovarni Poclain Hydraulics v Žireh – sicer pa gre za stvarno in zelo bogato poročilo o tem dogodku. Ta objava namiguje na možnost, da bi lahko v ŽO spremljali odmeve tudi na druge dogodke na Žirovskem, ne le na kulturne. Seveda pod enim pogojem – da tak članek ni le poročilo o kakem dogodku, ampak tudi razmišljanje o njem, njegova ocena ali kritika. O tako rekoč vseh dogodkih na Žirovskem na informativni ravni poročajo Žirovske stopinje, pa Loški Glas in druga lokalna glasila, ne le tiskana. Naša naloga ni, denimo, da zgolj informativno poročamo o kaki gledališki predstavi, koncertu, razstavi, literarnem večeru ... V ŽO bi morali o

teh dogodkih razmišljati, jih ocenjevati, pohvaliti in, če je treba, tudi kritizirati. Žal za kaj takega nimamo dovolj peres, ali pa so ta preveč zasedena z drugim pisanjem. Če se kdo čuti poklicanega za pisanje takšnih člankov, naj se nam oglasi. Sicer pa tudi pri dogodkih podobno kot pri novih knjigah velja, da bomo predstavljali le izbrane, vseh je za tak način obravnave preveč. Letos bi morali, tega se zavedam, napisati nekaj ob 50-letnici moškega pevskega zbora Alpina. A preprosto nismo našli pisca, ki bi bil pripravljen o tem pisati na refleksivni oziroma kritiški ravni in ne zgolj poročati o dogodkih, s katerimi je zbor dejavno počastil svoj jubilej.

ŽO je tudi letos dodana knjiga. Kratke žirovske je njen naslov, podnaslov pa: Žirovske dogodivščine in anekdote: kratke, resnične, morda vsaj malo duhovite ali včasih prav dramatične zgodbe, ki so se nekaterim Žirovcem in Žirovkam primerile na Žirovskem ali po svetu v 20. stoletju. Če vas zanima, berite. Tudi sicer je namen kompleta ŽO, da vam bralno popestri adventni in praznični čas, primeren pa je tudi za skromno, a zelo žirovsko darilo v tem času, ki je tudi čas obdarovanja. Preživite ga vsaj malo tudi z Žirovskim občasnikom v rokah.

Maksim Sedej ml.: *Kompozicija*, tuš na papirju, 42 x 61 cm, 1957

AKTUALNI RAZMISLEK

Spomenka Hribar

Kako je danes vse drugače!

Založba Jutri, k. d. Žiri je lani izdala nenavadno knjigo, študijo Milene Miklavčič Ogenj, rit in kače niso za igrače. V žirovščini: *Agn, ret pa kače, tu nisa jegrače!* Nenavadna, presenetljiva študija v več pogledih:

Nenavadna, ker obravnava temo, ki je bila pri nas (pa tudi v svetu!) vse doslej nedotakljiva, *tabu*, ki so se je raziskovalci *samoumevno* izogibali.

Nenavadna po značaju in količini zbranega gradiva, po pričevanjski natančnosti njegove predstavitve in po avtoričinem smislu za bistvene značilnosti obravnavane teme ter časa, ki ga obravnava.

Nenavadna, enkratna je ta študija glede *načina* obravnavane teme – nobene ocene (še najmanj negativne), nobenega zmrdovalja, vendar ni »objektivistična«, ravnodušna; nasprotno, študija izraža do ljudi kar največje spoštovanje in empatijo. Več let je avtorica *tenkočutno in rahločutno* zbirala gradivo. Tako ji je uspelo, da so se sogovorniki in sogovornice odprli, njihove zgodbe *so iskrene*, kakor da bi kar čakale, da jih nekdo odreši molka in da se zapišejo. Avtorica pravi, da sama ni iskala zgodb, ampak so »one poiskale mene«. Kakor da zamolčano samo »hoče« priti na dan!

Takšne knjige še nismo dobili!

Vprašanje je, zakaj se raziskovalci doslej niso spustili v skrivnost spolnega življenja Slovencev v preteklosti? Po mojem ne le zato, ker je tako zapovedovala Cerkev, nasprotno, cerkvena ozkost, celo zadržanost glede spolnosti je bila le izraz *časa*, v katerem se je človek razumel na ta način: da je spolnost nekaj grdega, umazanega, nujnega le za rojevanje potomcev. Je pa za to tudi globlji, primarni vzrok: gre za eksistencialno zadržanost spričo skrivnosti bit-ja. Komu (predvsem malo starejšim) ni nerodno govoriti o svoji spolnosti? Celo pred zdravniki (če je že nujno govoriti o tem), pred tujci sploh, pa tudi med zakoncema še danes redko kdaj pride do pogovora o njunem spolnem življenju. – No, danes je med mladino vse drugače, pogovori med dekleti, fanti in med pari o spolnosti so bolj sproščeni – ali celo preveč sproščeni. Sekundarni vzrok izogibanju raziskovanja spolnega življenja ljudi pa je v dejstvu, da ima vsaka doba poseben odnos človeka do samega sebe in torej tudi do spolnosti.

Odnos do spolnosti je odvisen od človekovega odnosa do ženskega in – še natančneje – odnosa do človeškega telesa sploh. Zelo poenostavljeno rečeno: pri

Grkih, do Platona, sta bila materialno in idealno, telo in duša, enakovredna, s tem pa je bil določen tudi odnos človeka do lastnega bit-ja in do biti sploh. Platon je razdelil svet na *ideje* in *materialnost*, glede na človeka: na dušo in telo. Duša in telo nista bila več enakovredna, ampak je bilo telo podrejeno duši, duhu. Svet idej je nadčuten, a bistven; vrhovna Ideja je absolutno dobro, lepo, resnično, pravično, materialni svet pa je manjvreden, podrejen idejam (Ideji), sam nevreden. Človek ustvarja stvari po ideji, ki se mu rodi v umu, vrhovni ustvarjalec (*demiurg* po grško) je ustvarjalec kot tak; vse je ustvarjeno po idejah, po vrhovni Ideji. To *shemo* bivajočega kot takega in v svoj biti je prevzelo krščanstvo: vrhovno Resnično, Dobro, Lepo je vrhovna ideja, je Bog. Resnično, Pravično, Lepo je samo pri Bogu, je Bog sam, materialni svet je po njem ustvarjen, zato je manjvreden. Med Bogom in človekom je odnos Gospodarja in hlapca. Po idejah je človek najbližje Bogu, Bog je moškega spola, *ratio*, razum je moški princip v nasprotju z ženskim principom, ki je *a priori* podrejen moškemu kot manjvreden. Torej tudi ženska kot človeško bitje. Tudi odnos do samega človeškega telesa se s Platonom in krščanstvom bistveno spremeni za več kot dva tisoč let: telo je manjvredno, duh večvreden. Racionalno, nadčutno je moški princip, zato je moški načelno več vreden kot človeško bitje, ženska je kot princip zemeljskega manj vredna. Krščanska teologija je šla še naprej: telo je grešno, umazano, duša pa pripada Bogu – seveda ne avtomatično; nebesa si je treba prislužiti na Zemlji.

Odnos do samega sebe – in v tem smislu do spolnosti – je torej zgodovinsko utemeljen. V vsaki dobi se ljudje drugače razumejo kot človeška bit-ja in torej imajo tudi določen odnos do spolnosti. Da je telo grešno, je v neki dobi človeške zgodovine veljalo za oba spola. V grštvu in tudi v rimski dobi je bilo golo človeško telo predmet umetniških upodobitev. V dobi krščanstva v vsej zgodovini pa so bili goli le angeli, še to ne vedno. Razen podobe matere Marije, ki je (bila) čaščena, njeno čaščenje – že malikovanje – je (bilo) nekakšen simbolni nadomestek manka spoštovanja ženske kot človeškega bitja, ki je bila deležna zaničevanja, predvsem njenega telesa.

Zaničevanje telesa, moškega in ženskega, je prišlo še posebej do izraza pri mučenju – z bičanjem, kar je bila značilnost predvsem za moške, medtem ko so bile predvsem ženske žrtve obtožb, da so čarovnice. V srednjem veku je bilo tako v Evropi nečloveško mučenih in na grmadah sežganih po približnih ocenah okrog milijon in tristo tisoč žensk; moški pa so bili za čarovnike razglašeni in sežgani le, če so se izrecno zoperstavili katoliškemu nauku oziroma materialnim koristim Cerkve. Ni čudno, da to obdobje imenujemo tudi »mračni srednji vek«. Nimajo pa vse civilizacije tako sovražnega odnosa do telesa; hinduizem na primer spolni užitek ne le priznava kot pomemben sestavni del življenja, temveč ga izrecno poudarja (Kamasutra, priročnik o spolnih tehnikah, s katerimi je mogoče doseči maksimalen spolni užitek).

Spolnost naših prednikov

Odnos človeka do lastnega telesa je izhodišče za vse njegove odnose: do samega sebe, do sočloveka, do življenja sploh. To velja za oba spola. Krščanska teologija (že v *Genesis*) je manjvrednost ženske razložila (utemeljila) z Evinim pra-grehom; ženska je po tej shemi postala sama manjvredna kot človeško bit-je, njena ženskost

kot taka pa je umazana, kar se kaže še posebej v menstruaciji, ki ni le umazana v vsakdanjem pomenu besede, ampak je z njo *ženska kaznovana*, kot žensko bitje, z njo jo je Bog *štrafal*. *Smrtni greh* je bilo dotikanje spolnih organov, celo govorjenje o spolnosti, že pogled na žensko spolovilo je bil grešen. Ženske so se umivale na skrivaj, če se sploh so. O spolnosti so se ljudje informirali v hlevu; celo ime za človekovo spolnost je umanjalo; spolno aktivnost so imenovali *bukanje* ali *gonjenje* (kakor pri živalih), tudi *breznanje*. Zakonci niso spali v istem prostoru in nikoli povsem goli. Spolnost je bila načelno *umazana*.

Ženske so bile pravzaprav posiljevane; seks je bil *pokora*, ki jo je naložil Bog, seveda v pokoro ženskam. Seksualnega užitka ženske niso čutile, če pa že, so se ga sramovale in se morale spovedati tega *greha*. Edini svetovalci o človekovi spolnosti so bili pravzaprav duhovniki, ki niso bili le strogi »nadzorniki« nad spolnostjo in vsem življenjem svojih faranov in farank, ampak tudi tolažniki ljudem, še posebej ženskam v stiski. Duhovniki so živeli s svojimi verniki v dobrem in slabem. Cerkev kot vrhovna moralna instanca – v osebi konkretnega duhovnika – je budna pazila na moralnost svojih faranov, še posebej seveda žensk, in na to, da so se otroci rojevali, kakor je Bog dal – in to ne glede na žensko trpljenje; vsaka nosečnost jim je *za kakšno leto skrajšala življenje*. Če kakšno leto v družini ni bil rojen otrok, se je zgodilo, da *župnik pri spovedi ni hotel dati odveze*, seveda ženski. Splav je bil *smrtni greh*. Delale so ga mazačke ali pa so si same vtikale v nožnico kakšen predmet, koren, lasnice itd., in marsikatera ženska je ta *greh* plačala s smrtjo. Gledano iz zgodovinske distance, pa lahko ugotovimo, da smo se – glede na takratno stanje zdravstva, splošne nehigiene – kot slovenski narod ohranili prav zato, ker so družine imele toliko otrok (deset, tudi petnajst). Smrt je kosila še posebej med otroki, jemali pa so jo kot *nekaj povsem naravnega*. Tudi kazanje žalosti – kakor vsa čustva – je bilo neprimerno. Srce je *najraje jokalo samo*.

Ženska ni bila gospodarica svojega telesa, nasprotno, njeno telo je bila last moškega. Odrekanje spolnosti moškemu s strani ženske je bil greh, saj je moškemu (možu) kratila *pravico do njenega telesa*. Med boleznijo so mnoge ženske *svoje može* prosile za *usmiljenje*, da bi jim prizanesel s seksom. Seveda vsi moški niso bili taki; bili so tudi srečni zakoni (a bolj izjeme kot pravilo) – ljubezni pač ni mogoče izkoreniniti. Toda v splošnem je veljalo, da je ženska brez pravic v spolnosti. Moškim pa je *bilo dovoljeno vse*; če niso dobili doma, so šli drugam, k lahkim ženskam, ki so veliko tvegale, kajti nezakonska mati je bila splošno zaničevana, »frdamana«. *Pravica do ženskega telesa* se je kazala tudi tako, da so možje svoje žene brez kazni in skrupulov tudi pretepali. Nekatere so bile celo prepričane, da *spolnost in tepež spadata skupaj*, saj so bile lahko tepene tudi po spolni združitvi, če se niso dobrovoljno vdale moški potrebi ali če moški ni bil zadovoljen.

Socialni odnosi

Odnos gospodar – hlapec je veljal tudi za vse druge socialne odnose med ljudmi. Če je mladi gospodar umrl, njegova vdova ni imela nobenih pravic. *Izgubila je pravico do dedovanja kmetije* in celo pravico do skrbništva svojih otrok, to pravico je dobila tašča. Težko je razumeti, da so bile ženske popolnoma brez pravic! Jasno, tudi tepež žena je bil samoumeven.

Hlapci in dekle včasih niti lastnega imena niso zaslužili. *Kmetje so bili, skoraj brez izjem, trdi in neizprosni delodajalci.* Neki gostilničar pa je svojega hlapca »učil« kar z bičem. Na kakšno socialno varnost ali človekove pravice hlapcev in dekel nihče ni pomislil; ko so ostareli ali zboleli, so jih gospodarji preprosto *spodili*. Tudi Bog ni pomagal, Bog se je *usmilil le tistih, ki so imeli grunte in denar, nas revežev nikoli*, je povedala ena od pričevalk. Otroci so bili že kot dojenčki pravi mučeniki: tesno poviti kot mumije niso mogli niti »mrdniti«. Spominjam se, da sem nekega tako povitega dojenčka vse dneve vozila v otroškem vozičku, medtem ko je moja stara mama plela v *žernadi* pri Jureču v Brekovicah. Tepež je bil tudi običajna vzgojna metoda otrok. Moj stari ata po mami svoje žene ni tepel, hčerki pa. Mama mi je pripovedovala, da je tedanji žirovski župnik naprosil njenega očeta, če bi ga šla učiti francoščino (tedaj so se vrnili iz Francije). Moja mama – imela je trinajst let – je nekajkrat šla v župnišče, toda ko jo je župnik začel otipavati, se je uprla. Oče jo je tako pretepel, da bi jo bil ubil, če ne bi vmes posegla mama.

Otrok niso dojemali kot dar božji, ampak kot *kazen božjo*. Otroci so bili predvsem delovna sila; že majhni, celo štiriletni so že šli služiti k bogatejšim kmetom. Izkazovanje nežnosti je bilo skrito – če ga je med starši in otroki kaj bilo. *Možje so le redko čutili tisto pravo, srčno ljubezen do žene in otrok.* Otrok je bil že kot dojenček mučen, saj so ga tesno povili v »štručko«, da ni mogel niti »mrdniti«. *Zakaj so imeli starši (ponekod) sinove veliko bolj v čislih kot hčere?*, se sprašuje avtorica. Zato, ker je bil moški načelno večvreden. *Zakaj starši niso znali svojih otrok ljubkovati, tako kot to počnemo danes?* Zato, ker je bila ljubezen kot *čustvo* načelno manj vredna kot *ratio*.

Neporočeni pari so bili obsojanja vredni, *koruzniki*, obsojani ne le od Cerkve in javnega mnenja – vse do druge svetovne vojne naj bi takoj *prišli žandarji in ju pregnali*. Ni bila le Cerkev moralno rigorozna, tudi državna oblast je ravnala v enaki *paradigmi*. Cerkvena moralka je bila zakonsko sankcionirana.

Posebno poglavje so bile tašče. Same kot snahe so bile od svoje tašče zaničevane, trpinčene – toda ko so same postale tašče, so bile prav take. Teh hudobij tašč do snah *ni mogla ukrotiti niti vera*. Tudi tašča moje mame je bila *pasja*. Svojemu sinu, mojemu očetu, je takoj po smrti snela poročni prstan in uro, tožila je mojo mamo, da bi sama dobivala pokojnino – seveda ni uspela. Pobrala je vsa drva, ki jih je bil nabavil moj oče, da sva midve z mamo, v hudih vojnih zimah, zmrzovali v popolnoma mrzlem prostoru. Mama me je grela s svojim telesom.

No, tudi matere do svojih hčera niso bile vedno prijazne in sočutne, avtorica navaja primer matere, ki je vlačila svojo hčer po sodiščih zaradi majhne materialne dobrine. Nasploh so bili socialni odnosi med ljudmi nekdanj – rekli bi – osorni, nepopustljivi. Svoje sovraštvo so starši prenašali na otroke, zato se je v naslednji generaciji preprosto nadaljevalo. Enako tudi medsosedske spori, kjer je *fovšija* narekovala spore tako rekoč za nič. Spodbujal jih je tudi alkohol, ki je dodobra krojil medsosedske in predvsem družinske odnose, uničeval kmetije in razdiral družine.

Velika sprememba

Kako je prihajalo do velike spremembe v odnosih med ljudmi, je težko datirati, najbrž je do sprememb prihajalo počasi. Odnosi, ki jih avtorica opisuje, so bili značilni za prva desetletja 20. stoletja. V petdesetih letih, ko sem kot otrok že opazovala, kako živijo sosede, sorodniki, je že bilo drugače, recimo kar zadeva higijene. Spominjam se, da je bilo povsod pospravljeno, čisto. Najbrž je tu pa tam še prevladoval tepež v družini, ampak sama tega nisem opazila.

Sprememba se je zgodila morda najprej na politični in socialni ravni: ženske so po vojni dobile volilno pravico, načelno so imele možnost zaposlitve, s čimer so se ekonomsko osamosvojile. Toda spremembe so se na »terenu« dogajale počasi. Pravzaprav je takoj po vojni še vedno vladala enaka paradigma odnosa do žensk kot pred vojno; tako recimo *oženjenih niso jemali v službo, trdili so, da je dolžnost dedca, da ženo redi*. Tudi kar zadeva pravico žensk do lastnega telesa in pravice do načrtovanju svoje družine, se ni kaj dosti spremenilo; splav je bil npr. celo *kazniv do leta 1977*.

Toda še prej je bilo treba preživeti vojno! In potem še prvo poveljno obdobje!

Vojna je temeljito zarezala v socialno življenje in v vsako družino. Nasilje je postalo krvavo in popolnoma samoumevno. Toda ni šlo le za okupatorsko nasilje, ampak tudi za naš notranji, državljanski spor, ko se je pokazalo, *kako se lahko človek zaradi političnega prepričanja spremeni v zver*. Nad civilnim prebivalstvom sta se znašali obe strani, hišne zaloge so *izmenično črpali ta beli in ta rdeči*. Žiri so dale velik krvni davek, na partizanski in domobranski strani. Trpelo je civilno prebivalstvo, tudi z obeh strani. Mojo teto, mamino sestro Fani, so »partizani« odvedli od doma in jo sredi ceste (od Podklanca proti Rovtam) mučeniško ubili. Zjutraj so jo našli ljudje vso krvavo in oskrunjeno. Češ da je bila izdajalka – ampak koga naj bi izdajala, saj takrat tam partizanov sploh še ni bilo in prvi »podvig« neke skupine »gošarjev« je bil prav uboj moje tete. Bila je zaljubljena v italijanskega vojaka in zato se je nad njo maščeval zavrnjeni snubec. Imel naj bi neko »ptičje« ime in bo že držalo, da so o *povojnih herojih ljudje vedeli marsikaj, kar je bilo skregano z resnico, ki so jo le-ti širili o sebi in svojih junaških dejanjih*. Takšna ravnanja mečejo slabo luč na vse partizanstvo, ki je vendarle bilo eno najpogumnejših zgodovinskih dejanj slovenskega naroda. Danes prav taka dejanja izkoriščajo tisti, ki na novo vzbujajo sovraštvo in celo povzdigujejo domobranstvo, kolaboracijo z okupatorji. Obračaj, kakor hočeš, nacifašisti niso prišli k nam na izlet, ampak okupirat deželo, ji odvzeti njeno *dušo*. Upor zoper njih je bilo pozitivno, za slovenski narod utemeljitveno dejanje.

Vojno represijo je zamenjala poveljna represija. Medvojno sovraštvo se ni umirilo; poveljni poboji so ranili veliko žirovskih družin. Šikaniranje domobranskih družin je podaljšalo medvojno sovraštvo. Cerkev je postala sovražna ustanova države, kar je nedvomno imelo posledice na počutje vernih ljudi. Avtorica predstavi absurden (nekje iz grape pod Poreznom) primer očeta, zagrizenega komunista, ki je uničil družino svojega sina, ker sta z ženo dala naskrivaj krstiti svojega otroka. Ženo so razglasili za *sovražnico države*, ji *odvzeli vse roditeljske pravice*, njen tast *pa jo je brnil iz hiše*. Primer – ki se je dogodil v petdesetih letih – ne bi bil tako šokanten, če ne bi Vrhovno sodišče v Ljubljani zavrnilo vlogo matere otroka in *potrdilo izrek, da se mladoletna hči dodeli v vzgojo in varstvo* očetu, kar je praktično pomenilo

staremu očetu, zagrizenemu komunistu, ki je otroka učil sovraštva do matere. Vzeli so ji otroka in vse roditeljske pravice sploh.

Komunisti so kot zmagovalci imeli vso oblast. Namesto črnega je zavladal rdeči klerikalizem. Najbolje ju je označil pesnik, partizan, krščanski socialist Edvard Kocbek, ki je zapisal, da je »antiklerikalizem /je/ popolnoma enak klerikalizmu, v nobeni svoji obliki in kretnji se ni mogel povzpeti nad svojega nasprotnika /.../, to sta dva obraza enega in istega pojava, namreč nerazčiščenega in nesproščenega razmerja do življenja, dva obraza duhovnega stanja v Slovencih«. In zaključi svojo oceno: »Vzroki obeh klerikalizmov so isti: nesvobodna družba. To se pravi, da klerikalizem ni le konfesionalnega značaja.« (Tovarišija, DZS, 1949, str. 45) Avtorica nam je prav plastično predstavila, kakšno *nerazčiščeno* in *nesproščeno razmerje do življenja* so imeli naši predniki! Nerazčiščeno in nesproščeno razmerje do življenja je izhajalo iz zatrtosti ljubezni do samega sebe in bližnjega in zadržanosti do lastnih telesnih in duševnih potreb. Namesto hvaležnosti za dar bivanja in veselja do življenja, namesto *ljubezni do bližnjega* je prevladovalo sovražstvo, zavist – predvsem pa skrb za preživetje.

Nasilje nad ljudmi, še posebej z domobransko preteklostjo, je postalo državno, *sistemsko* nasilje, ki se je le počasi uneslo, toda kot načelna metoda ravnanja z ljudmi ni prenehalo skoraj do kraja. »Domobranske vasi«, recimo Šentjošt, so bile šikanirane in zapostavljene za mnoge komunalne dobrine vse do osamosvojitve. Nesmiselno, krivično nasilje je brez potrebe zaznamovalo številne družine, ki so ostale brez moških in potem še brez dejanskih pravic. Življenje družin brez očetov je bilo težko, še veliko težje – kot za partizanske – za tiste, katerih člani, možje in očetje, so bili domobranci in kot taki po vojni likvidirani. Njihovih vdov vsaj v začetku niso zaposlovali, sebe in otroke so preživljale s klekljanjem. Njihovi otroci so težko prišli do štipendij za študij – kar je bilo krivično, perverzno – vsaj njihovih otrok naj bi se bili usmili!

No, nasilja, vsaj verbalnega, so bili deležni tudi otroci na komunistični strani, saj so bili le redki, ki niso obiskovali verouka; sošolci so jih zmerjali s komunisti itd. Naj pa takoj povem, da tudi jaz nisem hodila k verouku, pa tega nasilja od vernih sošolcev nisem nikoli občutila. Kakor tudi ne šikaniranja učiteljev. V osnovno šolo sem hodila v petdesetih letih. Očitno gre za razlike med posameznimi kraji dogajanja.

Ampak ljudje se niso dali! Menim, da so se glede na državno represijo bolj zapirali v svoj družinski krog in da je iz te potrebe – ograditi varen prostor zase in za družino – izhajala neverjetna zagnanost za gradnjo lastne hiše. V Žireh se je gradilo in gradilo; avtorica imenuje ta čas *graditeljsko obdobje*. Menim, da je ta fenomen še posebej značilen prav za Žiri. Še štirinajstletnik se je *podstopil* graditi hišo in jo je tudi dokončal. Ljudje so si dobesedno v potu svojega obraza zgradili svoje hiše. Spominjam se izjave neke gospe: »Po *cujnah* se vidi, kako daleč je kdo z gradnjo. Ko že razločiš *majce* od *gat*, veš, da so iz *tahudga* ven.« Ganljiva je izjava neke gospe, da je pozimi hodila na parcelo *in božala stene od same sreče*, da ji jih je uspelo zgraditi. Spominjam se, da mi je mama povedala, kako je v Beogradu hodila uro daleč na železniško postajo, da je pobožala vagon, ki je bil namenjen v Slovenijo – tako domotožje je imela. V gradnji svojega doma je bilo tudi neke vrste domotožje, domotožje po svojem koščku zasebnosti in družinske sreče. Zato žirovska hiša *v sebi skriva posebno dušo, ki jo je težko najti kje drugje*. Hiše so bile zgrajene iz

odrekanja in neizmerne fizičnega napora. Žal so bile v času gradnje vse misli, napor in materialne dobrine usmerjene le v eno, v gradnjo, družinsko življenje pa so *zanemarjali* in dogajalo se je, da potem, ko je bila hiša dograjena, niso več znali najti skupnega jezika in sreče – za katero je vendarle šlo!

Počasi so se utirile nove, drugačne tirnice življenja ljudi v vseh pogledih. Neverjetno, kakšne spremembe so se dogodile v življenju dveh, treh generacij! Tako velike, da moraš prebrati to Milenino študijo, da si sploh lahko predstavljaš, kako drugače so živeli naši predniki!

In kako je danes? Vse je drugače: v pogledu standarda, zdravstva, higiene, enakosti spolov, relativne ekonomske samostojnosti žensk, sodelovanja moških in očetov pri gospodinjstvu, vzgoji otrok itd. Šele če poznaš način življenja naših prednikov, uvidiš, kako velike spremembe so se dogodile! Kljub sedanji krizi je to vendarle bolj prijazen čas in bolj sproščen svet.

Morda pa gredo danes stvari v drugo skrajnost?! Ni na tem mestu prostora za kaj več kot nekaj opozoril: otroci, ki so bili nekdanj nebodigatreba, danes v marsikateri družini diktirajo način življenja staršem; permisivna vzgoja, ki otrokom ne postavlja meja, jih dela morda še bolj nezadoščene, kot pa represivna, saj se ne morejo postaviti na lastne noge. In razgaljeno žensko telo lahko vidiš na avtomobilih, v vseh mogočih reklamah ... Če je bilo nekdanj vse *tabu*, je danes vse kakor oskrunjeno, kakor da nobene intimnosti in skrivnosti ni več.

Spoznanje, kako je bilo včasih življenje težko, kruto in surovo, pa nam namesto zgražanja vzbuja spoštovanje: kaj vse so preživeli in vendar obstali! Kot posamezniki in kot slovenski narod. Brez njihove vztrajnosti, trme, garanja, upanja in tudi (večkrat zastrte) ljubezni, danes mi, sedanj, ne bi bili to, kar smo in kakor smo! Brez spoznanj, ki nam jih je odkrila avtorica Milena Miklavčič, ne bi mogli izmeriti spremembe, celo preloma med nekdanjim in sedanjim življenjem.

Zato je res vse, kar je avtorica uvrstila v svojo študijo, *dragoceno*; vse izpovedi, doslej še *nikoli slišane*, *nikoli zabeležene*, so naše zgodbe. *Tenkočutno in rahločutno* jih je prva zapisala Milena Miklavčič! Te zgodbe so naša dediščina, ki jo avtorica takole pojasni: »Pričujoče zgodbe nam vlivajo vero in upanje. Ob vzponih in padcih, ob napakah in vrlinah se učimo in verjamemo, če so zmogli oni, bomo še mi.« In to pomeni, »da ne smemo nikoli obupati in vreči puške v koruzo«! Kajti »iz vsake, še tako slabe stvari (se) rodi nekaj dobrega«! Tudi to sklepno avtoričino spoznanje je dragoceno samo po sebi – za danes, ko je med nami in v nas toliko nezadovoljstva, hudih misli in celo na novo vzbujanega sovraštva. Kdor prebere knjigo *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, se lahko s spoštovanjem ozira v preteklost in z upanjem in zaupanjem vase v prihodnost.

Drži, da je poglavje v knjigi, ki obravnava intimne odnose med moškim in žensko, *neprecenljive vrednosti*! Iz perspektive, ki jo odpira razgrnitev odnosov med moškim in žensko, je avtorica razpletla in opisala vse tedanje odnose med ljudmi, da zaživijo pred nami v vsej svoji grobosti in milini.

Spoštovana Milena Miklavčič, hvala Vam za ta enkratni dar v zakladnico naše kulture!

Priporočljivo dodatno branje:

Milena Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, Jutri, k. d., Žiri, 2013, 348 strani, 30 evrov

Miha Naglič

Kako sta dva Žirovca pretresla slovenski politični vrh

Goran Klemenčič in integriteta

Začnem z domnevo, da je enega največjih potresov v političnem vrhu Republike Slovenije povzročil Žirovec Goran Klemenčič. Zgodil se je dan po prazniku Svetih treh kraljev, 7. januarja 2013, ko je Komisija za preprečevanje korupcije (KPK), ki jo je vodil naš rojak, objavila svoje udarno poročilo. To je razkrilo, da finančno poslovanje obeh tedanjih političnih prvakov – Janeza Janše in Zorana Jankovića – ni »transparentno«. Ta objava je povzročila velik padec obeh na politični borzi, in kljub temu da se ne eden ne drugi nočeta umakniti s politične scene, je vprašanje, ali bosta na njej sploh še kdaj igrala glavni vlogi. Kot vse bolj kaže, je ne bosta.

Predigra dramatičnega preobrata, ki ga je povzročila objava poročila KPK, se je zgodila na mariborskih in ljubljanskih trgih in ulicah, v protestih slovenskih »vstajnikov«. Janša je kot sortni politik instinktivno zaznal, da so mu ti protesti nevarni, in je vstajnike označil za »skrajne levičarske zombije in neosocialiste«. In kdo so ti? Zdi se, da novejših dogajanj v Sloveniji ni mogoče dojeti in razumeti samo s starim besednjakom. Treba je poznati tudi nekatere nove oziroma doslej manj znane pojme. Kaj torej pomeni beseda »zombi«? Ker se protesti tako in tako ne dogajajo le na ulici, ampak vsaj toliko ali še bolj tudi na spletu, v socialnih omrežjih in v drugih medijih, pogledajmo, kako to besedo razloži spletna enciklopedija. »Zombi je fiktivno bitje brez lastne volje, lahko je živo bitje ali oživljen mrtvec pod nadzorom nekoga drugega s pomočjo magije. Legende o ljudeh, ki jih imajo pod popolno oblastjo čarovniki in jih uporabljajo za delovno silo, izhajajo iz vudujske mitologije ...«

Oznako iz Wikipedije bi lahko parafrazirali tudi takole: Levičarski protestnik je namišljeno bitje brez lastne volje, lahko je tudi živo bitje ali oživljen mrtvec iz prejšnjega režima pod nadzorom nekoga drugega s pomočjo rdeče magije. Legende o ljudeh, ki jih imajo pod popolno oblastjo čarovniki komunistične kontinuitete in jih uporabljajo za protestniško delovno silo, izhajajo iz komunajzarske mitologije ... Hm. Morda se kdo vpraša: Bi bilo potemtakem bolje, če bi bili državljani bitja brez lastne volje, pod nadzorom nekoga drugega s pomočjo črne ali katoliške magije. Legende o ljudeh, ki jih imajo pod popolno oblastjo klerikalni čarovniki in jih uporabljajo za delovno silo, izhajajo iz katoliške mitologije ... S takimi parafrazami ne pridemo daleč, boljša razlaga je, da so državljani, ki protestirajo, čisto realna in spodobna bitja; dovolj jim je početja levih in desnih plenilskih elit, ki v svojo zasebno korist že dve desetletji uničujejo to družbo in državo.

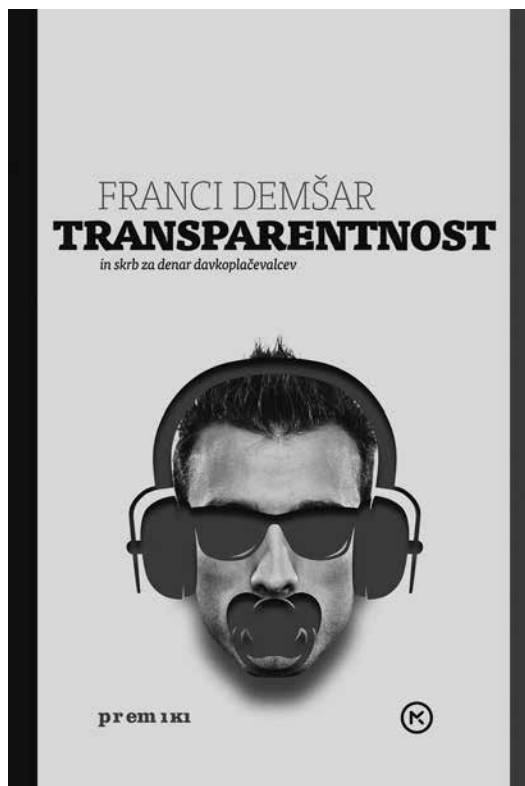
Potem ko so protestniški zombiji na trgih in ulicah nepričakovano in učinkovito pretresli politične razmere v tej državi, se je torej zgodil še en veliki met v smeri spremembe teh razmer. Zadevek v polno je bil kamen, ki ga je v nepregledni politični tolmun vrgla Klemenčičeva KPK z objavo Zaključnega poročila o nadzoru nad

premoženjskim stanjem predsednikov parlamentarnih strank (7. 1. 2013), poročila, ki je še vedno dostopno na spletni strani KPK. Ko je bil njen predsednik Goran Klemenčič že oktobra 2011 gost Glasove preje v domačih Žireh, je v svojih razlagah poleg besede korupcija večkrat uporabil tudi pojem »integriteta«; govoril je o »osebni integriteti«, ki se pričakuje od oseb na visokih javnih položajih. In ta beseda je ena ključnih tudi v poročilu, v katerem je KPK razkrila sum, da sta dva od najvišjih politikov v tej državi ravnala koruptivno oziroma da sta osebi brez integritete. In kaj je ta integriteta? KPK jo na svoji spletni strani razloži takole: »Integriteta je celovitost, skladnost, pristnost, poštenost, verodostojnost. /Oseba z integriteto je oseba, ki govori to, kar misli, in dela to, kar govori, skladno z moralnimi normami in veljavnim pravom./ Družba z integriteto je družba, ki jo sestavljajo osebe z integriteto.« Po domače: oseba z integriteto je mož beseda, pošten človek, oseba brez integritete pa človek, ki eno govori, drugo pa dela, pri čemer to, kar dela, ni skladno z moralnimi normami in veljavnim pravom.

Do objave poročila KPK so bili zombiji na cesti, osebe brez integritete pa na varnem v svojih palačah. Od objave sta zlasti dva od njih, Zoran Janković in Janez Janša, soočena z zahtevami demokratične javnosti. Odzivata se počasi in z muko. Brez integritete, kot kaka zombija.

Franci Demšar in transparentnost

Kaj že pomeni ta tuja beseda? Slovar razloži: prosojnost, prozornost. A tu nam gre za nek posebni, družbenoaktualni pomen te besede. Z njim sem se sam soočil šele nekega novembrskega dne v letu 2013, ko sem pri našem založniku na Aljaževi ulici v Šiški opravil še zadnjo korekturo ŽO 43, potem pa sem šel še na Slovenski knjižni sejem v Cankarjev dom in po naključju naletel ravno na predstavitev knjige s tem naslovom. Nanjo pa sem bil še posebej pozoren, ker je avtor te Transparentnosti dr. Franci Demšar, žirovski rojak, ki ga tudi osebno že dolgo poznam. V letih 1999–2000 je bil slovenski minister za obrambo, pred tem državni sekretar na Ministrstvu za znanost in tehnologijo, pozneje slovenski veleposlanik v Moskvi. Zdaj je že od 2004 direktor Javne agencije za raziskovalno dejavnost (ARRS). Je tisti, ki »deli« denar, v državnem proračunu namenjen za znanost. Poznavalci vedo povedati, da ta delitev ne poteka »po domače«, ampak je imenovani naredil vse, da bi potekala čim bolj pregledno oziroma »transparentno«.

Knjiga se ne bere kot suhoparni znanstveni traktat, ampak bolj kot kriminalka. Avtor že na začetku pove, kako se je srečal s transparentnostjo, brž ko je postal minister za obrambo. Vodja kabineta ga je opozoril na nenavadno visoke stroške najvišjih uradnikov ministrstva za reprezentanco. Ti so, med drugim, vsak mesec naročili 80 (z besedo: osemdeset) steklenic viskija! Minister se je vprašal, za kaj rabijo toliko te opojne pijače. Da bi ga pili med delom, ni bilo videti. Ga nosijo domov, podarjajo obiskovalcem? Namesto da bi raziskoval, kam gre ves ta viski, se je novi minister odzval drugače. Z vodjo kabineta sta sestavila preprost skupinski obrazec, v katerega je vsak od šefov vpisal, kaj reprezentančnega potrebuje naslednji mesec, obrazec pa je bil take vrste, da so lahko te potrebe videli tudi vsi drugi. In kaj se je zgodilo? Nenadoma je potreba po viskiju izginila, poraba je padla z 80 na nič na mesec! »V resnici nisem uvedel nobenega ukrepa, uporabil sem le mehanizem transparentnosti, a učinek je bil neverjeten. Ko ljudje dojamajo, da niso več sami s seboj, ampak je njihovo vedenje javno, se začno obnašati povsem drugače.«

Nekaj podobnega se je zgodilo, ko so leta 1997 uvedli sistem Cobiss. V njem morajo odtej vsi znanstveni raziskovalci vpisovati svoje nove objave, ti vpisi pa se uporabljajo pri vrednotenju njihovega dela. To sistemsko orodje je seveda javno, vpise si lahko ogledajo vsi. So transparentni. Rezultat: v letih 1997–1998 in pozneje se je močno povečalo število objav. V zadrego pa je ta evidenca spravila tiste, zlasti razne pretekle veličine, ki so denar dobivali »na lepe oči«, ne glede na število objav.

Zdaj pa pomislite, kaj bi se zgodilo, če bi podobno sistemsko orodje, politični Cobiss, uvedli kot obvezno za slovenske politike. Da bi morali ti tako kot znanstveniki nekam vpisovati, kaj so v določenem obdobju dobrega naredili za državljane, ki so jih neposredno ali posredno izvolili na njihove politične položaje. Ne le da so veliko nakladali, ampak da so kaj od naloženega tudi kam pripeljali, do konkretnih rezultatov. Bi se učinki tudi na tem področju radikalno povečali?

Ko berem Demšarjevo knjigo, pomislim, da je njegova kategorija transparentnosti nekaj podobnega, kot je pojem integritete, ki ga uporablja mag. Goran Klemenčič. Oseba z integriteto (po domače: poštenjak) je oseba, ki govori to, kar misli, in dela to, kar govori, skladno z moralnimi normami in veljavnim pravom. Transparentnost in integriteta, preglednost in poštenost sta tisto, kar nujno potrebujemo v javnem delovanju, in podpreti moramo vse, ki se trudijo, da bi se ti dve normi bolj uveljavili.

Še ena Demšarjeva. »Državna uprava je sistem, ki bega tako zdravo kmečko pamet kot intelektualce. Tako mi je pokojni pianist Primož Lorenz nekoč zastavil vprašanje, kako je mogoče, da država ob stalnih menjavah kadrov sploh še funkcionira. 'Naj ti odgovorim kot univerzitetnemu profesorju ali vrhanskemu glasbeniku?' sem ga vprašal. Primož se ni pustil zmesti s to dilemo: 'Če sta odgovora dva, pa povej oba,' je rekel. Takole sem mu razložil: 'Predstavljaš si, da na fakulteti dobite novega dekana in ta takoj po prihodu naredi temeljito rošado. Dva redna profesorja degradira v asistenta, tri docentke čez noč postanejo izredne profesorice, asistent in asistentka pa napredujeta v redna profesorja. Absurd, mar ne?' Tudi njemu se je zdelo tako. 'A točno to se dogaja v državni upravi, kadar pride do menjave vlade, vsakič znova. Takšno ravnanje kadrom v državni upravi vzame vsako dostojanstvo, profesionalnost izgubi veljavo, res cenjene in praktične so druge lastnosti, na primer servilnost.' Ni želel dosti debatirati o tem, mogoče se je bal, kaj bi bilo, če bi šel še globlje. 'Upam, da je glasbeni primer bolj pomirjajoč,' me je upajoče prekinil. 'V redu. Predstavljaš si orkester, ki dobi novega dirigenta. Na

Big Brother is watching you – Veliki brat vas gleda, izvirna podoba in aktualne variante

prvi vaji pokaže, kdo je šef: violinisti so po novem trobentači, bobnar, harfist in pozavnist. Pianist bo igral prvo violino, drugo pa ... ah, drugo pa kar odpustimo.' Profesor Lorenz me je začudeno gledal. 'Kaj me gledaš?' sem rekel. 'Dobro veš, da pri študiju določenega glasbila v glasbenih šolah na poti do člana filharmonije pridobiš znanja tudi o drugih glasbilih. Teoretično bi seveda orkester lahko deloval na ta način, zakaj pa ne? Le glasba bi bila temu primerna.' 'Ali je res tako hudo?' je rekel. Odgovoril sem mu na kratko, rekel sem, da ne pretiravam. To je bilo leta 2006. Leta 2013 je stanje še bistveno slabše.«

Tudi ta odlomek je iz knjige Transparentnost in skrb za denar davkoplačevalcev. Priča o avtorjevem daru za pisanje, o fenomenu državne uprave, knjiga pa vseskozi o tem, kako narediti njeno financiranje bolj transparentno. »Transparentnost je pogled v notranjost stvari, ki je dostopen vsem, se pravi javnosti.« Če tega pogleda ni, se z denarjem davkoplačevalcev ne ravna transparentno, vsak državni nakup je bistveno dražji, razlika v ceni pa ponikne v žepih tistih, ki jim ta denar ni namenjen. Branje te knjige človeka pretrese: kako naivno nasedamo našim »elitam«, ko se nevidno napajajo pri državnem koritu!

Franci in Goran in njuni žirovski viri

»Ko sem hodil v drugi ali tretji razred osnovne šole, me je na poti domov ob skladovnici sosedovih drv, zloženih nad pobočjem, obšla nagajiva misel in začel sem jih valiti v dolino – prav užival sem ob vsaki novi kladi, ki se je skotalila navzdol. Seveda je bilo porednost težko skriti in sosed je zadevo omenil moji mami. Mama, ki je bila globoko verna, me je pogledala v oči in rekla: 'Bog vse vidi in vse ve, greh se delati ne sme – Bog dobro nagradi in slabo kaznuje.' Občutek, da slabih stvari ni mogoče skriti, je bil zelo močan in me je dolgo spremljal. Dejansko je bila vera v to, da Bog vse vidi, prisotna v vsej zgodovini krščanstva. Razširjeno je bilo tudi vodilo, da na samem nikoli ne smemo narediti ničesar, česar si ne bi upali narediti v javnosti – s takšno vero so vladarji lažje vzdrževali etične standarde družbe. Zadnje stoletje sta bliskovit znanstveno-tehnološki napredek in

odsotnost sočasne družbene preobrazbe tej veri zadala močan udarec. Moderni človek se je znašel v vakuumu vrednot: če svoja dejanja skrijemo in jih nihče ne vidi, je dovoljeno vse. To je skrajni domet takšnega razmišljanja. Rezultat je družba, v kateri živimo, družba, v kateri se prizanesljivo nasmihamo tistim, ki verjamejo v pravičnost in poštenost, v tisto, o čemer profesor Trstenjak v svoji knjigi Slovenska poštenost trdi, da je naša primerjalna prednost. Transparentnost bi lahko bila praktičen nadomestek modernega časa za skrito vsevidno oko, o katerem je pred nekaj sto leti razglabljal angleški utilitarist Jeremy Bentham. Internet omogoča tehnično preprost način zagotavljanja javnosti nekaterih naših dejanj, ki so tako vsem na očeh. Koncept ni nov. Samo na ulico moramo, pa se bomo hitro zavedeli, da se zavestno oblečemo in obnašamo temu primerno, saj smo vsem na očeh. V lastni spalnici se prilagodimo tistemu, ki nas gleda tam. V knjigi govorim o javni upravi, o službah, ki jih financirajo davkoplačevalci. Lotil sem se je precej podrobno, z več zornih kotov in, upam, pokazal, da ni takšna, kot bi si jo želeli. V knjigi od primera do primera dokazujem, da lahko javno upravo z mehanizmi transparentnosti temeljito spremenimo. Na tem mestu sem zasebni sektor pustil pri miru, čeprav menim, da vsaj v tem smislu med njim in javnim sektorjem ni strašanskih razlik. Zato v knjigi ne boste našli predloga, da bi morale biti davčne napovedi vseh državljanov objavljene na internetu, čeprav osebno takšno idejo podpiram. Največji nasprotniki takšne transparentnosti so tisti, ki s sivimi (nezakonitimi, koruptivnimi, a družbeno še sprejemljivimi) viri prihodkov dopolnjujejo ali ustvarjajo svoj dohodek – teh pa je bistveno preveč. Ne želim si, da bi živeli pod budnim očesom Velikega brata, še manj v poplitevski oddaji Big brother. Zasebnost je po svoje sveta, čeprav jo sodobni čas in mlade generacije definirajo in dojemajo bistveno drugače, kot smo bili vajeni. Orodja, kot so Facebook in druga družabna omrežja, zasebnost odpravljajo, uporabniki pa se ji odrekaajo prostovoljno. Javno razgaljenje intimne ni več grožnja, ampak želja. Ali so to željo ustvarili Facebook in resničnostni šovi ali pa je Facebook in resničnostne šove ustvarila želja, je vprašanje, ki si ga bodo naslednji rodovi zastavljali namesto tistega o kuri in jajcu.«

Priznali boste, da je Franci Demšar zelo lepo prikazal, kako ga je do pojma transparentnosti pripeljal tudi njegov osebni moralni razvoj in da bi lahko v naših družbenih odnosih prav zahteva po transparentnosti nadomestila oziroma nadgradila preprosto in temeljno krščansko zahtevo po poštenosti. To, da Bog vse vidi in vse ve, sodi k njegovemu bistvu, brez tega ne bi bil vsemogočen. Po drugi strani pa Big Brotherju kot zemeljskemu surogatu vsevidnega Božjega očesa ne bi smeli dovoliti vpogleda v naše zasebne reči.

Kaj pomeni Big Brother in kakšno grožnjo predstavlja, dobro ve tudi Goran Klemenčič. Poglejmo v njegovo biografijo, kakor jo na kratko povzame Wikipedija. »Otroštvo je preživel v Žireh, kjer je končal tudi osnovno šolo. Še kot osnovnošolec je pisal recenzije računalniških iger. Srednjo šolo je opravil v kranjski gimnaziji – smer računalništvo. Že tedaj je dobro obvladal računalniško programiranje, saj sta s kolegom ustvarila računalniško igro The President, ki sta jo uspešno prodala v Švico. Tudi prvi zasloni na dotik v preddverju Cankarjevega doma, ki so obiskovalcem podali osnovne informacije, so delovali na osnovi njegovega programa. Ker je želel postati kriminalist, se je nato vpisal na študij prava. Diplomiral je leta 1996 na Pravni fakulteti v Ljubljani ter 1997

magistriral na Harvard Law School. Ta študij si je plačal z denarjem, zasluženim z računalniškim programiranjem.«

Zdaj pa skušajmo povezati biblijski pregovor o vsevidnem Božjem očesu z novodobnim postulatом »Big Brother is watching you« oziroma z dejstvom, da lahko današnje policije in obveščevalne službe s pomočjo računalniških orodij vidijo že skoraj toliko kot Božje oko. Blaženi Anton Martin Slomšek je zapisal: »Tri reči imej vedno pred očmi: oko Božje, ki vse vidi, uho Božje, ki vse sliši, in pa tiste bukve, v katere Bog vse tvoje dejanje piše.« Kakor kak nebeški knjigovodja, ki vodi obsežno knjigovodstvo človeških grehov in bilanco, na podlagi katere bomo izplačani poslednji dan ... Ironija zgodovine je v tem, da v začetku 21. stoletja ta vseidnost in vsepokusnost in globalno knjigovodstvo grehov niso več v božji domeni, to zmore vsaka boljša policija, kaj šele takšen gigant, kakršna je ameriška nacionalna varnostna agencija NSA. Njene nečednosti je razkril ameriški obveščevalec in žvižgač Edward Joseph Snowden (roj. 1983), pred njim si je nekaj podobnega drznil Julian Paul Assange (roj. 1971), avstralsko-ekvadorski politični aktivist, raziskovalni novinar, bivši računalniški heker, programer in tiskovni predstavnik WikiLeaksa. Oba sta zdaj v ameriški nemilosti, pred katero sta se zatekla v neke vrste prostovoljni zapor, prvi v Rusijo, drugi na ekvadorsko veleposlaništvo v Londonu. Klemenčič in Demšar nista slovenski Assange in Snowden, a v bistvu sta naredila nekaj podobnega. Z lastno inteligenco in s pomočjo računalniških orodij sta se postavila v vlogo Božjega očesa in razkrila, kar sta v tej vlogi uvidela. Zato jima ni bilo treba v azil, a pri mnogih sta vzbudila nelagodje in zamero. In to je dobro. Zlikovci se ne smejo počutiti dobro.

Iz gornjih biografskih odlomkov in primerjav je razvidno, da sta oba rojaka, Franci in Goran, prvi rojen 1960 na Ledinici, drugi 1972 v Kranju, izšla iz poštenih žirovskih kmečkih in delavskih družin in se uspela z bistrostjo in delavnostjo povzpeli na slovenski strokovni in politični vrh. Ta članek pišem ravno v dneh po tistem, ko je Goran Klemenčič 18. septembra 2014 v Državnem zboru prisegel kot minister za pravosodje v vladi dr. Mira Cerarja. Ob gledanju te novice v Odmevih TV Slovenija pokomentira moja boljša polovica: No, pa imamo tudi Žirovci svojega ministra! Pa ji razložim, da ni prvi. Prvi je bil Izidor Rejc, minister za industrijo in rudarstvo v Peterletovi osamosvojitveni vladi (1990–1992). Drugi je bil Viktor Žakelj, podpredsednik prve Drnovškove vlade (1992), torej nekakšen nadminister. Tretji je bil dr. Franci Demšar, minister za obrambo v tretji Drnovškovi vladi (1999–2000). Goran je torej že četrti Žirovec na ministrskem položaju v vladah RS.

Franci in Goran sta si po eni strani zelo različna, po drugi imata marsikaj skupnega. Prvi naj bi pripadal desni, drugi levi polovici Slovenije – če se s tem sploh strinjata. To tudi ni bistveno. V tem članku sem hotel izpostaviti naslednja dejstva: da sta po rodu Žirovca, po duhovnem stanu visoka intelektualca, po dejanjih oba moža z ustvarjalno biografijo in opusom. Predvsem pa gre za to, da si oba in vsak po svoje prizadevata za več transparentnosti in integritete v sodobni slovenski družbi. Demšarjeva mama je preprosto povzela tisto, kar stoji že v Svetem pismu: »GOSPODOVE oči so v slehernem kraju, opazujejo hudobne in dobre.« (Pregovori 15,3) Goran se že dolgo sooča s sodobnimi pojavnimi oblikami fenomena »Big Brother is watching you«. Gospod naj bi hudobne kaznoval in dobre nagradil, a šele na onem svetu. Big Brother grozi s totalnim nadzorom

že na tem svetu, a to bi bilo lahko usodno za našo zasebnost, svobodo in demokracijo. Največ bi bilo vredno, če bi v sebi ponotranjili vrednote integritete in transparentnosti in se po njih ravnali. Tisti, ki se ne, se bodo morali tudi v tej in v prihodnjih družbah soočiti z ukrepi nadzora in kaznovanja. Pojavi, ki sta jih v letu 2013 tako radikalno razkrila Klemenčič in Demšar, so najbrž le vrh ledene gore. Ali potrdilo pregovora, da riba smrdi pri glavi. Kaj pa vse tiste ribe, ki plavajo okrog ledene gore?

Priporočljivo dodatno branje:

Franci Demšar, Transparentnost, Mladinska knjiga, Ljubljana, 2013, 200 strani, 24,94 evra, www.emka.si
Goran Klemenčič, Controlling new law enforcement powers : a challenge to liberal democracy, magistrska naloga na Harvard University, Harvard Law School, Cambridge, 1997, 97 + XVI strani, izvod je v knjižnici Ustavnega sodišča RS
Maja Bogataj Jančič, Boštjan Makarovič, Janez Toplišek, Goran Klemenčič, Klemen Tičar, Pravni vodnik po internetu, strokovna monografija, Ljubljana, 2007, 420 strani

PISATELJ VLADIMIR KAVČIČ (1932–2014), ŽIROVSKI ROJAK

Vladimir Kavčič

Srečni dnevi na Dobračevi

Z očetom se je v mislih najraje družil v tistih srečnih dneh, ki jih je prebil na Dobračevi. Pritlična, tedaj še s slamo krita hiša se je nadaljevala v hlev, pred njim pa je iz stesanega krivega drevesnega debela žuborel curek vode in v enakomernih presledkih udarjal v korito. To žuborenje vode ga je spremljalo v dolgih, tihotnih nočeh, ki jih je prebil v kamri ob hlevu, v topli postelji, pokrit z mehko volneno odejo. Skozi špranje na polknicah so v kamro segali trije ali štirje ozki prameni svetlobe. Ena od redkih vaških svetilk z bližnjega križišča je ob nevihti ali močnem vetru nihala in ples senc na steni mu ni dal zaspati. Vabil ga je na nočno potovanje. Sledovi svetlobe so ga vodili v domače Podgorje, ne k materi v rojstno hišo, temveč k dedu, v domačijo pri kamnolomu, in že od daleč ga je pozdravljalo blejanje ovc. Ded je zatrjeval, da ga prepoznavajo po hoji, zagotovo pa je bilo res, da so ga ubogale na besedo, dvignile glavo ob vsakem njegovem klicu in pritekale, če je klic ponovil dvakrat ali trikrat.

Za dedovo domačijo se je začejala Bela, poraščen hrib s skritimi senčnimi senožetmi, ki so se kot skriti planinski vrtovi prepletali s skrivnostnim grmovjem, kjer je bil ob poletni vročici zrak prepojen z vonjem po dišečih planinskih travah. Na teh tihih in samotnih senožetih je ded kosil in pripravljal zimsko krmo za svojo ovčjo čredico. Za to niti najbolj pusta trava ni bila prepusta, vanjo je mešal še hrastove in jesenove češulje. Na vejnatih vlakih sta to krmo vlačila navzdol, skozi ozke predore v grmovju, skozi neizmerno zelenje, prepletajoče se s sencami in svetlobo, v nekem spokojnem svetu, ki je bil samo njun, v svetu zelenih vonjev in tihega življenjskega smisla.

A čeprav so mu misli v tistih časih, zlasti ponoči, ko ni spal, tako rade uhajale po dolini navzdol, k dedu, je bil čas na Dobračevi njegov najbolj srečni čas. V prostorni izbi z veliko lončeno pečjo se je ob večerih, poleti še v prvem mraku, zbirala številna družina. Šest stricev in tet, enajst vseh skupaj, če se jim je pridružil še Anton, ki je tisti čas delal v čevljarski zadrugi in prihajal na večerjo k materi, da bi se potem vrnil v delavnico in delal še dolgo v noč. Tisti mesec ali dva, ko je delo bilo ...

Strici in tete so pri mizi bili glasni, zbijali so šale in stric Franc je znal pripovedovati napete zgodbe, ki so se mu bile pripetile na samotnih poteh ob električnem daljnovodu čez Žirovski in Goli vrh, po tistih samotnih vaseh, ki jih Danijel ni še nikoli videl, a so njihova imena vzbujala skrivnostna občutja. Teta, ki se je tedaj še imenovala Slava, je bila tako lepa, da se je ni mogel nagledati, teta Rozalija, materina desna roka, je prinašala in odnašala posode s hrano in mimogrede še posebej poskrbela zanj. Miza je bila prevelika, čeprav so jedli iz dveh skled, in njegova roka je bila prekratka, da bi se merila z rokami stricev, ki so bili sami hrusti, eden večji od drugega. On je imel svojo skodelico, plavo, emajlirano, in posebno žlico, za spoznanje manjšo od drugih, da se je vedelo, katera je njegova. Ded Janez, ki je bil vedno vesel in zgovoren, je ob teh večerjah sedel v kotu in zadovoljen poslušal svoje otroke, da so se razgovorili in razživali, kolikor jih je bila volja. Bil je ponosen na svojo družino, nikoli ni nikogar karal, sinovom ni nikoli oporekal in hčeram je vedno obljubil vse, kar so ga prosile, čeprav kasneje svojih obljub ni mogel izpolniti. Prijazni medsebojni odnosi so Danijela prevzeli in čutil je posebno zadovoljstvo, da lahko živi s temi ljudmi, da je del te družine. Oče Anton je bil od vseh še najbolj zadržan, včasih celo mrk. Vedno je tožil nad svojim zdravjem, vedno je moral biti previden pri jedi in vedno je bil utrujen.

Ker je prišel od drugod, je bil za učitelje in učence nekaj posebnega. Vsi so se trudili, da bi se med njimi dobro počutil. Sošolci so mu prinašali sadje, z njim delili malico, in če ni česa znal, je bila to le priložnost, da mu z veseljem pomagajo. A je kljub temu imel težave in učitelj Jobst, ki je bil tudi pevovodja in skladatelj, očetov vrstnik in član istega prosvetnega društva, mu je svetoval, naj se otroku malo bolj posveti. Saj ne, da mu ne bi šlo, ne, da ne bi bil dovolj bister, le nekatere napake ponavlja kar naprej. Danijel ni razlikoval črki a in e. Ni. To je zanj in za očeta Antona postala prava mora. Namesto da bi po večerji ostal med strici in tetami, užival v njihovih zgodbah in šalah, je moral čemeti v slabo razsvetljeni kuhinji in pod očetovim nadzorom brati iz čitanke. Včasih je razliko med a in e uganil, drugič spet ne, in dlje ko sta brala, bolj se je motil in bolj je bil utrujen tudi oče in zato vedno bolj nestrpen. Pričakovati je bilo, da se bo razjezil, in to se je res zgodilo. Zaklel je in planil pokonci, potem pa je Danijelu primazal klofuto in ga nagnal spat. Danijel je objokan in užaljen pobegnil v svojo temno kamro, a je že naslednji trenutek prišla za njim babica in nato še teta Slava. Sedla je k njemu na posteljo, ga pobožala po licih in po čelu in ga dolgo držala za roko. Mučen doživljaj ob izbruhu očetove jeze se je prevesil v enega najlepših otroških doživlajev. Tedaj se ni zavedal, a čez nekaj let ni dvomil, da je bil tedaj prvič zaljubljen in da je hrepenel po ženskem dotiku bolj kot po čem drugem. Tetina roka mu je povzročala drhtavico, po telesu ga je oblivala toplota, občutil je vznemirjenost, ki je ni bilo mogoče primerjati z nobenim drugim doživljajem. Od tistega dne je skrb za šolo prevzela teta. Ob njej je bil na začetku še bolj zmeden, kot je bil ob očetu, ko pa ga je prevzela misel, da se mora pokazati v najboljši luči, se je v njegovi glavi nekaj premaknilo in težav je bilo konec. Le tete ni smel gledati v obraz. Sklanjala se je nadenj, včasih se ga je dotikala s prsmi, čutil je njene mehke obline, skoprnel bi bil, če bi bil popustil svojemu razpoloženju, a je hotel dokazati nasprotno. Uspevalo mu je celo hitreje, kot je pričakoval. Ko je oče uvidel, da so težave s črkama minile, ga ni nikoli več poskušal učiti, včasih se je Danijelu celo zdelo, da se ga izogiba in mu je žal grobosti. A mu te ni zameril, očetova vzkipljivost je bila posledica njegove bolezni in njegove nesrečne narave. To

so vedeli vsi v družini in mu niso nikoli očitali. Hotel je storiti nekaj dobrega, hotel je pomagati svojemu otroku, a tega ni znal in ni zmogel.

Urednikov pripis: Srečni dnevi na Dobračevi so izbran odlomek iz romana Prihodnost, ki je ni bilo (strani 64–68), izšel je v zbirki Beletrina pri Študentski založbi v Ljubljani, 2005. Martina Mlakar je to besedilo prebrala na začetku Lenčkovega večera s pisateljem 16. maja 2014 v galeriji Muzeja Žiri. Izbral Miha Naglič.

Marija Stanonik

Če so me spraševali, ali sem Poljanec ali Žirovec, sem želel biti Žirovec

Žapis pogovora ob pisateljevem zadnjem srečanju z Žirovci

Vladimir Kavčič in Marija Stanonik v pristrčnem vzdušju 4. Lenčkovega večera v galeriji Muzeja Žiri, 16. 5. 2014 – pisateljevo zadnje srečanje z Žirovci. / Foto: Tanja Mlinar

Se počutite še kaj Žirovca?

Seveda se, že zaradi številnih sorodnikov. Če bi prišli vsi sorodniki, bi bila ta dvorana premajhna. Pred leti, ko smo se srečali v kulturnem domu, nas je bilo okrog šestdeset ali sedemdeset, pa še nismo bili vsi. Bil sem med pobudniki takšnih srečanj, zelo me je zanimalo, kako zgleda ta moj rod, po očetovem pripovedovanju, po lastnih spominih, ko je tako rekoč pol doline v sorodu med seboj.

V Žireh sem zmeraj imel občutek, da je to eno prijazno okolje, za razliko od druge Poljanske doline. Tu so ljudje bolj prijazni, bolj odprti, bolj razumevajoči drug do drugega, imel sem občutek, da si tudi bolj pomagajo med seboj ... Če so me spraševali, ali sem Poljanec ali Žirovec, sem želel biti Žirovec. Tu sem živel komaj eno dobro leto, v prvem letu šolanja. V šolo sem začel hoditi v Žireh zato, ker so tu sprejemali s šestim letom, drugod pa ne. Starši so že takrat računali, da bi me dali v kakšno šolo, če bo šlo, čeprav je bilo takrat malo možnosti. Oče se je z učiteljem Jobstom osebno dobro poznal, obiskovala sta se, zato je tudi on posredoval, da sem lahko začel šolo obiskovati s šestimi leti, in je tudi poskrbel, da sem začetniško šolo dobro opravil. Zato imam učitelja Jobsta v posebnem spominu. On je bil koroški Slovenec, imel je poseben odnos do Slovencev sploh in Žirovcev še posebej. Zelo je bil privržen kulturi, da so ljudje lahko prepevali, in nasploh se je v prosvetnem društvu zelo udejstvoval.

Se sicer čutite Ljubljancana?

V Ljubljano sem prišel star dobrih trinajst, štirinajst let, od takrat živim v tem mestu večji del svojega življenja, pa nisem Ljubljancan. Ljubljana je ena taka čudna zmes vseh mogočih reči. Je središče te naše deželice, tu se srečujejo zelo ambiciozni ljudje, ljudje, ki bi v življenju radi nekaj dosegli, ki bi se radi nekam povzpeli. Ta boj za medsebojni prestiž je v Ljubljani živ in očiten še bolj kot kjer koli drugje, a meni to ni imponiralo.

Zavestno sem si prizadeval, da ne bi šel v politiko. Okoliščine so hotele, da sem tu doma v svojem okolju zelo izpostavljen, tudi naša družina je bila zelo izpostavljena, v najožjem krogu smo imeli šest smrtnih žrtev, ostali še živeči smo bili neprestano obkoljeni. To nas je prisililo, da smo se angažirali, udejstvovali ... S svojimi trinajstimi leti nisem imel kakih zaslug in statusa, ki bi mi omogočal, da bi lahko tudi v Ljubljani delal kariero. To mi ni dišalo. Vse to dogajanje sem opazoval z določene razdalje, na nek način sem bil izgubljena duša. Če se zapišeš književnosti in umetnosti, moraš vnaprej vedeti, da iz tega ne bo nič. V Sloveniji za to ni zanimanja, slovensko okolje je premajhno. Če pa te kaka stvar veseli, če vidiš v njej svoj smisel, potem zdržiš, da delaš do konca, do zadnjega diha. Zakaj?

Eden mojih ljubljanskih znancev me je vprašal: le kako je mogoče, da pride iz ene vaše revščine en pastir dol v Ljubljano, še pisati ni znal, pa pride in piše knjige. Zakaj? Mi lahko razložiš, zakaj to delaš? Pa sem rekel: če 10.000 opic 10.000 let tipka na pisalni stroj, ena tudi roman napiše. /Smeh/

Ne počutim se doma ne v Poljanski dolini ne v Ljubljani, iščem svoje mesto pod soncem.

Tisti, ki smo se odpravili v svet, nismo nikjer doma ... Zato pa jaz rečem: pot je moj dom ... Ali ločite Žiri od Poljanske doline, Žirovca od Poljanca, tako po občutku?

V preteklosti sem to dvojje ločil bolj, morda zdaj manj. Kot študenti smo se v Ljubljani srečevali v prvem desetletju po drugi svetovni vojni. Takrat so med študenti prevladovali Žirovci. Bila je bistvena razlika, po govoru, po mentaliteti, po obnašanju, Poljanci so še sedeli posebej, v svojem kotu. Žirovci so bili bolj odprti, bolj svetovljanski, svet jih je zanimal. Poljanci pa bolj ozki, trdi, vase obrnjeni ljudje. Tako sem jih jaz doživljal ... Miha Naglič je večkrat opozarjal na to. Je rekel: nekoč smo bili pastirji, zdaj pa že znamo pesem napisat, kakšno zapet, pa knjigo izdat ... obnašat se pa še zmeraj ne znamo ... /Smeh/

Ampak to žal velja tudi za Slovence kot take ... Kaj pa vaša oče in mati?

Ded je bil zame izjemen človek. Ko sem izdal prvo knjižico in jo potem dal mojemu bratu in smo se potem pogovarjali o tem delu, je brat vprašal: »Ja koga pa ti misliš – a tega, a očeta naše matere ...? On pa ja ni bil tak.« On ga je pač doživljal popolnoma drugače. Jaz sem bil njegov prvi vnuk in me je vedno jemal s seboj, kamor je le mogel. Imel je posebne lastnosti, talente, znal se je pogovarjati s ptiči. Izjemno rad je imel živali. Imel je šest, osem ovac, poleti jih je dal na pašo na Blegoš, a že po 14 dneh jih je šel obiskat; pa so ga prepoznale in prišle k njemu in so se pogovarjale z njim. Dve, tri ure daleč je v nedeljo popoldne šel peš, da je videl svoje ovce. Po poklicu je bil krojač, veliko je šival tudi na domu. Takrat je bila navada, da je hribovski kmet povabil krojača ali pa čevljarja na dom in tam je opravljal celo vrsto manjših del. Šival je stare hlače, iz dveh je delal ene, take stvari, ki jih sicer ne bi. Ljudje so bili revni in so težko živeli. Kljub temu da je bil dober krojač, je znal tudi obrit, je znal kravam poščipat parklje ... A je skromno živel, zato ker je bila taka tudi okolica, ljudje si niso mogli privoščiti nove obleke. Tudi veliki kmetje so ga vabili na dom. Plačali so s krompirjem, ješprenjem, ovsom. Peljali so ga z vozom, tudi njegov šivalni stroj. Plačilo za delo, ki ga je opravil, je bilo pol vreče krompirja, ješprenj, proso, jabolka. Ko so dozorevale hruške, so mu jih v košu prinašali domov, da smo jih bili deležni tudi otroci. Takrat ni bilo denarja. Še gorenjevaški župnik se je »zgovarjal«, da je treba »šparat«. Z dedom sta se tikala, pa mu je rekel: »Martin, zadnja dva mesca te pa nisem nič videl v cerkvi ...« Pa mu je ded odvrnil: »Ja, tudi ti se nisi pri meni nič oglasil, sem pričakoval, da boš naročil ene hlače.« /Smeh/

Kdaj ste začeli pisati? Že doma v Poljanski dolini?

Imel sem samo en razred žirovske osnovne šole, v drugem letu šole se je pa že začela vojna. Do konca vojne nismo nič hodili v šole. Požgali so jo vmes ... Potem je prišlo leto 1945. Pri sosedu je živela učiteljica, ki je imela moža iz Ljubljane. Jaz sem bil glavni razbojnik na vasi, pa je rekla, da morda bo pa še kaj drugega iz mene, in je poskrbela, da sem šel v Ljubljano. Kar brez rojstnega lista. Župnišče in matične knjige so uničili Nemci, šolo so požgali partizani. To so rešili tako, da je učitelj kar na roko napisal krstni list, rojstni list in spričevalo. Takrat je to veljalo.

Živel sem pri prijetni družini te učiteljice, ki je imela za moža našega /ljublanskega/ sosedu. Tam so imeli veliko knjižnico, njen brat, ki je bil pravnik in sodnik na uglednem položaju, me je sprejel za svojega in me je navdušil za branje knjig. Moram reči, da sem v knjigah zagledal samega sebe. Vprašanja, probleme,

s katerimi sem se ukvarjal. Sem videl: saj to sem pa jaz doživel, skoraj tako, kot je bilo tam ... Ne da bi se prav posebej zavedel, kdaj, sem začel zapisovati svoje otroške spomine. Tako je nastala moja prva knjiga, imenovana Vaška komanda. Vojni doživljaji so bili izredno kruti, brutalni, surovi, nečloveški. Tega nisem znal opisati, nisem vedel, kako se temu upirati, zato sem tedanje življenje opisoval z otroškimi očmi. Tisto, kar so počenjali, ne da bi se hotel zavedati tistega, kar se je med ljudmi dejansko dogajalo. Moj stric, sosed oziroma varuh ljubljanski, ki je bil takrat že vrhovni sodnik, mi je besedilo pretipkal in me napotil na založbo, kjer sem naletel na same znane slovenske pisatelje: Ivana Potrča, Miška Kranjca. In tam je ta knjiga izšla.

Začeli ste z vojno tematiko ... Tisti, ki je to snov načel prvi, je bil Edvard Kocbek, nihče pa ni opazil, da podobno snov obravnavate tudi vi ...

Jaz sem napisal prvi roman o domobrancih: Ne vračaj se sam. Za ta roman sem dobil nagrado društva pisateljev, za kar je poskrbel Mitja Mejak, ki je bil eden vodilnih kritikov, bil je tudi partijski sekretar v društvu pisateljev. On je ocenil, da s svojimi pogledi prinašam nov odnos do te problematike, zato je bila ta knjiga nagrajena. Ko se je razvedelo, da je bila knjiga nagrajena po njegovi zaslugi, so ga vrgli iz partije, prenehal je biti partijski sekretar, izgubil je vse funkcije, kar jih je imel, ne da bi mu sploh povedali, zakaj. On je pa vedel, da je to zato, ker je podprl tako knjigo. Tedanji vodilni krogi, ki so mislili, da edini poznajo resnico svojega časa, so menili, da je neprimerna.

Jaz sem bil pa s trinajstimi leti skojevec. Imel sem neke zasluge. Zato, ker sem ob božiču šel sam pri 10, 15 stopinjah pod ničlo in sredi noči čez Soro pogledat, kaj se dogaja na drugi strani. Tisti, ki jih je to zanimalo, so mi to šteli kot zaslugo. Prej sem bil član Skoja kot član mladinske organizacije. Član mladinske organizacije si bil lahko, ko si bil star 14 let. Po romanu Ne vračaj se sam meni ni nihče nič rekel, nekoga drugega so pa skoraj vrgli iz službe. Z njim sem si zato pridobil sovražnika. Kadar me je srečal, je bil jezen nase in name, ker sem mu onemogočil kariero. On je bil eden vodilnih ljudi na RTV Ljubljana. Ker se pa politično ni znal prav orientirati, ni dosegel tistega, kar bi lahko.

Potem ste se pa malo umaknili, vendarle ste začutili malo nevarnosti ...

Omenili ste Kocbeka. Edvard Kocbek je leta 1951 izdal knjigo Strah in pogum, ki slovensko partizanstvo obravnava na drugačen način, kot so o tem pisali drugi. On se je učil pri nekem francoskem pisatelju, ki je tudi sodeloval pri uporniškem gibanju. Ta doživetja partizanov in ilegalcev je obravnaval na izjemen način. Kdo so vsi ti običajni ljudje, ki so doživljali vse te velike strahove ... Razlikovati med strahom in pogumom je bilo dostikrat nemogoče. Velika junaška dejanja so izhajala iz največjega strahu. Ljudje, ki so bili sposobni velikih junaštev, so bili že naslednji hip največji izdajalci, slabiči. Kocbek je v svojem vrednotenju medčloveških odnosov šel tako daleč, da je zapisal, da imajo tisti, ki so vzeli v roke usodo svojega naroda, pravico odločati o življenju in smrti svojih rojakov. Temu sem jaz nasprotoval, v tistem prvem trenutku, ko je šel Kocbekov odnos do ... /nerazločno/.

Tudi v teh slovenskih glavah so se dogajale različne stvari. Naš odnos do tega, kar smo doživeli, je bil zelo različen. Mene je presenetilo, kako se ljudje obnašamo drug do drugega. Ko je bil v naši vasi prvi sestanek OF pod mostom, se že v prvih

10, 15 minutah oglasi nekdo in reče:

»Preden bomo kar koli naredili, moramo najprej tega in tega pobiti. Če jih ne bomo pravi čas odstranili, ne bomo mogli več delati ...« Ti naši medsebojni odnosi so bili zelo zapleteni. Mene je zanimalo, kaj je tisto, kar je te odnose formiralo, kateri so tisti psihološki notranji vzgibi, ki ženejo ljudi, da so takšni, kot so, da se obnašajo tako, kot se. Kako ostati zvest svojim moralnim načelom ... Vsak človek le ima v sebi neka merila, ki mu povedo, ali je to, kar dela, prav ali ni prav in zakaj dela tako in zakaj ne dela drugače. Mene ni zanimala politika, brskanje po teh zadevah mi ni prinašalo posebnih radosti, sem pa imel neko posebno zadovoljstvo,

Vladimir Kavčič v galeriji Muzeja Žiri, 16. 5. 2014. /
Foto: Tanja Mlinar

ko sem videl, da tudi drugod po svetu vneto raziskujejo; tudi drugi, ne samo književnost. Smisel književnosti je, da nam razkriva doživetja naših soljudi, da nas poučuje, kdo so, iz česa izhaja njihovo mišljenje, zakaj so bili takšni, kot so bili ... V teh rečeh so veliko naredili Američani. Danes se ves svet seznaja s posttravmatskim sindromom, z ostanki, posledicami težkih, najtežjih doživetij, ki jih nosijo v sebi ljudje ... Se opravičujem ... To zaide v psihiatrijo, psihologijo, kriminologijo ... Osnovni oziroma najpogostejši odnos, ki ga srečamo, je pa slavljenje. Vsi ljudje, tudi mi smo bili nagnjeni k temu, da smo slavili in proslavljali drug drugega. Kaj smo s svojimi dejanji povzročili, nam pa ni bilo dosti mar. Šele ko nastopi neka kriza, ki jo imamo zdaj, se zavemo: Ja kaj pa je bilo z nami, da smo se pripeljali do sem, kjer smo zdaj ...

Ali lahko rečemo, da so vas zanimala etična vprašanja? Kako ste oblikovali svojo poetiko, način podajanja etičnih vprašanj?

V tem je človek prepuščen sam sebi. Nobene šole ni, nobenih navodil ni. To delaš po občutku, poskušaš. Balzac je rekel, da je napisal deset knjig, da se je naučil pisati. Tudi meni se je dogajalo nekaj podobnega, da sem se ob vsaki knjigi znova učil, kako se približati nekemu vprašanju, neki boleči človeški točki. Roman, knjiga, ki naj bi bila vsaj približno zanimiva, mora povedati neko zgodbo, mora prikazati nekega človeka, neko dejanje, razmišljanje, kar potem naprej raziskuje. Načrtov, navodil, modela, recepta, kako se to dela, ni. To poskušaš vsakič znova, z vsako knjigo posebej. Zato tudi napišemo dosti več, kot je treba. Vse preveč je ljudi, ki nimajo časa, da bi vse to brali.

Ta vzorec, kot je rekel Lukacs: Pot se začenja, potovanje je končano ... Vsak roman zase je končana pot, ampak v bistvu je nov začetek ...

Če naletiš na človeka, ki je pripravljen o tem govoriti, če se zaveda takšnih vprašanj, ti lahko marsikaj odkrije. Lahko ti skrajša pot svojega lastnega iskanja. Osnovno, temeljno delo mora vsak opraviti sam. Ko sem bil urednik pri založbi

Borec, ki je izdajala vojno literaturo, so k meni prihajali ljudje, ki so imeli bogata doživetja, pa niso znali pisati. Karel Leskovec, doma iz Rovt, je bil morda edini, ki je z osebnim junaštvom in delom dosegel, da je iz navadnega delavca in partizana postal komandant brigade. V svojem življenju je doživel mnogo čudnih stvari, ki so njega samega močno vznemirjale. Ko ponoči ni mogel spati, je razglabljal. Samega sebe je neprestano opazoval, spraševal, se poskušal razumeti. Začel je pisati na star 'škrnicelj', ovojni papir, ni znal ne slovensko ne srbohrvaško. Njegova pričevanja so bila zelo pretresljiva. Ko je prinesel to pokazat, smo hitro ugotovili, da se iz tega da narediti knjiga. Prevedli smo jo v slovenski knjižni jezik in naredili knjigo, ki se še danes lahko bere.

Potem sem imel drug primer človeka, morda ga poznate. Doma je iz Idrije ... On pa se je z dvanajstimi, trinajstimi leti, ob kapitulaciji Italije, znašel v položaju, ko je moral voditi sto partizanov, cel bataljon. Otrok, pa od vseh tistih ljudi še najbolj razgledan ... Vprašali ste, kako nastane knjiga. Tudi on je od mene pričakoval navodila. Ko je pripovedoval svoja doživetja, sem samo strmel in ga poslušal ure in ure. Pa je rekel, zdaj pa povej, kako iz tega narediti knjigo. Jaz sem mu dal navodila. V prvem poglavju napiši to in potem v drugem to in ... Za celo knjigo sem mu naredil načrt. Iz tega potem ni bilo nič. Ni bil sposoben opisati tistih podrobnosti, značilnosti, ki bi neko doživetje, nek trenutek naredile zanimiv in prepričljiv ... Karel Leskovec, ki se je strašno mučil sam s seboj in s svojimi občutki krivde, pa je bil prav tega sposoben, on je znal to povedati. Nekdo drug, ki je doživel podobne reči ali še hujše, pa tega ni znal. Veste, za pisanje knjig ... te šole še ni.

Talenta se ne more priučiti ...

Kot za vsako človekovo dejavnost mora obstajati neko nagnjenje, neka sposobnost. Vsak od nas ima neko sposobnost, neko področje, kjer je sposoben narediti več kot drugi. Človekova naloga je, da v svojem življenju odkrije to svojo sposobnost, da ji da veljavo.

Kaj je bilo vzrok, da ste se po treh knjigah umaknili, se skušali spočiti od te vojne tematike?

Preden sem se odločil, da bom pisatelj – za to se je treba odločiti, to zahteva svoj čas – sem naredil seznam trideset najbolj znanih romanov na svetu. Sem jih prebral in se odločil, da če hočem kaj narediti, moram začeti tam, kjer so drugi nehali. Je več načinov, kako neko stvar pripovedujem, opisujem, ti načini so enakovredni. Tisti, ki znajo soditi, ki so za to usposobljeni, znajo v vsakem načinu izražanja najti mero, kvaliteto. To so potem tudi izzivi. Tako kot je pisal Hemingway – lahko tudi ti poskušaš pisati kot Hemingway in napišeš nekaj podobnega, kot je Zbogom orožje. Lahko se pa zgleduješ po Kafki. S tem da uporabljaš različne načine; gre tudi za razkazovanje moči, da pokažeš kritikom, ki prežijo z vseh strani in čakajo, da ti bodo dokazali, da to ni dobro, to ni v redu, da jim pokažeš, kaj vse znaš in česa oni niso sposobni razumeti.

Kako da ste se potem v svojih delih vrnili v svojo pokrajino, Poljansko dolino, Žirovsko kotlino?

Naša dolžnost, nas, ki živimo zdaj, tistih, ki smo se naučili pisati, je, da povemo tisto bistveno, kar se je v našem času dogajalo. To je edino, kar je lahko vredno,

zanimivo tudi za prihodnje rodove, za naše zanamce. Tako kot nas zanima, kako so živeli naši predniki, tako bo tudi naše zanamce zanimalo, kako smo živeli mi. Da bi znali svoje življenje boljše uravnati, da bi iz njega znali narediti več, kot smo znali mi, je dobro, da poznajo naše izkušnje.

Je bila trilogija Žrtve konkurenca Svetinovi Ukani?

Tone Svetina je napisal štiri debele knjige o vojnem času na Gorenjskem in Primorskem. On je vojaški in vohunski del zelo dobro opisal. Imel je vojaške izkušnje, bil je v nemški vojski, na vzhodni fronti, tako kot moj stric Viktor, bil je pri Stalingradu. Ko je šel v partizane, se je pa soočil z nemško vohunsko organizacijo, z vsem, kar se je dogajalo na drugi, partizanski strani, in to imenitno opisal. Njegovo knjigo smo v tistem času, ko sem bil urednik, izdali v nakladi 60.000 kompletov. Vse je bilo razprodano. Vsaka hribovska hiša, tudi tam, kjer so brali samo Družino, jo je brala ... Sam sem pomagal pripraviti za tisk to knjigo, pa tudi izdati in prodati. Moje lastne izkušnje pa so mi pripovedovale, da poleg tega vojaškega in vohunskega dela, ki ga je tako obvladoval Svetina, obstaja tudi druga plat dogajanja, med običajnimi ljudmi, znotraj družine, med družinami, med sosedi, na vasi, tudi znotraj partizanske enote. Med vojno so vsi sovražniki, smrt preži na vsakem koraku. Mene je zanimalo, kako je običajni, preprosti, kmečki človek reagiral na to, kar je moral prestati.

Seveda je tisoč oči prežalo na napako, ki sem jo naredil. Občinska organizacija Zveze borcev je kupila 50 izvodov knjige in jih dala brati svojim najvidnejšim članom v Gorenji vasi. Po mesecu, dveh so imeli celodnevni sestanek, na katerem so obravnavali dogajanje v tej knjigi. Ugotovili so, da opisujem devetdeset oseb, od katerih jih več kot petdeset poznajo iz naših krajev. So mi dali priznanje, da sem pošteno in spoštljivo znal prikazati, kaj so ti ljudje doživljali. Da pa poleg tega, za kar sem dobil priznanje, obstajajo še neke stvari, za katere oni niso vedeli, jaz pa sem poznal tajne arhive, ki njim niso bili dostopni.

Višji borčevski forum v Škofji Loki pa se s to oceno ni strinjal. Deset let niso bili za to, da bi dobil občinsko nagrado. Poljanska vstaja in partizanstvo v vseh štirih letih sta bila v Žrtvah najbolj obsežno opisana, nihče drug tega še ni napisal. Ljudje v Loki niso bili tega mnenja. Po desetih letih so se vendarle odločili, da sem dobil občinsko nagrado in nagrado gorenjskih občin. V Loki to ni bila občinska nagrada, ampak nagrada Združenja umetnikov Škofje Loke, za katero pa je stala tudi občina s svojim soglasjem. Isto leto sem dobil tudi nagrado gorenjskih občin za isto stvar v Tržiču. Takrat so tudi občinski možje dobili potrdilo, da mi lahko zaupajo. V tistem času sem bil minister za kulturo, to je pomenilo, da imam vendar nek 'žegen' od zgoraj. A to je trajalo kratek čas, dokler nisem naredil Zapisnika. Takrat je pa šlo navzdol ...

Zapisnik je, oblikovno gledano, čisto svojevrstno delo, je predhodnik sedanjega modernega načina pisanja, postmodernizma, ko se različni žanri med seboj prepletajo ...

V Zapisniku gre za vprašanja, ki se nanašajo na literaturo samo. To je neke vrste dejavnost, umetnost, ki ima svoje zakonitosti, svoje svečenike, profesorje. Eno od teoretičnih, strokovnih vprašanj, je vprašanje pripovedne točke. Kako pisatelj pripoveduje? Ali izhaja iz samega sebe, ali je on tisti, ki vse ve, vse razume, vse razloži ... Ali je možen kakšen drug način? Če vi berete knjigo, je to običajen pristop. Pisatelj o desetih, petnajstih ljudeh govori, kot da jih pozna do podrobnosti,

da ve o njih več kot oni sami. Lahko pa rečete, da to ne more biti res, da je izmišljotina ... Jaz sem si v Zapisniku privoščil, da petindvajset, šestindvajset ljudi pripoveduje o nekom, ocenjuje nekoga, njegova doživetja, njegov položaj, vsak s svojega stališča. Sedemindvajset pričevanj ocenjuje, ali je nekdo izdajalec ali ne. Gre za dachavske procese, na katerih je bilo cel kup ljudi osumljenih krivde, pa jim ni bila nikoli dokazana. Nekateri še danes trdijo, da so bili obtoženi krivi in da je prav, da so jih spravili s sveta. Drugi so pa mnenja, da ni mogoče govoriti o nikakršni krivdi. Popolnoma nasprotno. Poskušam razumeti to zmešnjavo v človeških glavah, ki ima strahovite posledice. Tisti, ki imajo oblast, lahko na podlagi takih presoj in sumničenj pobijejo druge. Eni so žrtve, večina ljudi je pa do tega popolnoma ravnodušna. Za to knjigo mi je bila Prešernova nagrada že dodeljena. Nekateri znanci so dvignili vik in krik, zato se je politika ustrašila in rekla ne.

/Marija Stanonik vzame v roke knjigo Obleganje neba:/ Žal te knjige nisem prebrala...

/Kavčič:/ Že jaz sem jo pozabil... /Smeh/

To je knjiga, ki obravnava informbiro v družini ruskega emigranta. Oče, ki je s svojimi sinovi in ženo pribežal iz Rusije, je pobegnil od boljševikov. Prišel je v Slovenijo, postal ugleden (pod)župan, njegovi otroci pa se spremenijo v komuniste. Pride informbiro, oče je proti Rusiji, proti Stalinu, komunistom, sinova sta pa zagovornika Stalina ...

Pustota je tako lepa knjiga, tako poetična, v njej se dogajanje pomakne tudi na Žirovsko, v čas po velikem tolminskem puntu; jaz sem jo doživela kot spomenik vašemu rodu ...

Dogaja se po tolminskem puntu, ko je bilo šest ali osem ljudi razčetrjenih in je bilo sto družin izgnanih zaradi tega punta. Potem ko so jih leto in pol mučili, stradali po goriških ječah, so jih razgnali na vse strani. Ena od teh družin so bili Kavčiči, kar je dokazano. Ta družina je šla na loško stran, proti loški gospodi, kjer je bil režim bolj znosen, odnos manj surov, in ta družina beži na to loško stran, kjer so imeli sorodnike, in tako poskuša preživeti iz nič ...

Naslednja knjiga pa je zadnja, po kronološkem gledanju, Prihodnost, ki je ni bilo, ta pa opisuje vaše šolanje, vaše življenje v Podgori in v Ljubljani, kako dozorevate v zrelo osebnost od otroštva dalje ... Je to avtobiografsko delo?

Marsikateri motivi v njej se ponavljajo. Napisana je bila v neki življenjski situaciji, ko je šlo za moje preživetje. In takrat, kar bo, pa bo, in da čas hitreje mine, sem se lotil pisati to reč. To so bile tri knjige, a je založba 'šparala' pri platnicah. Knjiga je 600 evrov cenejša, ker ima ene platnice. To je pisano v neki življenjski situaciji, ko človek dela obračun, zato je nekaj ponavljanja. Nekatere stvari se morda prikazujejo v bolj prijazni, bolj romantični luči. Vsaka knjiga je izraz nekega življenjskega obdobja, ko človek svoje dosedanje delo spoznava kot nezadostno, delno, kot stvari, ki jih je treba dopolnjevati, spoznava jih kot zmote, kot stranpoti. Se mi zdi, da je to pomembna plat človekovega življenja, da je kritičen do sebe, do svoje okolice, do vsega dogajanja. Če je kritičen, če spoznava stvari, resnice, ki se nanašajo na več ljudi, je treba to povedati. Zase lahko rečem, da sem šele v letošnjem letu dokončno odreagiral na to, kar sem doživel med

vojno. Te stvari, ki so se dogajale v letih od 1941 do 1945, so tako globoko posegale v mojo duševnost, notranjost, intimno življenje, da sem se jih lahko rešil šele po sedemdesetih letih ...

To se res zelo lepo vidi iz vaše literature, ko se enaka vprašanja pojavljajo vedno znova ...

To je lahko tudi zdolgočaseno, ponavljano ... Kakor kdo doživlja samega sebe in svet okrog sebe.

Je pa umetniško, da enako vprašanje ubesedujete na nov način, to pa je pisateljska lastnost ...

To je značilnost življenja. Tudi tisto, za kar mislimo, da nekaj že popolnoma obvladamo, da smo nekaj že popolnoma izživel in doživeli, se pojavlja znova. Odkrivamo nove vidike, nova pota, nov način razumevanja. V Tolminu mi je enkrat ena starejša gospa rekla: »Zakaj pa vi mislite, da bi morali mi to brati?« /Smeh/ Sploh ni razloga, da bi morali to brati. Če pa koga zanima, kaj se dogaja z njim samim, kako življenje doživljajo drugi, če hočeš odkriti kaj več, pa moraš vzeti tudi kakšno knjigo v roke.

Tudi to zadnjo, ki ste mi jo prijazno podarili ...

To knjigo /Od nikoder do nikamor, roman, Ljubljana 2011, op. ur./ sem izdal v samozaložbi, v demokratični Sloveniji, v času demokracije; v času našega največjega razcveta ni več založnika, ki bi želel izdati tako knjigo, in sem jo izdal sam, ker sem mislil, da moram narediti piko na i. Po drugi strani se je zgodilo, da

Pisatelj Vladimir Kavčič, gost Lenčkovega večera v Muzeju Žiri, 16. 5. 2014. / Foto: Tanja Mlinar

je tisk postal izredno poceni. Danes lahko vsak človek izda tako knjigo, če le zna uporabljati računalnik ... Če ga ne zna sam, pa vprašate kakšnega svojega vnuka, šolarja ... Veste, koliko stane takale knjiga, če tiskaš 100 do 200 izvodov, to stane štiri, pet evrov po kosu. Lahko si privoščiš, da si izdaš svojo knjigo, lahko izdaš samo en izvod.

V njej je obdelan popolnoma nov pogled: kako človek z današnjega vidika gleda na izkušnje v preteklosti: partizan, domobranec, duhovnik – in ta duhovnik je spet na pol Žirovec, Roman Kavčič, s Hotavelj doma ...

Ko pisatelj polemizira, je treba vedeti, da drug o drugem zelo malo vemo. Če kdo reče, da sem opisal žirovskega župana, je to čisti 'nonsens'. Kako spoznati človeka, da bi lahko o njem napisal knjigo? Bi moral z njim živeti leta, desetletja, da bi bil pravičen, da si ne bi izmišljal. To je zelo tvegano govoriti. Tako kot si ga je on predstavljal, tudi pisatelj sam ne bo dal roke v ogenj. To, kar je napisal, je eden od načinov, kako se dogodke razloži, kdo drug bi to napisal popolnoma drugače. Ali pa bi isti človek v novi knjigi napisal popolnoma drugače ...

Svoj čas ste napisali knjigo Veleposlanik na Kitajskem – kako je prišlo do nje?

To knjigo je »zakrivil« Rado Jan. Sva bila simpatizerja, saj sva lahko ure in ure prežдела v kakem kotu in debatirala. Njega je izjemno zanimalo to, kar sem jaz počenjal. Jaz sem ga napotil, da bi napisal eno veliko študijo o Tonetu Svetini. Pogovarjala sva se, da bi pri blejski knjižnici (tam je obstajal velik interes) organizirali Svetinove dneve in bi sistematično, vsako leto, priredili simpozij.

Veleposlanik na Kitajskem je nastal iz resnične zgodbe. Nek mlad izobraženec, partizan, sposoben, izredno razgledan, politično orientiran in uveljavljen, postane tajnik nekega velikega in znanega politika. In z njim deluje leta in leta, ne samo v Sloveniji, ampak v Beogradu, na zvezni ravni. Drugi to ljubosumno spremljajo, tega Slovence na položaju, in mu poskušajo pripisati, da je informbirojevec, da je angleški vohun, da je njegov doktorat ponarejen, ne uspejo mu dokazati, da prepisuje od drugih svoje misli, svoje ocene ... Pa si izmislijo zvijačo in mu rečejo: A ti veš, kakšna velika kariera te čaka, največje državne funkcije, ti boš šel vzpostavljat nove zveze na Kitajsko, ti boš prvi slovenski veleposlanik na Kitajskem, ti boš Kitajce vključil v gibanje neuvrščenih. To je zgodovinska naloga, to boš ti delal in vsi so prepričani, da boš uspel ... In ta človek se je začel učiti kitajsko, študiral zgodovino Kitajske, to ga je popolnoma prevzelo, zato je začel zanemarjati svojo službo. On je bil prepričan, da je pri svojem delu napredoval, drugi pa so ugotovili, da je nesposoben za svoje delo, da ga je treba odstraniti. Najprej so se ga lotili po partijski liniji. Sekretar ga je poklical in rekel: Imaš neke težave, privatne, svojega dela ne opravljaš, nazaduješ, pišeš stvari, ki so nesprejemljive za našo politiko ... Najboljše, da razmisliš, napišeš odpoved in greš v penzijo. Tako je ugotovil, da je konec njegove kariere, da je najbolje, da se vrne v svojo vas. To je bila osebna zgodba enega človeka. Takih in podobnih zgodb je bilo na desetine, na stotine ... Ko je bil Ranković eden od predsednikov ZK Jugoslavije, je srbski del organizacije začel razmišljati, da bi si oni vzeli oblast, zato je bilo treba z vseh forumov in iz vojske odstraniti čim več Slovencev in Hrvatov. Posledica take in podobnih akcij je bila, da je bilo petdeset majorjev upokojenih. Po zdravniških spričevalih so ugotovili, da imajo motnjo, srčno, in da jih je treba zdraviti ... Ker bodo po letu, dveh

nesposobni, neprimerni za vojaško službo. Petdeset Slovencev, majorjev, je bilo tako poslano domov. Tako je nastala osnova za knjigo ... En moj kolega v Ljubljani, ne mine leto, da se ne bi srečala, pa ni vedel, da je stvar izmišljena, pa mi zadnjič reče: A se spomniš v tistem času, ko si bil ti na Kitajskem ...? /Smeh/

Kako pa kaj gledate na Ivana Tavčarja, kot vašega predhodnika ...

Leta '45 sem prišel v Ljubljano v angleški vojaški srajci, ki jo je bilo treba prati le na tri mesece ... So mi rekli, ti 'pejt' od kolodvora kar tamle naravnost, in je bila slučajno to klasična gimnazija, sem se vpisal in naredil sprejemni izpit. Tam sta bila tudi vnuka Ivana Tavčarja, njun oče je bil zdravnik Igor Tavčar. Oba sta bila navdušena, da sta srečala nekoga iz Poljanske doline. Tako sem dobil azil, vabila sta me domov. To je bila zdravniška družina, ki je vedno imela v hladilniku kaj za jest ... To je bil prijetni, družabni del odnosa s Tavčarji, pozitiven del so bile tudi knjige Visoška kronika, Cvetje v jeseni ...

Gospo Tavčarjevo sem videl še v živo, pred drugo svetovno vojno. Tavčarjevi so prihajali na Visoko, v zakupu so imeli lov in ribolov. S sosedovimi fanti smo lovili ribe na črno in žandarji so nas dobili. Tavčarjevim so to javili in zagrozili so, da bodo naši starši kaznovani, ker smo krivolovili ... Sosedova mati Martinčkova je morala iti gospo Franjo prosit odpuščanja. V nedeljo po deseti maši je šla na Visoko, padla na kolena in jo prosila za odpuščanje. Videl sem to in od tistega trenutka dalje je zame Tavčar kot človek nehal obstajati ... Ivana Tavčarja kot človeka nisem nikoli cenil, vseh so mi pa njegove knjige. Bil je velik gospod, denar mu je bil glavna stvar, z lahkoto je prenašal revščino. Njegovi pogledi na življenje, njegova politika – vse to je meščansko, gosposko, superiorno ... Njegova vnuka sta bila prijazna fanta. Na bruhanje pa mi je šlo, ko so mi hoteli prikazati film o Miki miškah. Bil sem poln grozot, ki sem jih doživel, in mi take otročarije niso bile mar.

Sta pa vnuka tragično končala. Ubila sta se.

V času informbiroja je bila na klasični gimnaziji močna politična organizacija: partijska, skojevska in mladinska organizacija. V vseh treh je informbiro močno odjeknil. Med skojevce sta spadala tudi Igor in Ivan, bila sta zelo prorusko orientirana. Šlo je tako daleč, da je bila pripravljena skupina, ki bo minirala Litostroj. In prav v tistem času ju najdejo mrtva ... Ena varianta je bila, da je šlo za medsebojni obračun med nami samimi, druga pa, da sta se igrala z očetovim orožjem in je v igri starejši najprej ubil brata, potem pa še sebe; govoril sem jima na pogrebu na Visokem v imenu skojevske skupine. To je bilo leta 1948, septembra. To je zgodovina, čas, ki ga je moja generacija doživela. Ali to vam sploh kaj pove, pomeni?

Kako pa se počutite kot pisatelj v domačem kraju, kako vi doživljate naš odnos do Vas?

Če izhajam iz samega sebe ... To, kar jaz počenjam ... Od nikogar ne morem pričakovati, da naj ga to zanima. Zakaj bi ga pa?

Ta vaša distanca, suverenost, vas zelo povišuje v mojih očeh ...

Biti pisatelj na Slovenskem pomeni, ali biti neizmerno ambiciozen, ko misliš, da boš naredil nekaj, kar ni še nihče, ali pa se zavedaš, da je to ena oblika svobode, ki jo

izkoriščaš sam zase, ko ta nikogar ne obvezuje. Meni je bilo od vsega začetka jasno, da jaz to delam zato, ker to mene veseli, me zanima, ker bi rad razumel, zakaj smo bili takšni, kot smo bili, zakaj smo se tako obnašali, zakaj smo še sedaj takšni, kot smo, in če te zelo zanima, kaj smo sposobni iz sebe narediti. Sedanji politični čas znova odpira vsa ta vprašanja. Če ne bomo znali razumeti samega sebe, če ne bomo znali ustvarjati z našimi soljudmi, kaj bo iz nas? Mislite, da nas bo Evropa kar gledala? Kdo nas bo pa preživel, zakaj pa, kdo nas pa potrebuje? Sami moramo na to odgovoriti.

Ko ste letos dobili Prešernovo nagrado, ste dobili tudi neko formalno zadoščenje ...

Sam sem bil minister za kulturo v osemdesetih letih. Že takrat smo o teh stvareh razpravljali in smo bili mnenja, da je kultura dejansko edino področje, ki si ga lasti država in hoče o njem presojeti, kaj je dobro, kaj je slabo. Tega ne dela ne v znanosti in ne v izobraževanju, samo v kulturi to dela. Že takrat smo bili mnenja, da obstaja stroka: fakulteta, slavistika, literarna kritika, literarna teorija, literarna zgodovina, SAZU ... Vse to so forumi, zajemajo desetine, stotine kvalificiranih ljudi, ki bi lahko ocenjevali in razsojali o takšnih stvareh. Ni potrebno, da to dela politika, ker politika je potem vedno v skušnjavi, da bo rekla: »Ja, ta pa ni naš, dajmo nagraditi našega, svojega človeka.«

Če bi na hitro vprašali v Ljubljani, kaj pa je ta Kavčič. Ali je rdeč ali zelen? Bi rekli: Pusti tega rdečkarja. Zdaj se je pa zgodilo, da komisije, ki odloča o Prešernovih nagradah, ni imenovala sedanja vlada /Alenke Bratušek, op. ur./, ampak jo je imenovala Janševa vlada; to se pravi, ljudje, ki jih je imenovala Janševa vlada, so mi dodelili to nagrado. To dejstvo pa nekaj pove. Če hočem s pozitivnega stališča to ocenjevati, moram reči, da me ne obravnavajo pristransko. Če obstajata dve strani, leva in desna, me priznavata obe ...

Mene ravno to veseli, da ste vse to doživeli, pa da imamo to priložnost, da vam lahko čestitam.

Se opravičujem, ker ne znam nehati. /Nagovarja občinstvo:/ Prosil sem vas, da se oglasite. Zelo me zanima, kako gledate na življenje vi? Kako doživljate vse te čase ...? Zelo bi bil hvaležen, če bi še kdo od vas kaj povedal ...

Glas iz publike: Kako moderno podajate stvar /nerazločno/ ...

Saj me odklanjajo, ker sem neprijeten, moteč. Moja stališča vsi doživljajo kot kritiko ... Postati moramo odločno kritični tudi do slovenske politike, slovenske demokracije, slovenskih strank. Vse bolj prihajam do prepričanja, da si ta nasprotja pripisujemo samo zato, da lahko nekoga pred nečem izključujemo. Ni na Slovenskem prostora za vse, ne moremo biti vsi direktorji, vsi bogati, vsi na položajih. Zato moramo izumiti način, da bomo lahko rekli: Ne, ti pa ne! Politika in sodobne oblike življenja vse bolj služijo sebičnim namenom, bolj kot napredku in organizaciji človeškega sobivanja.

Komentar poslušalca: Mi je bilo zelo všeč ob podelitvi Prešernovih nagrad, ker ste jim jih nekaj krepkih povedali ...

Nič ne pomaga ... /Smeh/ Obstaja civilno gibanje, ki si prizadeva za to, da bi bodoči parlament nastal brez strank. Zakon o volitvah v Državni zbor omogoča,

da lahko na 800, 1000 zbranih podpisov volivci sami predlagajo poslance v državni zbor. To bi pomenilo, da bi v vsakem okolju, volilni enoti, volivci sami brez strank izbrali svoje kandidate in se dogovorili, kdo bo njihov skupni kandidat. Tak poslanec bi bil odgovoren do svojih volivcev, vsak hip bi ga lahko poklicali na odgovornost, mu odrekli zaupanje ... Zanimiva ideja. Komur koli to pripovedujem, si rečem, iz tega pa ne bo nič ... Bo še dolgo trajalo, še velike stiske bomo morali doživeti, da bomo razumeli drugače misleče. Kriza bo vedno hujša, vedno manj pravic bomo imeli v zdravstvu, šolstvu, socialni. Brezposelnost bo še naraščala. Kako iz tega, na Slovenskem nihče ne ve. Kdo bo zaključil?

Rada bi bolj optimistično končala, z zaupanjem v življenje ... Zaupam in verjamem, da vsi pošteno delamo, in to je osnova, iz katere izhajamo ...

Pripis urednika: Objavljamo zapis javnega intervjuja, ki ga je s pisateljem Vladimirjem Kavčičem vodila prof. ddr. Marija Stanonik. Do tega srečanja je prišlo na pobudo Matjaža Eržena, direktorja Knjižnice Ivana Tavčarja v Škofji Loki, ki je podobno srečanje skupaj z Muzejskim društvom Škofja Loka pripravila že 1. aprila 2014 v Miheličevi galeriji v loški Kašči. Pobudo smo sprejeli v Muzejskem društvu Žiri in Krajevni knjižnici Žiri, ki skupaj pripravljata Lenčkove večere. Vladimir Kavčič je bil tako četrti gost teh večerov, po Mariji Stanonik, Alfonzu Zajcu in Izidorju Rejcu. Četrti Lenčkov večer se je zgodil v galeriji Muzeja Žiri, v Stari šoli, 16. maja 2014. Srečanje sta uvedla Tinkara Klemenčič in Erazem Stanonik, učenca žirovskega oddelka Glasbene šole Škofja Loka, zaigrala sta na flavti. Podpisani sem povedal nekaj besed za uvod, Martina Mlakar pa je, kot zna samo ona, prebrala odlomek iz romana Prihodnost, ki je ni bilo (2005), v katerem se pisatelj na straneh 64–68 spominja »srečnih dni na Dobračevi«. Sledil je pogovor z gostom. Posnel ga je Rok Klemenčič. Tu in tam slabo razločni posnetek pogovora je najprej prepisala Damjana Jesenko, pregledal ga je Rok Klemenčič, za objavo pa uredil Miha Naglič.

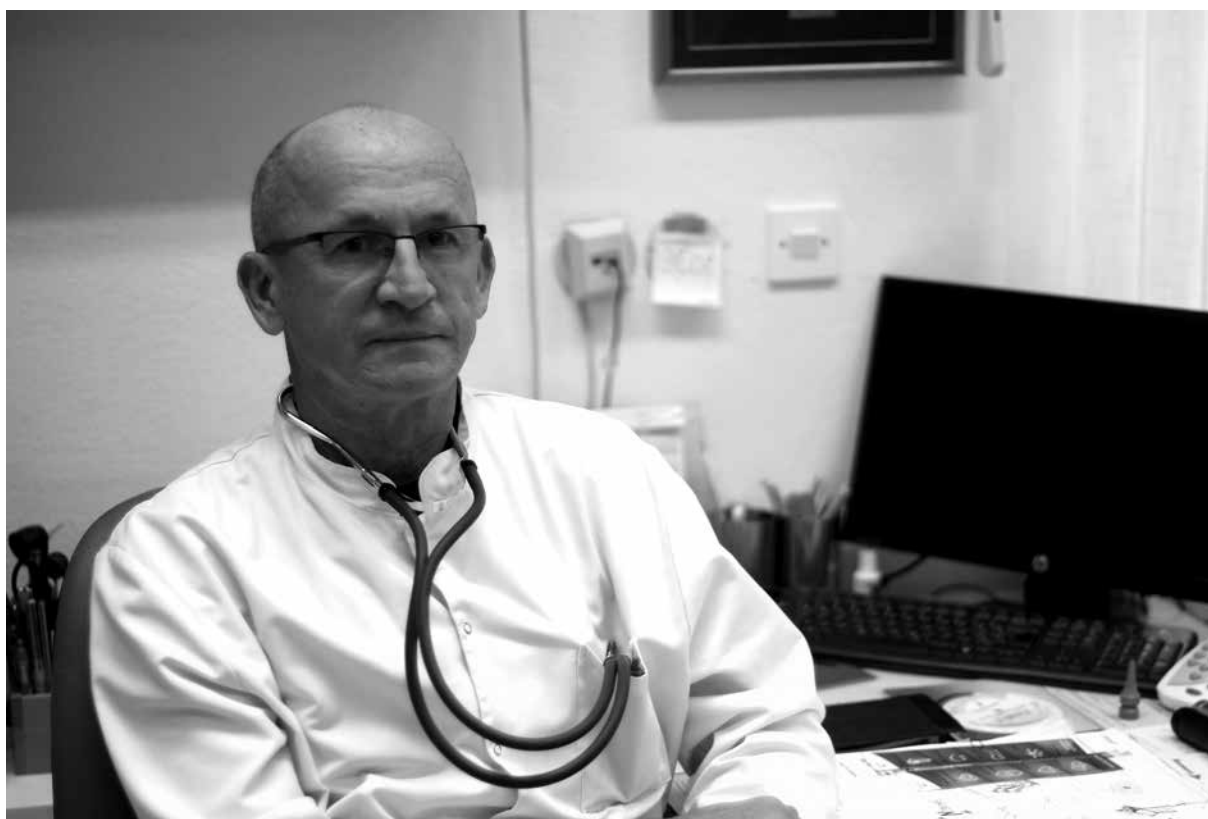
Ta objava je dragocena tudi zato, ker je bil ta večer pisateljevo zadnje srečanje z rojaki Žirovci. Hkrati je bil to njegov predzadnji nastop v javnosti – zadnji je bil, ko je nastopil kot slavnostni govornik na proslavi Dneva državnosti, na Mestnem trgu v Škofji Loki, 25. junija. Umrli je 22. julija 2014. Pokopali smo ga 25. julija v Stari Oselici. Brali ga bomo pa še dolgo.

INTERVJU DUŠAN SEDEJ, ŽIROVSKI ZDRAVNIK

Miha Naglič

Rad je zdravnik, rad ima svoj kraj, počne pa
še marsikaj

*V študentskih letih smo se pogosto srečevali in skupaj tudi kaj naredili.
Spominjam se tvojih nastopov na naših proslavah, spominjam se tudi lepe in
velikopotezne planinske ture, ko smo z Danetom Veharjem skupaj prehodili*

Dušan Sedej / Foto: Stane Kosmač

Kamniško-Savinjske Alpe od Kočne do Ojstrice ... Ne spominjam pa se, da bi te kdaj vprašal, zakaj si se odločil za študij medicine. Zato te vprašam zdaj.

Odločitev ni bila lahka, saj je takrat visoko oviro predstavljal sprejemni izpit za vpis na medicinsko fakulteto, ki je bil edino merilo za uspeh. Želja je bila velika, znanja iz Gimnazije Poljane mi ni manjkalo in rezultat je bil tu.

Mnogi cenimo tvojo odločitev, da si se kot zdravnik vrnil v Žiri in se tu zaposlil. Si to odločitev kdaj obžaloval, te je zamikala tudi kaka druga zdravniška pot?

Sprva sem seveda razmišljal o kakšni drugi možnosti, vendar bolj ko postajaš vpet v svoje delo in okolje, večja ko je povezanost s pacienti in sodelavci, manj je bilo želja po kakšni drugi poti. Vedno sem bil zelo navezan na domači kraj in že kot dijak in pozneje študent nisem zdržal več kot štirinajst dni skupaj v Ljubljani. Svoje odločitve nisem nikoli obžaloval, nasprotno, vesel sem, da sem tu in še vztrajam na taki poti.

Kako dolgo si že zdravnik v Žireh? Boš po žirovskem stažu presegel doktorja Bernika, ki je bil naš zdravnik kar 36 let, od 1945 do 1981 ...

Izteka se triintrideseto leto dela v Žireh, glede na pokojninske pogoje pa bom verjetno res presegel doktorja Bernika, saj se mi obeta še vsaj šest let dela.

Sta se z doktorjem Bernikom kaj več pogovarjala, te je na kaj posebej opozoril, ti kaj svetoval?

Najbolj neposreden stik sva navezala v času stažiranja, ko sem delal ob njem v ambulantni, se od njega učil. Predal mi je veliko svojih izkušenj, nenavadnih doživetij iz svoje prakse in dragocene napotke, ki so mi kot mlademu zdravniku zelo prav prišli. Držal je svojo obljubo, da se bo upokojil, ko začnem s prakso v Žireh.

Položaj zdravnika na podeželju je danes v primerjavi z Bernikovimi časi močno drugačen; Bernik je slovel po tem, da je šel tako rekoč ob vsakem času na teren, da je sam opravil tudi manjše operacije, da je bil izvrsten diagnostik ... Kako je s temi rečmi danes? Prava diagnoza je pomembna slej ko prej, v marsičem pa so razlike ...

Sprva ni bilo kaj dosti drugače. Vpet sem bil v ambulantno delo in dežurstvo v obliki stalne pripravljenosti, kar je pomenilo ogromno noči, vikendov in praznikov na terenu v vseh mogočih razmerah, sprva še s »fičotom«, nato v »jugu«, po potrebi tudi peš. Skupaj s kolegi iz Gorenje vasi smo pokrivali teren do Visokega. Vse probleme sem reševal sam, ker druge pomoči ni bilo. Kasneje se je dežurna služba centralizirala v Zdravstvenem domu Škofja Loka ... Potem pa je čas prinesel velike razlike. Razvile so se nove diagnostične metode za hitrejše in lažje prepoznavanje bolezni, na področju zdravljenja se praktično vsak dan pojavljajo novosti, ki omogočajo uspešno obvladovanje tistih bolezni, ki so še do pred kratkim veljale za neozdravljive. Velik preskok je nastal z internetom, ki pacientu omogoča, da se aktivneje vključi v proces zdravljenja, zdravniku pa pomaga pri takojšnjem dostopu do novosti in pomoč pri diagnostiki.

Znano je omalovažujoče mnenje nekaterih, da sodobni zdravniki splošne prakse samo še na hitro ugotovite, kaj človeku je, in napišete recept ali

napotnico za specialista. Je taka nova doktrina ali vam za kaj več zmanjkuje časa? Spet mi pride na misel doktor Bernik, ki je večkrat poudaril, da si mora zdravnik vzeti čas za pogovor s pacientom, da je včasih že sam pogovor terapija in zdravilo ... Kaj porečeš?

Kljub sodobnim tehnologijam je neposreden stik s pacientom še vedno najpomembnejši, intuicija zdravnika, pridobljena z dolgoletnimi izkušnjami in podprta z znanjem, pa pomembnejša od aparatur. Pri svojem delu smo omejeni z normativi, ki nam jih postavlja zavarovalnica in namenjajo povprečni obravnavi pacienta zgolj sedem minut.

V tvojem poklicu ne gre le za žirovski in slovenski okvir. Kritiki farmacevtske industrije vse bolj opozarjajo na očitno in globalno težnjo farmacevtskega lobija, da bi vse bolj zasvojil paciente. Denimo: prizadevajo si, da bi znižali višino krvnega tlaka, pri kateri je treba začeti jemati tablete – da bi le-teh prodali še več ... Zdravniki splošne medicine pa naj bi bili kot pisci receptov nekakšni posredniki med farmacevtskim lobijem na eni ter dejanskimi in potencialnimi pacienti na drugi strani. Kakšna je tvoja izkušnja s temi rečmi?

Pritisk farmacevtske industrije in množica ponudnikov na področju zdravil je res velik, vendar je njihov vpliv na uvedbo novih zdravil, zlasti generikov, in na zdravnika, ki si ji z leti ustvaril nek optimalen nabor zdravil, razmeroma majhen. Seveda pa to ne pomeni, da ne bi uvajal novih zdravil, ki so za bolnika koristna in učinkovita.

Kako pa shajaš z zdravstvenimi zavarovalnicami? Je denarja preveč?

Način plačevanja od zavarovalnice je zelo nestimulativen in vodi v t. i. pasivno medicino. Nenehno se pojavljajo novi predpisi in obrazci, ki grenijo življenje zdravstvenemu osebju in pacientom, kakšne bistvene izboljšave pa ne prinašajo. Idealno število opredeljenih pacientov na zdravnika bi bilo 1500, v praksi pa so, pri sedanjem vrednotenju dela, obeti za prihajajočo generacijo zdravnikov bolj slabi. Obogateni se v ambulantni splošni medicine ne da.

V zadnjem času je vse glasnejše opozorilo, da so problemi slovenskega zdravstva med največjimi v državi, da je zdravstvo celo prizorišče najbolj trdovratne korupcije. Kaj meniš ti?

Kriminalizacija dela zdravnikov in celotnega področja zdravstva je posledica nesposobne politike in idealen način prikrivanja dejstva, da je treba za nemoteno delovanje te javne sfere veliko stvari spremeniti, in voda na mlin zavarovalnicam, ki si za svoje delovanje odrežejo nenormalno velik kos pogače, obenem pa kažejo s prstom na izvajalce zdravstvenega varstva kot glavnega krivca za slabo delovanje sistema. Tak pristop vzbuja nezaupanje v naše delo in povzroča daljnosežne posledice.

Po stroki si specialist splošne medicine, po statusu imaš zasebno ambulanto splošne medicine. Si kdaj obžaloval, da si šel »na svoje«?

Tega koraka nisem nikoli obžaloval, bila pa je to nekakšna skupinska odločitev več zdravnikov, kot odziv na takratne razmere v Zdravstvenem domu Škofja Loka. Taka odločitev je prinesla več samostojnosti pri delu, po drugi strani pa še dodatno skrb in delo za normalno funkcioniranje ambulate.

Sta dva družinska zdravnika dovolj za občino Žiri in bližnjo okolico? Bo v bližnji prihodnosti kaj drugače?

Idealno bi bilo, če bi delali trije. Trenutno študira na medicinski fakulteti kar lepo število žirovskih študentov in upam, da se bo kdo vrnil v Žiri in se odločil za delo družinskega zdravnika. Ta čas je aktualno tudi vprašanje, kako omogočiti delo pediatra tako v Žireh kot v Gorenji vasi. Mogoče bi lahko našli skupno rešitev za obe občini.

Pacientov imaš prej preveč kot premalo. Sicer pa se do tebe pride le »čez« strogo in redoljubno sestro Alenko, ki ima v ambulantni prav schengenski red. In prav je tako; tudi ona je že dolgo del imidža tvoje ambulante, dragocena sodelavka ...

Brez nje si težko predstavljam delo v ambulantni. Je zanesljiva, hitra, natančna in vredna popolnega zaupanja. S takim kadrom je delo v ambulantni dosti lažje.

Prepričan sem, da bi najine rojake in tvoje paciente zelo zanimali odgovori na nekatera zelo konkretna vprašanja. Na primer: Kakšen je odzivni čas za nujne posege, ki zahtevajo bolnišnično obravnavo? Če se zgodi prometna ali kaka druga nesreča v Žireh – koliko časa potrebuje rešilni avto za prevoz na relaciji Žiri–Ljubljana?

Ambulanta za nujno medicinsko pomoč in reševalna služba sta locirani v Zdravstvenem domu Škofja Loka in pokrivata celotno upravno enoto Škofja Loka. Osebe je dobro usposobljeno, oprema je sodobna, odzivni čas je od 20 minut do pol ure, uporabljamo tudi helikopterske prevoze. Na tem mestu gre izreči vse pohvale žirovskim gasilcem, ki s svojo hitro odzivnostjo, znanjem in opremo veliko pripomorejo k uspešnim intervencijam na območju Žirov in širše.

Kako je s postavitvijo defibrilatorjev na javnih lokacijah v kraju?

Na vseh javnih lokacijah postavitev defibrilatorjev ni smiselna, zato je pomembno izobraževanje ljudi, da znajo in so pripravljeni ukrepati v takih okoliščinah do prihoda strokovnih ekip.

Kaj je v zdravstvenem oziru takega, za kar v Žireh po tvojem ni dobro poskrbljeno, in kdo mora poskrbeti, da se te pomanjkljivosti odpravijo?

Največjo vlogo pri organiziranosti zdravstva na lokalni ravni ima občina, ki ne sme dopuščati, da se zdravstvena dejavnost krči in seli v večja mesta, in hkrati poskuša najti način, kako privabiti nove strokovnjake, predvsem zdravnike.

Zavedam se, da te ne smem spraševati o zdravju posameznih pacientov, gotovo pa lahko to vprašanje posplošiva in se vprašava, katere so najbolj pogoste oziroma najbolj značilne zdravstvene težave Žirovcev? Je kakšna skupina oziroma vrsta bolezni posebej izrazita prav v Žireh in med Žirovci?

Kakšnih izrazitih odstopanj ni, prevladujejo zvišan krvni pritisk, sladkorna bolezen, povišan holesterol, vedno več je debelosti in depresij.

Pred pol stoletja je bilo v Žireh neverjetno veliko samomorov, tudi po njih smo »zasloveli« po vsej Sloveniji. Zdi se, da je zadnja desetletja teh tragičnih dejanj manj. Je res tako?

Število samomorov je res upadlo, vendar prihaja do tega tragičnega dejanja nekako v valovih, veliko jih je povezanih z alkoholizmom.

Je res, da je med nami veliko alkoholikov, zlasti prikritih?

Alkoholizma je preveč in s tem tudi težav, vezanih na zdravje, družino, družbo. Vsakemu priporočam test poldrugi mesec popolne vzdržnosti od alkohola in s tem preverjanje lastnega stanja glede odvisnosti.

Kako socialni položaj Žirovcev na eni strani in položaj zdravstva in zdravstvene politike v Sloveniji na drugi strani vplivata na zdravje Žirovcev?

Stanje na področju zdravstva ta trenutek – s podaljševanjem čakalnih dob, uvajanjem doplačil za zdravila, vse večjim številom plačljivih storitev – seveda ni rožnato in za ljudi, ki morajo pazljivo obrniti vsak evro, da preživijo mesec, tudi hudo breme.

Po toliko letih zdravniške prakse te že lahko vprašamo, v katero smer se giblje zdravje Žirovcev – se izboljšuje, se v kakšnem oziru tudi slabša?

Pri otrocih je vedno več alergij in astme, zaradi daljšanja življenjske dobe pa vedno več demence pri starostnikih in tudi rakavih obolenj.

Tudi tvoja družina je vse bolj zdravniška. Žena Bogdana je specialistka fizikalne in rehabilitacijske medicine, po vajinih poteh gresta tudi sinova. Kdo pa te bo nasledil v Žireh?

Zdaj je pri meni zaposlen zdravnik Samo Žakelj, ki je na specializaciji iz družinske medicine in za katerega mi je zdravniška zbornica poverila mentorstvo. Specializacija traja štiri leta in upam, da bo po tem nadaljeval samostojno delo v Žireh. Glede na trenutne razmere pa bi bilo treba takoj iskati še enega zdravnika, po možnosti že specialista družinske medicine, ki bi zapolnil prihajajoče kadrovske vrzeli.

Včasih sta bila na vasi župnik in zdravnik že po svojem poklicu najbolj spoštovani osebi. Kako je danes? Je biti »dohtar« še poslanstvo ali le poklic in služba kot vse druge?

Zdravniški poklic je gotovo poklic z ogromno odgovornostjo, katerega izključno poslanstvo je delati v dobro ljudi. Odličen študent še ne pomeni, da bo tudi dober zdravnik. Za to je potrebno nekaj več in to mora vsak, ki konča medicino, poiskati v sebi. Zavedati se mora, da so njegove odločitve lahko usodne za pacienta. Obvezati se mora, da bo za bolnika naredil vse in mu v ničemer ne bo škodil. Zato zdravnike družba presoja drugače kot druge poklice.

Kako bi označil dobrega zdravnika? Da mora imeti veliko znanja, je gotovo. Je to dovolj? Je pomembno biti tudi človek, ki zna poslušati sočloveka?

Znanje je gotovo na prvem mestu, zelo pomembno pa je ustvariti medsebojno zaupanje, ki se gradi leta, podre pa lahko v trenutku. Potreben je posluš in razumevanje, zakaj pacient pravzaprav pride v ambulantno, ni vedno samo bolezen vzrok za obisk. Pacient pričakuje, da mu bo zdravnik pojasnil problem in pomagal iz stiske.

Zdaj je že čas, da greva od zdravniških še k drugim rečem. V tvojem primeru je jasno, kaj me najbolj zanima – tvoje slikarstvo. Svojo 60-letnico si dejavno že zaznamoval, z junijsko razstavo v Dolenčevi galeriji UKC v Ljubljani. Slikaš pa že dolgo, se sploh spominjaš, od kdaj?

Že v gimnaziji sem narisal nekaj plakatov za razne prireditve, moji zvezki so bili vedno polni skic in risb, bolj resno sem se lotil slikanja konec osemdesetih let.

Ko sem bil še poklicni animator kulture v Žireh, sem ti pomagal postaviti tvojo prvo samostojno razstavo, aprila 1994 v Galeriji Svobode, odprl jo je tvoj bratranec dr. Ivan Sedej, eden od prvakov slovenske etnologije in umetnostne zgodovine. Takrat so bile tvoj glavni motiv ribe. Kateri pa so še drugi značilni motivi in tehnike tvojega slikarskega dela?

Ribe so bile sicer prve slike, ki so prišle v javnost, sem pa prej ustvaril cel ciklus abstraktnih slik. Kasneje sem najraje slikal naravo, zlasti v kolonijah, kjer smo slikali zunaj. V zadnjem obdobju pa se posvečam ženskim likom s pridihom preteklosti. Letos sem po dolgem času in ob izdatni pomoči Kulturno-umetniškega društva Kliničnega centra in Medicinske fakultete dr. Lojz Kraigher dejansko pripravil samostojno razstavo v galeriji UKC v Ljubljani.

Zdaj bi te vprašal, kaj pomeni »ženskim likom s pridihom preteklosti«. A naj to raje povejo slike same, v likovni prilogi tega zvezka ŽO ... Vprašam pa še: koliko slikaš in kako?

Slikam vsaj enkrat do dvakrat tedensko ali še bolj pogosto v krajših intervalih, v trenutkih navdiha in trenutnega razpoloženja. V zadnjem obdobju uporabljam predvsem akrilne barve, prej sem dolgo slikal z oljnimi barvami in pastelom. Vendar se motivi prepletajo, ker me predolgo ponavljanje podobnih motivov utesnjuje in ne

Dušan Sedej / Foto: Stane Kosmač

prinaša zaželeno sprostitev. Slike nastajajo različno dolgo, v trenutku navdiha zelo hitro, včasih pa tudi več tednov. Ženske postave me spominjajo na otroška leta, ko sem listal po maminih modnih revijah, spremljal takratno modo in kreacije, ki jih je mama kot šivilja ustvarjala.

Kateri umetnostni slog ti je blizu?

Najrajši imam impresioniste, vendar me tudi slikarski klasiki ali pa modernisti ne puščajo hladnega. Rad obiskujem galerije in doslej sva z ženo z vseh potovanj prinesla tudi manjše umetniško delo, ki naju na najlepši način spominja na posamezne dežele.

Kdo so tvoji slikarski vzorniki?

Monet, Klimt, Grohar, Mušič in še mnogo drugih zelo dobrih, a manj znanih slikarjev.

Se mora tudi likovni samorastnik likovno izobraževati? Kako je bilo s tem vprašanjem v tvojem primeru?

Že zelo zgodaj sem se vključil v Kulturno-umetniško društvo Univerzitetnega kliničnega centra Ljubljana, ki združuje tako amaterske kot akademske slikarje. Udeležujem se slikarskih kolonij, na katerih ne gre samo za druženje, ampak tudi za učenje in pridobivanje slikarskih znanj. Na mizi v ateljeju je vedno tudi literatura iz sveta umetnosti, redno jo prebiram in občudujem svetovne mojstre.

Poljanska dolina ima dve izraziti slikarski »dinastiji«: poljanske Šubice in žirovske Sedeje. Prvaka naše sta brata Maksim in Janez. Sledijo njuni sinovi; priznan slovenski slikar je bil septembra umrl Maksim mlajši, njegov brat Vid je slikal panjske končnice, že omenjeni Ivan (Džoni) je predvsem pisal, a je znano, kako se je na kakšnih dolгих sejah kratkočasil z risanjem. Kot samostojni slikar se je uveljavil Janezov sin Pavle, ta čas po mojem najboljši »malar« v Žireh. Ti si sin tretjega brata, Stanislava (po domače Slavca), ki ni slikal, a je gotovo imel talent; Stane Kosmač se spominja, kako nadarjen za te reči je bil v osnovni šoli tvoj brat Peter. Kaj pa tvoji in Pavletovi otroci? Pavle pravi, da svojih ni spodbujal k slikanju. Tvoja sinova sta šla po zdravniških poteh staršev, ti bosta kdaj sledila tudi po slikarski? Sem še koga pozabil?

Mlajši sin rad poprime za čopič in ustvaril je kar nekaj zanimivih del, a trenutno to ni njegova prednost. Upam pa, da bo kasneje našel čas in izrazil tudi svoj likovni talent.

Ko sem te nekoč obiskal v tvojem tedanjem stanovanju v bloku na Jezerski 22, me je presenetil tvoj saksofon. Ga še imaš, nanj še zaigraš?

Saksofon je bil izposojen, ker sem hotel preizkusiti instrument, ki me je od nekdaj privlačil, vendar je tudi ostalo samo pri preizkusu. Malo več sem igral na kitaro in občasno na harmoniko. To je prišlo zelo prav ob kakšnem proslavljanju in po opravljenih izpitih. Kitaro le še redko vzamem v roke, zelo rad pa poslušam dobro glasbo, vse zvrsti, le narodno-zabavna mi ne leži najbolj. Glasba me spremlja ob počitku, ob učenju, slikanju in seveda ob plesu; ta naju razveseljuje že več kot deset let bodisi na plesnih vajah ali pa na plesnih prireditvah za standardne in latinskoameriške plesne.

Z ženo veliko potujeta. Katero je vajino največje potovanje doslej? Kam bi najraje še šla?

Potovanja obogatijo človeka, videla in okusila sva kar nekaj delov sveta. Nekatera potovanja, ne glede na dolžino ali oddaljenost, pustijo večji pečat, druga hitreje zbledijo. Nasmeh in prijaznost povsod po svetu odpirata vrata. Želja in načrtov je veliko, čas bo pokazal, kaj od tega lahko uresničiva. Glede na trenutne razmere vedno večji del sveta postaja težko dosegljiv ali pa celo nevaren.

Vsi, ki te poznamo, vemo za tvojo športno-rekreativno strast. Smučaš, kolesariš, plezaš, plešeš in ne vem, kaj še počneš v svojem prostem času. Če bi svojim pacientom predpisal enako dozo vsega tega, ne bi vsi ozdraveli, marsikdo takega odmerka ne bi preživel. To »športanje« ni le zdravje, kaj je še?

Gre za preizkus lastnih zmožnosti, vendar še vedno v nekem razumnem okviru, mogoče včasih nekje ob robu, nikoli pa čez, s stalno prisotnostjo razuma in odgovornosti do svojcev in poklica. Pomemben je pristen stik z naravo, katero občudujem, v njej uživam, prinaša mi pomiritev in me polni z novo energijo.

Ne le pri tebi, tudi med Žirovkami in Žirovci nasploh je zadnja leta opaziti vse večjo športno naravnost, vse več je kolesarjev, tekačev, pohodnikov, priča smo vsakodnevnim romanjem na Javorč in še kam drugam. Se vse to kaj odraža tudi v zdravju ljudi?

Seveda tak način pozitivno vpliva na zdravje in počutje, kontrolirane študije dokazujejo, da redno gibanje znižuje krvni tlak, krvni sladkor in prispeva k lažjemu uravnavanju telesne teže ter dobremu psihičnemu počutju.

So te kot ekstremnega rekreativca doletele tudi kakšne zdravstvene posledice, poškodbe?

Do sedaj sem imel razmeroma malo poškodb, pa še to manjše narave, malo večji problem so kolenski sklepi, ki me opozarjajo, da z leti prihajajo tudi določene meje in potrebujejo prilagoditve.

Kaj je najbolj priporočljivo za lažje premagovanje poškodb in drugih zdravstvenih ovir pri rekreaciji? So to le zdravila ali je še kaj drugega?

Pomembna je stalnost in prava mera, postopnost in ne previsoki cilji, včasih tudi kakšna »žaubca« ali tableta.

V žirovski javnosti se ne pojavljaš; opravljaš poklic, ki je že sam po sebi javnega značaja in pomena, zato je razumljivo, da ceniš tudi svojo zasebnost. Kdo pa so tvoji žirovski in drugi prijatelji?

Imam veliko prijateljev, s katerimi se veliko družimo, tako pri športu, potovanjih in zasebno, pri hobijih in službeno.

Tebe ni treba vprašati, kaj boš počel, ko boš v penziji. Se ve, kaj vse. Pa vendar, je še kaj takega, kar bi še rad počel, pa zdaj še ne?

Bom čisto zadovoljen, če bom lahko nadaljeval s sedanji aktivnostmi, posebnih želja nimam, želim si le zdravja.

In za dodatek še nekaj bolj žirovskih vprašanj:

Katera je po tvojem glavna odlika Žirovcev?
Delavnost.

In katera naša največja plemenska slabost?
Mejni kamni.

Kaj Žirovci najraje počnemo?
Lotimo se vsega, še vedno pa je urejen vrt verjetno največje veselje.

Kako si predstavljaš žirovsko srečo?
Da smo še vedno na koncu sveta.

Kaj bi bila za Žirovce največja nesreča?
Da tok globalizacije popolnoma izpodje našo samobitnost.

Kaj bi Žirovci še lahko postali, ko ne bodo več le čevljarji in klekljarice?
To že dolgo niso več in vesel sem, da se razvijajo tudi drugačne možnosti in s tem trdno upanje na svetlo prihodnost.

So Žiri še na koncu sveta?
Po izjavah nekaterih obiskovalcev še vedno.

Katere so najbolj žirovske barve?
Vse barve na A.

Katera roža je najbolj žirovska?
Če pogledam žirovske balkone, okenske police in vrtove, rož ne manjka, vsak ima svojo najljubšo.

In katera ptica?
Vsekakor to ni siva čaplja.

Kateri glasbeni komad je najbolj žirovski?
»Žirovska« skladatelja Antona Jobsta.

Katero od žirovskih likovnih del bi hotel imeti v svoji domači galeriji?
Imam jih že kar nekaj in zbirko mislim še naprej dopolnjevati.

Kdo so zate največji junaki žirovske sedanjosti?
Vsi, ki se na kakršen koli način trudijo, da življenje v Žireh poteka normalno in s svojim delovanjem ne povzročajo razdora.

Katera dejanja naših prednikov nam niso v čast?

Čeprav sem rojen po drugi svetovni vojni, imam jasno opredelitev do dogajanja v tem za cel svet tragičnem obdobju.

Katero žirovsko vojno dejanje najbolj ceniš?

Rodil sem se deset let po vojni in poznam dejanja samo iz učbenikov in pripovedi, pustimo to poglavje končno za sabo.

Katera reforma bi bila na Žirovskem najbolj potrebna?

Verjetno vse, ki so potrebne na slovenski ravni.

Kateri od naravnih darov bi nam najbolj prišel prav?

Les in voda.

Kateri sta najbolj žirovski jed in pijača?

Če se mi sline pocedijo ob misli na kuhinjo stare mame in moje mame, je to gotovo zmečkana sladka repa, zabeljena z ocvirki, krompirjevi žganci in jabolčna čežana, sladko zelje s krompirjem in ocvirki, od pijač pa šabesa in borovničev sok.

Kaj v Žireh najbolj pogrešaš?

Ureditev centra Žirov in večnamensko dvorano.

Kaj od žirovskega najbolj preziraš?

Zavist.

Kakšno je sedanje stanje žirovskega duha?

Kljub težjim družbenim in socialnim razmeram optimizma ne manjka.

Kako dolgo bodo Žiri in Žirovci še na tem svetu?

Do konca sveta.

Kaj bi Žirovcem najbolj privoščil?

Zdravja.

Kakšno cepivo bi bilo po tvojem treba razviti za Žirovce?

Velja tako za Slovence kot za Žirovce: vesel bi bil cepiva proti neumnim odločitvam politikov in oholosti birokratov.

Najlepša hvala za tvoje odgovore, dostikrat so krajši od mojih vprašanj, a tak je pač tvoj način, dolgovezen res nisi. V svojem in v imenu ožjega kroga sodelavcev Žirovskega občasnika ti ob tvoji 60-letnici želim vse dobro, predvsem pa – četudi zdravniku – veliko zdravja!

INTERVJU ERIKA OBLAK, EKOLOGINJA

Olga Vončina

Ekologi brez meja verjamemo v svet brez odpadkov

Erika Oblak / Foto: Marko Mikulandra

O tvojem delu sem izvedela ob prebiranju spletnih novic društva Ekologi brez meja »Čist-e-novice«. Verjetno je mnogo bralcev, ki te (prav tako kot jaz) ne poznajo zelo dobro, zato predlagam, da v začetku najinega pogovora poveš nekaj o sebi. Iz rodni Žirov (natančneje iz Rakulka) si začela odhajati zgodaj, po osnovni šoli. Kje si se izobraževala in kakšna je tvoja poklicna pot?

Po osnovni šoli sem obiskovala Gimnazijo Kranj (takrat se je sicer imenovala drugače, bili smo namreč prva generacija usmerjenega izobraževanja), smer računalniško programiranje. Kasneje sem se zaposlila kot programerka v večjih podjetjih, najprej v Leku, nato v Delu. Bilo je v obdobju, ko je velik sistem časopisno-založniške hiše začel razpadati na manjše dele, informacijski center se je pripojil podjetju, ki je po novem skrbelo za distribucijo časopisov in revij. Sodelovala sem pri uvajanju novega informacijskega sistema, ki smo ga kasneje razvijali sami.

Kaj se je zgodilo, da si obesila na klin razmeroma varno službo in se podala v neke nove, negotove vode prostovoljstva, aktivizma, na tako nedefinirano področje, kot je ekologija? Kateri je bil tisti izziv, ki te je tako močno potegnil, da si sprejela to odločitev?

V tistem obdobju sem začela prebirati raziskave mednarodne organizacije Greenpeace o vplivih nevarnih snovi na zdravje ljudi. Našla sem podatke, da sta med najnevarnejšimi snovmi dioksin in furan, najbolj razširjen vir onesnaževanja z njima pa sežig komunalnih in medicinskih odpadkov. Ko sem to brala, sem si mislila, tega pa pri nas k sreči nimamo. A prav tedaj se je tudi v Sloveniji razvnela polemika glede načrtovanja gradnje prve velike sežigalnice odpadkov, ki naj bi bila v Kidričevem. Hotela sem podrobneje raziskati to področje, zakonodajo ... Pri tem sem se srečala z ljudmi, ki so o odpadkih že tedaj vedeli veliko – Maja Bavdaž se je na primer ukvarjala z vprašanji onesnaževanja, ki ga povzroča Luka Koper, poznala je tudi probleme s sežigalnicami preko meje, na italijanski strani, pa Albin Keuc, ki se je takrat na Umanoteri ukvarjal z odpadki. Z njima sem se povezala, začeli smo sodelovati in sodelujemo še zdaj. To je bil moj prehod v prostovoljstvo, kjer sem bila dejavna nekaj časa, predvsem pri civilnih gibanjih proti sežigalnicam in v podporo globalnemu gibanju Zero Waste (brez odpadkov). Nato pa so v fundaciji Umanotera objavili razpis za direktorja, in ker sem medtem končala študij menedžmenta v Kopru, sem sprejela izziv.

Ta odločitev je v meni rasla nekako organsko in postopoma dozorela, saj sem bila na nek način že zasičena z informatiko. Delo v nevladni organizaciji mi je bližje kot delo v podjetju – v velikem sistemu, ki je sicer zelo natančno strukturirano, a s tem bistveno manj ustvarjalno okolje. Nevladna organizacija ponuja drugačen način razmišljanja, delo v njej spodbuja ustvarjalnost, samoiniciativnost, počutiš se koristnejšega, skušaš ustvarjati spremembe in spreminjati svet na boljše, to pa prinaša veliko večjo motivacijo.

Zakaj prav ekologija, odpadki?

Odpadki so na nek način zrcalo vsega tistega, kar je danes z našo družbo narobe: porabimo preveč energije in surovin, uporabljamo nevarne snovi, pogosto samo enkrat za nekaj minut, vse to na koncu konča kot odpadek. In ko začneš spreminjati način, kako ravnamo z odpadki, posledično začneš spreminjati tudi družbo.

Ali res rabimo toliko embalaže? Ali res rabim toliko kruha, da mi splesni in ga nato vržem proč? Je res potrebno, da kupim mango, ki je pripotoval z druge strani sveta, na tisoče kilometrov daleč, namesto da kupim jabolko s slovenske ekološke kmetije? To so vprašanja, ki si jih lahko zastavimo na osebni ravni. Potem je tu še velik sklop vprašanj proizvajalcev izdelkov, da izbirajo ustrezne materiale in razmišljajo, kakšne so možnosti razgradnje ali ponovne uporabe teh materialov po uporabi izdelka. V Sloveniji je voda dragocen naravni vir, imamo ga v izobilju, vendar kupujemo vodo v plastenkah, ki je slabše kvalitete, po uporabi pa postane odpadki. Reklamna sporočila nam nenehno govorijo, kaj vse še rabimo: boljši mobilni telefon, boljši fotoaparati ... Res je, stari aparat je sicer še popolnoma v redu, a vendar kupimo novega, starega pa brez pomisleka vržemo proč, najraje kar v smetnjak z mešanimi odpadki. S tem zavržemo tudi vso energijo, ki je bila porabljena za izdelavo tega aparata, delo, nekatere zelo dragocene kovine, iz katerih so izdelani sestavni deli ... Vse to brez razmišljanja vržemo proč. Z recikliranjem se vsaj del tega lahko ohrani.

Pravijo, da ekologi želimo, da bi šli živeti nazaj v jame, kar je seveda neumnost. Zato da naredimo velike spremembe, nam ni treba korenito spreminjati naših navad in življenjskega sloga. Majhne spremembe pri vsakem od nas na koncu globalno dajo velike rezultate. Kot recimo uporaba vrečk za večkratno uporabo namesto plastičnih, ki jih na svetu proizvedemo med 500 in 1000 milijardami letno. S takim načinom življenja, kot ga imamo sedaj, pa bomo kmalu res morali nazaj v jame, zato ker čezmerno in nepremišljeno porabljamo omejene naravne vire in jih preprosto ne bo dovolj za vse.

Zaposlena si v društvu Ekologi brez meja. Bralci se verjetno spominjajo zelo odmevne akcije Očistimo Slovenijo v enem dnevu (2010), bili ste njen glavni pobudnik in koordinator. Nam lahko nekoliko podrobneje predstavite društvo, njegovo poslanstvo, pomembnejše projekte?

Izpeljani sta bili dve res obsežni in odmevni akciji v začetku delovanja društva, prva leta 2010 in naslednja 2012, jaz takrat še nisem bila zaposlena v društvu. V okviru druge akcije jim je uspelo pridobiti več kot 270.000 Slovencev, kar je neverjetno velika številka, tudi v mednarodnih primerjavah. Društvo je prejelo priznanje bronasti red zaslug, podelil ga je predsednik Republike Slovenije, Danilo Türk.

Ljudje nas pogosto sprašujejo, zakaj tovrstnih akcij ne organiziramo več. Razlogov je več, najpomembnejši pa je ta, da se po opravljenih akcijah pravzaprav ni nič spremenilo na ravni države; vlada ni naredila ničesar, da bi preprečili divje odlaganje odpadkov, čeprav je bil eden od rezultatov projekta poleg zbranih odpadkov tudi vzpostavitev zelo dobrega registra divjih odlagališč, ki se še vedno vzdržuje; občasno opravljamo tudi preglede in spremljamo stanje v naravi. Zato se je društvo v zadnjih letih s svojimi projekti in aktivnostmi usmerilo tja, kjer odpadki nastajajo. Eden prvih je bil projekt Ekokoncept. Gre za izposojanje in pomivanje kozarcev iz posebne pralne plastike za večkratno uporabo na prireditvah. Namesto plastičnih kozarcev za enkratno uporabo si lahko obiskovalci prireditve za en evro izposodijo kozarec, in ko ga vrnejo, dobijo vrnjen tudi evro.

V sodelovanju s socialnim podjetjem, Zadrugo Dobrote, izvajamo projekt Tekstilnica. Gre za zbiranje odpadnega tekstila, organizirajo se izmenjave oblačil, del

Erika je svoj čas vodila turiste v deževni pragozd na ogled različnih dreves in rastlin in njihove uporabe.

tekstila se uporabi kot industrijske krpe, iz tekstila se izdelujejo izdelki, ki jih nato prodaja socialno podjetje ... S tem je dobilo delo pet do sedem ljudi, ki so sicer na trgu dela veljali za težko zaposljive. Projekt je imel tudi velik posreden vpliv, saj je danes zabojnik za tekstil že praktično del ekoloških otokov.

S programom Volk sit – koza cela želimo ozaveščati potrošnike o tem, koliko hrane zavržemo in kako se temu lahko izognemo.

To so naši projekti, če omenim le nekatere, aktivno pa sodelujemo tudi pri oblikovanju okoljske zakonodaje na evropski, nacionalni in lokalni ravni.

Kakšno je tvoje delo?

V društvu koordiniram program Zero Waste (brez odpadkov) za Slovenijo. Ko sem raziskovala zadeve glede sežigalnic odpadkov, sem se spraševala, kaj pa je alternativa. Odlagališča zagotovo ne, samo recikliranje mi je zvenelo premalo, saj le deloma spodbuja učinkovito rabo naravnih virov. Tako sem se srečala s konceptom Zero Waste, ki se je že pred leti začel širiti v ZDA, v Evropi se je najprej pojavil v Angliji. Čeprav se je koncept sem in tja že omenjal tudi v Sloveniji, smo takrat nanj začeli glasneje opozarjati prav skupaj z Majo in Albinom. Maja je organizirala obisk strokovnjakov Mednarodne zveze Zero Waste (Zero Waste International Alliance) v Sloveniji. Kasneje je celo takratno ministrstvo za okolje organiziralo obisk te organizacije in primere praks v Veliki Britaniji. A v Sloveniji se do letos v zvezi s tem konceptom ni zgodilo še nič konkretnega. Zdaj imamo tudi organizacijo Zero Waste na evropski ravni, mi pa smo ena od njenih nacionalnih organizacij.

Veliko tudi objavljáš in predavaš?

Res je, objavljám kar precej, nekoliko tudi, ker ni druge izbire, kajti v društvu je tako, da vsi delamo vse, vendar pa mi je pisanje že od nekdaj tudi v veliko veselje. Predavanja pridejo zraven, kajti ko delaš kake alternativne stvari, je to pogosto zanimivo tudi za druge. Nasploh smo pri Ekologih brez meja precej naklonjeni temu, da svoje znanje delimo z drugimi. Veliko predavanj in delavnic organiziramo za srednje šole, pripravljene imamo posebne programe in delavnice za osnovne šole, zelo uspešno jih pripravlja ena od sodelavk, izvajamo jih tudi na povabila različnih organizatorjev dogodkov, kot je na primer Hiša eksperimentov.

Kako se društvo financira?

Večinoma se financiramo preko projektov iz nacionalnih ali evropskih razpisov, kar zna biti včasih težavno. Pri projektne financiranju je treba imeti veliko znanja in sposobnosti, saj priprava, vodenje in izvajanje projektov ni enostavno, sploh ob majhnem številu zaposlenih. Poleg tega ima projektne financiranje veliko »mrtvega teka«, saj je treba za čas od priprave in oddaje projektne ideje pa do začetka izvajanja projekta zagotoviti lastna sredstva. Dostikrat potem na ta račun slišimo, koliko denarja dobimo nevladne okoljske organizacije od države, ker kdo površno pregleda podatke in ne ve, da gre večinoma za sredstva EU, ki pa se seveda kanalizirajo preko nacionalnega proračuna. Po drugi strani se na tak način velik delež denarja iz sredstev EU, ki pride v Slovenijo, pridobi prav na račun okoljskih projektov, pri katerih je dostikrat pogoj, da kot partner v projektu sodelujejo nevladne okoljske organizacije.

Za financiranje okoljskih nevladnih organizacij je v Sloveniji precej slabo poskrbljeno, sploh če se primerjamo z našimi kolegi po Evropi. Slovenci smo znani po tem, da radi darujemo sredstva, podpiramo humanitarne organizacije (gasilstvo, pomoč prizadetim zaradi poplav v Bosni, Unicef), vendar pa nismo vajeni darovati ekološkim nevladnim organizacijam. Nekoliko smo za to krivi tudi sami, saj premalo vlagamo v t. i. fundraising. V tujini se tovrstne organizacije financirajo iz donacij ter preko dela proračuna, ki se polni z okoljskimi dajatvami, pri nas pa še zdaleč ni tako.

Pred kratkim ste pridobili status društva, ki deluje v javnem interesu. Kakšne so prednosti tega statusa, vam to prinaša dodatna sredstva?

Želeli bi si, da bi status pomenil tudi dodatna sredstva, pa ni tako. Za pridobitev statusa so za okoljske organizacije predpisani precej zahtevni pogoji (delovanje najmanj pet let itd.) in kljub našemu aktivnemu delovanju ga ne bi mogli pridobiti vsaj še dve leti. A je k sreči Evropska komisija zahtevala od našega ministrstva, da te pogoje omili, in smo status lahko pridobili že letos. Prednost statusa je v tem, da smo sedaj lahko stranka v postopku, ko gre za odločanje o zadevah, ki zadevajo varstvo okolja (na primer presoja vplivov na okolje). Edina prednost v finančnem smislu pa je ta, da smo uvrščeni na seznam organizacij, katerim lahko posamezniki namenijo določen delež (0,5 %) odmerjene dohodnine. Del vaše dohodnine nam boste torej lahko namenili naslednje leto.

Tvoja »specialnost« so, kot že rečeno, odpadki. V enem od nedavnih prispevkov sem opazila pojem 'koncept krožnega gospodarstva', ki naj bi se

usmerjalo v ponovno uporabo, popravilo in recikliranje odsluženih izdelkov oziroma materialov. Evropa preko svojih strateških dokumentov snuje pot v krožno gospodarstvo. Kaj pa mi? Kje je Slovenija in ne nazadnje kje so manjša lokalna okolja, občine, kot je naša? Še vedno govorimo o odpadkih ali pa znamo že razmišljati o odpadkih kot o virih, surovinah?

Ideja krožnega gospodarstva je pravzaprav nastala na osnovi opazovanja naravnega kroženja snovi, torej kako deluje narava. V naravi ni odpadkov, vsaka odslužena snov je surovina za nekaj novega. Koncept krožnega gospodarstva se ukvarja z vprašanji, kako odpadne snovi čim bolj vrniti v proizvodni cikel brez povzročanja škode za okolje oziroma kako uporabiti odpadne snovi kot surovine za druge izdelke. Slovenija o krožnem gospodarstvu, učinkoviti rabi virov in podobnem nima nobene strategije. To je velika škoda, saj bi še posebej glede na našo krizo to lahko dodatno pripomoglo, da bi se naše gospodarstvo postavilo na noge, in sicer na trajnosten način. Paket o krožnem gospodarstvu, ki ga je Evropska komisija še pod vodstvom Janeza Potočnika objavila v začetku julija letos, namreč ne govori samo o odpadkih in naravnih virih, pač pa tudi o zelenih delovnih mestih in zelenih malih in srednjih podjetjih. In prav v povezavi s slednjim je krožno gospodarstvo izjemno zanimivo in pomembno tudi za lokalno okolje. Za uresničevanje takšnih strategij bi projekti na nacionalni in lokalni ravni tudi z lahkoto dobili sredstva iz EU. A se bojim, da o tem pri nas na nacionalni ravni še nihče ne razmišlja.

Kje so izzivi in priložnosti na področju ravnanja z odpadki? V omenjenem članku navajaš, da bi lahko za Evropo povečanje produktivnosti virov za 30 % do leta 2030 spodbudilo rast BDP za skoraj 1 % in s tem bi dobili več kot dva milijona novih delovnih mest?

Vemo, da Evropa nikakor ni bogata z naravnimi viri, ampak je največji svetovni neto uvoznik surovin na prebivalca. Območja, bogata s surovinami, so sedaj hitro rastoča gospodarstva (Brazilija, Kitajska, Rusija ...) in surovine rabijo zase, za svoj razvoj. Posledica je rast cen na svetovnih trgih, ki smo mu priča v zadnjih letih. Evropska unija si je postavila cilj, da bomo do leta 2050 postali družba popolnega recikliranja, prav zaradi gospodarnejše porabe surovin in stabilnega okolja za gospodarstvo.

Nekatere države se že intenzivno ukvarjajo s spodbujanjem učinkovite rabe virov. Med njimi je kar nekaj skandinavskih držav, ki so odpadke doslej sežigale. Usmeritev v sežig je bila v preteklosti v teh državah nekako logična, saj so s tem pridobivali energijo za ogrevanje. Kljub temu sedaj postopno sprejemajo načrte učinkovite rabe virov, s katerimi želijo znižati delež sežganih odpadkov in povečati delež recikliranja, prav zaradi pridobivanja sekundarnih surovin. Pri tem je seveda velika ovira obstoječa infrastruktura, kajti že zgrajene sežigalnice bodo morale obratovati toliko časa, da se bo investicija povrnila, in od njih je odvisna oskrba mest s toplo vodo. V Sloveniji nimamo velike sežigalnice, kar je naša prednost, saj nimamo teh težav. Smo tudi kar uspešni pri ločevanju odpadkov. Ker je v Evropi vedno več prostih kapacitet, tudi ni problem izvažanja odpadkov na sežig v tujino, kar se že dogaja, odpadki se namreč vozijo na sežig v sosednjo Avstrijo. Tako nismo zaklenjeni v nefleksibilen sistem in lahko naredimo več pri recikliranju, kompostiranju in preprečevanju nastajanja odpadkov. Tako sežig ne pri nas ne v tujini sploh ne bo potreben.

Na področju krožnega gospodarstva imamo ogromno priložnosti – ločeno zbiranje odpadkov, znanje, raziskave, inovativnost, nova delovna mesta ... In le od nas je odvisno, koliko jih bomo znali izkoristiti.

Če se še nekoliko povrnem k razmeram v Sloveniji, lahko povem, da pogled od zunaj ni tako kritičen, kot pa smo včasih kritični do samih sebe. Premalo se zavedamo, da smo vzpostavili dobre okvirje sistema ločenega zbiranja odpadkov, kakršnega pogrešajo v marsikateri večji evropski državi. Sistem je odlično zastavljen, treba bi ga bilo le še dopolniti v nekaterih detajlih, kjer ni dobro povezan med seboj. Manjkajo nam ukrepi, ki bi stimulirali prebivalce, da bi bila t. i. črna kanta čim bolj prazna, torej da bi še zmanjševali količino mešanih komunalnih odpadkov. Ponekod v tujini že uvajajo načelo »plačaj, kolikor odvržeš«, ki se je izkazal za zelo stimulativen. Tam, kjer so uvedli ta način obračuna storitev, se je ločevanje odpadkov opazno povečalo. Na primer, v Italiji, kjer so že pristopili h konceptu »brez odpadkov«, so namestili čipe na vse zabojnike, zaračunavajo pa le odvoz mešanih odpadkov, in še to le, kadar je zabojnik dejansko izprazen. Na ta način so gospodinjstva dejansko stimulirana, da dobro ločujejo in ustvarjajo čim manj mešanih odpadkov, saj lahko tako prihranijo.

Izboljšati bi bilo mogoče tudi razmerje med komunalnim podjetjem in tako imenovanimi shemami za zbiranje in obdelavo posameznih tokov odpadkov. Namreč, proizvajalci morajo plačati določeno dajatev za ločeno zbiranje svojih izdelkov že, ko jih dajo na trg. Gre za načelo podaljšane odgovornosti proizvajalcev. Zbrano odpadno embalažo, elektronsko opremo, gume, baterije, akumulatorje in drugo morajo komunalna podjetja brezplačno oddati shemam. Vendar pa bi koristi od zbranih surovin morala imeti tudi komunalna podjetja in navsezadnje vsi mi, ki te odpadke zbiramo in ločujemo. Tovrstna vprašanja bi bila lahko v zakonodaji definirana natančneje.

Kje je torej Slovenija na poti do krožnega gospodarstva? Pristali bomo tam, kamor se bomo postavili sami. Na nacionalni ravni za zdaj še nismo naredili veliko. Za vzpostavitev krožnega gospodarstva je potrebno sodelovanje vseh – gospodarstva, vlade, finančnikov, strokovnjakov za razvoj, inovatorjev, nevladnih organizacij, univerz ... Krožno gospodarstvo je širši koncept, pri katerem mora sodelovati več različnih deležnikov. Le na tak način bi nastala motivirajoča strategija in bi res prinašala rezultate.

V Sloveniji pogrešam dogovarjanje o tem, kam hočemo in kaj hočemo. To ni posledica gospodarske krize, kot radi rečemo. Tudi pred tem se strateški dokumenti niso pripravljali na način, da bi bili vključeni vsi, ki jih določena tematika zadeva.

Ko govorimo o Evropski uniji, to zveni, kot da so to »oni drugi«. Pozabljamo, da tudi mi enakovredno sodelujemo pri snovanju skupnih razvojnih dokumentov. Kot rečeno, strateški dokumenti Unije med drugim določajo tudi, za kakšne vrste projektov se bodo namenila evropska sredstva. Zato je nacionalna strategija zelo pomembna, brez nje si bomo težko prizadevali za sredstva iz evropskega proračuna. Če bi Slovenija na tem področju znala stopiti skupaj, bi bila to velika priložnost za gospodarsko rast in ustvarjanje delovnih mest.

»Ekologi brez meja verjamemo v svet brez odpadkov.« Tako si zapisala v članku z naslovom »Ekologi brez meja smo postali člani mreže Zero Waste Europe«, to je vaš trenutno najbolj aktualni projekt. Društvo Ekologi brez meja

je namreč preko programa Zero Waste Slovenija nacionalna organizacija Zero Waste za Slovenijo. Nam lahko podrobneje predstaviš to mrežo in njeno poslanstvo ter cilje, za katere se zavzema?

Tako je, letos januarja smo postali člani mreže Zero Waste Europe (v prevodu: Evropa brez odpadkov), ki združuje več kot 300 lokalnih skupnosti, zavezanih ciljem mreže. Njihovo število stalno narašča, vanjo je povezanih tudi 20 nacionalnih organizacij po vsej Evropi.

Zero Waste se zavzema, da bi odpadke začeli obravnavati kot vire, ki jih s krožnim gospodarstvom lahko izkoriščamo, vplivamo na proizvajalce, naj s temi odpadki naredijo kaj koristnega in že pri oblikovanju posameznega izdelka razmišljajo, kaj se bo z njim zgodilo po uporabi. Še pred desetimi leti je prevladovalo mnenje, da se več kot 70 % odpadkov ne da zbrati ločeno; zdaj nekatere skupnosti dosegajo že preko 90 %. Vendar pa pri tem konceptu ni pomembno samo ločeno zbiranje, ampak tudi, kaj se z zbranimi odpadki zgodi potem. Cilj je kar najbolj zmanjšati količino odpadkov, ki se odložijo ali sežgejo. Aktivnosti torej potekajo v dveh smereh: kako čim več odpadkov zberemo ločeno in kako vplivamo na proizvajalce, da nastaja čim manj odpadkov, ki se jih ne da reciklirati.

Naj navedem primer iz Italije. Italijani so znani, da zelo uživajo pri pitju kave in v kavni avtomatih množično uporabljajo kavne kapsule. Po uporabi bi bilo te kapsule sicer mogoče reciklirati – kavo posebej, plastični del posebej in aluminij posebej. Vendar so izdelane tako, da je to skoraj nemogoče ali pa zelo težko izvedljivo, in seveda tega nihče ne ločuje. Ugotovili so, da se zato v črnih zabojnikih med mešanimi odpadki znajde ogromna količina teh kapsul. Odločili so se, da poiščejo proizvajalca in prosijo za sestanek, na katerem bi poskušali poiskati rešitve za ta problem. Pripisali so tudi, da bodo v primeru, če proizvajalec ne bo zainteresiran za sodelovanje, poslali »prijazno pismo« medijem in sprožili javno polemiko o tej temi. Podjetja so se odzvala in končni rezultat teh prizadevanj je, da je eden od proizvajalcev razvil kapsulo za večkratno uporabo, drugi pa takšno brez embalaže. Organski odpadek (kavo) pa zbirajo in jo dobavljajo gojiteljem gob, ki baje odlično uspevajo na kompostu iz kavne usedline. Tako smo dobili lep zgled krožnega gospodarstva.

Ko ločeno zbiranje odpadkov preseže 80 %, postane zanimiva sestava ostanka odpadkov in njegovo analiziranje lahko pokaže, v kateri smeri bi se dalo še naprej reševati probleme. Zanimivo je, da predstavljajo 14–15 % ostanka odpadkov plenice za enkratno uporabo. Prav zato smo v letošnjem letu zastavili projekt z vrtcem na Vrhniki, kjer bodo prvi v Sloveniji začeli uporabljati pralne plenice.

To je bil nekaj mesecev Erikin dom v perujskem pragozdu.

Del aktivnosti mreže se nanaša tudi na sprejemanje ustrezne zakonodaje, poleg tega pa je pomembna promocija koncepta.

Prva občina »brez odpadkov« v Sloveniji je postala sosednja Vrhnika. Kakšne cilje so si postavili, da so se lahko vključili v program?

Komunala Vrhnika, ki zagotavlja ravnanje z odpadki za tri občine (Vrhnika, Log - Dragomer in Borovnica), se je prva odločila, da pristopi k projektu Zero Waste, kmalu zatem je to odločitev sprejela tudi Ljubljana, ki bo tako postala prva prestolnica »brez odpadkov«. Septembra smo tako dobili prve štiri slovenske občine na poti do družbe brez odpadkov. To je za nas in za Slovenijo velik dosežek, ki je odmeval po Evropi in svetu, novico so objavili celo na Kitajskem.

Vrhnika je vpeljala ločeno zbiranje odpadkov zelo zgodaj, pred 20 leti, ko pravzaprav še ni bilo niti ustrezne zakonodaje in praktično še nihče ni ločeval odpadkov, kar pa se je kasneje izkazalo za zelo dobro naložbo. Zdaj ločeno zberejo in koristno porabijo 76 % odpadkov oziroma 80 kg mešanih odpadkov na prebivalca na leto, kar je zelo dober dosežek tudi v evropskem okviru. Postavili so si cilj 82 % ločeno zbranih odpadkov oziroma 54 kg mešanih odpadkov na prebivalca na leto. Tudi Ljubljana je v zadnjih letih naredila veliko na področju

Okrog 500 let staro drevo, ki raste za Erikino hišo v perujskem pragozdu. Bilo ji je tako všeč, da so ji pod njegovo krošnjo postavili klopcu.

ločenega zbiranja in že dosega zavidljive rezultate, predvsem pa je pomembno, da želi slediti zgledu najboljših. Vendar pa, kot rečeno, za družbo brez odpadkov zgolj ločeno zbiranje ni dovolj. Potrebni so tudi ukrepi za preprečevanje nastajanja odpadkov in preusmerjanje v recikliranje in kompostiranje.

Koliko drugih občin se je že vključilo oziroma se na to pripravlja, so med njimi tudi Žiri?

Začeli smo se že pogovarjati z občinama Bled in Gorje, kamor smo bili povabljeni na njihovo pobudo. Po posvetu o konceptu Zero Waste v državnem svetu pa se je odzvalo kar precej drugih občin. Žiri za zdaj še niso med njimi, imajo pa vse možnosti, da se vključijo. Sistem ločenega zbiranja je dobro zastavljen, a izkoristiti je treba še možnosti izboljšav, tako da bi bili še bolj učinkoviti.

Društvo ima pomembno vlogo aktivista tudi pri uvajanju novih praks, svežih idej, enostavnih, a učinkovitih ukrepov za preprečevanje nastajanja in zmanjševanje količine odpadkov, ki končajo na odlagališču. Manjši projekti običajno nosijo zelo inovativne, zanimive ali pa provokativne nazive, kot so »Star papir za novo upanje«, »Vrečka na vrečko«, »Tekstilnica in izmenjava oblačil«, »Volk sit in koza cela« ... Z njimi poskušate na osnovi aktivizma, prostovoljstva spodbuditi ljudi in z manjšimi ukrepi pripomoči k hitrejšemu doseganju ciljev, kot so ponovna uporaba, popravila izdelkov, recikliranje. Bi se lahko reklo, da s tem na nek način prehitevate državo, ki očitno nekoliko zaostaja na področju urejanja področja ravnanja z odpadki?

Ja, na nek način mogoče res. Predvsem dajemo pobude. Vloga nevladnih organizacij je, da opozarjamo na stvari, ki niso v redu, ki se dajo izboljšati, in pokažemo alternative. Vedeti moramo, da tudi država ne more narediti vsega, lahko le do neke mere vzpostavi razmere, da se aktivnosti lahko začnejo, postavi nek red, pravila igre, potem pa nastopijo še vsi drugi.

Imena projektov pa odsevajo to, kar smo: provokativni, inovativni, ustvarjalni ... Namen je, da že z imeni vzbudimo zanimanje, tako da tisti, ki to prebere, začne razmišljati, kaj bi to bilo.

Osebnostno so me neprijetno presenetili podatki o odvrženi hrani. Po eni strani hrana kot odpadek, po drugi kot generator velikanskih količin embalaže, poleg tega še onesnaževanje okolja zaradi transporta, kmetijstva, pesticidov, antibiotikov ... Določene akcije napeljujejo k prepovedi uporabe plastičnih vrečk za enkratno uporabo. Po Evropi se pojavljajo tudi že prve trgovine brez embalaže. S tega vidika postaja vedno pomembnejša lokalna samooskrba?

Tudi mene so razmere na tem področju presenetile, pri tem ne gre le za to, da veliko hrane vržemo stran potrošniki; velikanske količine hrane se zavržejo v trgovinah zaradi neustreznega označevanja rokov uporabnosti in neustrezne kakovosti. Na primer, trgovci od pekov v Evropi zahtevajo, da spečejo 20 % več kruha, kot se ga proda, zato da so še zvečer police polne. Vsi ti viški se zavržejo. Prihaja celo do tako absurdnih situacij, da peki kruh sušijo in ga nato uporabijo kot brikete za kurjenje svojih peči! Količinsko to pomeni vsak dan toliko kruha, kot ga dnevno porabijo v Španiji!

Imamo zelo visoko raven standardov glede kakovosti, velikosti, barve, oblike in podobnih lastnosti sadja in zelenjave, ki jih morajo imeti, da sploh lahko pridejo na prodajne police. Zaradi neustrezne debeline kumare ali neprimerne oblike fižola hrana ostaja na poljih, kmetje je ne morejo prodati trgovinam, ponujajo jo ljudem, prosijo, naj vendar pridejo in poberejo te čisto dobre, a za trgovino neustrezne pridelke (npr. drobni krompir), vendar kljub vsemu velike količine pridelkov na koncu zgnijejo. To se ne dogaja le v EU, ampak tudi v deželah, kjer prebivalstvo trpi zaradi lakote in pomanjkanja. Koliko hrane (npr. banan) zgnije celo v državah, kjer vlada lakota, a jih zavržejo samo zato, ker so sadeži nepravilne oblike, velikosti ali barve! Ko sem začela podrobneje opazovati te stvari, mi je postalo jasno, da imajo prav tisti, ki trdijo, da za lakoto na svetu ta trenutek ni nobenega opravičila. Hrane je dovolj za vse, potrebujemo samo malce več zdrave pameti. Hkrati smo priča uvajanju gensko spremenjenih organizmov, češ da je to edini mogoč način, kako lahko nahranimo svet. Vendar je to le komercialna poteza multinacionalk, ki patentirajo semenske vrste, kmetje pa morajo ta patent drago plačati. Če bi odpravili nesmisle, ki se dogajajo v naši družbi, bi bili lahko že danes vsi siti.

Proizvajalci nas prepričujejo, da »brez embalaže nam živeti ni«, vendar se – vsaj za našo generacijo to drži – še spomnimo časov, ko se je tudi pri nas v trgovini dalo marsikaj kupiti na kilo, brez embalaže. Z embalažo danes pretiravamo, gre za popolnoma nepotrebno porabo materiala in energije na eni strani in posledično na drugi za velike količine odpadkov. Na primer, kakovost zobne paste ostaja popolnoma enaka, tudi če je pakirana samo v tubi, brez kartonske škatle. Embalažo uporabljamo mogoče nekaj minut, nato jo zavržemo.

Predvsem v Italiji in Španiji se prav zaradi uvajanja koncepta Zero Waste dejansko že uveljavljajo trgovine, ki prodajajo izdelke brez embalaže, in kažejo se prvi zelo pozitivni učinki. Kupiš, kar želiš oziroma kolikor rabiš, izdelki v teh trgovinah so tudi cenejši, saj predstavlja strošek embalaže med 10 in 70 odstotki prodajne cene izdelka.

Lokalna samooskrba postaja vedno pomembnejša, kot sestavni del jo vključuje tudi koncept Zero Waste. Prizadevanja za zmanjšanje porabe energije, obsega transporta itd. pomenijo tudi logičen korak v smeri lokalne samooskrbe.

Kaj počneš v prostem času, kolikor ti ga ostane, si veliko v Žireh?

V prostem času rada potujem. Pogosto zahajam v Južno Ameriko, v porečje Amazonke, zanima me raziskovanje deževnega pragozda. To je moja velika strast, tja grem na dopust, v tem delu sem tudi preživela nekoliko daljše obdobje, nepretrgoma dve leti. Pragozd je sam svoj svet, pravijo, da se vanj zaljubiš ali pa se obrneš in se nikoli več ne vrneš. Meni se je zgodilo prvo. Zdi se mi zelo zanimivo območje, saj gre za epicenter biološke raznovrstnosti vsega sveta – amazonski pragozd je največji na svetu – čeprav se sprašujem, koliko časa bo še tako glede na vse, kar se tam dogaja. Upajmo, da nas bo vendarle srečala pamet. Tamkajšnji prebivalci so bili vedno odvisni od narave, še vedno znajo živeti z njo, narava je zanje trgovina, lekarna ali pa železnina, zato deževni gozd zelo dobro poznajo. Biološka pestrost je res izredna in mnogo rastlin se je tradicionalno uporabljalo tudi v zdravilne namene. Nobena farmacija bi danes ne mogla testirati več kot 80.000 različnih rastlin, ki tam uspevajo, in njihovih kombinacij za zdravljenje. Posledica prodiranja naše potrošniške kulture v te konce sveta je, da izginja pragozd, s tem se izgublja tudi

znanje, kar je zelo velika škoda. Namreč, prav prebivalci deževnega gozda so v tisoč letih spoznali rastline in njihove kombinacije sestavili v učinkovite recepture. Mnoge med njimi zdaj uporablja tudi sodobna medicina, z izginjanjem njihove kulture izginjajo tudi te recepture.

V Žireh ta čas živim, zdijo se mi ravno prav velik kraj, tu je prijetno, ljudje so še prijazni med seboj, znamo se še kdaj ustaviti in se kaj pomeniti. Ne mudi se nam še tako zelo kot v mestih. So ena taka oaza, kjer se še da živeti umirjeno, in upam, da bo tako tudi ostalo. So razmeroma blizu Ljubljane, kljub nemogočim cestnim povezavam. In seveda: zeleno, zeleno, zeleno. Za zdaj se absolutno vidim v Žireh, bolj kot kjer koli drugje. Razen mogoče deževnega gozda ...

Kakšna je v tvojih očeh ekološka podoba Žirov? V letih okrog Černobila (1986) se je zdela skoraj uničujoča – Rudnik urana Žirovski vrh je bil na višku delovanja, javnost je odkrila radioaktivne odpadke v kaverni v Zavrnatcu, Idričani so začeli voziti svoje odpadke v Raskovec, Sora in potoki so bili močno onesnaženi ... Trideset let pozneje je vse to sanirano ali vsaj prikrito. Še kje tiči kaka večja nevarnost?

Stvari za nazaj težko komentiram, ker jih nisem toliko spremljala. Kake večje ekološke težave v Žireh ne vidim, pomembno je, da nimamo tvegane industrije. Na področju odpadkov sicer vidim drobne stvari, smeti, ki se včasih še vedno znajdejo v gozdu ... Verjetno bi se dalo narediti še več na različnih področjih, v mislih imam na primer izolacijo javnih stavb, energetske učinkovitost ... Dostikrat se mi zdi, da smo v Sloveniji preveč kritični, mogoče tudi zato, ker se premalo govori o dobrih primerih – ločevanje odpadkov, zbiranje hrane, dobra industrija, ki se odziva na okoljsko učinkovitost (na primer Yulon, ki zbira odpadne ribiške mreže in jih reciklira tako, da jih predelujejo v materiale za industrijo oblačil), skratka veliko dobrih primerov, ki pa jih ne znamo pokazati. Tudi v Žireh bi se lahko še bolj pohvalili z dosežki, poznam primer energetske učinkovite sanacije šole, veliko se je naredilo na področju odpadkov, vendar premalo slišimo o tem, vidimo premalo podatkov o tem, koliko odpadkov smo zbrali, koliko smo boljši kot v preteklih letih ... Pogrešam pozitivno motiviranost, morali bi se bolj pohvaliti s tem, kar se dogaja v občini, tega manjka.

Se pri svojem delu mogoče srečuješ še s kakim Žirovcem? Kolikor vem, je sodelavec vaše partnerske organizacije Umanotera Jernej Stritih, njegova mama je Žirovka, Helena Mrovlje, poročena Stritih?

Niti ne. S Stritihom pa sva se srečevala v upravnem odboru

Babica Teresa iz plemena Shipibo v njihovi značilni obleki

Umanotere, s katero še vedno sodelujemo v mreži 'Plan B'. Tu smo združene partnerske organizacije, specializirane za različna področja (energetika, ekološko kmetijstvo, svetlobno onesnaženje, naravovarstveniki ...). Plan B je nastal kot alternativni razvojni predlog vladnemu programu, preko zelenih razvojnih potencialov želimo spodbuditi razvojni preboj tudi v gospodarstvu. Želimo, da bi bile nevladne organizacije povabljene k oblikovanju strateških dokumentov kot partnerji, ki imamo pogosto bolj strateški pogled kot uradna politika. Upam, da bo tudi Plan B nekoč prenesen v strateške dokumente države.

Zahvaljujem se ti za ta pogovor in ti želim še veliko uspehov pri tvojem zanimivem delu!

Žiri, september 2014

LIKOVNA PRILOGA

Stane Kosmač

Slikarski »kredo« Dušana Sedeja

Iz megličastih barvnih nanosov in v izbranih pastelnih odtenkih, ki so popolnoma zabrisani in v katerih komaj slutimo realni svet, se postopoma izoblikujejo jasnejši obrisi vidnega, ki počasi prerastejo v bolj izrazite in prepoznavne oblike. Ta vidni in nam najbližji opredmeteni svet slikar upodobi z jasnimi, močnimi in reliefnimi potezami, brez odvečnih in verjetno motečih detajlov, ki v nasprotju z nežnim in megličastim ozadjem tvorijo močan barvni in tonski kontrapunkt. S takim kompozicijskim postopkom ustvari v slikovnem polju potrebno napetost in s tem harmonično celovitost motiva in izraza.

To je po mojem slikarski »kredo« Dušana Sedeja, zdravnika, slikarja in športnika. Njegove podobe delujejo izrazito romantično, kar seveda ni nič narobe. Nasprotno, v današnjem digitaliziranem in v mnogočem ponorelem svetu pomenijo tako zanj kot avtorja pa tudi za nas gledalce umik pred takim svetom in vstop v oaze miru in sublimne lepote. To dokazujejo tudi njegovi motivi: gozdne pokrajine, ki jih ožarja svetloba, cvetlična tihožitja in mlade elegantne ženske, pravzaprav dame s klobučki in oprijetimi, večinoma dolgimi oblekami, ki so tako drugačne od današnjega sodobnega in vedno nekam hitečega življenja.

Jutro, 2013, akril na platno, 80 x 50 cm

Mak, 2010, akril na platno, 80 x 100 cm

Klepet, 2014, akril na platno, 70 x 80 cm

Breze, 2013, akril na platno, 50 x 80 cm

Latino, 2012, akril na platno, 50 x 70 cm

Par, 2013, akril na platno, 40 x 80 cm

Prehod, 2008, akril na platno, 80 x 100 cm

Model, 2014, akril na platno, 40 x 80 cm

PRVA SVETOVNA VOJNA IN ŽIROVCI

Vladka Jan

Tajno delovanje v Žireh rojenega pravnika
dr. Ivana Kavčiča v prvi svetovni vojni

Dr. Ivan Kavčič, eden najvišjih funkcionarjev Državnih železnic Kraljevine Jugoslavije, na fotografiji iz leta 1939

Uvod

Stota obletnica začetka prve svetovne vojne ponovno razvne strokovno pisanje o vzrokih za nastanek te grozljive morije, pričevanja o poteku vojaških spopadov in posledicah vojne.

Oživljajo analize o pre/o/vrednotenjih že znanih ocen in odkrivajo se še ne odkrita gradiva (da le ne bi bila uničena ali pozabljena!).

Slovenci, živeči pod avstro-ogrsko monarhijo in v drugih državah, niso imeli ne imenitnih vojskovodij, visokih častnikov, a kot udeleženci – vojaki so v različnih vojaških vzporednih dejavnostih vendarle marsikdaj igrali pomembno vlogo.

Mnoge osebnosti, mladi, komaj zreli fantje, se nam danes odkrivajo kot domoljubi, ki so bili avstro-ogrskega režimu trn v peti že davno pred izbruhom velikega spopada. Kolikor močnejši je bil politični pritisk na Slovence, toliko dejavnejše je postajalo gibanje.

Janko Pleterski v delu *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo* (v poglavju Notranja fronta Avstrije; Preganjanje Slovencev) posebej poudarja, kako se je stopnjevala avstro-ogrska represija nad najbolj znanimi slovenskimi aretiranci, o razglasitvah naglega sodstva, smrtnih obsodbah, ki so jih izvrševali v Ljubljani pod Golovcem, o »kar 386 primerih aretacij zaradi protimilitarističnih, antipatriotskih in srbofilskih tendenc«¹ itd.¹

O mozaični sestavi mnogih udeležencev lahko trdimo, da je med slovensko dijaško in študentsko mladino na koncu 19. in v začetku 20. stoletja zorela generacija, ki je za vsako ceno želela obračunati z nasiljem avstro-ogrske monarhije v prizadevanjih za narodnostne pravice Slovencev. Ni bilo naključje, da najdemo osebnosti, ki so si bile političnonazorsko blizu in se ob svojih študijskih in delovnih obveznostih kljub grožnjam oblasti s smrtnimi kaznimi, z zapori ali s konfinacijami že pred vojno ali med njo niso bale izpostavljati življenja.

Nikakor pa to ni bila nikakršna posebnost slovenskih ljudi. Slovenski študentje takrat niso imeli svoje univerze, zato so študirali po večini na Dunaju ali v Pragi.

Irena Gantar Godina² poudarja, »da literature o slovenskih študentih v Pragi praktično ni, razen v češkem delu 'Česi a Jihoslovane'«, zato bi bilo to o ravnanju družine študentov, ki so študirali tam, prav zanimivo delo. O znanih študentih, ki so igrali na Slovenskem kasneje v kulturnem in političnem življenju vodilno vlogo, vemo, da so se vključevali v razna politična gibanja in sprejemali tudi različne ideološke in politične poglede. Mnogi praški študentje iz slovenskih pokrajin so se navduševali nad predavanji češkega filozofa Tomáša Garrigua Masaryka³ in nasprotovali pisanju nekaterih klerikalnih krogov, npr. tudi škofa Antona Mahniča, proti njemu. Krog t. i. masarikovcev ali realistov med Slovenci se je že pred prvo svetovno vojno krepil. Med zagovornike njegovih življenjskih pogledov in njegovih nastopov v državnem zboru sodi tudi takrat mladi pravnik, njegov občudovalec, Ivan Kavčič iz Žirov.

Pisanje naj velja kot prispevek h gradivu za temeljitejšo analizo, kot prispevek o delovanju ozaveščenega posameznika, ki se je znašel ob pravem času na pravem mestu ... Je tudi moj dolg do Žirovcev, kjer sem se znašla, kot sem prepričana, ob

¹ Pleterski, Slovenska matica, Ljubljana 1971, str. 25.

² Irena Gantar Godina, *Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih*, Slovenska matica, 1987, str. 9.

³ Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) je bil poslanec v avstrijskem državnem zboru, po vojni in do smrti predsednik Češkoslovaške republike.

določenem času na pravem mestu. Rado Jan me je spodbujal k prevodu poglavij o Kavčiču iz dela Milade Paulove⁴ že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja.

V svojem prispevku iščem naključne ali načrtovane vzporednice z delovanjem čeških in južnoslovanskih, zlasti pa slovenskih protiobveščevalcev, tako posamičnih ali skupnih, v katerih mozaiku sledim tudi izvirnim dejavnostim dr. Ivana Kavčiča. Časovno sem se omejila na obdobje med prvo svetovno vojno in na pisna, že objavljena gradiva, kar naj bi bodoče raziskovalce usmerjalo v arhive, kamor so se »natekla« Kavčiču naslovljena ali od Kavčiča poslana poročila. Ob povzemanju vseh doslej meni dostopnih virov bo seveda vrednotenje Kavčičevega medvojnega delovanja nepopolno.

Premišljala sem, kako nasloviti pisanje. Odločila sem se za gornji naslov, čeprav bi se glede na prevedene odlomke lahko tudi sprijaznila z naslovom Vloga v Žireh rojenega pravnika dr. Ivana Kavčiča v prvi svetovni vojni v češkem in slovenskem tisku (segla pa sem tudi po hrvaških razpravah). Naj za menoj poznavalci češkega in nemškega jezika iščejo in poiščejo v arhivih še druga gradiva o delovanju tega zanimivega Žirovca in njegove delovne družine.

Razgrnimo življenje Ivana Kavčiča (1883–1977)

Najprej je treba predstaviti najosnovnejše o življenju Ivana Kavčiča, rojenega 30. avgusta 1883, v Žireh št. 3, p. d. Pri Špicarju, ovdovelemu in znova poročenemu očetu Jakobu (p. d. Katrnikovemu) in materi Johani (p. d. Petronovi).⁵

O življenju Ivana Kavčiča so drobce sestavljali že Žirovci: publicisti Miha Naglič, Nejko Podobnik in Rado Jan. Vključila sem tudi spominska pričevanja njegovih sodobnikov – sodelavcev iz prve svetovne vojne in po njej, gradila pa sem zlasti na razpravljanju temeljnih slovenskih zgodovinskih del o prvi svetovni vojni.

Po Nagliču je veljal za svetovljana, enega prvih »frajgajstov« med Žirovci, ali kot so takim takrat rekli, »posvetnjakarjev«.⁶

Nejko Podobnik je dr. Kavčiča, »triindevetdesetletnega mladca duha«, Ivana ali Anžeta, leta 1975 obiskal na Bledu. Spregovorila sta o njegovem šolanju v Žireh in odhodu na gimnazijo v Ljubljano. Menda ni bilo láhko, saj je s Kavčičevimi besedami zapisano: »Petnajst kron za stanovanje in bukve bi bilo skorajda premalo /.../ Pa je priskočil na pomoč razredni starešina profesor Pleteršnik⁷ in vtaknil fanta v 'študentsko kasarno'.« In pomagal si je tudi z inštruiranjem premožnejših dijakov.

Ivan je, kot dokazuje šolski letopis iz Slovenskega šolskega muzeja in seznam dijakov in maturantov v delu *Ljubljanski klasiki (1563–1965)*, maturiral leta 1904 kot **Johann Kavčič aus Sairach** na klasični gimnaziji v Ljubljani.⁸ Med Kavčičevimi sošolci, kasnejšimi praškimi študenti, je bil tudi slovenski pisatelj dr. Ivan Lah,⁹

4 Milada Paulová, *Tajný výbor /Maffie/ a spolupráce s Jihoslovani v letech 1916–1918* (Tajni odbor /Mafija/ in sodelovanje z Jugoslovani v letih 1916–1918), Praha, 1968.

5 Nejko Podobnik in Franc Jan iz arhiva v Župnišču v Žireh in po razgovorih z domačini.

6 Miha Naglič, v: *Kdo je kdo na Žirovskem nekoč in danes*, Žirovski občasnik, letnik XIX (1998), 20. zv., str. 42.

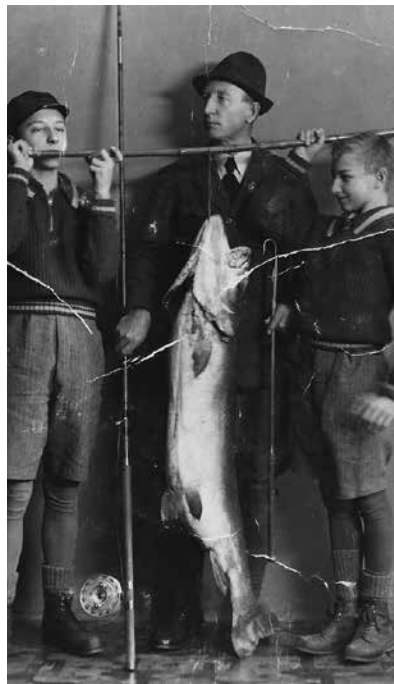
7 Maks Pleteršnik je pisec *Slovensko-nemškega slovarja*, ki je izšel ob financiranju škofa Wolfa leta 1894.

8 *Ljubljanski klasiki (1563–1965)*, Ljubljana 1999, Samozaložba maturantov Klasične gimnazije v Ljubljani (1941–1958), str. 576. Podatke o vpisu na gimnazijo in letu mature je Rado Jan pregledal po letu 1987 v Šolskem muzeju v Ljubljani (Glej: Janova beležka).

9 Dr. Ivan Lah (1881–1938).

Špicarjevi iz Starih Žirov. Oče Jakob Kavčič (17. 7. 1848 – 1. 1. 1938), mati Johana Kavčič (Petronova, 20. 10. 1899 – 24. 12. 1930) in otroci. Levo stoji hči Marija, poročena v Idrijo (Druškovič), desno hči Ana, živel je v Ameriki in tam tudi umrla – to sta hčeri Jakoba iz prvega zakona, njuna mati je bila Francka Fortuna. Mati Marija pestuje hčerko Francko (5. 3. 1890 – 24. 11. 1970), ki je bila gospodarica doma pri Špicarju, poročena Lenger. Levo sedi sin Ivan (30. 8. 1883 – 11. 5. 1977), pokopan na Bledu, kjer je preživel zadnja leta svojega življenja z drugo ženo Jožico. Desno stoji sin Rudolf (15. 4. 1887 – 4. 8. 1917), žrtev prve svetovne vojne, umrl v Romuniji; njegov sin je bil Viljem Kavčič, pozneje gospodar pri Špicarju.

»Špicarjev dohtar« je bil tudi strasten ribič, še iz mladosti, ko je praticiral krivolov v domači Sori. Tega sulca velikana (24 kg) je ujel »v Pjenovcu pri Mededi na Drini« (tako piše na hrbtni strani fotografije), 6. 1. 1934. Na stara leta ga je Ribiška družina Žiri razglasila za častnega člana.

masarikovec, tudi avstro-ogrski jetnik, profesor, kar za Kavčičevo dejavnost ni nepomembno.

Med svojimi dijaškimi in verjetno tudi študentskimi počitnicami je Ivan kot dejavni ustanovitelj žirovskega Sokola in graditelj Sokolskega doma spodbujal mlade Žirovce k telesnovzgojnim in kulturnim dejavnostim.

Naj nam pomaga odlomek iz Kronike žirovskega Sokola,¹⁰ v katero po ustanovitvi odseka telovadnega društva Sokol v Idriji (21. 10. 1905) sokol, brat Stenovec zapiše:

»Odsek je marljivo deloval. Posamezni zapiski niso ohranjeni, da bi se moglo posneti, kaj smo delali to ali ono leto. Živeli smo delu. K temu so nas spodbujali pred vsem: br. Julče Novak iz Idrije, Franc Krčnik iz Idrije in Engelbert Gangl, učitelj v Idriji. /.../

Kljub vsemu temu pa bi napredek ne mogel biti nikdar tako ugoden, če ne bi imeli doma nikogar, ki bi gledal na telesno in duševno izobrazbo naših članov. To smo imeli v br. Ivanu Kavčiču, stud. iuris. Sokolsko vzgojen v zlati Pragi je širil in udeleževal sokolska načela v svoji rodni vasi. Kot naobraženec in vnet sokol je skrbel, da so se člani odseka sestajali in se medsebojno spoznavali. Deloval je med člani kot načelnik pri telovadbi, na cesti, sprehodih, izletih, povesod, kjer je mogel,

¹⁰ V: *Žirovski občasnik* (ur. Miha Naglič), št. 1, 1980–1981, nepaginirane zadnje strani.

si je postavil: izobraziti ljudi do kar najvišje telesne in duševno popolnosti.« Kronist poudarja tudi, da je br. Kavčič »vpeljal tudi gledališke predstave«.

In nadaljuje. »Vrh tega br. Ivan Kavčič ni pozabil na najpomembnejše: ob dolgih zimskih večerih je predaval bratom o sokolstvu, njegovem namenu in cilju, učil jih je dostojnosti, spoštovanja in bratstva, kar je bilo zelo težavno umeti mladim fantom, prepojenim s takratnim vaškim sovraštvom. Par analfabetov je bilo med njimi – Ivan Kavčič je prijel za abecednik ter jih pričel učiti v branju in pisanju.«

Bil je tudi navdušen ribič, zato so ga leta 1960 v Žireh razglasili za častnega člana Ribiške družine Žiri, po drugi svetovni vojni pa je bil prvi predsednik Ribiškega društva na Bledu.¹¹

Želja po znanju ga je, po Podobniku, popeljala kot enoletnega vojaškega prostovoljca v Galicijo, v Lvov, takrat znano židovsko mesto.¹²

Od leta 1905 je študiral pravo najprej na dunajski univerzi, po protestnem izstopu (ali izključitvi) po študentskih demonstracijah za splošno volilno pravico pa je dve leti nadaljeval in končal študij prava v Pragi. Sin Dimitrij Kavčič hrani dokument v latinščini o Kavčičevi promociji leta 1911 v Pragi, ki so ga izročili »*Joannem Kavčič*«. ¹³

Po letu 1908 je bil dve leti v Prepolju na Štajerskem, kjer je kot sodnijski pripravnik »služil za nekaj krajcarjev«, kot je zapisano po Podobnikovem razgovoru z njim. Po promociji na praški univerzi je bil enoletni vojaški prostovoljec v Lvovu.

Svoj prosti čas je namenjal že kot dijak in študent učenju češkega, ruskega in ukrajinskega ter italijanskega jezika in bil že pred prvo svetovno vojno predviden za možnega ruskega, kasneje tudi italijanskega vojnega tolmača. Takoj ob začetku vojne so ga mobilizirali in poslali najprej na srbsko fronto, nato pa na fronto v Galicijo.

Dimitrij Kavčič se je ob razgovoru na Bledu¹⁴ šaljivo-bridko spominjal očetovega pripovedovanja o tem, kako sta se z Eisner-Bubno v kočiji umikala (»Zurückkehr«) pred Rusi; vsepovsod so jim igrali Radetzkega marš. Kavčič je ob obupanem šefu pričakoval besede žalosti ob vojaških težavah Avstrije, Eisner-Bubna pa je menda tožil: »O, mein Pension, mein Pension!« (Pokojnino je Eisner-Bubna vendarle dočakal, marca 1919.)

Znanje več jezikov je Kavčiču pod vodenjem in ob popolnem zaupanju avstro-ogrškega častnika Wilhelma Eisner-Bubne¹⁵ med služenjem v Galiciji in kasneje pod istim vodstvom na soški fronti omogočalo ves čas prve svetovne vojne tudi siceršnje vojaško napredovanje, hkrati pa tudi tajno in slovjanofilsko, protimonarhično, protiaustro-ogrsko delovanje. Ko so njegovega poveljnika premestili na Dunaj, je Eisner-Bubna Kavčiča povabil kot »oberlajtnanta«, nadporočnika, k sebi v vojni tiskovni urad. (O tem malo kasneje.) Vrata so se mu odpirala tako na Dunaju, v Pragi, Ljubljani in Zagrebu, Beogradu, Kijevu in drugod.

V obdobju med obema vojnama je služboval v Beogradu kot eden najvišjih uradnikov Jugoslovanskih železnic oziroma ministrstva za promet. Da je bil odličen in spoštovan kadrovskega koordinator, izpričuje tudi priznanje Združenja vlakovodij jugoslovanskih železnic. Dve leti je bil načelnik oddelka za železniške restavracije za vso Jugoslavijo.

11 Po Wikipedii, pridobljeno 5. 7. 2014.

12 Nejko Podobnik, Naši rojaki, v: *Delo – življenje*, Alpina Žiri, oktobra 1975.

13 Janezu Kavčiču.

14 Obisk pri Dimitriju Kavčiču na Bledu, 16. 8. 2014.

15 Wilhelm Eisner-Bubna (1875–1919) je bil rojen v Lebusu ob Odri (poljski kraj Lebusz ob bregu Odre).

Z družino je doživel 6. aprila 1941 v šestnadstropni stanovanjski zgradbi bombardiranje Beograda. Umaknili so se v neko lopo, nato pa sta se sinova skupaj s sinom načelnika beograjskega Sokola, Krstom Kovačem, napotila v kasarno, a so ju zavrnil, češ da imajo že »dosta vojnika«. Vse tri mladeniče so na poti v Užice nato zajeli Nemci.

Ivana Kavčiča so na ministrstvu za promet v začetku druge svetovne vojne upokojili kot pomočnika generalnega direktorja Jugoslovanskih železnic.

Življenje sta mu bogatila sinova Ivo, žal je bil ubit ob ameriškem bombnem napadu 15. maja 1944 v Beogradu, in leta 1921 rojeni, zdaj na Bledu živeči upokojeni elektroinženir Dimitrij. Rodila sta se v zakonu s prvo ženo – Blejko Olgo, odlično pevko in pianistko, hčerjo kočevskega Nemca Verderberja in Ljudmile Pirc, sestre nekdanjega kranjskega župana Cirila Pirca, kot se svoje mame toplo spominja sin Dimitrij. Olgo in Ivana je združevalo prijateljstvo že od srednješolskih let v Ljubljani, na Dunaju in v Pragi. Tudi Olga je bila znana sokolica, saj jo je beograjski Sokol leta 1931 za njeno delo posebej pohvalil.

Kavčič je bil med obema vojnama odlikovan s šestimi odlikovanji, ki jih hrani na Nizozemskem živeči Kavčičev vnuk (oče dveh sinov) Michael Kavcic (pisano brez strešic!), sicer strokovnjak za zavarovalništvo. Sina Dimitrija je, kot pravi, naključje po diplomu na ljubljanski fakulteti za elektrotehniko leta 1958 popeljalo v Bruselj na svetovno gospodarsko razstavo (Expo), kjer je bil med kar stotimi inženirji vodič po razstavi. Belgija je ostala tudi poklicno njegova druga domovina, saj je po blejskih znancih iz diplomatskih krogov in druženju z direktorjem ACEC (Ateliers de Constructions Electriques de Charleroi) dobil službo v tem podjetju.

Dimitrij (v Sloveniji ga imenujejo Mitja) mi je, ovite preko tulca, razprostil očetu, dr. Ivanu Kavčiču, namenjene živobarvne slavnostne listine v srbskem jeziku: Njegovega veličanstva Aleksandra I. Pohvalo Svetega Save II. reda iz leta 1928, in Pohvalo III. reda Svetega Save iz leta 1937, ter Odlikovanje Belega orla iz leta 1933. Kraljevina se mu je, kot kaže, s tem oddolževala za nekdanje in takratne zasluge.

Ko je dr. Ivan Kavčič ovdovel, se je vdruho poročil z Jožico, vdovo hotelirja Starkla.¹⁶

Umril je 11. maja 1977 na Bledu, kjer je tudi pokopan. Po Nagličevem vedenju so bili ob slovesu na Bledu tudi nekdanji žirovski sokoli.

Kaj je Kriegspressequartier

K. u. k. Kriegspressequartier ali cesarsko-kraljevi Vojni tiskovni urad je bil pri generalštabu na Dunaju ustanovljen že 28. julija 1914. Od začetka ga je vodil polkovnik, kasnejši generalmajor, Maximilian Ritter von Hoen, nato pa od marca 1917 do konca vojne Wilhelm Eisner-Bubna. Bil je urad z več kot 550 telegrafisti, novinarji, prevajalci, administratorji, fotografi, filmski scenaristi in režiserji, slikarji in drugimi umetniki (tudi ženskami).

Tiskovni urad naj bi služil kot oddelek generalštaba (Abteilung des Armeoberkommandos) in spremljal razmere na posameznih vojnih odsekih ter s prispevki, poslanimi po uredništvih revij in časnikih avstro-ogrske države,

¹⁶ Telefonski razgovor Vladke Jan o Kavčičevem družinskem življenju z Dimitrijem Kavčičem, 12. 6. 2014, in obisk na Bledu pri njem, 17. 8. 2014.

spodbujal vojake in vojaško civilno zaledje ter obveščal o uspehih avstro-ogrske vojske na različnih delih front. Protivojno usmerjeni pa niso mogli ali želeli zamolčevati vojnih grozot. Mednje uvrščamo npr. Huga von Hofmannsthala, Roda Roda, Ferenc Molnarja, Kokoschko in druge pisatelje in slikarje.

V samem tiskovnem uradu pa so nastajala o raznih dogodkih tudi dvojna poročila: uradna in neuradna.

»Tajni odbor« ali mafija

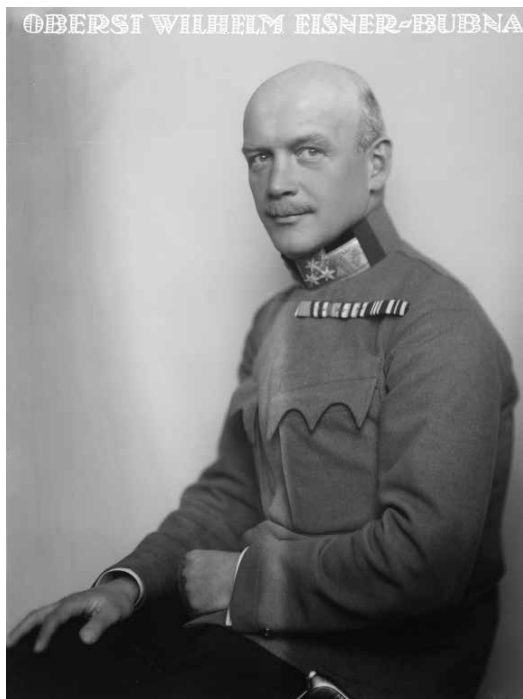
S pojmom »tajni odbor« ali »mafija« se bomo v tem pisanju ob Kavčiču vseskozi srečevali, zato si moramo osvetliti, kaj pomeni.

Pleterski v že omenjenem delu pravi:

»Protiavstrijsko usmerjeni Slovenci, zlasti mlajši liberalni izobraženci, ki so si želeli čim prejšnje zmage antante nad centralnimi državami, niso strpeli v položaju politične nedejavnosti, ki je zavladata po tržaški kapitulaciji in po vstopu Italije v vojno. Posamezniki med njimi, znanci že od prej ali seznanjeni v novih stikih po naključju, so v letu 1916, posebno pa še od pomladi 1917 začeli na svojo roko z dejavnostjo v korist antantnih držav. Nastala je skupina, ki jo je Milada Paulová z vso pozornostjo preiskala in ji dala visoko priznanje z imenovanjem »slovenski tajni odbor«. V jugoslovanskih deželah, ugotavlja M. Paulová, se je skupina, podobna češkemu tajnemu odboru, ustanovila ravno pri Slovencih. Njen namen je bil, dobiti zvezo s sovražnikom in prispevati s prostovoljnimi, zaupnimi poročili k porazu Avstrije. M. Paulová navaja dr. Milka Brezigarja, dr. Janka Hacina, dr. Josipa Birso, dr. Ivana Kavčiča, Edvarda Hovanskega, Vojtěcha Strnada, dr. Josipa Pučnika, Boža Borštnika, dr. Vladimírja Borštnika, dr. Romiha in druge.¹⁷

V spremni besedi in v poglavju *Tajni odbor* v delu Janka Hacina, sina dr. Janka Hacina, *Vsi ti mladi fantje* pa je izčrpno povzela delovanje t. i. slovenskega tajnega odbora s posebnim ozirom na delo svojega očeta dr. Janka Hacina, po Miladi Paulovi, tudi Tatjana Hacin.¹⁸

Tudi slovenski politik Fran Šuklje se je v delu *Sodobniki. Veliki in mali* pod poglavjem *Prevrta in osvobodjenje* dotaknil obveščevalnega dela t. i. mafije in citiral mnenje avstrijskega generala Edmunda Glaisa von Horstenaua v njegovem delu *Die Katastrofe*¹⁹ o tem, kako so se te dejavnosti pritihotapile v vse pore življenja. Šuklje omenja tudi namig državnozborskega poslanca dr. Bohuslava Frante, avtorja t. i. *Lex*

Polkovnik Wilhelm Eisner-Bubna (1875–1926), od marca 1918 do konca vojne komandant Vojnega tiskovnega središča (»Kriegspressequartier«) na Dunaju in v tej vlogi tudi nadrejeni Ivanu Kavčiču.

¹⁷ Pleterski, str. 46–47.

¹⁸ Janko Hacin, *Vsi ti mladi fantje*, Slovenska matica, Ljubljana 2002.

¹⁹ Fran Šuklje, *Sodobniki. Veliki in mali*, Založba Satura, 1933, str. 330.

Franta, ki mu je na Dunaju некоč zaupal: »Mi smo v neposredni zvezi z avstrijskimi neprijatelji.«

Ob dvajseti obletnici ustanovitve Jugoslavije je Božo Borštnik o delovanju t. i. mafije šaljivo-resno zapisal svoje poglede v prispevku *O naši mafiji*.²⁰

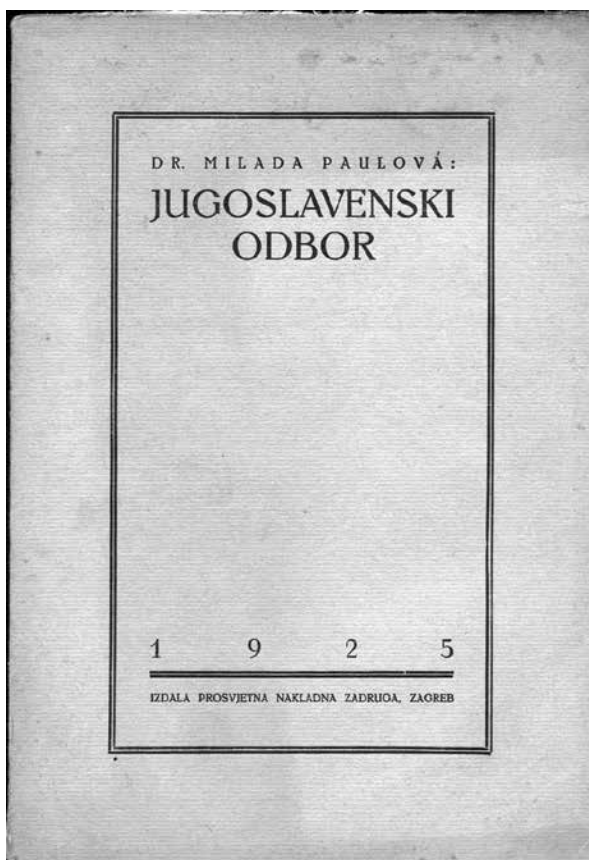
Pomudimo pa se najprej pri Miladi Paulovi.

Kdo je Milada Paulová

Milada Paulová, češka zgodovinarica, sicer bizantologinja, se je večino svojega življenja ukvarjala z zgodovino prve svetovne vojne, s tem pa segla tudi v zgodovino južnoslovanskih narodov, tudi slovenskega, zlasti v delu *Tajný výbor /Maffie/ a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*, Praha, 1968 (Tajni odbor /Mafija/ in sodelovanje z Jugoslovani v letih 1916–1918). V tem delu in več drugih s podobno tematiko je od leta 1924 dalje odkrivala tudi ilegalno delovanje češkoslovaških in južnoslovanskih upornikov, ki so si prizadevali za rušenje in propad avstro-ogrske države ter za nastanek Češkoslovaške republike ter nove državne skupnosti južnoslovanskih narodov v Jugoslaviji.

Češka zgodovinarica Milada Paulová, avtorica knjige o Tajnem odboru, v kateri »nastopa« tudi žirovski rojak Ivan Kavčič. Na fotografiji je plakat razstave v Pragi »Moje življenje je pripadalo znanosti«, 2011–2012.

Naslovnica knjige M. Paulove *Jugoslavenski odbor*, Zagreb 1925

20 V: Ob dvajsetletnici Jugoslavije, *Misel in delo. Kulturna in socialna revija* IV (1938), št. 12.

Njeno prvo tovrstno delo je izšlo neposredno po koncu prve svetovne vojne, ko so bili spomini na tajno uporniško gibanje domoljubov še živi. Kasneje se je sestajala z na novo odkritimi udeleženci teh obveščevalnih služb oziroma Tajnega odbora (Mafija). Odkrivala je nove vire – do takrat neznane vojne dnevnike, dokumente, zasebna pisma, zapisnike s sodišč itd.

V predgovoru svojega leta 1968 izdanega dela pa zgodovinarica poudarja, »da se je boj za češkoslovaško in južnoslovansko državo med prvo svetovno vojno bil v češkem in južnoslovanskih narodih v tujini in z notranjepolitično dejavnostjo, pri čemer je zgodovinski tisk glavno pozornost po osvoboditvi, 1918, posvečal tako na Češkem kot v Jugoslaviji v glavnem le zamejskim dejavnostim«.

Na Češkem so o tem objavljali spise Tomáša Garrigea Masaryka in Edvarda Beneša,²¹ v Jugoslaviji pa je izšla leta 1925 razprava avtorice Milade Paulove *Jugoslavenški odbor*.

Paulová v svojem predgovoru k zgoraj omenjenemu delu navaja: »V resnici pa je bila težnja po osvoboditvi izraz volje narodov in njihove odločne zgodovinske odločitve, razbiti Avstro-Ogrsko. Sodi, da bi brez te bila vsakršna, še tako modro vodena in spredena dejavnost mrtva črka na papirju.« Avtorica se v svojem delu *Tajný výbor* posveča delovanju tako češkega kot jugoslovanskega »tajnega odbora« in sodelovanju politikov z njima, podprtima z »revolucionarnim gibanjem delavcev in mornarjev«. V delu se opira na doslej neznana sodobna gradiva, ki jih je odkrila v desetletjih svojega znanstvenega delovanja.

Češki »Tajni odbor«

Vpogled v delo češkega Tajnega odbora je zanimivo, ker je neposredno ali posredno povezano tudi z delom mnogih slovenskih državnozborskih poslancev in z delom slovenskega Tajnega odbora, o katerem bo beseda kasneje.

Paulová se, kot piše, »loteva gradiva češkega tajnega odbora, ki ga je v obdobju vojne pretežno vodil dr. Přemysl Šámal, njegovi najtesnejši sodelavci pa so bili dr. Bedřich Štěpánek in Jugoslovčan Rudolf Giunio«. Najpomembnejše gradivo so, po njej, tudi natančno datirani medvojni stenografski zapiski dr. Šámala, pravzaprav edino medvojno tovrstno gradivo iz prve svetovne vojne. Najpomembnejše dokumente je avtorica objavila v šestdesetstranih prilogah svojega dela. »Šele ob teh stenogramih lahko zgodovinar spozna, kako so se dejavnosti razvijale kot boj proti ustavnemu pododboru, na kongresu zatiranih narodov v Pragi itd.«²²

Zelo zanimiv osnovni dokument in pomemben vir je bil tudi vojni dnevnik dr. Zdeňka Tobolka na sto straneh. Žal pa ga v Tobolkovi zapuščini v Spomeniku upora (zdaj v Vojaškem zgodovinskem arhivu) v Pragi ni (op. V. J.: vsaj še leta 1967 ne!). Paulová ga je menda imela v rokah še po vojni. Obstajajo pa avtoričini natančni zapisi o tem gradivu. Dragoceni so intimni zapisi Karle Rašínové o Tajnem odboru, ki jih je avtorici posodila v času njenega raziskovanja, o odnosu do Emila Šimka iz dunajskega parlamenta, nekateri zapiski dr. Štěpánka in različna korespondenca.

21 Dr. Edvard Beneš (1884–1948), predsednik vlade Češkoslovaške republike (1935–1938) in predsednik Češkoslovaške republike (1945–1948).

22 M. Paulová, str. 3–5.

Avtorica omenja v uvodu tudi »memorandum dr. Kavčiča Vojnemu tiskovnemu središču (Eisner-Bubni), zapis poslanca dr. Vladimírja Ravniharja s spominske seje 29. maja 1917, odnos dr. Prvislava Grisogogna o upor v Šibeniku itd. Navaja tudi, iz katerih arhivov je črpala vire. Meni, da naj bi bila omenjena problematika zanimiva tudi za svetovno javnost, da pa naj bi bil za to osvetlitev potreben določen časovni odmik. (Menim, da je zdaj že zadnji čas za to!)

Njeno raziskovalno delo se zlasti naslanja na pretresljive pripovedi, polne človeškega trpljenja Karle Rašínove, soproge med prvo svetovno vojno na smrt obsojenega dr. Vesa Rašina.

Pretresljivo je tudi avtoričino pisanje o trpljenju Masarykove hčerke Alice,²³ ki so jo iz zapora po osmih mesecih hudo izčrpano, kakor tudi Beneševo ženo Hano, komaj rešili prav člani češkega Tajnega odbora.

Drugi, pomembni viri avtoričinega dela pa so razgovori in zapisi o njih s češkimi in jugoslovanskimi državniki in politiki med letoma 1920 in 1921, ko so bili spomini na medvojno dejavnost še živi, a zaradi bližine dogodkov, kot piše, še neizkristalizirani. Zgodovinske ocene o prvi svetovni vojni, tako na Češkem kot v Jugoslaviji, pa so po avtoričinem mnenju pomanjkljive, ker o tem obdobju ni spominske literature. Novi državi sta namreč politike na obeh straneh tako »močno vpeli v aktivno življenje, da za pisanje spominov ni bilo časa«.

Kaj izvemo o slovenskem »Tajnem odboru« iz istoimenskega poglavja Milade Paulove²⁴

Položaj Slovencev je bil v odnosu do vojne in monarhije z vidika narodnoosvobodilnega boja na videz brezupen. Narodnoosvobodilni boj tlačenih narodov si je med vojno izbral pousod in vedno obliko tajnega »odpora«, v katerem je prevladoval na prvem mestu tajni stik s tujino, izhajajoč iz sovraštva širokih ljudskih množic do države. Preprosti ljudje so prebegali k sovražnikom; posamezniki na določenih položajih, v državni upravi ali vojski pa so, nasprotno, iskali načine, kako navezovati stike z antanto in kako z vsemi možnimi sredstvi zmagati.

V jugoslovanskih deželah se je ustanovila skupina, podobna češkemu tajnemu odboru, tudi med Slovenci. Njen cilj je bil povezava z nasprotniki režima. Prostovoljno naj bi s pomembnimi sporočili prispevali k porazu Avstrije. Med češko in slovensko domoljubno obveščevalno dejavnostjo pa je pomembna razlika: politični moment. Češko združenje so vodili politiki (Masaryk, Beneš idr.). Že prav od začetka so si prizadevali v tujini delovati politično. Poročila so pošiljali v določena središča v tujino. Slovenska tajna organizacija pa je vzniknila iz ljudstva. Ustanovitelji in člani so bili uradniki, rezervni častniki, študenti. Politični element, pošiljati poročila v tujino za stvar svojega naroda, ji zato manjka.

V programu pogumnih mož, ki so sestavljali to skupino, je bilo povezati se in brezkompromisno posredovati vesti komur koli iz antantnega tabora, da bi le dosegli

²³ Alice Garrigue Masaryková, prva od štirih otrok Tomáša Garrigua Masaryka in Charlotte Garrigue Masarykove.

²⁴ M. Paulová, str. 106–116 (prevod).

uničenje monarhije. Od oktobra 1917 so se ti pogumni možje združevali ob Gregorju Žerjavu, a ta ni sodeloval pri njenem vzniku. Ključ za ustanovitev skupine je v politični dejavnosti in življenjskih okoliščinah dveh od njihovih članov pred vojno in med njo.²⁵ Tajno povezavo s tujino sta izpeljala dr. Milko Brezigar in dr. Janko Hacin.

Narodno zavedni Slovenec, Brezigar, je študiral na dunajski univerzi. Predvsem se je ukvarjal z narodnim gospodarstvom. Na brošuro s tega področja, ki je izšla leta 1913 v Berlinu, je postal pozoren docent dunajske tehnike, dr. Gärtner, član krščansko-socialne stranke, ki je bil med vojno sektorski svetovalec v predsedstvu vlade. Zaradi njegovega zaupanja je Brezigar pred vojno obdržal mesto v dunajski Anglobanki in hkrati urejal gospodarsko rubriko v glasilu Reichspost. Korespondenca z Žerjavom in jugoslovanskim gibanjem je nastala ob Žerjavovi aretaciji avgusta 1914 in ko je bil v preiskovalnem zaporu. Žerjava so odvedli v Ljubljano, ga nato zaprli v Gorici, že novembra pa se je lahko vrnil na svoje mesto na Dunaj. V začetku leta 1915 je vstopil v vojaško službo. Aprila je bil nenadoma, spet na Gärtnerjevo pobudo, poklican na zelo zaupno mesto – v statistični urad Centralne žitne ustanove na Dunaju (Kriegstreideverkehrsanstalt). Postal je pomemben člen v verigi domoljubnih akcij.

Statistični oddelek je pripravljaj ocene o prehranjevalnih potrebah vse države. Iz številčnih podatkov je bilo jasno, kolikšne so žitne zaloge in zaloge drugih pridelkov v monarhiji, kolikšen je primanjkljaj in koliko pridelkov bi bilo treba uvoziti. Vsakih sedem dni so izdelali zaključke, kolikšne zaloge so bile izčrpane.

Brezigar je bil zaposlen pri sestavi statističnih tabel. Ker je bil dober strokovnjak, se je v to močno poglobil in imel že konec leta 1915 jasno predstavo o žitnem gospodarstvu v letu 1915; vedel je, koliko žita potrebuje Avstrija v letu 1916 in kolikšen naj bi bil primanjkljaj.

Predlog, da bi poročila o tem posredovali v tujino, so se mu porodila, ko je dunajska vlada januarja 1915 podpisala sporazum z Romunijo. Razmere v monarhiji so bile tisti čas precej kritične in odgovorni uradi so si zato prizadevali za »nakup« romunskega žita. Po podatkih bi bilo treba uvoziti 37.000 vagonov moke iz tujine samo za civilno prebivalstvo, da bi lahko zdržali do naslednje žetve. Ta podatek pa ni zajel potreb za armado. Madžari so imeli sicer višek, žetev pa je bila leta 1915 tako slaba, da bi zaloge za vojsko zadostovale le za tri mesece. V začetku aprila 1916 bi bila torej tudi vojska brez zadostnih odmerjenih količin. Vlada se je začela dogovarjati z Romunijo o nakupu 200.000 vagonov žita, od tega je želela 100.000 vagonov koruze in 30.000 vagonov pšenice. Preden je bil sporazum podpisan – Romuni so želeli polovico kupnine v zlatu – se je v dogovor z Romunijo vmešala Velika Britanija o nakupu 100.000 vagonov pšenice in ogromnih količin koruze. Antantne sile pa niso imele možnosti naročenih pridelkov odpeljati. Dogovor o nakupu so sprejeli le zato, da pridelkov ne bi dobila Avstrija.

Pogajanja z Romunijo so bila sprva v Centralnem žitnem uradu. V prezidiju vlade je bil za to področje odgovoren dr. Gärtner, ki je bil duša avstrijske preskrbe in je nadzoroval Centralni žitni urad in uradnike, odgovorne za pristojno agendo. Komisar, ki mu je bila zaupana ta dolžnost, je imel svojo pisarno blizu Brezigarjeve. V Centralnem žitnem uradu so bili vsi spisi in telegrami, ki sta si jih izmenjevali

²⁵ To poglavje se nanaša na informacije vseh glavnih udeležencev protiobveščevalnega dela, ki jih je Milada Paulová dobila in si jih zabeležila med razgovori leta 1920. Posredovali so jih: Brezigar, Hacin, Žerjav, Kavčič in Borštnik.

romunska in avstrijska vlada, urad pa je imel tudi svojo izpostavo v Bukarešti, ki je bila odgovorna za poslovanje z Romuni. Februarja 1916 je bilo Brezigarju jasno, da Avstrija nima nobenih ustreznih organizacij niti skladišč za oskrbo civilnega prebivalstva, niti za vojsko, in da ji bo tudi Nemčija komaj zmogla pomagati. Država, ki bi ji pri priči lahko pomagala iz stiske, bi bila lahko le Romunija, ki je imela skladišča polna še iz let 1914 in 1915.

Brezigar je prestregel še pomembnejšo vest iz zakulisnega početja z Romunijo. S podpisom anglo-romunskega dogovora za Avstrijo še ni bilo vse izgubljeno. Po dogovorih z Anglijo bi morala Romunija za žito, ki ga je zbrala za Anglijo od posameznih pridelovalcev, zagotoviti, da je žito primerno suho za shranjevanje v skladiščih. To naj bi potrdila posebna romunska kvalifikacijska komisija. Brezigar je dobil v roke šifrirani telegram avstro-ogrskega poslanca v Romuniji, iz katerega je izhajalo, da Avstrija vztraja, da bi Constantinescu, romunski kmetijski minister, ki je vodil nalogo, in prav tako člani komisije, žito diskvalificirali. To je bil prvi poskus, o katerem so obvestili antantno tujino.

Za ta posel je bil določen obetavni študent iz Gorice, poznejši dr. Birs, ki ga je Brezigar pripravil za tajno nalogo v Švici. O opravljeni nalogi pa ni bilo sledu. Aprila 1916 se je zato Brezigar povezal s Hacinom.

Janko Hacin, Slovenec iz Cerkelj pri Kranju, odvetniški pripravnik, je bil v vojski nadporočnik. V vojni je bil dvakrat ranjen. Drugič se je ranil sam, da bi lahko prišel z bojišča. Februarja 1916 so ga predstavili v Wöllersdorf, kjer je bil med znanimi Čehi inž. Dvořáček. Energični in iznajdljivi Hacin je v jugoslovanskem narodnem gibanju deloval že od študentskih let. Študiral je tudi v Pragi, njegov brat²⁶ pa na Dunaju. Brat se je med študijem seznanil z Brezigarjem, z njegovim posredništvom pa leta 1916 tudi Janko Hacin. Slovenski častniki, ki so se vračali s fronte, so se sestajali na Dunaju v Kavarni Beethoven. Hacin je prišel iz Wöllersdorfa. Brezigar je v njem prepoznal jugoslovanskega domoljuba in nemudoma sta začela zaupno nevarno sodelovati. Brezigar je poskusil vzpostaviti stik z dr. Vošnjakom, članom Jugoslovanskega odbora, da bi dobili svojega eksponenta v Švici.

Brezigar je Hacinu zaupal, da ima na Dunaju dobre stike in da lahko dobi različne informacije o mnogih pomembnih vprašanjih, zlasti kako vzpostaviti stike s Švico. Oba sta si izmišljala načrte, Hacin pa se je odločil za pobeg v tujino, na rusko fronto.

Brezigarjev dobri prijatelj je bil dr. Ivan Prijatelj,²⁷ po vojni univerzitetni profesor v Ljubljani, med vojno pa bibliotekar v Dvorni biblioteki na Dunaju, eden od štirih bibliotekarjev, ki so urejali »Kriegsammlung«. V Dvorni biblioteki je med vojno deloval posebni oddelek, kamor so dotekale knjige, ki so pisale le o vojni. Njihova prednost je bila v tem, da so spise prejemale iz antantne tujine brez cenzure. Brezigar, ki se je zelo zanimal za vso vojno literaturo, je bil tam vsakdanji gost, Prijatelj pa mu je zelo ustrežljivo posojal knjige na dom. Tako so sprejeli načrt, da bo Hacin pošiljal vsa sporočila Brezigarju v knjigah, ki jih bodo švicarski knjigotržci pošiljali Dvorni biblioteki. Tja so prihajale velike količine knjig. Da pa bi bil Brezigarju omogočen vpogled v knjige, je moral biti popisani spis poslan vedno v dveh izvodih. Brezigar popisane izvoda ni vračal. Prijatelj mu je drugi primerek spisa z največjo pozornostjo izročal kot darilo, če sta v biblioteko prispela dva izvoda.

²⁶ Dr. Josip Hacin.

²⁷ Dr. Ivan Prijatelj (1875–1937).

Težje si je bilo domisliti, kako pošiljati poročila v Švico. Vtikali naj bi jih v knjige, ki naj bi jih pošiljali s posredovanjem knjigotržcev, saj je bilo tem dovoljeno pošiljati knjige med vojno le v nevtralne tuje države. Naslove prejemnikov je moral dodati Hacin.

Ko se je Hacinov beg posrečil, je Brezigar izbral celo vrsto avstrijskih domoljubnih spisov. Mednje je uvrstil že prej naročeni in popisani izvod, ki so ga ponujali v knjigarnah. Pošiljka je šla najprej v cenzuro, a tudi tu so imeli obveščevalci srečo. Konec leta 1916 se je Brezigarju posrečilo na vojno ministrstvo pritegniti enoletnega prostovoljca, svojega brata. Ta mu je pošiljal sezname že cenzuriranih knjig, ki pri posameznih pošiljkah niso bile vpadljive. To so bili pravzaprav avstrijski domoljubni spisi, kakor npr. *Flugschriften für Oesterreich-Ungarns Erwachen*. Brezigarjev brat je bil kasneje premeščen naravnost na oddelek *Militär-Zensurstelle für Bücher*, tako da je lahko odpošiljal pošiljke sam. Zavitki so morali biti opremljeni z etiketami knjigotrških firm, ki so jih tiskali od konca leta 1917, saj je bilo to na Dunaju kot tudi v Hodževi tiskarni v Budimpešti naduse nevarno.

Način dopisovanja je bil tak, kakršnega so pač uporabljali amaterski obveščevalci med prvo svetovno vojno. Pisali so s citronsko kislino v knjige, kamor je pisec moral s tiskanimi črkami vnašati dogovorjena znamenja. Prej nevidno pisanje je postalo vidno, ko so pisanje segreli. Še v začetku leta 1917 je bilo na Dunaju menda dovolj limon. Poleti pa jih za nobeno ceno ni bilo dobiti. Brezigar se je spominjal, kako je avgusta odkril štiri limone v Ljubljani. Oktobra je bila ta težava odstranjena, ko je znani farmacevt obveščevalcem priskrbel citronsko kislino. Tajno sporočanje je zahtevalo veliko pozornosti, skrbi in časa, zato se je moral Brezigar hitro obdati s celo skupino sodelavcev. Sporočali so s posebnimi šiframi, ki so bile nerešljive brez gesla, o katerem so se že pred začetkom dogovorili s Hacinom. Leta 1918 so to geslo iz previdnosti spremenili. Poročila so bila vedno na notranjih straneh broširanih knjig, ki so se morale (vedno v rokavicah) razvezovati.

Prva tajna sporočila niso bila poslana v Dvorno biblioteko. Po dogovoru so jih vlagali v časopise, poslane na izmišljeno ime nekega Juda v Kavarno Beethoven.

Hacin se je prav tedaj pripravljal na beg in je poročal iz Wöllersdorfa o izdelovanju streliva in novega orožja. Beg skozi mejo je bil naporna naloga.

Hacina je, ko je bil drugič ranjen, fizično oslabelega, superarbitrarna komisija dodelila v pisarniško službo. To pa naj bi mu skazilo vse načrte. Zato se je kar prostovoljno javil na fronto. Šele med ofenzivo generala Brusilova junija 1916 so ga poslali na rusko fronto.

Od Brezigarja se je poslovil na železniški postaji z obljubo, da bo vsak tretji dan poslal pismo s fronte na dogovorjeni pseudonim v Kavarno Beethoven. Ko pisma ne bi več prihajala, bi to pomenilo, da se je beg posrečil. Šele tretji teden je prišel do prve linije, a prvi poskus se ni posrečil. Avstrijski reflektorji so v določenih časovnih razmikih osvetljevali polje pred fronto. 15. julija 1916 okrog polnoči, v topli julijski noči, je ubežal, ko so ga poslali na stražo. Dva dni se je plazil po močvirjih, dve ali nadaljnje tri noči je bil primoran ležati do svitanja. Končno se mu je, znal je rusko, posrečilo dogovoriti se in se predati ruskim izvidnikom.

Pomembno početje posameznikov je uspelo. Hacin je poročal o predelih fronte, ki jih je poznal, zlasti o položajih baterij. Poročila so se uresničevala, zato so mu tudi Rusi zaupali. Postopoma so ga zasliševali vse višji častniki, celo do Berdyčeva v generalnem štabu Brusilova je prišel. Tam so ga tri mesece zadrževali v hotelu,

kjer je pisal svoja poročila: o situaciji na fronti, prehranjevalnih razmerah v monarhiji, zlasti o romunski akciji (Brezigarjeva poročila) in o vsem, kar mu je bilo znano o industriji orožja v Wöllersdorfu. Glede na vrednost njegovih informacij je bil to nepričakovani uspeh.

Po treh mesecih se je prebil v stan jugozahodne armade iz glavnega štaba šef ruske obveščevalne službe v Franciji, grof Ignatjev, ki pa je prav tedaj prispel iz Pariza na posvet. Hacin je zaslišal in ga poslal preko Londona in Pariza v Švico kot dogovorjenega ruskega uradnika. Iz Stockholma je poslal Brezigarju prvo pismo, ki ga je ta sprejel z navdušenjem. Konec leta 1916 je bil v Švici.

Hacin je v Parizu poiskal Milenka Vesniča, srbskega poslanca, ki pa se ni navduševal za združitev z Avstrijo. Izpovedal je stavek, tako značilen za Srbe: »Za groš se dugma kupi, a sloboda krvlju.« Združitev naj bi bila v rokah Jugoslovanskega odbora. Rusi so celo predlagali, naj bi se Hacin prav v nobenih stikih politično ne opredeljeval. V Švici je bilo namreč mnogo nemških in avstrijskih obveščevalcev. Zato naj bi bilo germanofilsko opredeljevanje celo prednost. Šlo je namreč tudi za usodo domačih sodelavcev. Hacin pa je bil poleg tega dolžnik Rusov.

Prav z rusko pomočjo je namreč prišel v Švico. Povezava z Brezigarjem pa je tudi neposredno služila antanti. Šele v začetku leta 1918 je Hacin poskušal navezati stik z Jugoslovanskim odborom. Sestal se je z Gregorinom in s Trinajstičem v Parizu.

Prva Brezigarjeva vest je vsebovala le Hacinov naslov in poročilo, da je izšla 5. januarja 1917 prva informacija v Revue l'Hebdomadaire. Hacin je pisal, kakor je bilo dogovorjeno, med vrsticami tega glasila. Prvo poročilo je bilo poročilo o situaciji. Februarja je najprej pisal Brezigar, ki je hkrati skrbel za celotno zapleteno tehnično stran podviga. Pisalo se je v njegovem stanovanju: Wien III. Lagergasse 6. Prva nesreča se je zgodila že ob pošiljki, ki jo je poslal knjigarnar 2. oktobra 1917. Na telefonsko vprašanje, ali so bile naročene knjige odposlane, je knjigarnar odgovoril, da pošiljka ni zabeležena, in je naročnika, ki je zbežal od telefona, vljudno pozval, naj ga obišče.

Po Brezigarjevem spominu naj bi bilo decembra 1917 poslanih v Švico v štirih pošiljkah osem popisanih knjig. Hacin je že takoj na začetku poslal seznam vprašanj, za katere se je antanta zanimala. Že takrat so spraševali o različnih plinih, njihovi kemijski sestavi, maskah zanje, dislokaciji armad, obsegu posameznih polkov itd. Knjige so pošiljali na naslov dveh Poljakov, prav tako članov ruske obveščevalne službe.

Slovenski napredni politiki so se s Hacinom seznanili že pomladi 1917 na sestanku v Gradcu, Hacin pa se je preko Brezigarja povezal tudi z dr. Žerjavom. Nadaljnji pomembni člen v obveščevalni verigi je bilo sodelovanje z dr. Kavčičem, ki je bil častnik v avstrijskem Vojnem tiskovnem središču (Kriegspressequartier).

Dr. Ivan Kavčič je bil med vojno nadporočnik avstrijske vojske, doktor prava. Študiral je na Dunaju in v Pragi. Takoj ob mobilizaciji so ga poslali na srbsko fronto v 7. armadno skupino, ki so jo avgusta 1914 predstavili na rusko, kasneje pa na italijansko fronto. Kavčičevo usodo je odločilno zaznamovalo znanje ruščine. Že kot gimnazijec se je učil, znanje pa je izpolnjeval v Lvovu, kjer je bil pred vojno eno leto prostovoljec. Z ruščino je opozoril nase tudi svoje predpostavljene. Naročili so mu, naj opravi potrebne izpite, in ga v vojaški evidenci vodili kot možnega ruskega tolmača ob morebitnem izbruhu vojne.

Ta fotografija je nastala v muzeju v Ogleju pred prvo svetovno vojno. Na levi je polkovnik Wilhelm Eisner-Bubna (1875–1926), desno od njega direktor muzeja in drugi. / Foto: Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), Dunaj

Že na srbski in ponovno na ruski fronti je vodil preiskave o srbskih in poljskih kmetih, obtoženih vohunstva, prizadevajoč si, kadar je le mogel, pomagati jim k osvoboditvi. Na srbski fronti je na začetku vojne cenzuriral tudi pisma Srbov, ki so pobegnili v Srbijo in vstopili v srbsko vojsko, navadno h komitom. V strahu za svoje družine so ti ubežniki povečini pisali domov v Avstrijo, navadno, da se ne bodo vrnili. Kavčič je ta pisma zadrževal in jih skrival ter si prizadeval, da so jih izročale naslovnikom zanesljive osebe. Na ruski fronti je kmalu potem, ko so jih tja prestavili, od prijateljev iz Ljubljane dobil sporočilo, da so ga denuncirali kot srbofila. Mnogokrat je poskušal zbežati, po njegovi pripovedi 18-krat, ko se je prostovoljno priglašal za izvidnika, a vedno neuspešno. Rusi so na njegovo vpitje vedno streljali nanj.

Kavčiča so kot tolmača dodelili obveščevalni službi (Kundschaftsdienst). Njegov nadrejeni je bil stotnik Stipetič v generalnem štabu 7. armadnega korpusa, s katerim je preživel vse neuspehe avstrijske vojske na galicijski fronti vse do ruskega poraza pri Gorlicah.

Decembra 1914, po umiku iz Stryja, po veliki bitki pri Lvovu, ki se je končala s strašnim »pohodom obolelih s kolero«, ko si je 7. armadni korpus znova prizadeval osvojiti Przemysl in novi pohod čez Duklo h Kronsu ni uspel, se je morala vojska prav na božični večer spet umakniti.

In takrat, decembra 1914, je postal šef generalnega štaba 7. armadnega zbora polkovnik Eisner-Bubna. Sposobni Kavčič pa je ob njem začel z načrtnim vohunstvom.

Pomembno informacijsko sredstvo avstrijske obveščevalne službe na fronti je bilo načrtno podrobno zasliševanje ujetnikov, od katerih so zahtevali najmanjše podrobnosti. To je opravljala Eisner-Bubna tako dovršeno, da je avstrijsko vodstvo dobivalo poročila skoraj o vsaki stotniji, ki se je borila proti 7. armadnemu zboru. Eisner-Bubna je znal dokaj dobro poljsko in je razumel in delno govoril tudi rusko.

Kavčič je večkrat zasliševal ujetnike v njegovi prisotnosti. Ni bilo mogoče drugače. A prizadeval si je pomagati ljudem, zlasti obrtnikom, obtoženim vohunstva, če ni o njih odločal Stipetič. Stipetič je bil po duši liberalen, Kavčiču naklonjen, za službo pa ne preveč zavzet.

Razvijanje vohunstva je bila za Kavčiča prednostna naloga, saj si je pridobil mnogo izkušenj in je poznal mnogo avstrijskih agentov. Precej dobro je vedel, kdo je v resnici udan monarhiji, komu je mar le za denar in kdo na drugi strani deluje v korist Rusov.

Po predoru pri Gorlicah so 7. armadni zbor premestili na italijansko fronto, tu pa se je Kavčičev položaj spremenil. Italijan je bil za južne Slovence, zlasti pa Slovence, torej zanj, narodni sovražnik. »Ujeti italijanski častniki so mi pripovedovali, da bo Italija zasedla in si prilastila mnogo naših dežel in celo mojo rodno vas,« se je spominjal Kavčič po vojni.²⁸ »Iz oči v oči Italiji sem bil boljši kot kateri koli avstrijski častnik.« Slovenci za nobeno ceno niso sovražnikom dovolili vdora na slovensko zemljo, tem bolj Kavčič, ki je na lastni koži doživel grozo okupirane Galicije. Slovenski patriotizem je na italijanski fronti med Hrvati in Slovenci pretehtal širšo idejo o razbitju monarhije. Mnogi Slovenci so mislili tudi politično. Preudarjali so, da bo imela Italija, ki si je prilastila jugoslovansko primorsko ozemlje, po vojni pri mirovnem pogajanju manjši pomen in vpliv, čim večji bodo njeni neuspehi na bojišču.

Avstrijsko vohunstvo na italijanski fronti je bilo razvito do podrobnosti ... K temu je prispevala tudi italijanska pregovorna čvekavost; niso znali molčati. Večkrat so Avstrijci menda sprožali napade, le da bi zajeli ujetnike. Praviloma zlasti zato, da bi izvedeli, kdaj se bo začela kaka italijanska ofenziva.

Na Kavčiča je na italijanski fronti postal pozoren Eisner-Bubna. Ko so Eisner-Bubno konec leta 1916 postavili za vodjo Vojnega tiskovnega štaba na Dunaju, je k sebi s telegramom poklical s fronte tudi Kavčiča.²⁹

V začetku leta 1917 se je tako Kavčič znašel na pomembnem mestu in delovišču na Dunaju.

Takratnemu polkovniku Eisner-Bubni se pripisuje na italijanski fronti velika zasluga pri obrambi sektorja južno od Gorice. Med Slovenci v polku se je govorilo, da so ga odpoklicali na Dunaj, ker ni bil priljubljen med Madžari, ker je bil izjemen častnik, nemški narodnjak diplomatskih sposobnosti, za katerega se je vedelo, da ocenjuje naloge moštva po dejanjih. Veljal je za častnika, ki se je znal približati vojakom, zato pa je bil zahteven tudi do sebe.

²⁸ Hči dr. Janka Hacina, Tatjana Hacin, dr. Ivana Kavčiča v svoji spremni besedi k očetovi knjigi imenuje »primorskega Slovenca«, kar pa Žirovec Kavčič seveda ni bil.

²⁹ Po Wikipedii, pridobljeno 25. 7. 2014, naj bi bil Eisner-Bubna prevzel vodenje Vojnega tiskovnega urada marca 1917 in ga vodil do konca vojne. Dne 1. marca 1919 je bil Eisner-Bubna upokojen.

V Vojnem tiskovnem uradu, kjer je Kavčič prevzel vsa organizacijska dela, je pomenil njegov prihod popoln prevrat. Posebne vrste dela so tam oskrbovali mnogi posebni oddelki, t. i. Inlandsgruppe, oddelek, ki je obdeloval avstrijsko-ogrski tisk; paralelni oddelek Auslandsgruppe, oddelek, ki je obdeloval tuja glasila, posebej to, kar se je pisalo v nevtralnem in sovražnem tisku o centralnih državah. Tretji pomembni oddelek pa je bil propagandni oddelek, t. i. I.-Gruppe, ki je prednostno spremljal propagando proti Italiji, propagandni Filmstelle za domoljubne filme, Lichtbilderstelle itd.

Vojni tiskovni urad je, grobo rečeno, moral zbirati informacije iz tujega in domačega tiska in bedeti nad tem, da bi bil domači tisk lojalen in da bi se ravnal po strogih navodilih. Eisner-Bubna si je prizadeval za tesno povezavo z ministrstvi za zunanje in notranje zadeve in z generalnim štabom. Teh povezav prej tako rekoč ni bilo. Novi režim je bil nevaren, ker se je zdaj delalo načrtno. Vsak dan so se v tiskovnem štabu sestajali novinarji, ki jim je Eisner-Bubna sam ali s svojimi namestniki dajal navodila in poročila za tisk, zlasti o situacijah na bojiščih, po informacijah vrhovnega vojaškega poveljstva. Vojaški tiskovni štab naj bi si s tiskom prizadeval vzdrževati v vojski dobro vzdušje. Pisalo naj bi se torej o hrabrosti vojske in Avstrije.

V Vojnem tiskovnem uradu so se obdelovale izdaje tujih glasil, iz teh analiz pa sta nastajali dve vrsti referatov. Popolnoma resnični, namenjeni le za vojaško cesarsko pisarno, generalni štab in za ministrstvi za zunanje in notranje zadeve. Druga, splošnejša poročila pa so vsak dan razpošiljali določenim, predvsem vojaškim vodstvom in višjim državnim uradom. Oba referata sta bila strogo zaprta.

Od julija 1917 so imeli tuji tisk na voljo tudi poslanci in člani deželnega parlamenta, a malokdo ali bolje nihče ni znal toliko tujih jezikov, da bi problematiko lahko tako načrtno spremljal, kakor je to počel prav ta urad, v katerem je bil kar cel štab sodelavcev. V tem pa je bila tudi draž teh tajnih referatov, ki so bili dostopni Kavčiču in ki jih je posredoval obveščevalcem.

Drugačen način dela pa je imel t. i. propagandni oddelek (Propaganda Abteilung). Njegova naloga je bila širiti dinastično idejo, avstrijsko idejo in avstrijsko-nemško razmišljanje. K prvi nalogi so spadale slike cesarja Franca Jožefa, Karla in cesarice Cite, letaki in rodoljubne anekdote, ki naj bi jih širili med vojake. Avstrijske in avstrijsko-nemške ideje naj bi širila posebna glasila, ki so jih izdajali tudi za vojsko in dobivali subvencije za to. Tako so bili subvencionirani povzetki italijanskih gradiv, ki jih je imel urad sprva malo (Corriere dela Sera, Tribuna, Seccolo). V uradu so prebirali slovenske, hrvaške in ruske časopise (tudi Birževie vědomosti, Novoe vremja), sčasoma tudi ukrajinske in bolgarske. Ena od prvih Kavčičevih dolžnosti je bilo spremljanje dejavnosti prof. Masaryka.

Na prelomu leta 1916/17 je Weekly Dispath v Londonu objavil Masarykov članek o jugoslovanskem vprašanju. Eisner-Bubna je želel, da bi Kavčič privatno slovenskim časnikom pisal, naj Masaryka napadajo. Kavčič pa je Kramerju v Slovenski narod pisal, naj pisanje vrže v koš. Uradno je sicer trdil, da je o tem seznanil Edinost, čeprav tega sploh ni storil, ker tam ni poznal nikogar, ki bi bil zanesljiv in Avstriji nasprotnega mišljenja. Pisal pa je Slovencu, organu SLS, ki pa je takoj, kakor se sproži napeto pero, objavil pamflet na Masaryka. »Plačani izdajalec,« je pisalo v Slovencu, »nima pravice govoriti v imenu častitljivega naroda. Naši narodi na jugu so bogati in samostojni in ne potrebujejo nasvetov prof. Masaryka, ki jim je

popolnoma tuj.« Članek so v Vojnem tiskovnem uradu izstrigli in ga takoj poslali propagandnemu častniku v Švico, da bi ga uporabil v tujem tisku. Kavčič je obžaloval, da je pisal v Slovenčevo redakcijo. Sčasoma pa si je nabral izkušenj o nevarnosti takega početja. S tem si je spet pridobil zaupanje Eisner-Bubne.

Ko se je marca 1917 v Pešti v parlamentu začela akcija barona Szmreczanija hkrati proti ogrski in hrvaški vladi, češ da podpirata veleizdajalce, akcijo so sprožili frankovci, je bil poslan Kavčič z močjo svojega uradnega položaja s politično nalogo v Zagreb. Takrat se je srečal s Krekom in s pripravami na t. i. majniško deklaracijo o politični akciji s Kramerjem in Žerjavom, predstavnikoma slovenske napredne strani. Odtod je posredoval poročila Kreku in po odhodu dr. Kramerja z Dunaja po 31. maju tudi njemu v Ljubljano.

Kot častnik je moral biti zelo previden. Po drugi strani pa je bila vse večja potreba po vzpostavitvi stikov ne le med Jugoslovani, ampak tudi med Čehi in Poljaki, da bi ozaveščeni ljudje v javnem življenju doma začeli intenzivneje uveljavljati svoj vpliv na poslance v smislu »sursum corda«. ³⁰ Potrebne so bile spodbude, za to pa so bile potrebne informacije. Slovenci so se, kot je že bilo rečeno, shajali na Dunaju v Kavarni Beethoven, kamor je zahajal tudi Kavčič. Prizadeval si je vplivati na mlajšo slovensko inteligenco, ki pa se je sestajala v drugem krožku, v restavraciji Zum goldenen Hirschen. Prizadevali so si, da bi se ljudje ozavestili in dobili upanje, da bodo v potlačenih narodih zmagali njihovi ideali. V tem smislu je lahko ravnal prav Kavčič, ki je imel na voljo tuji tisk. Še pomembneje pa je bilo, ker se je ob tem seznanil z Brezigarjem in postal član slovenskega tajnega odbora.

Kdo vse je bil v tej skupini in kakšen pomen je imelo njihovo delovanje pri sodelovanju s češkim tajnim odborom?

Poročila iz Centralnega žitnega odbora in iz Vojnega tiskovnega urada niso zadoščala. Brezigar je potreboval zaupnike tudi iz drugih ustanov. Med prvimi zelo pomembnimi sodelavci je bil Slovenec Edvard Hovansky s finančnega ministrstva.

Brezigar in Hacin sta se z njim seznanila že leta 1916. Bil je sicer prepričan Jugoslovan, obveščevalno delo pa mu je bilo tuje. Prepričali so ga, da je obveščal Brezigarja, njegovo sodelovanje pa je bilo zelo koristno. Hovansky je bil v finančnem ministrstvu v oddelku za vojaško dobavo (Abteilung für Kriegsbestellung). Ko je parlament izglasoval vojne kredite, so tja prihajala vsa naročila vojnega ministrstva za nakup novega orožja in streliva, kar je moralo finančno ministrstvo spremljati. Tja so prihajale ponudbe Škodovih tovarn in ostalih tovarn orožja, ki jih je posredovalo vojno ministrstvo, izvedenska mnenja vrhovnega poveljstva vlade in ministrstva o tem, koliko streliva in posameznega orožja, mitraljezov, navadnih pušk itd. ima. Nova naročila so se predlagala za pol leta vnaprej, zlasti za strelivo. V začetku leta 1917 je bil predlagan obseg izdelovanja streliva za drugo polletje 1917, delno pa tudi za prve tri mesece leta 1918. Hovansky je iz vseh podatkov oblikoval podobo o tem, kakšno orožje in material ima vojska in kakšne so njegove količine, koliko naročil je iz posameznih tovarn orožja: Škodovih tovarn, tovarn iz Wöllersdorfa, Steierja, kakšni so bili načrti za naslednje obdobje.

Že prvo Brezigarjevo poročilo Hacinu je poleg poročil o prehranjevalnih zadevah iz Avstrije vključevalo tudi gradivo Hovanskega. Brezigar je bil z njim v stiku vse leto 1917 in v začetku leta 1918. Slovenski tajni odbor je bil zato obveščen o kapacitetah in resničnem stanju vojaške oborožitve in o naročilih. V polovici leta 1917 so

30 »Kvišku srca.«

Ivan Kavčič (drugi z leve) z družino v Benetkah

Hovanskega prestavili iz prejšnjega oddelka, a posrečilo se mu je še naprej pripravljati pomembna poročila.

Oktobra tega leta je utrdil stik s Kavčičem, ki je skrivaj dosegel, da tudi v tiskovnem uradu potrebuje pomočnika, da bi bil o vsem seznanjen in da bi lahko te informacije uporabljal in s tem preprečeval, kar se je preprečiti dalo. S pomočjo svojega najvišjega predstojnika, Eisner-Bubne, so mu odobrili več pomočnikov.

Prvi med njimi je bil Čeh Vojtěch Strnad, po materi Slovenec, ki naj bi bil posebej odgovoren za Slovence. Kavčič ga je poznal iz svojih dveh študentskih praških let. Strnad je uspel zlasti zaradi znanja jezika. Sprva je poročal o slovenskih posebnostih, potem pa je prevzel češki referat. Slovenski, v osnovi pa jugoslovanski referat, je prevzel dr. Josip Pučnik, pozimi 1917/18 pa je bil dodeljen Kavčiču še stotnik Knežević, oba Kavčičeva pomočnika. Novembra 1917 je bil v Kriegspressequartier poklican z italijanske fronte na Kavčičevo iniciativo Božo Borštnik, decembra tistega leta pa še njegov brat, dr. Vladimir Borštnik. Oba so dodelili oddelku za ruski, ukrajinski in občasno bolgarski tisk. Boža Borštnika so leta 1918 poslali v ekspozituro v Odeso. Od tam je bratu Vladimirju pošiljal ruske časnike in v časopisu Rodnaja snaga referate o razmerah v Ukrajini. Pisma je pisal z navadnim črnilom. Pisec je računal, da časnikov razen brata Vladimirja ne bo odpiral nihče drug.

Strnad je opozarjal češka glasila, kadar so pisali preostro in če jim je grozilo, da jih bodo ukinili. Leta 1918 je opozoril Narodne liste, enaka navodila pa je posredoval večkrat tudi Dunajskemu dnevniku.

V prizadevanju za ohranjanje bojnega duha na frontah je začel tiskovni urad izdajati svoja posebna glasila za vojake. Jeseni 1917 je začelo izhajati glasilo Domovina, ki je v nemščini z naslovom Heimat izhajalo že prej. Redaktor je bil češki Jud Lustig, ki je bil tako goreč, da ga je polkovnik Eisner-Bubna postavljaj drugim za vzor. Za Slovence in Hrvate naj bi izhajala Domovina, katere edina številka pa je izšla tik pred prevratom. Redaktor, hrvaški nadporočnik dr. Anić, se je v dogovoru s

Kavčičem kmalu otresel svoje vloge. Goreče je sestavljal besedila, ob svojih obiskih pri Eisner-Bubni mu je celo bral celotne odlomke iz rokopisa, zložil je pesem v čast Habsburgom, ko pa bi moralo glasilo iziti, ni izšlo, in ko je tiskovni urad spraševal odgovorne zaposlene o vzrokih, je Anič zatrjeval, da so bili po pomoti npr. odposlani na Tirolsko. Ob prevratu je bilo pri njem pripravljenih deset natipkanih številok izdaj, le ena pa je bila natisnjena tik pred katastrofo monarhije.

Vsa ta dejavnost in poročila so potrebovala še dopolnitve. Skupina je potrebovala točne informacije o vojaški sili in strategiji avstrijsko-nemških armad. Tudi Brezigar in prav tako kasneje Žerjav sta sodila, da bi bil za to potreben zaupnik neposredno v vojnem ministrstvu. S Kavčičevo pomočjo so našli jeseni 1917 rodoljubno mislečega Slovenca, dr. Romiha. V vojnem ministrstvu je bilo mnogo oddelkov, v katerih je bilo veliko slovenskih častnikov, s katerimi so imeli Brezigar in prijatelji stik. A njihova poročila niso bila dovolj. Tajni odbor je potreboval pregled častnikov, ki so imeli v svojih rokah vse niti. Romih je služil v ekspeditu vojnega ministrstva, zato je bil za dano nalogo idealna oseba. Težava je bila le v tem, da je bilo treba pošiljke poslati nemudoma, zato je bilo večkrat premalo časa, da bi uredil ali dopisal izveček. V takem primeru je po telefonu klical na ministrstvo – naravnost Brezigarju – za pomoč. Seveda pa je bilo tako ravnanje smrtno nevarno, a z osebno prizadevnostjo, prevzemajoč riziko, se je vendarle vse posrečilo.

Romih se je z Brezigarjem in drugimi sodelavci prvič sestal v Neuwaldku na Dunaju v gostilni Zum Heurigen. Prevzel je nevarno vlogo. Brezigar mu je dejal, da poročila potrebuje za dr. Korošca in druge jugoslovanske poslance, ki naj bi vložili v parlamentu interpelacijo. Romih o drugem ni spraševal. Niso pa mu povedali, da bodo poročila poslana v tujino. Verjetno pa je to slutil. Njegova poročila so govorila o tem, koliko enot in katere kategorije vojske (pehota, topništvo, podzemni rovi) so na frontah, koliko novih enot bodo tja poslali in h katerim polkom. Taki podatki so bili znani že kak mesec unaprej. Okrog 15. vsakega meseca so se pregledi dopolnjevali. Kdor je vedel, kje so posamezni polki, je lahko ugotovil in spremljal, kateri deli fronte se najbolj krepijo in kam se pošilja največ vojakov. Druga vrsta informacij so bila poročila o strelivu in naročilih zanje. Kasneje so poročila govorila o reformah v opreми avstrijske in nemške armade. Slovenski tajni odbor je bil najbolj dejaven od jeseni do januarja 1917/18. Jeseni 1917 se je skupaj s češkim tajnim odborom povezal s tujino in zato uporabil Brezigarjeve zveze.

Ivan Kavčič usmeri Boža Borštnika na Dunaj

O Božu Borštniku³¹ izve slovenski tisk (*Slovenec*, *Slovenski narod* itd.) septembra 1908 po t. i. septembrskih dogodkih v Ljubljani, ko sta bila ob protinemških demonstracijah ubita dijak Ivan Adamič in tiskar Rudolf Lunder. Med hudo ranjenimi demonstranti je bil tudi Božo Borštnik, ki ga lahko prepoznamo na takratni fotografiji med oskrbovanci v ljubljanski bolnišnici.

Oton Župančič, njegov bratranec po materini strani, piše o dogodku svojemu dekletu Berti Vajdičevi iz Bregenza, da so bratrancu Božu, žal, amputirali nogo;

31 Božo Borštnik, novinar, prevajalec (Hinje, 27. 12. 1889 – 28. 5. 1974, Kostanjevica na Krki). V: *Dolenjski biografski leksikon*. Po viru *Ljubljanski klasiki* (str. 583) je Božidar Borštnik *aus Hrib bei Seisenberg v VIII. b r. klasične gimnazije v Ljubljani maturiral leta 1911*.

dogodek z Borštnikom pa omenja v pismu Štefki Löflerjevi na Dunaj tudi Ivan Cankar, v istem mesecu.³²

Dr. Janko Pleterski namenja Božu Borštniku pozornost iz časa, ko je bival v Trstu in sodeloval z odvetnikom dr. Gregorjem Žerjavom. Navaja: »V pričakovanju, da bodo Italijani v nekaj dneh po vojni napovedi Primorsko zasedli, da bodo Avstrijci predali Trst brez boja, je bila že natisnjena deklaracija v italijanskem jeziku. Besedilo proglasa ni znano. Poleti 1915, ko pričakovanega italijanskega vdora zaradi odpora na soški fronti ni bilo, je zalogo razglasov, ki je bila spravljena v pisarni dr. Žerjava v Trstu, deloma uničila Žerjavova žena, del pa jih je Božo Borštnik s pomočjo koncipienta dr. Boštjančiča odnesel na ameriški konzulat. Proglas je, kolikor vemo, vseboval poziv slovenskemu prebivalstvu, naj ohrani red ob italijanski zasedbi, obenem z izjavo, da Slovenci in Hrvati proti zasedbi protestirajo in zahtevajo, naj bo mejno vprašanje rešeno na mirovni konferenci.«³³

Da je bil Borštnik med svojimi sodelavci spoštovan, dokazujejo tudi zapisi dr. Žerjava o njegovem tržaškem obveščevalnem delu.

Svoje protiavstrijske obveščevalne dejavnosti se Božo Borštnik spominja v prispevku *O naši mafiji*, kar smo zgoraj že navedli.³⁴

Omenja Tomáša Garrigua Masaryka, ki, tako Borštnik, »z veselim sarkazmom« ocenjuje delovanje t. i. Mafije proti Avstro-Ogrski za zarotniško in diletantsko in da so bili tedanji borci za svobodo izpod avstro-ogrske monarhije začetniški revolucionarji, ki naj ne bi poznali niti najosnovnejših pravil konspiracije. In da se niti najmanj niso zavedali, koliko so tvegali. Gibalo tega, t. i. črnega posla pa je bilo predvsem jugoslovansko domoljubje. Piše tudi o posredništvu med revolucionarnimi Jugoslovani na Dunaju in Švico, kjer so se stekale »zarotniške niti vsega sveta«.

Kako je Kavčič širil obveščevalno mrežo

Borštnik v zgoraj omenjenem prispevku piše, kako ga je, enoletnega prostovoljca, »enega od mnogoštevilnih ordonancev in posilnih, ki so posedali po predsobah in hodnikih«, doletela vest o posebni službi pri rojaku Kavčiču, ki ga je iskal menda že pol leta in ga našel ob koncu leta 1917 v Šmohorju, »zato pa ga tudi sprejel z veseljem«.

Borštnik pravi o kraju, »kjer me je našlo povelje, da moram nemudoma na Dunaj k znamenitemu vojnemu tiskovnemu uradu – K. u. k. Kriegspressequartierju. O tej formaciji dotlej še nisem bil slišal, pa se mi je zdelo čudno, da so se spomnili ravno name. V Šmohorju sem bil varno spravljen. Čakal sem že poldrugi mesec, da odrinem za drugimi, ki so bili šli na Piavo po lovorike. Čakal sem potrpežljivo, ukaza pa ni bilo. Sam patron avstrijske vojne uprave sv. Šlendrijan je držal svojo roko nad menoj. Pozabili so me bili in jaz res nisem silil za njimi.«

Božo Borštnik je dobil v pomoč še dr. Vladimirja Borštnika, svojega brata, in dr. Josipa Lavrenčiča, ter nadaljuje, »da je Kavčič nekje še staknil Romuna dr. Bacinschega«. Vse važne informacije, tako Borštnik, »je moral takoj dobiti dr. Žerjav, tedanji tajnik Jugoslovanskega poslanskega kluba«. Seveda so jih zbirali, kot pravi, zanesljivi sodelavci, »ki so bili naše vere«.

32 *Zbrano delo* Otona Župančiča, zv. X., str. 265 (Vest o amputaciji noge ni bila resnična, saj je bil v prvi svetovni vojni avstro-ogrski vojak.) *Zbrano delo* Ivana Cankarja, zv. XXIX, str. 87 in 305.

33 Pleterski, str. 46.

34 Božo Borštnik, str. 35–41.

Izvečke iz tujih časopisov jim je ponoči prepisovala gdč. Mařenka, ki jo je preskrbel načelnik Češkega kluba, poslanec Staněk, in jamčil za njeno zanesljivost.

Avstrijski častniki so jih imeli za »erprobte kaisertreue Slovenen« (izkušene, cesarju zveste Slovence) ...

Ob brest-litovških mirovnih pogajanjih: leta 1917 do 3. marca 1918

Kavčič je dr. Žerjava, h kateremu so se stekale slovenske obveščevalne poti, opozoril na gradivo v Kriegspressequartierju ali kot piše Borštnik:

»Bilo je ob času mirovnih pogajanj v Brestu-Litovskem, ko so boljševiki razglasili načelo samoodločbe narodov ter ga v brezžični brzojavki razposlali 'vsem, vsem, vsem'. Depešo je ujela sprejemna postaja vojnega ministrstva in je ni razumela. Nalog za prevod je dobil dr. Kavčič, ki je takoj spoznal nje izredno važnost. Pridržal si je prepis boljševiške depeše in premišljal, kako bi to zadevo sporočil dr. Žerjavu, da bi nanj samega ne padel nikak sum. Radio tedaj še ni bil to, kar je danes, in med vojno je imela sprejemne postaje samo država. V vojnem tiskovnem uradu so opravljali svojo črnovojniško dolžnost uredniki dunajskih časopisov. Ker med posameznimi sekcijami ni bilo skrivnosti, je dr. Kavčič lahko brez skrbi razodel strmečim tovarišem, kaj poročajo iz Moskve, nato pa je odposlal izvirnik s prevodom komandantu. Uradniki so se popoldne porazgubili vsak v svoje uredništvo in raznesli tajnost. Proti večeru jo je vedelo vsaj nekaj sto ljudi. Zdaj je tudi dr. Kavčič lahko izročil celotno besedilo dr. Žerjavu. Nekaj dni nato je imel v parlamentu grof Czernin³⁵ obširnejši ekspozé o brestlitovških pogajanjih. Po tej priliki je prečital tudi omenjeni boljševiški radiogram in je pri tem potvoril bistveni pasus o samoodločbi narodov. Mislim, da je bil češki poslanec Staněk, ki je na splošno iznenadenje prečital pravo besedilo in govornika obtožil potvorbe. Policija je teden dni iskala po dunajskih strehah skrivne sprejemne postaje, na pravega krivca ministrove blamaže pa ni padla niti senca suma.«³⁶

Z dr. Žerjavom se je sestajal v dunajski Kavarni Althof. Opiše tudi, kako so vzpostavili sodelovanje s čilensko diplomatsko službo, in sicer s tajnikom ambasade na Dunaju, Phelibom Aninatom, ki je dostavljal vprašanja iz Švice, na katera so obveščevalci želeli odgovore, v cigaretah. Borštniku je prišepnil, naj pogleda v vsako tretjo cigareto. Vprašanja so zadevala tako kemijske formule o strupenih plinih, pa tudi o minskih poljih v Jadranskem morju. Vprašanja so dostavljali ali nanje odgovarjali z »Deine treue Anna« (Tvoja zvesta Anna). A o tem več kasneje.

Borštnik poudarja, da je bilo sodelovanje slovenske t. i. mafije tudi s češko tajno službo, »ki je bila sicer bolje organizirana«, odlično. Čehi so se posluževali, kot zapiše, tudi slovenskih obveščevalnih zvez, kar potrjuje v svojem zadnjem delu tudi Milada Paulová.

Leta 1918 so Borštnika poslali v podružnico Vojnega tiskovnega štaba, v Odeso, »kjer je ostal do samega prevrata«, kot piše na koncu svojega prispevka.³⁷

³⁵ Zunanji minister.

³⁶ Borštnik, str. 37–41.

³⁷ Borštnik, str. 41.

Na predvečer sklica deželnega sveta v Zagrebu 1917³⁸

V Zagrebu je bilo na pomlad 1917 politično vzdušje zelo napeto. Že od zime so se pojavljale različne vesti o novi, vsedrжавni veleizdajalski aferi, ki naj bi zadela tako hrvaške kot madžarske poslance, celo člane koalicije. Razširjala se je namreč vest o t. i. Pašićevem seznamu 385 kompromitiranih oseb, ki naj bi ga bili avstrijski detektivi našli 20. septembra 1916 na podstrešju stanovanja ministrskega predsednika Nikole Pašića v Beogradu. Dne 9. novembra 1916 je István Tisza poslal Generalnemu gouvernementu posebno noto, s katero je zahteval izvirnik tega seznama. Ta naj bi bil dan tako ministrstvu za notranje zadeve kot tudi hrvaškemu banu. A civilni uradi so ga iskali zaman. Generalni gouvernement iz Beograda je razburjeno odgovoril, da izvirnika nimajo, češ da so ga odstopili vojaškim uradom. Dne 31. marca 1917 je poslanec baron Szmrecsany z interpelacijo obtožil mnoge člane koalicije, da so veleizdajalci, hrvaško vlado pa, da jih podpira. Interpelacija je vzbudila silno senzacijo; to je potrdil celo Tisza sam. Na Hrvaškem se je po njegovem mnenju močno razširila velikosrbska propaganda. Tisza je pozval skupščino, naj mu predloži dejanske dokaze o delovanju izdajalcev, da bi lahko z banom ukrepala. Tisza je padel, za novega bana pa je bil imenovan A. Mihalović.

A Milada Paulová pravi: »Problem je bil globlji. Szmrecsany je vendarle imel v rokah le prepis Pašićeve listine in podrobne podatke, ki so močno hromili delo skupščine. Prisilil je Tiszo k priznanju, da listina zares obstaja. Spor se je razrastle v vsedrжавno afero.« Povzročila je nove vladne spore z vojaškimi oblastmi.³⁹

Kako je bil v afero vključen Kavčič

Paulová zatrjuje, kot se spominja po razgovoru s Kavčičem leta 1920, da se je spor »dotaknil tudi slovenskega tajnega odbora«. Iz Vojnega tiskovnega urada so namreč prav Ivanu Kavčiču zaupali obisk v Zagrebu, da bi se povezal z redakcijami tamkajšnjih časnikov. Pravi namen misije pa naj bi bil informirati se pri vojaškem zagrebškem poveljniku in pri vodji tiskovne službe o nastali politični situaciji. In odkriti izvirnik listine. Drastična navodila Eisner-Bubne so bila zelo jasna: »Pribečević und die Gesellschaft sind lauter Hochverräter, die müsste man unschädlich machen.« (Jasno je, da so Pribečević in družčina veleizdajalci, ki jim moramo onemogočiti škodljivo delovanje.) Kavčiču pa naj bi v resnici šlo le za informacije o Skerleczu.

Kavčič se je najprej napotil v Ljubljano k dr. Kramerju⁴⁰ po priporočilo za Hrvata Ivana Lorkovića, prvaka hrvatsko-srbske koalicije, da bi obiskovalcu Kavčiču zaupal. Kavčič pa si je nato pošteno oddahnil, ko je Lorković v Zagrebu Kavčiča odklonil z besedami: »Herr Oberleutnant, ich danke für die Grüße des Herrn Obersten; sonst wenn ich was zu berichten habe, werde ich mich selbst an das Armeeoberkommando wenden.« (Gospod nadporočnik, zahvaljujem se za pozdrave gospoda polkovnika; a če bom kaj potreboval, se bom sam obrnil na vojaško komando.) Kavčič je presodil, da ima opraviti z zelo korektnim možem in mu je bil pravzaprav hvaležen, da ni

³⁸ Paulová, str. 231–234.

³⁹ Paulová, str. 232.

⁴⁰ Urednik *Slovenskega naroda*.

dobil zelenega materiala, ki bi ga moral izročiti na Dunaju. Podobno se je končal razgovor tudi s šefom tiskovne službe, Brešičem, ki si je kot vesten vladni človek prizadeval bana Skerlecza kar najlepše predstaviti.

Po nasvetu dr. Kramerja se je Kavčič napotil najprej v redakcijo *Pokreta* k A. Schleglu, ki ga je seznanil s številnimi možnimi okoliščinami, da bi bilo njegovo poročanje vladi kar najbolj dopadljivo. Z Dunaja mu je Eisner-Bubna naročal, naj se sestane tudi s frankovci in njihovim tiskovnim organom (*Hrvatska*). V uredništvu (upravi) se je srečal z dr. Sachsom, prepričanim agentom Frankove stranke, ki je poveličeval svojo stranko, s pamfletom pa grajal koalicijsko in vlado. Sachs in Kavčič sta se razšla burno. Zato je Kavčič obiskal redakcijo katoliškega lista *Novine*, da bi, po nasvetu prijateljev, dobil vpogled v delo prof. F. Barca, povezovalca starčevičevske stranke s Švico, in duhovnika Rittinga, ki je bil prav tako narodnjak. Sachs mu je šlo za to, da bi Kavčiča prepričal, da so tudi hrvaški klerikalci naklonjeni frankovcem. Zavedal se je, da bi bilo za frankovce slabo, če bi Kavčič na Dunaju poročal, da je tudi klerikalna stran proti njim.

Zelo vpljudno je Kavčiča sprejel dr. Horvat. Kavčič mu je posredoval mnenje Dunaja, češ da je zagrebški tisk preveč rezerviran, da ne piše, kot bi bilo prav, ampak se nagiba v t. i. »sonderbare Richtung« (posebno smer). Horvat ga je prosil za podporo Vojnega tiskovnega urada, da bi glasilo *Hrvatska* lahko pošiljali na fronto in v vojaške bolnice. Izročil mu je enega od frankovskih memorandumov, z zadnje strani odtrgal resolucijo in izjavil, da bo »v teh dneh poslana na neko visoko mesto«.

Razgovor s prof. Barcem ob prisotnosti prof. Ucellinija je na Kavčiča naredil izreden vtis. Že v redakciji *Novin* so mu povedali, da je frakcija frankovcev popolnoma diskreditirana. Barac mu je pojasnjeval celotno situacijo in sklenil z besedami: »Lahko me obesite!« Kavčič mu je pokazal Horvatom memorandum in ga prebiral od točke do točke ter prosil za njun komentar in v čem je resnica. Barac in Ucellini sta živahno odgovarjala in pobijala trditve iz memoranduma. Ko so v razgovoru prišli do dr. Kreka,⁴¹ do katerega je gojil Kavčič posebne simpatije in mu je bilo zato prav prijetno vse, kar je pozitivnega slišal o njem, mu je Barac dejal, da na Hrvaškem – v Slavoniji velja Krekovo delo za simbol »pravega dela za narod« in da upajo, da si bodo skupaj s Slovenci prizadevali za uresničevanje njegovih idej. Kavčič se je ob tem prepričal, da so med Hrvati tudi pravi »krekovci«. Spoznal je, da Kreka cenijo kot veliko osebnost in da Hrvati štejejo Slovence za resne somišljenike.

Po vrnitvi na Dunaj je Kavčič najprej poročal Eisner-Bubni ustno o sicer zelo resnem položaju, a da je Skerleczeva koalicija še vedno zelo močna in da bo vse pojasnil v posebnem pisnem sporočilu. Pisanje je naslovil z »Wünsche und Klagen der slowenischen Presse«.

Elaborat o obisku v Zagrebu je Kavčič sestavil iz dveh delov. Prvi je obravnaval slovenski in hrvaški tisk, drugi del pa politične razmere na Hrvaškem – v Slavoniji. Kavčič je ocenil Skerleczev režim za pravilen (gerecht), ker »naroda ne izpostavlja hujšim persekucijam«, o banu je poročal, da je »pravičen Madžar«, ki ni »neprijatelj Hrvatov«, »imeniten politik«, ki razume vojsko in si »prizadeva odstranjevati vse, kar bi lahko povzročalo kakršna koli trenja«. O frankovcih – dr. Horvatu in Sachs – pa sodi, nasprotno, da sta »denuncianta«. Opozarjal je, da bi lahko bila zamenjava

⁴¹ Janez Evangelist Krek (1865–1917), vodja levo usmerjenega dela Slovenske ljudske stranke, tudi ustanovitelj sindikalne delavske organizacije, avtor *Črnih bukev kmečkega stanu* (1895).

Skerlecza in prevrat z diskreditiranimi frankovci »nesreča za Hrvaško in monarhijo«. Ko je Eisner-Bubna memorandum prebral, je bil neprijetno razpoložen in je pripomnil, da »naša dolžnost ni politizirati«. Torej, s Kavčičevim obiskom v Zagrebu ni dosegel, kar je pričakoval.

Kavčič pred Majniško deklaracijo

Že jeseni 1916 je po vzoru novoustanovljenega Češkega svaza (novembra 1916) tudi med jugoslovanskimi poslanci vzniknila ideja, da bi se združili v skupni jugoslovanski poslanski klub, da bi lažje obvladovali vlado Clama Martinica. Clam Martinic je nasledil 21. oktobra 1916 v atentatu ubitega predsednika vlade, Stürghka. Delegacije se zaradi odlaganja sklica parlamenta niso sestajale; zato se je lažje utrjeval vojaški absolutizem. Tako vojaški kot dvorni krogi pa so sklicu parlamenta nasprotovali.

Dr. Janez Evangelist Krek je bil spodbujevalec in povezovalac pobud za politično koncentracijo vseh takratnih južnoslovanskih poslanskih klubov, kot piše Pleterski,⁴² saj je bilo treba zagotoviti svobodo za avstrijske Slované. Naj ostajajo južni Slovani združeni na tleh monarhije ali zunaj nje? Naj bi se po Beneševi varianti monarhija preosnovala v narodne države? Naj se razbije dualizem? Kaj pa trializem?

Pa prisluhnimo Pleterskemu, ki navaja anketo oziroma posvet urednika *Danzer's Armee-Zeitunga* (Danzerjevega vojaškega časnika), v vojaških krogih vplivnega tednika, o jugoslovanskem vprašanju. Pleterski to anketo imenuje »neke vrste predstopnjo majniške deklaracije« in povzema po M. Paulovi posebno vlogo Ivana Kavčiča iz Vojnega tiskovnega urada z Dunaja:

»Kavčič je v uradu veljal kot izvedenec za jugoslovanske dežele in prav nanj se je obrnil Danzer s prošnjo, naj bi mu pomagal pri izbiri in pridobivanju jugoslovanskih politikov za ta sestanek. Povedal mu je, da hočejo od teh politikov dobiti izjavo za aneksijo Srbije in Črne gore k Avstro-Ogrski. Danzer je tudi povedal, da namerava zlasti izkoristiti vpliv Kreka, in je namignil, da je Krekovo ime zapisano v enem izmed seznamov veleizdajalcev, kakršni so tedaj na Dunaju bili znani z imenom 'seznam Pašičevih zaupnikov', 'seznam članov srbske narodne odbrane' in podobno. Danzerjeva omemba je bila prikrita grožnja, izrečena v pričakovanju, da bo Krek voljnejše ustregel poglobitni želji prirediteljev. Predvsem pa se je Danzer sam nameraval obrniti na Slovensko ljudsko stranko in na hrvaške frankovce. Kavčič je pohvalil njegov namen glede Kreka, ker je bil prepričan, da bo na ta način Šušteršič izključen, Krek pa bo našel izhod iz položaja. Glede Hrvaške je Kavčič svaril pred vodilnimi frankovci, češ da so na Hrvatskem politično diskvalificirani, in svetoval, naj Danzer vabi manj znane ljudi. Obljubil je Danzerju, da bo s Krekom govoril. Kavčičev pogovor s Krekom pa je bil drugačen, kot si je Danzer predstavljal. Krek je vso zadevo presodil kot poskus ustvariti dejstvo, ki naj odločilno vpliva na mirovna pogajanja, in sklenil je, da bo tak poskus preprečil. Docela ogniti se sestanku ni bilo mogoče, ker bi sicer prišli do besede frankovci in Šušteršič. Krek se je odločil, da se udeleži, a da na sestanku zlomi njegovo aneksijsko ost. Sprejeta resolucija dejansko ni izpolnila poglobitnega pričakovanja prirediteljev.«

⁴² Pleterski, str. 81.

Potek diskusije je bil že maja objavljen v dnevnem tisku na Hrvaškem in v Sarajevu kot gradivo za polemiko z deklaracijskim gibanjem, t. i. Majniški deklaraciji, katere spodbujevalec in povezovalec je bil Krek.

Pleterski omenja tudi avdienco jugoslovanskih politikov 21. maja 1917 pri cesarju Karlu v Luksemburgu. Po Spinčičevem zapisku so se avdience pri cesarju Karlu udeležili: Korošec,⁴³ Krek, Šušteršič, Pogačnik in Spinčič. A naj omenimo, da cesar takrat ni sprejel le jugoslovanskih poslancev, ampak vse voditelje parlamentarnih skupin z namenom pridobiti jih za koristi skupnosti, čeprav so po avdienci dvorni gostje zagotavljali, da so se jim potem odpirala vsa vrata.

Povezovanje čeških in jugoslovanskih poslancev ter obeh tajnih odborov

Junija 1917 se je z Dunaja vrnil v Ljubljano dr. Kramer, da bi prevzel politično vodstvo časnika *Slovenskega naroda*. Prizadeval si je prepričati dr. Korošca, da bi po sprejetem dogovoru v Gradcu na mesto skupščinskega poročevalca za *Slovenski narod* z Dunaja poklicali dr. Žerjava, ki pa je bil še v konfinaciji, saj zakon o amnestiji konfinacije ni odpravil, ampak so jo v nekaterih primerih celo uvedli. Giunio je za sklep, da Korošec s Kramerjevim privoljenjem predlaga dr. Žerjava za tajnika Jugoslovanskega kluba, izvedel iz Gradca. S tem pa je bilo zagotovljeno, da je Tajni odbor dobival vse sveže informacije iz državnega zbora. Posebna dolžnost je bila zagotoviti pretok informacij iz Prage na Dunaj, v Ljubljano in Zagreb. Posebna zveza je postal dr. Srdjan Budisavljević.

Češki Tajni odbor je ustanovil na Dunaju sodobno obveščevalno službo in pisarno v Šimkovih rokah. Tajni odbor je oskrboval s poročili z zasedanj parlamenta o tem, kaj se dogaja med poslanci in strankami, s poročili iz tujega tiska, ki je bil na voljo v parlamentu, s poročili redaktorja Tvaružka, dopisnika *Venkova* iz Vojnega tiskovnega urada (Kriegspressequartier). Vesti z italijanske fronte je posredoval zdravnik Hugo Zuckermann, ki je večkrat prihajal na Dunaj. Informacije z vojaškega državnega tožilstva pa je posredoval Jiří Červený.

Kavčič je vzpostavil sodelovanje slovenskega tajnega kluba z dr. Budisavljevićem oktobra 1917. Gradiva je stenografirala in prepisovala šestnajstletna dunajska Čehinja Anna Janačková, iz požrtvovalne družine Janačkovih, ki so oskrbovali s hrano in svežim perilom razne zapornike, tudi Rudolfa Giunia. Sprva je Janačková gradiva za češki in jugoslovanski Tajni odbor tipkala v stanovanju poslanca Kalina, ko pa je postalo delovanje sumljivo, se je dejavnost preselila v Kavčičevo stanovanje. Navadno je poročila narekoval Kavčič, leta 1918 pa dr. Vladimir Borštnik. Janačková je bila zaposlena do štirih, nato je za tajna odbora delala do sedmih zvečer. Vse prepisano je odnesla k dr. Žerjavu in dr. Klofaču. Poročila iz tujih glasil so bila natipkana v šestih izvodih. Enega si je obdržal Kavčič, drugega je dobil Kramer v Ljubljano za *Slovenski narod*, tri Šimek: za Tajni odbor v Pragi, za Šámala in Žerjava (izvod za Dunaj je obdržal Šimek sam); en izvod je ostal v zalogi.

⁴³ Dr. Anton Korošec (1872–1940), poslanec državnega zbora na Dunaju, konec 1917 načelnik Vseslovenske ljudske stranke, eden vodilnih politikov v več ministrstvih v povojnih jugoslovanskih vladah, 1933 interniran, umrl v Beogradu.

Po zaslugi Giunia in Tajnega odbora v Pragi sta v jugoslovanskih deželah postala širše prepoznavna dr. Budisavljevič in Valerian Pribičević, ki nista več govorila o habsburški dinastiji, kar je pomenilo prvo odstopanje od deklaracije Jugoslovanskega kluba.

Dr. Srdjan Budisavljevič je bil, prav tako kot Valerian Pribičević, na črni listi političnih obsojencev, saj sta bila leta 1908 obsojena na veleizdajniškem procesu v Zagrebu. Od izbruha vojne sta bila oba – bila sta koalicijska poslanca – vse do junija 1917 zaprta.

Težave v delovanju tajnih odborov leta 1917

Jeseni 1917 so se pojavile težave z vzdrževanjem stikov tajnih odborov s tujino. Češki Tajni odbor na primer ni prejemal poročil iz Pariza. Po drugi strani pa so se grmadila neodposlana gradiva.

Tudi v slovenskem Tajnem odboru je v tem obdobju zavladovala nekaka negotovost. Po oktobrski revoluciji so v Švici ukinili obveščevalne urade in zaposleni v njih so imeli težave. Med njimi je bil tudi dr. Janko Hacin. Med obveščevalci so krožile vesti, da jih bo prevzela Francija. Vso jesen in še do januarja 1918 je dejavnost tekla kot prej.

Hacin se je po vojni pogovarjal z Milado Paulovo in ji pripovedoval, da je dobival od novembra 1917 do januarja 1918 toliko gradiv – ni namreč vedel, da gre za gradivo dveh tajnih odborov – da je moral za dešifriranje poiskati še nove pomočnike. Po Žerjavovih besedah pa so menda poslana poročila o plinih koristila tudi Slovencem na kobariški fronti.⁴⁴ Poročila o kemijski sestavi strupenih plinov so bila vse bolj zelena.

O samoodločbi narodov

Novembra 1917 so se tako mednarodni politični položaj kot vojaške razmere na vseh bojiščih močno spremenili. Dne 25. oktobra (7. novembra) 1917 je v Rusiji zmagala oktobrska socialistična revolucija. Nemška in avstro-ogrska vlada sta novembra 1917 dobili sovjetsko mirovno ponudbo glede pogajanj o splošnem miru. Sporočili sta pripravljenost za sodelovanje na mirovnih pogajanjih. V ta čas sega tudi pomemben dosežek slovenskega Tajnega odbora in Ivana Kavčiča.

Vrhovno poveljstvo armadnih sil v monarhiji je v sredo, 28. novembra 1917, dobilo sovjetski telegram, s katerim je Svet ljudskih komisarjev iz Rusije sporočal »narodom bojujočih se dežel«, da predlaga »mir narodom«, ki naj bi ga dosegli kot »častni mir s sporazumom« za »svobodo gospodarskega in kulturnega razvoja«. Poziv k miru in pobratenju narodov.

Dne 30. novembra 1917 so bili poslanci državnega zbora povabljeni v parlamentarno dvorano na Dunaj. Zasedali so nepretrgoma tri dni. Govor je imel ministrski predsednik Seidler ob prisotnosti vseh članov vlade. Prav ta govor in potvorba, s katero je Seidler zamolčal del ruske note, pa sta povzročila novo politično vznemirjenje.

Janko Pleterski o tem:

⁴⁴ M. Paulová, str. 349.

»Dunajska vlada je hotela pred politično javnostjo prikriti, da sovjetska mirovna ponudba vsebuje tudi polno priznanje pravic narodov do samoodločbe in je sovjetsko noto objavila okrnjeno. To dejstvo so izkoristili Jugoslovanski klub, Češki svaz in ukrajinski klub, da bi avstrijsko vlado primorali k jasni opredelitvi o vprašanju priznanja pravic narodov do samoodločbe.«⁴⁵

Seidlerjev govor je bil v vsakem primeru senzacija, trdi Paulová. Poslanec Petruszevisz je namreč na presenečenje poslancev trdil, da je vlada zamolčala del besedila ruske note o pravici narodov do samoodločbe, da gre torej za potvorbo. Zamolčani del besedila je tako prišel na dan že kar na seji državnega zbora. (Poslanec je bil z izvirnim besedilom seznanjen preko Tajnega odbora.) Za dešifriranje in prevod te note, kakor tudi različnih manj pomembnih prispelih ruskih besedil, je bil v Kriegspressequartierju odgovoren prav Ivan Kavčič.

Jugoslovanski (slovenski) tajni klub si je prizadeval objaviti izvirno besedilo brez zamolčanja o bistvenem – torej tudi z odstavkom o samoodločbi narodov. Že ob samem prevajanju note, s katerim se je menda ukvarjal Kavčič ves dan (v četrtek), je vse bistveno takoj pošiljal Žerjavu, a ga rotil, naj vsaj 24 ur ne sproži nikakršne dejavnosti. Žerjav pa ni zdržal molka, saj je bilo vznemirjenje preveliko. Takoj je obvestil Šimka, ta Šamala iz češkega Tajnega odbora, o tem pa, kako se je sprožila akcija in kako je vest nato krožila po parlamentu in v javnosti, viri ne govorijo.

Kavčiča je naslednji dan, v petek zjutraj, potem ko je vstopil v pisarno, zaslišal o Žerjavovem besedilu njegov nadrejeni, von Schröter, vodja t. i. Auslandstelle (Oddelka za tujino). Ko je kasneje popoldne v parlamentu izbruhnila afera, je prišlo do silnega vznemirjenja v Badnu in v vojnem ministrstvu in sproženo je bilo strogo poizvedovanje, kar bi bilo lahko za Kavčiča usodno. Rešilo ga je pravzaprav srečno naključje. T. i. oddelek za redakcijo Vojnega tiskovnega urada je po pomoti objavil (obelodanil) v svojem *Tagesberichtu*, glasilu, ki je bil po želji na voljo novinarjem, popolno, neskrajšano besedilo note, v verziji, kakršno so prejeli, saj je bilo malo možnosti, da bi obe varianti kdo prebral in ju primerjal. Kavčiča so poklicali, še preden se je začelo poizvedovanje iz Badna, naravnost k šefu Eisner-Bubni. Pojasnil mu je, da ni član odgovorne redakcije in da je noto »le prevajal«. Eisner-Bubna je za napako okrivil Schröterja, Kavčiča pa oštel, češ da bi zaradi pomembnosti nota pred obravnavo v parlamentu ne smela priti v javnost.

Kritika na Seidlerjev govor je pravzaprav zadevala zunanega ministra Černyna, ki so mu poslanci očitali falsifikat ruske note. Tajni odbor pa si je v vseh krogih prizadeval za »mednarodno« priznanje pravice avstro-ogrskih narodov do samoodločbe.

V Zagrebu je pod vplivom praških somišljenikov devet poslancev starčevičevske stranke z obema disidentoma, Budisavljevićem in Pribičevićem, predlagalo deklaracijo, ki ni več zahtevala, kot 30. maja, jugoslovanske države pod Habsburgi, niti ne v avstrijsko-ogrski federaciji, ampak »skupno svobodno državo Hrvatov, Srbov in Slovencev, oprto na pravico do samoodločbe«. Sprejeli so novo deklaracijo. Tajni odbor pa si je odtlej zlasti prizadeval, da poslanci združene slovanske fronte v parlamentu ne bi več molčali.

⁴⁵ Pleterski, str. 156.

Kavčič v Kijevu

Edvard Beneš je 14. junija 1918 seznanil češki Tajni odbor z mnenjem iz tujine, naj se Čehi ne vmešavajo v ruske zadeve, prizadevajo pa naj si vzpostavijo zveze, po katerih bi omogočali, da bi češke vojske preusmerjali na zavezniško fronto v Franciji. Poglobljali naj bi obveščevalno zvezo z Ukrajino. Kaže, da je bil zato v Ukrajino s posebnimi nalogami iz Prage poslan tudi dr. Locher.

Prav v tem času je bil iz Vojnega tiskovnega urada tja poslan tudi dr. Ivan Kavčič, da bi za češki in slovenski urad vzpostavljali obveščevalno mrežo. V Odeso so poslali dr. Vladimirja Borštnika, v Jekaterinoslavu pa je kot redaktor vojaškega tiska deloval dr. Pretnar. Oba sta imela možnost v uradnih zavitkih pošiljati gradivo v Vojni tiskovni urad, s pripombo, da je »za Kavčiča«. Tudi Kavčič je tiskovnemu uradu 4. julija iz Kijeva na Dunaj poslal svoje poročilo.

Kavčič se je junija ali julija 1918 v Kijevu srečal s policijskim uradnikom Jankom, zagrizenim Nemcem, ki so ga avstrijske oblasti leta 1915 iz Moravske Ostrave prestavile na državno policijo v Prago. Prav pred Kavčičevim odhodom v Kijev so ga imenovali za poročnika. Njegova dolžnost je bila poskrbeti za hrambo arhiva češkoslovaškega gibanja, ki je oziroma bi ostal po morebitnem pobegu. Od Janka je Kavčič izvedel, da je v arhivu navedenih čez osemdeset tisoč imen Čehov, ki so se povezovali z Avstrijo. Kavčič je pretehtaval, ali so med njimi tudi imena »njihovih« zaupnikov, a tega ni mogel ne potrditi ne zanikati, kot je kazalo poročilo Šimka, člana češkega Tajnega odbora, Šamalu. Kavčič je od Janka tudi zahteval, naj se poročilo za Eisner-Bubno, o katerem je sicer sodil, da je nepomembno, dá v branje Šimku. Sam pa je Eisner-Bubni napisal tudi svoje, vsebinsko drugačno poročilo. Kljub temu pa je zaradi gornjih poročil nastal v Pragi preplah.

Emil Šimek je Kavčiču pred njegovim odhodom v Kijev posredoval vrsto vprašanj, na katera je Tajnemu odboru odgovarjal po vrnitvi. Zato je Vladimir Borštnik preko brata Boža vzpostavljali nove zveze v Odesi, Pretnar pa je obveščevalno mrežo širil preko Harkova z Moskvo ...

V Galiciji je Kavčič od častnikov izvedel, da je bilo v Avstrijo poslanih že čez milijon ujetnikov. V Tiflisu pa naj bi jih bilo še nekaj tisoč. Vesti so govorile o obsodbah vojnih sodišč s streljanjem in obešanjem. Poročal je tudi o sporu med Leninom in Trockim ter o Buharinu.

Viri, ki sem jih imela doslej v rokah, ne govore, kje je dr. Ivan Kavčič preživel zadnje mesece velike vojne leta 1918, in ne vem tudi, kakšna je bila njegova morebitna vloga pri organizaciji in izvedbi julijskih, t. i. Slovanskih dni v Ljubljani. Marsikaj bi lahko odkrili obiski v arhivih.

Zaključek

Zbrano gradivo o tajnem delovanju in pomenu delovanja pravnika, v Žireh rojenega dr. Ivana Kavčiča med prvo svetovno vojno gotovo dokazuje, da je bil dr. Ivan Kavčič, rojen v takrat svetu docela neznanih Žireh, zares svetovljan. Zaradi svojih sposobnosti pa je kot skromen žirovski osnovnošolec, dijak klasične gimnazije v Ljubljani, kot žirovski družbeni in kulturni delavec, dunajski in praški študent prava, od leta 1911 doktor prava, odigral pomembno vlogo tudi v prvi svetovni vojni.

Znanje več slovanskih jezikov in poleg nemškega tudi italijanskega jezika mu je kot tolmaču na več frontah in v K. u. k. Kriegspressequartierju omogočalo izraziti svojo protiaustrijsko-ogrsko držo z organiziranjem protiobveščevalnega dela z Dunaja do Prage, Züricha, Pariza, Londona, Zagreba, Moskve, Kijeva itd., s povezovanjem protiobveščevalnega dela Slovencev s Čehi, Hrvati, Poljaki, Ukrajinci, Rusi in pripadniki drugih narodnosti in kasnejših samostojnih ali združenih držav. Kavčič ni bil samotar, ampak povezovalac skupnih, tudi mednarodno priznanih prizadevanj za nastanek novih držav in oblik demokracije v teh državah.

Zametki njegovega dela in dela vseh njegovih sodelavcev, ki so že pred prvo svetovno vojno kot mladi liberalci, preporodovci, krščanski socialisti, levo usmerjeni člani ljudske stranke med veliko vojno in po njej pridobivali vse več izkušenj za kasnejše strokovno in politično delo v novi državi in celo v drugi svetovni vojni ter po njej. Najbolj zaupljive osebne zveze, kalilnica prebudniških kadrov, njegovih vojnih sodelavcev, pa so bili tudi ljubljanski »klasiki«.

Lahko trdimo, da je bilo Kavčičevo delo v zakulisju Wilhelma Eisner-Bubne, vodje Kriegspressequartierja in Kavčičevega neposrednega vodje, že vse od delovanja na galicijski in soški fronti po vseh doslej dostopnih virih zelo intenzivno, življenjsko nevarno, a pomembno.

Posebej naj opozorim na njegovo delo tolmača, poročevalca z njegovih »uradnih službenih« potovanj, ki jih je zaokrožal z vzporednimi obveščevalnimi srečanji (npr. v Ljubljani pred odhodom v Zagreb), ali na njegovo vlogo pri *Danzer Zeitungu*.

Gradiva, v katerih je beseda o Kavčiču, še posebej izpostavljajo njegovo delo pred prevzemom Majniške deklaracije, odnos do Janeza Evangelista Kreka ter sodelovanje ob aferi v dunajskem državnem zboru zaradi ponarejenega oziroma izpuščenega besedila o pravici narodov do samoodločbe. Z izvirnim, nepotvorjenim prevodom je namreč dr. Ivan Kavčič takoj seznanil dr. Gregorja Žerjava, ta pa svoje somišljenike v državnem zboru na Dunaju.

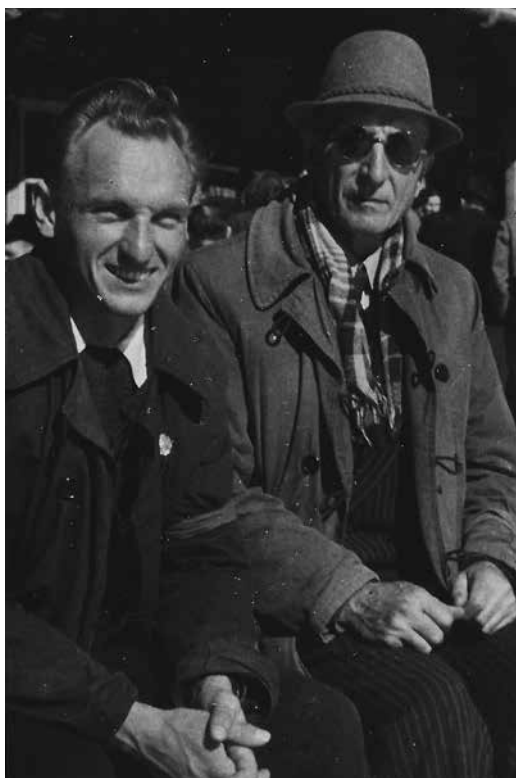
Dovolj za enega samega človeka, nekoga iz takrat v svetu neznanih Žirov.

Poročna slika: Ivan Kavčič z nevesto Olgo, poročila sta se 16. 8. 1916.

Ivan Kavčič med prvo svetovno vojno

Ivan Kavčič s sinom Dimitrijem v Planici, 14. 3. 1948.

Ivan Kavčič, praški doktor prava, med Žirovci »Špicarjev dohtar«, v svojem stanovanju v Beogradu, 31. 5. 1937. Fotografiral ga je Rado Poljanšek, takrat še beograjski študent medicine.

Alfonz Zajec

Novi spomini na Žiri in Žirovce med prvo svetovno vojno

Oče Ivan Zajec v vojaški uniformi, leta 1916

Urednik Žirovskega občasnika, prof. Miha Naglič, me je v začetku leta vprašal, ali že kaj pripravljam za stoletnico začetka prve svetovne vojne. Malo sem se začudil in že je nadaljeval, da sva že govorila o tem. Mogoče sva pa res, na njegov spomin se lahko zanesem bolj kot na svojega.

Začel sem premišljevali, kaj pa jaz sploh lahko napišem. Izšlo je že veliko poljudnih in strokovnih knjig o tem in še vedno prihajajo na trg. Še bolj so dognane v razčlembah o vzrokih za začetek vojne in še več je potem napisano o posledicah. Evropa je dobila nove države na svojem zemljevidu.

Oče in ded sta bila oba poklicana pod orožje. Udeleženec na soški fronti pa je bil samo oče. Veliko doživljava je vedel povedati. Jaz sem bil premajhen, da bi te stvari dojel, saj jih niti slišal nisem. Take stvari so govorili, ko so nas otroke odpravili že spat.

Srečna okoliščina pa je ta, da je oče imel veliko pisnih stikov z domačimi in vojnimi tovariši. Prejeto pošto je skrbno hranil in jo – ne vem na kakšen način – prinesel domov, tako da se je ohranila skoraj v celoti.

Iz teh podatkov in zapisov posameznikov ter pripovedovanja starejših, če jih je hotel kdo poslušati, bom skušal sestaviti dogajanje svojcev v Žireh, ki so živeli in trepetali za svoje vojake na fronti. Bojna črta ni bila tako daleč. Stari ljudje so vedeli povedati, da se je ob pravem vremenu detonacija slišala celo do Žirov.

Žiri niso ravno Bogu za hrbtom, za prometne povezave s centri pa smo bili vendarle prikrajšani. Zaradi tega so vaščani imeli dobro razvite sosedske odnose in razna druženja. Veliko so brali in se potem o tem ob večerih, v temi ali ob leščerbi, pogovarjali. Ni presenečenje, kar nam razkriva Mohorjev koledar za leto 1900, da je bilo v Žireh kar okroglih 220 naročnikov za Mohorjeve knjige. Tako so bili Žirovci dobro obveščeni o tem, kaj se je dogajalo doma in po svetu. Posebna pozornost je bila namenjena vsakoletni objavi Rodopisa cesarske rodovine.

Kaj bi bilo potem čudno, da so bili ljudje 28. junija 1914 pretreseni, povsem iz sebe, ko so izvedeli za umor nadvojvode Franca Ferdinanda in njegove žene Zofije

v Sarajevu. Bilo je ugibanja, kaj vse se zaradi tega lahko zgodi. In zgodilo se je res – najslabše.

Na Ledinici je cerkev sv. Ane, podružnica žirovske fare. Žirovci praznujemo njen god, kot bi bil rdeče napisan v koledarju. Že prej je cerkev slovela za romarsko, saj so hodili na ta dan obiskovalci k njej od zelo daleč. Ko je na ta dan leta 1881 pogorel zgornji del Dobračeve, s cerkvijo vred, je bil ta dan zapečaten za zmerom kot praznik svetnici v čast in v spomin na veliko nesrečo. Dne 26. julija 1914 je bila nedelja. Že jutraj ob šestih je bila na Ledinici v miru darovana sv. maša. Ko so bronasti zvonovi vabili k deseti maši, so občinski možje že iskali mlade gospodarje, da bi jim izročili pozive. Cesar Franc Jožef jih kliče pod orožje. Od ust do ust je šla beseda 'splošna mobilizacija'. Preglasila je celo zvonove. Zakaj cesar sedaj kliče ljudi, ko je največ dela? Žetev je zrela! Strah, jok je napolnil vsako hišo, v katero je vstopil gospodar s povabilom v roki.

Čez dva dni, 28. julija 1914, točno po mesecu dni od umora v Sarajevu, je Avstrija stopila v vojno.

Vojna. Že beseda sama vzbudi grozljive predstave. Pomanjkanje, dajatve, brezzakonje, ropanje, nasilje vseh vrst itd. Do sedaj miren kraj se je spremenil v vrvež in ugibanje, kaj bo z nami. Že v začetku avgusta so bili poklicani k vojakom novinci in vsi sposobni možje do 42. leta. Oktobra je bil nabor za novince v Trstu, potrjenih je bilo 46. Prebivalci so zelo trpeli. Kraj je zaradi pomanjkanja rodovitnega sveta že tako na tesnem s prehranjevanjem prebivalstva, vojna pa je razmere še poslabšala. Prav v središču dogajanja se je znašla občina in nastopila je doba samih odlokov, določil, ukazov, pojasnil. Dolgo po končani vojni je bil takratni župan še vedno osovražen. Pa vsega očitane tudi on ni bil kriv.

Že kmalu po začetku vojne so prišli na Dobračevo prvi begunci iz Dalmacije. Ostali so tukaj do pomladi 1916. Domačini jih niso gledali z naklonjenostjo. Preveč so govorili in za delo niso kazali navdušenja. Prišli so tudi begunci iz Poljske. Bili so poštni ali železniški uradniki. Dobri ljudje, a brez pravega življenjskega poguma. Nekako apatični. Temu se ni čuditi. Prišli so tudi begunci z Goriškega. Ker so bili k vojakom poklicani tudi žirovski učitelji, sta begunki – učiteljici Matilda in Franjica Weber – vskočili ter s poukom nadaljevali na naši šoli.

Komaj pet mesecev vojne, že se je več kot desetina žena oblekla v črnino. Z njo pa še otroci in starši.

Drugo leto vojne je že povsod pokazalo veliko pomanjkanje, najbolj pri delu, ker ni bilo moških. Ženske so se privajale moških del in garale od jutra do večera. Hrana se je dobila le na karte. Zaloge so pošle in manjkalo je vsega – od sveč do olja, od kave do sladkorja, bela moka ni bila več znana.

Država pa je skušala prihraniti še pri času. Da bi prihranila milijon kron, je ukazala, da se 30. aprila 1916 ob enajstih zvečer prestavijo ure za eno uro naprej, in tako naj bi trajalo do 30. septembra. Razpisovala je posojilo za posojilom. Brez denarja se ni mogoče vojskovati, ni mogoče zmagovati. Obljubljene obresti so bile tako velike, da jih nobena hranilnica ne bi mogla izplačati. Kakšen dobiček so prinesle, je pokazala prihodnost.

To leto je bilo v znamenju zbiranja najrazličnejšega blaga. Zbiralo se je vse: kovine, obleke, volna, kože, suho sadje. Hudo je bilo tistim, ki so imeli bakrene kotle za kuhanje žganja, pa so jih morali oddati.

Po ukazu vojaških oblasti se je začela popravljati in širiti slaba ozka cesta iz Škofje Loke proti Žirem in naprej proti Idriji. Kaj neki bi to pomenilo? Občina

je na deski objavila oglas, da potrebujejo ljudi za delo v kamnolomu v Pilovcu na Trebiji. Lahko se prijavijo tudi dekleta. Zaslužek bo, delo pa ni težko. Le nazobčano kladivo je treba vihteti vseh osem ur. Teta Franca – Žunarjeva in Polonkarjeva Mica sta šli na občino vprašat za delo in bili sta sprejeti. Tako sta v poletnih mesecih vsak dan pešali do kamnoloma in tam vihteli kladivo. Utrujeni sta se pod večer počasi vračali domov. Iz kamnov je nastal pesek, tega so potem vozili na ceste, ki so vodile do bojnih polj in še naprej po hribih, kamor so potem potiskali topove.

Čez zimo so žene in dekleta pletle iz turščnih (koruznih) omajkov velike copate. Stražar je kar stopil vanje. To delo ni bilo plačano, bila je želja, da vojak ne bo toliko zmrzoval.

Maja 1916 je »mili« cesar spet poklical na pomoč same mlade fante. Ti bodo Lahe napodili daleč nazaj, najprej pa jih mora izuriti. To pot je doletelo tudi mojega očeta – Anžeta Matičkovega. Dopolnil je že 18 let. Prvo pismo, ki ga je prejel od doma, se končuje: *»Te prosim, da vsak dan pišeš, ker je tako dolgčas, da ti ni za popisat. Te lepo pozdravljamo vsi bratje in sestre, posebno pa tvoja ljubeča mama Katarina Zajec.«*

Prvemu materinemu pismu sinu pa je sledilo čez mesec dni prvo očetovo. V njem piše o dogajanju v Prosvetnem društvu na Dobračevi, kako bo doma s šivanjem, in nazadnje pravi: *»Na nekaj sem te mislil spomnit, da se delaš bolj nerodnega žihar, da te ne postavijo za sarže, ker mi jih je več reklo, da je boljše, če ni sarž. Ker sarže bojo hitreje pošiljali na fronto, ali jih pa še po vojski notri pridržali.«* Šele na koncu, čisto nazadnje, oče pove: *»Jest grem na vezit 9. 7.«*

Mati piše: *»Včeraj je bil vezit in bil žalosten, ker je ata potrjen. Šel bo v Redensburg, kakor ti k 27. regimentu. Na Dobračevi so le 3. Mežnar in Beštrovci. Vseh je 70 z Žerovske občine. Kaj bo pa doma ali se je za mislit ali ne.«*

Že drugi dan spet piše: *»Včeraj sem ti pisala eno karto, ne vem ali si dobil ali ne, ker sem ti pisala, kakšen je bil vezit. Če je ne dobiš, mi pa hitro piši, da ti še enkrat napišem, da je bil ata potrjen. Potrjen je bil Mežnar, pa Beštrovci, Bajtrčki, Krajer, Šubc, Mlinar iz Nove vasi, Tišler z Breznice. Veš, da je vse, ker je še Čufar. Na vsak način moraš ti priti domu, ker ne bo nobenega, da bi kaj delal.«*

Dne 3. 11. 1916 piše mati sinu: *»Ti sporočam, da taci praznikov še nismo imeli o vahtih kakor letos. Na vernih duš dan popoldne so šli ta stari regrutje. Ti ne veš, kakšen vek je bil pri nas in pri Mežnari. Ne vem ali bo še kerkrat kakšno življenje na svetu ali ne. Zdaj govorijo, da bodo prišli vojaki dragonarji, da bojo v Županovem kozolcu. Za Mrzlim Vrhom pa ves cajt grmi in buči.«*

Oče Matičk je gotovo izvedel, še preden je odšel k vojakom, da njegovega nasveta glede »sarža« sin ni mogel upoštevati. Gostiševa dopisnica z dne 27. 8. 1916 se glasi: *»Dragi mi prijatelj! Srčna hvala za poslano mi dopisnico. Me veseli, da si tudi ti prišel v saržen šolo, da se drugič ne boš mogel delat norcev iz saržen šolarjev. Kaj pa Nace, ali je še pri komp.? Te pozdravlja tvoj Alojz.«*

Dopisnica z dne 29. 8. 1916, ki jo je pisal Joža Gašperšič iz Kroke, pa takole pove: *»... Ne vem, kaj bi Ti pisal o novici, da greš v saržno šolo. Zavleče se, odgovornost boš imel večjo, a malo več veljave; ne vem pa niti jaz ne kaj je boljše ... Srčno pozdravljam! Tvoj Joža.«*

Veliko so si vojaki pisali med sabo. Dopisnica z dne 18. 7. 1916 takole pravi: *»Preoblečeni smo. Zaenkrat sem bil precej žalosten, ker me je sreča tako*

Leta 1916 so se fantje, preoblečeni v vojaško uniformo, še prav prijetno počutili. Slikali so se in fotografije poslali domačim v spomin. Prvi z desne sedi oče Ivan Zajec (27. 2. 1898 –29. 11. 1943), prvi z desne stoji Nace Naglič - Arharjev (9. 7. 1898 – 19. 8. 1963).

Kanonirska posadka. Žig pravi: Feldartillerieregiment, Batterie 1. Datum: 13. 7. 1917. Prvi z desne je Peter Močnik (20. 2. 1889 – 2. 8. 1956), njegov naslov: S. F. A. Reg. 1/28

zapustila, zdaj smo se pa tukaj v kantini tako razkoražili, da bi cele Ruse kar v solati jedli, ko bi jih dobili. Danes ali jutri gremo od tukaj. Ti bom že še kaj pisal. Srčno pozdravljen! Tvoj zvesti prijatelj Franc Mlinar. Z Bogom.»

Vojaki so težko čakali pošte od doma, domači pa s strahom pričakovali poštarja. Prevečkrat jim je izročil sporočilo, da je hraber junak dal življenje za domovino.

Preden je bil vojak poslan na prvo bojno črto, je običajno dobil dopust, da se je še enkrat srečal z domačimi in se potem težko poslovil ter spet hitel v strelske jarke. Prav iz tistega časa je ohranjenih več družinskih fotografij tudi v Žireh, kjer je na sliki vojak v uniformi. Ta je prišel dostikrat na obisk zadnjikrat.

Dne 21. novembra 1916 je umrl cesar Franc Jožef, nasledil ga je cesar Karel I. Mladi cesar je, tako kaže, vse upe v zmago stavil na težko oborožitev. Material zanje je videl v zvonikih. Tu je bron na pretek. 26., 27. in 28. februarja 1917 so prišli vojaki ponje tudi v žirovsko faro. Župniku Logarju je z retorično spretnostjo uspelo prepričati komisijo, da so pustili v zvoniku ta veliki zvon, ki tehta le nekaj manj kot 3.000 kg. Kupili so ga trije vaščani in je bil pripeljan v Žiri tik pred začetkom vojne, posvečen 10. julija 1914. Zaradi tega pa so ostale vse druge podružnice brez zvonov. Vzeli so jih 19. To je farane zelo prizadelo. Ljudje so z zvonovi živeli. Prepoznavali so vsako oglašanje zvona. Kdaj zvoni uro, kdaj k umiranju, k hudi uri, k maši, kdaj bije plat zvona ... Ljudje so bili oropani še osnovnega ustaljenega ritma in navad. Edina prva nova maša v tem stoletju je bila nova maša patra Kosta Jernejka Seljaka v nedeljo, 27. maja 1917. Če je še tako močno donel veliki zvon, manjkala mu je spremljava. Bila je pač vojna. Kako so ljudje to »glasbeno sporočilo« pogrešali, dokazuje nakup novih zvonov takoj po vojni. V Goropeke so jih pripeljali že decembra 1921, nove, bronaste. Na Dobračevo in na Ledinico so jih pripeljali 19. avgusta 1922, nove, železne.

Po dveh letih so bili vojne že vsi siti do grla. V začetku tretjega leta si je vojak zaželel: »Daj si volasemu starčku doživeti zmago! Potem bomo spet doma.«

Tretje leto vojne. Pritisnilo je še večje pomanjkanje. Otroci so rasli in obleke prerasli. Novega blaga ni bilo dobiti. Predelovali so stara oblačila, če so jih imeli. A kje dobiti sukanec in potem krojača, ki bi imel vsaj še dobra očala? Tudi z obutvijo ni bilo nič boljše. Usnja nikjer in čevljarja tudi ne. Uveljavljale so se cikle. Te je lahko izdelal star mizar ali se je poskusil z različnim orodjem mladostnik. Ko je leta prišel v 17. leto, so ga že klicali na nabor. Potrjene so že čez mesec dni poklicali v vojsko. Vse več je bilo tudi vdov in osirotelih otrok. V ljudi so se naselili strah, negotovost in skrb za preživetje. Njive so postajale neobdelane. S senom bi lahko nekaj zaslužili. Iz Idrije, kjer je bilo več vojaštva s konji, so prihajali kupci v Žiri in odkupovali seno. A ga veliko niso imeli, saj niso mogli pokositi vseh travnikov. Nekaj zaradi vremena, nekaj zaradi tega, ker je klicalo že naslednje neodložljivo delo. Zraven tega sta junija pritisnili še suša in vročina. Še tisto, kar je kazalo, da bo dobro obrodilo, se je začelo sušiti. Končno je prišel dež z nevihto. Treščilo je in pogorela je hiša. Iz nesreče v nesrečo.

Generalštab na Dunaju je skrbel za orožje in dovolj vojakov. Ni pa se posvečal njihovemu počutju. Kar od kraja so bili lačni. Vsako pismo domačim vsebuje prošnjo: *»Pošljite mi kaj denarja, tobaka in kaj za jesti. Če nimate kruha, pa krompir. Ali kaj za skuhat, kakršnokoli moko, zraven pa dajte še Briefpapier in Feldpostkarte. Drugega ne morem nič pisati – se ne sme. Skozi suknjo sije beli dan, skozi čevlje palec gleda. Ravno na sv. večer (1917) smo pregnali tega*

K taki velikosti kanona sodijo tudi postavni vojaki. Prvi z leve je Peter Močnik.

Anton Oblak, Jožetov s Sela (14. 1. 1895 – 24. 9. 1961), je bil močno ranjen, zato mu je nova država naklonila opalno, prodajo tobačnih izdelkov.

izdajalca daleč nazaj. Je že 14. dan, ki nisem imel ne strehe in vedno obut, imam vse prezeble noge in roke. Samo to rečem, da bi tega prekletega Italijana hudič vzel. Godi se mi res zelo slabo.» In še vprašanje: »Ali se kaj bojite, da boste moral ven iz Žirov?«

Ranjencev je bilo tudi veliko. Razselili so jih po vsej Evropi in jih po potrebi še premeščali. Vojak piše: *»Ranjen sem od šrapnela v špitalu na Češkem. Sedaj me je našla kolera, sem na Ogrskem. Nič nas ne razumejo. Odgovarjajo samo: nemtudum.«*

Janez Filipič, ki je oblekel vojaško suknjo med prvimi leta 1914, novembra piše prijatelju: *»Doma mora biti dolgčas, ko je tako spraznjena fara. Mi bomo šli pa tja na Rusko, kakor ptice od nas jeseni. Enkrat nekaj, drugič nekaj. Imamo tudi uši, da nas bodo požrle.«*

Ljudje so začeli obupovati in želeli so si samo še konca vojne. Vrnili se bodo možje in fantje in začelo se bo drugačno življenje, ne tako, kot je sedaj. To ni več podobno nobeni stvari. Slovenski pregovor pravi: Kjer nič ni, tudi vojska ne vzame. In res ni bilo kaj vzeti. Ne hrane, ne fantov za v vojsko. To so sprevidele tudi velesile. Žirovski kronist je zapisal: *»Danes, 3. novembra 1918, ob treh popoldne, so sovražnosti ustavljene.«*

Vsak si je želel le miru in skušal čim prej priti domov. Vojaki so razpuščeni hiteli domov. Z goriške strani je bila najbližja pot čez Logatec in Vrhniko v Ljubljano. Iz Soške doline čez Cerčno, Kopačnico, Hotavlje, Škofjo Loko. Le manjši del je krenil preko Idrije, Žirov in naprej v Škofjo Loko. Za njimi je šla italijanska vojska in se za četrto stoletja ustavila pri Osojnci.

Doma so svojci čakali odslužene vojake. Vsi so prihajali, a njega ni bilo, pravi znana pesem. Veliko jih je padlo in o teh so bili obveščeni. Padli so tudi zadnje dni vojne, o slednjih še ni bilo obvestila. Mnogi so se tolažili z upanjem: ranjen je in leži v bolnišnici ali pa je v kakšnem taborišču. Gotovo bo prišel.

Postrežem s primerom. Lojze Gostiša – Maticov (15. 6. 1898 – 2. 8. 1956) in moj oče sta bila zelo dobra vojna tovariša. Izmenjala sta si osebni fotografiji. Lojze mu je dal kar družinsko fotografijo, na sliki je mati z obema sinovoma in hčerjo. Kdaj je Lojze prišel iz vojske domov, mi ni povedal niti takrat, ko me je dal poklicati malo pred smrtjo. Ležal je v postelji v gornji hiši. Ko sem vstopil v veliko sobo, se me je res razveselil in brž hitel pripovedovati: »Kako zelo sva se z očetom razumela pri vojakih. Veliko premišlujem sedaj o njem. Tudi pri vojakih smo se včasih imeli lepo. Oba sva prišla zdrava domov.« Spominjal se je še marsičesa in kar govoril in govoril je. Postajal je utrujen od govorjenja, zato sem se poslovil. Doma sem pogledal v album in našel fotografijo. Vzel sem jo iz zarez, da bi zadaj našel posvetilo ali datum. A bilo je še več kot to. Zadnja stran je bila razdeljena kot navadna karta; za naslov in vsebino sporočila. napisano je bilo s svinčnikom:

»Feldpost. Cenjeni gos. Aloiz Gostiša, Stara vas No 11, p. Žiri Sairach, Kranjsko

Dragi Lojze! Že pred dolgim časom sem Ti pisal eno kartico v Murav ali odgovora ni bilo od nikoder. Mislil sem, da si že prišel v cvetlični kraj. Lepa hvala za karto. Pri meni nič novega. Ob času bolezni v Italiji Spresiano ob Pjavi. Ivan.

Dne 10. marca 1919.«

Oče je tako prijatelju sporočil, da je še vedno v ujetništvu. Uporabil je fotografijo za sporočilo, ker druge karte ali dopisnice ni imel. Kako priti do znamke? Do pošte? Ponudila se je priložnost. S fotografijo v žepu je odšel iz taborišča in se vanj ni več vrnil. Pobegnil je. Malo s prevozi, največ pa peš je 2. aprila 1919 stopil v domačo hišo kot nepoznan berač. Na peči se je z neko stvarjo motil dvanajstletni mlajši brat Franc. Na pozdrav je odgovoril, pogledal ga pa ni. Ko je »berač« kar stal sredi hiše in gledal po sobi, se je le zazrl vanj. Potem pa premor – preblisk – in vzklik – Anže!

Iz sosednjih držav so ujetniki hitreje prihajali domov. Iz Rusije pa še daleč po dvajsetem letu. Prišli pa so vendarle. Zdravi in invalidi. Nekaterim invalidom je potem nova država Jugoslavija ponudila prodajo monopolnega blaga, imenovanega opalto, kot skromno pomoč. Na Selu je imel tako prodajalno Anton Oblak, rekli so kar Trafikar. V Stari vasi Nežka Mravlje po pokojnem prvem možu Jakobu Bogataju.

Vojaki so bojno polje zapuščali tako, kot je bilo. Bilo pa je nametano s strelivom in drugim orožjem. Po toliko letih se še danes zlahka dobi veliko železja, nekdanjega smrtonosnega orožja. Po polju pa je ostalo tudi veliko druge opreme. Vsak vojak je imel tudi odejo (deko). Kot bi jih posejali, so ležale po vseh bojnih črtah, hribih in dolinah. Tega je bilo toliko, da so tudi iz Žirov hodili ponje. Mladenič, ki je šel s tako skupino v te kraje, je prišel domov tako utrujen, da je samo sedel k peči in rekel: »Nobeden ne ve, kako je to daleč.« Oče ni ugovarjal, le pripomnil je: »Vejo že, ker hodijo.« Otroci smo te plahte videvali na konjih, po navadi pred gostilnami ob slabem in mrzlem vremenu. Odeje so bile močne in zelo trpežne.

Preživeli vojaki, ki so se vrnili domov, so s seboj prinesli tudi spomine svojih tovarišev, ki so izkrevavali pred njihovimi očmi. O njih so se pogovarjali, kadar koli so se srečali. Po vseh krajih je bilo tako. Nekateri občine so zares pohitele in žrtvam

postavile dostojen spomenik. Tudi v Žireh je nekaj nekdanjih vojakov sestavilo ožji odbor in se lotilo zbiranja podatkov. Potem ko so jih zbrali, so preskrbeli tudi primerne skice spomenika. Prišla je kriza in vse je zastalo.

Ko je ekonomska kriza v glavnem prenehala, so spet začeli misliti na postavitev spomenika. Stara kapelica, ki je stala ob cesti, je zelo motila avtobusnega prevoznika Poljanška. Posebno takrat, ko je avtobus vzvratno spravljaj iz garaže. Tako se je odbor sporazumel s Poljanškom in s cerkvenim predstojništvom, da se kapelica ob cesti poruši in postavi na manj moteče mesto. Spomenik padlim vojakom bi služil tudi cerkvenim potrebam. Osnutek je naredil slikar Stane Kregar, kipe je izklesal Karel Putrih, kamnoseška dela opravil Karel Novak, zidarska dela pa Jožef Zupanc.

Ob tej priložnosti je dal odbor izdelati 1000 razglednic spomenika, da bi s tem dobil tudi nekaj potrebnega denarja za pokritje precej velikih stroškov. Odkritje spomenika 139 žrtvam je bilo načrtovano avgusta ali septembra. Kiparju pa je kararski marmor zaradi trdote delal težave, in tako je bilo delo dokončano šele oktobra.

Spomenik v vojni padlim junakom je bil odkrit na 19. pobinkošno nedeljo, 16. oktobra 1938. Ob 9. uri so se pred občino zbrali:

Občinski odbor z okrajnim načelnikom, Gasilska četa Žiri, Gasilska četa Dobračeva, Sokolsko društvo, Slovenski fantje, bivši bojovníki, ki jih je bila kar lepa četa. Vodja teh bojovníkov je bil Anton Kržišnik. Zadnji so se zbrali orožniki, financarji, predstavniki vojaške oblasti in graničarji. Potem je sledil odhod k maši. Po njej so se okrog spomenika zvrstili prej naštetí, zraven pa še mnogo ljudstva. Uvodni govor je imel domači župnik Ivan Pečnik, nato bivši vojni kurat in tedaj župnik v Trnovem Janko Cegnar (12. 10. 1887, Stara Loka – 9. 9. 1939, Ljubljana). Med govorom se je marsikateremu zasolžilo oko. Na koncu je kot govornik nastopil še nekdo iz Bojevníške organizacije iz Ljubljane. Nato je vojni veteran Janez Filipič odgrnil zakrite plošče z napisi v marmor vklesanih mrtvih bojnih tovarišev, naših rojakov. Govornik Janko Cegnar je ob asistenci štirih duhovnikov spomenik blagoslovil. Po blagoslovitvi se je razlegla pesem Oj, Doberdob, slovenskih fantov grob.

Popoldne ob treh je bila pred cerkvijo dobro obiskana tombola, namenjena pokritju precejšnjih stroškov. Zvečer so v Prosvetnem društvu na Dobračevi uprizorili igro. Menda je bila to Naša kri. Pred začetkom igre je stopil pred zaveso izredni govornik Janko Cegnar in osvetlil vojno ter tedanje razmere. K sreči se je ta zapis ohranil v rokopisu, zato zaradi aktualnosti tukaj navajam njegov natančni prepis:

Gostiševa družina. Na desni je sin Lojze (15. 6. 1898 – 2. 8. 1956), očetov dobri prijatelj.

»Le redke so prilike v Žireh, da bi si mogli javno nekoliko obuditi spomin na grozote svetovne vojne. Ker so se pa za danes odločili naši igravci, da bodo uprizorili igro v kateri nam prikazuje odlomek bojnih grozot si pa dajmo tudi mi obuditi spomin te krvave Evropske katastrofe, katera se je odigrala pred 20 leti.

Jasno je, da vojne grozote se ne dajo povedati, napisati, še manj seveda pa v igri prikazati, ampak vse te stvari nam dajo le nekak pripomoček, da moremo tako bolj na bližje te grozote pojmovati.

Potrebno pa je vsekakor, da se ozremo na krvave čase nazaj, ker le še se najde človek, ki hoče le z vojno pridobiti svoje dobre čase nazaj, in vsa socialna in politična rešitev vidi samo v krvi svojega sočloveka.

Dragi vsi, ki ste nocoj posetili naš dom Vam kličem, da iz naših kulturnih domov niste, ne boste in tudi ne smete slišati ne v besedi in ne v dejanju v katerem bi bilo ogroženo življenje drugega.

Primerno se mi zdi, da Vam ob tej priliki povem tudi statistiko mednarodnega urada, katera je bila že pred leti objavljena vendar je mogoče niste vsi brali. V svetovni vojni je odšlo na bojišče 70 milijonov ljudi in več kakor polovica je bilo ubitih, ranjenih in ujetih. Zdravih ali navidezno zdravih se je vrnilo domov 32 milijonov.

Vojna je zahtevala 12 milijonov padlih, torej bi bilo ako bi postavili vse v eno vrsto kar jih je šlo na bojišče bi moral vsak šesti dati življenje in skoro vsak 10 se je vrnil domov kot invalid. Lažje ranjenih je bilo poleg tega še 14 milijonov, ujetih ali pogrešanih pa 6 milijonov. Svetovna vojna je trajala vsega 1550 dni in pride na vsaki dan 7.742 mrtvih. Vsako uro je umiralo na frontah 323 mož, dnevno je bilo ranjenih 13.095 mož, vsako uro torej 545 mož.

Ako se zamislimo v število padlih in predstavljamo ako (bi) ti vojaki korakali mimo nas, in bi šli samo Angleži od jutranje zore do sončnega zahoda neprenehoma po 20 v eni vrsti 20 dni, francoski mrtveci po 20 v eni vrsti 21 dni, ruski bojevniki 20 v eni vrsti 5 tednov, Nemci in njihovi zavezniki 20 v eni vrsti 6 tednov. In ako strnemo vse te padle skupaj in bi korakali po 20 v eni vrsti od jutranje zarje pa do večera bi korakali vsega skupaj mimo nas 3 ½ meseca.

In materialna škoda svetovne vojne je bivši ameriški predsednik Hoover ocenil na 400 milijard dolarjev, kar predstavlja 20.000 milijard Din.

Jaz upam, da te grozotne številke nam dovolj povedo kaj je bil ta svetovni metež. Vendar tudi v teh številkah ni vse zapopadeno.

Koliko nas je svetovna vojna oropala duhovnih vrednot. Ako razgledamo nazaj v predvojno dobo in jo primerjamo sedaj povojni dobi, se nam zdi kakor da se je razkrojilo v dva svetova. Na eni strani vidimo kako se grupira krivica in sovraštvo in na drugi stani pravica in ljubezen.

Ali je bilo z svetovno vojno konec prelivanja krvi? Ne! Še vedno vidimo, kako se ta dva svetova borita med seboj.

Tako vidimo v nekaterih državah kakor na primer v Rusiji, Mehiki, Španiji i.t.d. da so ljudje kateri edini ideal jim je priti čez kupe mrličev, do svoje samopašnosti in sovraštvo do pravice in ljubezni.

In na drugi strani pa vidimo ljudi kateri se borijo za svoje pravice svobodne vesti, vero in ljubezni do nje žrtvujejo svoje življenje.

Janez Filipič (21. 12. 1893 – 3. 11. 1965), bolj znan kot Mežnar, je bil med prvimi poklican v vojsko. Pri odkritju spomenika žrtvam prve svetovne vojne v Žireh pa je bil povabljen, da odkrije svoje tovariše, vklesane v marmorne plošče.

Za pokritje stroškov so takoj, ko je bilo mogoče, spomenik fotografirali in dali izdelati 1000 razglednic za spomin. Založil je Anton Kržišnik, trgovec, Stara vas, Žiri.

Tudi te številke dragi moji že segajo v milijone. In te številke, te žrtve pa so nam porok, da stojimo na pravi poti in se izobražujemo v nazorih pravega miru v katoliških načelih.

In v teh načelih hočemo tudi za naprej vztrajati, dasiravno so nam že tudi pri nas zadnja prošla leta očitali, da smo kaljivci miru in da oznanjamo ljubezen, delamo pa razprtije in sovraštvo. Res je, da nismo prijatelji takega miru ako si primerjamo položaj kakršen je bil na primer, da mi nekdo v moji lastni hiši poklekne na prsa in me davi in mi roti, da naj takoj izdihnem, da se ne zbudi otrok kateri v sosednji sobi spi. Jasno je da bom kričal pa če se zbudi 100 otrok.

Tudi tedaj pravim, nismo in ne bomo tudi v bodoče klonili glave. Zakaj nemogoče nam je preslišati glasove kateri nam kličejo iz daljnih grobov. Strnite se v svojih katoliških načelih v kateri edino sloni pravi mir, ki je v blagostanju vsakemu posamezniku tako tudi narodu in državi.»

Ob tem spomeniku žrtvam prve svetovne vojne, odkritem po dvajsetih letih morije, si nihče ni mogel predstavljati, da je na obzorju že nova, še večja moritev. Saj se je že po enem letu začelo na Poljskem. A to je že druga zgodba. Druga svetovna vojna.

Ob koncu samo še dva stavka: Naša kri je iztekala še močnejše v drugi svetovni vojni. Tri trojke zapovrstjo (333) beleži do danes zgodovinski spomin vseh žrtev druge svetovne vojne v Žireh.

Silva Snedic Bogataj

Vojna usoda Franca Bogataja, Šinkovca z Ledinice

Na spomeniku pri cerkvi sv. Martina v Žireh je vpisanih 139 imen mladeničev in mož, žrtev prve svetovne vojne.

Težko dojamemo, kako pretresljivo je bilo leto 1918, ko je na domačijah v redko poseljenem žirovskem območju ostalo mnogo mater brez sinov, žena brez mož in nedoraslih otrok brez očetov.

Tudi naš stari oče Franc Bogataj se ni vrnil. Rodil se je 29. novembra 1872 v lepi vasi Ledinica pri Žireh in bil na Šinkovčevi domačiji, kot edini moški potomec Johana Bogataja in Margarete, roj. Sedej, določen za dediča. V družini se je rodilo osem otrok, preživeli pa so samo Franc in dve sestri: Agnes (por. Logar) in Terezija (por. Osredkar).

Dne 26. maja 1902 se je Franc poročil s Frančiško Kavčič (roj. 27. 10. 1880 v Osojnicu). Naslednje leto se jima je rodil prvi sin Franc, ki je že leta 1904 umrl. Drugi sin Jakob je prijel na svet 1905, 1907 pa še tretji sin Rudolf. Hči Frančiška (moja mama) je bila četrti otrok, rojena 1908.

Začetek prve svetovne vojne je prekrizal vse načrte skrbnega, naprednega gospodarja. 41-letni Franc je bil 26. julija 1914 vpoklican v vojsko. S seboj je moral odpeljati najboljšega konja in hrano zanj. V vojski je bil vsa štiri leta. Prve mesece vojne je preživel v zaledju, najprej v Trnovem pri Ilirski Bistrici in kasneje v Trstu, od koder so ga v začetku leta 1915 poslali na vzhodno fronto, v Galicijo. Novembra 1915 se je po krajšem premirju vrnil iz Galicije in domov prišel le na kratek božični dopust. Septembra 1916 se mu je tako doma rodila hči Ljudmila, ki pa je oče ni nikoli videl.

V prvi polovici leta 1916 so ga poslali na bojišče ob reki Soči in nato marca na tirolsko fronto, kjer se je boril do junija 1918.

Oktobra 1917 je na sina Jakoba naslovil pošto s soške fronte, v kateri piše, kako slabo kaže, in pretresljivo doda, naj mu bo »tale karta« za spomin, »da se boš spomnil name, če me ne bo več nazaj«.

Pozdrave ženi je poslal še 3. junija 1918 in zelo zaskrbljen potarnal, kako težko je v zasneženih tirolskih hribih, kamor so poslali tiste, ki so rojeni leta 1872, da so prezebli, lačni in v nevarnosti zaradi granat ...

Slutnje so se uresničile čisto na koncu vojne. Granata mu je odtrgala nogo, ranjenega so odpeljali v bolnišnico v Linz.

Ob koncu vojne leta 1918 je družina prejela manjšo sliko očeta v vojaški obleki in dokumente, ki so potrdili, da ga ni več med živimi. Tako je na veliki Šinkovčevi domačiji ostala 38-letna vdova Frančiška s štirimi otroki, starimi od dva do trinajst let.

Ko je hči Frančiška odrasla, je dala fotografu povečati očetovo sliko, v zameno za zlat prstan. Fotografija je ohranjena na domačiji. Hčerki sta se kasneje poročili

in odšli od doma, pokojni ded Franc je po njiju dobil 12 vnukov. Sinova nista imela potomcev. Rudolf je leta 1944 umrl v goreči hiši na Koprivniku, ki so jo zažgali Nemci. Mati je ob koncu vojne namesto sina prejela spomenico z njegovo sliko. Jakob je bil med drugo svetovno vojno nemški ujetnik, po vrnitvi iz nemškega taborišča pa je po vojni skupaj z mamo delal na domačiji. Ni se poročil.

Leta 1959 je 79-letna mama Frančiška umrla. Ne morem pozabiti, takrat sem bila stara osem let, s kakšno spoštljivostjo smo se – še posebej sin Jakob in obe hčeri – poslovili od nje. Vsi smo vedeli, koliko poguma je bilo potrebno, da je ob vseh doživetih bolečinah vztrajala.

Do leta 1994 so domači mislili, da je Franc pokopan nekje na Tirolskem, potem pa je najmlajša vnukinja našla grob v Linzu v Avstriji, ob nemški meji. Leži na pokopališču sv. Barbare. V parku, ki ga obdajata drevoreda lip, je na vsaki strani po 10 gomil z vpisanimi imeni padlih. Na sredini je postavljen veličasten spomenik, ki so ga v zahvalo za varstvo domovine padlim in pogrešanim vojakom prve svetovne vojne postavile linške žene. Pri vpisu priimka je prišlo do napake, namesto Bogataj Franz je napisano Botgataj Franz z datumom 21. 7. 1918.

Rojstna hiša Franca Bogataja na Ledinici 1 je ohranila staro podobo. Je najstarejša posvetna stavba v občini Žiri, v njej najdemo letnice 1688, 1817, 1837. Kruti vojni časi so bili še najbolj naklonjeni hiši. Tu gre zahvala tudi stari mami in stricu Jakobu, da sta zaradi spoštovanja do prednikov ohranila podobo hiše, čeprav sta zato živela manj udobno.

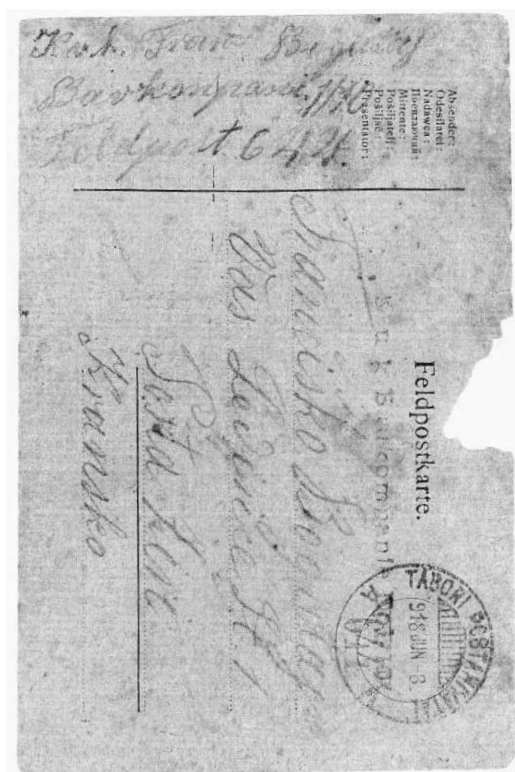
V času prireditve Dnevi evropske kulturne dediščine (DEKD) septembra leta 2013 je bil mogoč ogled hiše in razstave, ki je prikazala zgodovino posestva in tloris hiše. Oboje so pripravili študenti Fakultete za arhitekturo pod mentorstvom prof. dr. Žive Deu, ki meni, da bi ta imenitna stavba morala postati nov primer uspešnega varstva kulturne dediščine. Obenem pa tudi časten spomin na padlega deda Franca Bogataja.

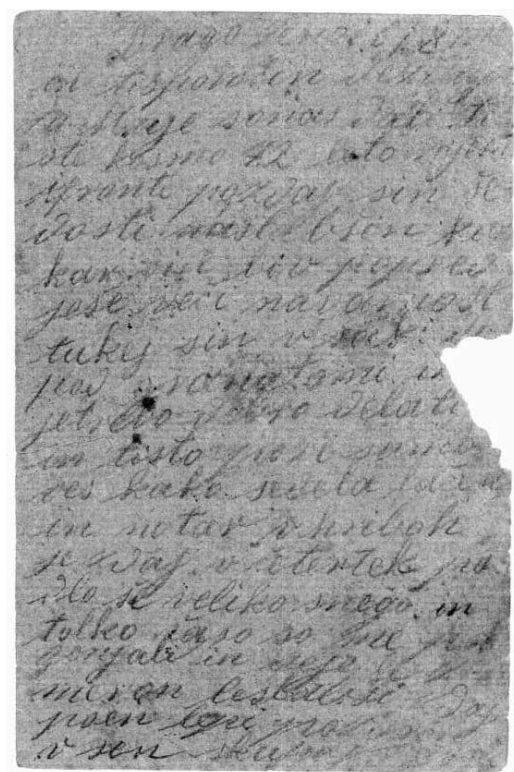
Franc Bogataj, Šinkovc z Ledinice, kot avstrijski vojak, malo pred smrtjo 1918.

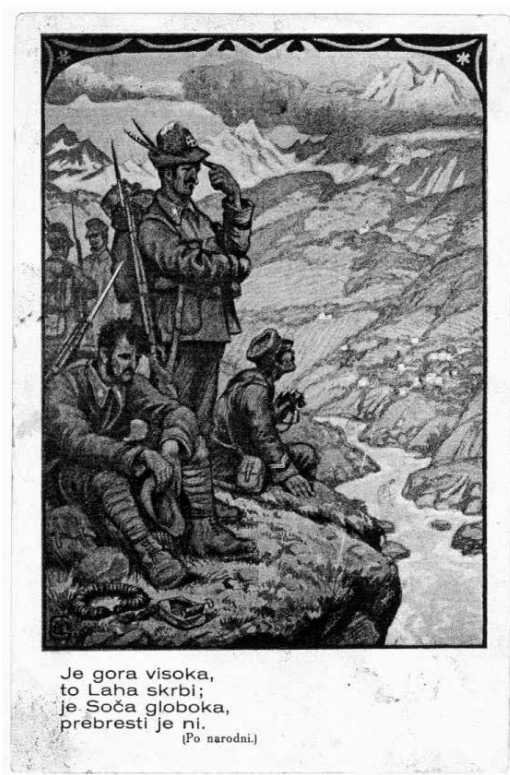

Šinkovčevi z Ledinice. Mama Franciška s hčerko Franciško v naročju (mamo avtorice članka), levo je sin Rudolf, desno sin Jakob, »Šinkovcov Jaka«, poznejši gospodar domačije.

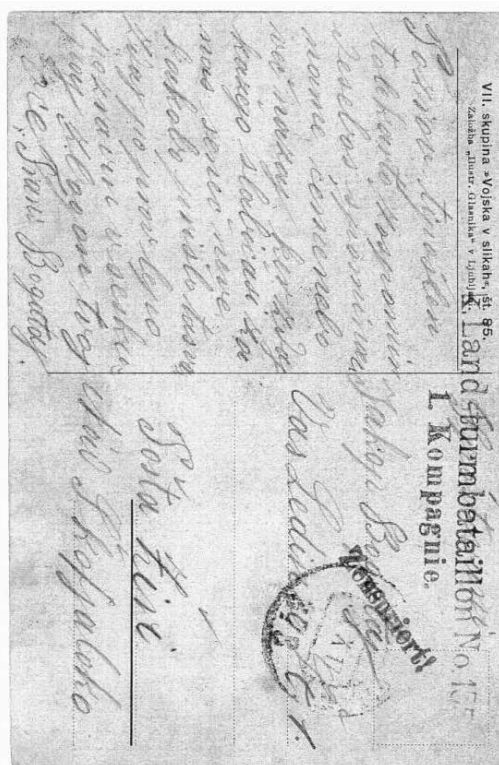

Kartica Franca Bogataja s soške fronte, oktobra 1917

Dopisnica Franca Bogataja iz Tirol, 3. 6. 1918

Napis na nagrobni plošči v Linzu z napačno izpisanim priimkom Botgataj

DEKD 2014

DEDIŠČINA GRE V ŠOLE

Petra Leben Seljak

Osnovna šola v Žireh pred letom 1950

Kratek pregled zgodovine žirovskega šolstva s poudarkom na času avstro-ogrske monarhije in predstavitev šolskih stavb

Tema letošnjih Dnevov evropske kulturne dediščine (DEKD) je »Dediščina gre v šole«. Žirovci se tem prireditvam pridružujemo tretje leto, tokrat med drugim s kratkim orisom zgodovine šolstva na Žirovskem in s predstavitvijo stavb, v katerih je potekal pouk. Mimogrede bomo omenili tudi prve učitelje in učence (o slednjih nameravamo v prihodnosti povedati kaj več), za popestritev pa dodali še kakšno zanimivost iz šolske kronike.

O začetkih žirovske osnovne šole nekaj že vemo,¹ o šolskih stavbah pa malo manj. Večina Žirovcev pozna le dve, današnjo šolo in obnovljeno Staro šolo. Zato bomo obudili spomin tudi na tiste manj znane hiše, v katerih je nekdanja domovala šola, saj: *»Šola je najvažnejša izobraževalna ustanova [...]. Prav je, da se [...] ozremo na njeno rast, na njeno težavno zgodovinsko pot in bolje spoznamo njeno vrednost za nas. Če danes še opazimo tu in tam kako zastarelo šolsko poslopje, kolikor nam jih ni že porušil čas, mu privoščimo od srca vsaj spoštljiv pozdrav kot častitljivi ostalini ob pomisleku, da je kot zaslužna upokojena delavka dajala ob svojem času rodovom naših prednikov temeljno izobrazbo, jih vodila k nadaljnjemu izobraževanju ter tako pripomogla k dostikrat manj vidnim, zato pa tem bolj pomembnim kulturnim dosežkom. [...].«*²

Žirovci imamo srečo, da stojijo še štiri šolske stavbe od petih najpomembnejših. Zato jih le pogledjmo in postojmo, če gremo mimo – da ne bo prepozno, saj najstarejših dveh verjetno kmalu ne bo več.

¹ Jan, Žiri in Žirovci v letih 1750–1880. Od tu povzemamo večino podatkov o žirovski šoli, v tem primeru vira ne citiramo več. Smo pa te, že objavljene podatke dopolnili z nekaterimi novimi spoznanji, do katerih smo prišli pri preučevanju urbarjev, katastrofov in matičnih knjig (glej Leben-Seljak in Demšar, *Knjiga hiš na Žirovskem*, v nadaljevanju KHŽ).

² Bojc, Začetni razvoj osnovnega šolstva na Slovenskem, str. 179.

1. Terezijanska šolska reforma

Danes se nam zdi pravica do izobraževanja, ki nam ga brezplačno zagotavlja država, samoumevna. Sploh ne pomislimo na to, v kakšnih časih so živeli naši predniki in kako težko so do te pravice prišli. Kranjci (ki vključujejo tudi Žirovce) in njihovi sosedje, ki se danes imenujejo Slovenci, so bili vse do srede 19. stoletja, če ne celo dlje, neuki kmetje.³ Pred terezijanskimi reformami so le v nekaterih večjih mestih obstajale zasebne cerkvene šole za tiste posameznike, ki so jih vzgajali za duhovniške, cerkvene in graščinske službe. Med njimi je bil tudi Gregor Strelec, sin Jurija Strelca iz Žirov, ki je konec leta 1497, ko je bil podpevec v Gorici, prejel subdiakoniat.⁴ Bil je torej duhovnik, rojen pa na eni od žirovskih hub (gruntov).⁵

Svetla izjema je čas protestantizma, ko smo Slovenci v 16. stoletju imeli tudi ljudsko šolo na podeželju, žal pa je težnjo po izobraževanju v domačem jeziku zatrla protireformacija. Prva prizadevanja za širitev šolske mreže so se začela šele slabih 200 let kasneje, okoli leta 1750, vendar so bila omejena zgolj na meščansko prebivalstvo. Leta 1761 je kranjska deželna vlada izjavila, da mladina razen krščanskega nauka ne zna ne brati, ne pisati, ne računati. Takrat je bilo na Kranjskem samo 16 osnovnih šol.⁶ Med 12 mesti, ki so imela svojo šolo, je bila tudi Škofja Loka, kjer začetki šolstva segajo že v 8. stoletje.⁷ Žirovcem blizu pa so bile tudi šole v Ljubljani in zlasti v Idriji.⁸ Verjetno si je v enem od teh treh krajev pridobil osnovno izobrazbo jezuit Martin Naglič (1748–1795), rojen na žirovskem gruntu pri Nagliču.⁹

Splošno šolsko obveznost je uvedla šele cesarica Marija Terezija, ki je temeljito prenovila državni upravni aparat – vključno s šolstvom, ki je iz cerkvene pristojnosti prešlo v državno. Z ustanovitvijo podeželskih šol je želela izboljšati stanje državne blagajne, saj naj bi izobraženo ljudstvo bolje gospodarilo in zato tudi lažje plačevalo davke. Po leta 1774 sprejetem zakonu naj bi bila osnovna šola dostopna vsem otrokom v mestih in na podeželju, tako dečkom kot deklicam, revnim in bogatim. Seveda pa so obstajale razlike v kvaliteti mestnih in podeželskih osnovnih šol. V glavnih deželnih mestih so ustanovili štirirazredne normalke, v večjih mestih in trgih pa trirazredne glavne šole – na teh šolah so »pravi« učitelji poučevali več predmetov, pouk pa je bil praviloma v nemščini. Na podeželju so v večjih vaseh nastale enorazredne trivialke, pouk je bil namenjen zgolj osnovnemu opismenjevanju, potekal je v domačem jeziku, učili so pa cerkovniki.¹⁰

Načrt za organizacijo vaških šol na Kranjskem je leta 1772 pripravil Blaž Kumerdej. Takrat je na Kranjskem znalo brati in pisati le kakih 100 ljudi: duhovniki, redki študentje ter nekateri meščani. Kumerdejev »*Domoljuben načrt, kako bi se*

3 Pri tem imamo v mislih večino. Seveda so obstajali tudi redki šolani posamezniki, ki pa so večinoma delovali v tujini.

4 Koblar, Drobthinice iz furlanskih arhivov, str. 137.

5 Leta 1501 najdemo na Žirovskem dva Strelca, Gregor je imel v lasti dve hubi v vasi Dobračeva, Klemen pa eno hubo v Žireh. Ta Klemen je bil verjetno brat duhovnika Gregorja Strelca, saj je bil pred njim leta 1500 lastnik hube Jurij Strelec, Jurij pa je bil Gregorjev oče. Ker priimka Strelec v Žireh že leta 1520 ni bilo več (na Dobračevi se je obdržal do leta 1785), nismo uspeli ugotoviti, za katero hubo natanko gre. V poštov prideta dve, Žiri 6 (Petron) in Žiri 24 (Stara šola).

6 Bojc, str. 181. Takratna Kranjska je vključevala današnje Gorenjsko, Notranjsko in Dolenjsko (Štih, Simoniti, str. 308–316, 346).

7 Jamar Legat, Začetki loškega šolstva.

8 Pavlič, Idrijsko šolstvo.

9 Naglič, *Kdo je kdo*, str. 34; M. Stanonik, Nedokončan portret Martina Nagliča.

10 Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 333.

dalo kranjsko stanovalstvo najuspešneje poučevati v pisanju in branju» je bil prilagojen razmeram in izredno pametno sestavljen, saj bi ob doslednem izvajanju dosegel veliko učinkovitost ob minimalnih stroških (kar je bilo za državo seveda velikega pomena), obenem pa je utemeljil tudi prednosti poučevanja v domačem jeziku. Kumerdej je predlagal, naj bi poučevali kar cerkovniki, saj je skoraj vsaka druga slovenska vas že imela cerkev in cerkovnika, ki ga je nastavljal in plačevala cerkev (župnik) ali pa občina (župan). Ker je bila večina cerkovnikov nepismenih, bi obstoječe cerkovnike moral župnik naučiti branja in pisanja, na novo pa bi to službo lahko dobil le pismen človek. Cerkovnik bi bil v okviru svoje službe dolžan poučevati pisanje in branje, in sicer po dve ali tri ure vsako nedeljo in praznik popoldne po maši. Za to ne bi smel zahtevati plačila, lahko pa bi sprejel prostovoljni prispevek. Delo cerkovnikov bi nadzorovali državni uslužbenci, ki bi bili dolžni tudi brezplačno prevesti nemške knjige ter kranjski jezik uskladiti s sorodnimi jeziki. Edini izdatek, ki bi ga po tem načrtu imela država, bi bila izdaja abecednika ali tako imenovane začetnice, ki bi jo brezplačno razdelili med ljudi.

Kumerdejev načrt se je srečal s precejšnim odporom v cerkvenih in fevdalnih krogih na Kranjskem. Cerkveni dostojanstveniki so zagovarjali stališče, da nevednost kmetu koristi, izobrazba pa ga vodi v krivoverstvo. Glavarstva pa so se otepala stroškov in se sklicevala na pomanjkanje sredstev. Zato je od sprejetja šolskega zakona preteklo več let, preden se je ta tudi dejansko začel izvajati. Žal ne najbolj uspešno, ker je imel eno veliko pomanjkljivost – država za poučevanje ni zagotovila finančnih sredstev. Šolanje naj bi bilo po zakonu brezplačno, vendar so že leta 1781 uvedli šolnino, in sicer 10 krajcarjev na mesec. Od ljudi so jo morali pobirati učitelji sami, kasneje pa župani, ki so jo izročili učiteljem. Večina kmetov si šolnine seveda ni mogla privoščiti, zaradi pomanjkanja sredstev pa je vlada leta 1790 predlagala ukinitve triviale. Šolanje na podeželju je spet postalo odvisno od dobre volje župnikov in cerkovnikov, za šolske zadeve pa je bil vse do leta 1848 pristojen škofijski konzistorij.

2. Žirovska šola do leta 1864

Žirovci so bili v času fevdalizma podložniki loškega gospostva, to pa je 9. junija 1778 oznanilo: */.../ »loško gospostvo od vseh podložnih županov zahteva, naj naznanijo ljudstvu, da so se odprle v selški, poljanski in žirovski fari ter v loškem mestu trivijalne in v loškem mestu tudi glavna šola, kamor lahko pošlje vsak svoje otroke, da se nauče pisati, čitati in računati.«*¹¹ Pa si pogledajmo, kako je (ali pa tudi ni) prvih sto let po ustanovitvi podeželskih šol potekalo šolanje na Žirovskem oziroma v Žireh.¹²

¹¹ V tem času (1777–1780) je bil žirovski župan Nikolaj Grošel, dvojni gruntar z Dobračeve. KHŽ, str. 255, 437–440.

¹² Žirovska predjožefinska župnija, ki je predstavljala eno šolsko okrožje, je bila zelo velika. Predvidevamo, da otroci iz oddaljenih krajev, ki so živeli na območju leta 1788 ustanovljenih vikariatov (Vrh Sv. Treh kraljev, Zavrtec), zaradi oddaljenosti niso hodili v žirovsko šolo, morda so jih poučevali tamkajšnji duhovniki oz. cerkovniki. Skoraj sto let po uvedbi osnovne šole, leta 1865, je v žirovsko šolo hodilo le 225 otrok, kar je bila približno polovica vseh šoloobveznih otrok.

Prvi učitelji

Prva šola je bila v novi mežniji, pouk se je začel leta 1779, prvih 10 let pa sta učila župnik Martin Prenner in njegov namestnik Jakob Prevodnik. Cerkovnik je bil najbrž nepismen, njegovega imena za zdaj ne poznamo, lahko pa bi bil to Gregor Albreht.¹³ Pismen pa je verjetno že bil njegov sin Martin Albreht (roj. ok. 1771), ki je bil ob odprtju šole star osem let, službo cerkovnika pa je nastopil že s 14 leti.¹⁴ Prav dolgo ni učil, če sploh je. Leta 1790 so namreč državne šole na podeželju ukinili, tudi žirovsko. O njej ni nobenih podatkov do leta 1806, ko so zapisali: »Žiri: posebne šole še ne kaže ustanoviti, ker ni dohodkov, ker je cerkvenec nezmožen in ker je le malo otrok. Naj se za sedaj pusti prosta roka župniku in cerkvencu.« Vendar pa je nekakšen pouk za izbrane otroke verjetno le bil, ker je čez štiri leta (1810) žirovski župan Jurij Naglič poslal Valentinu Vodniku potrdilo, da v Žireh obstaja enorazredna šola z učiteljem, ki je hkrati tudi zvonikar (cerkovnik) in ki za opravljanje službe prejema 70 gld. v naturi in 5 gld. šolnine. Kljub temu pa je poljanski dekan leta 1814 škofijskemu konzistoriju priporočil, naj šolo v Žireh ukinejo: ni povedal, zakaj, je pa utemeljil vzroke za nadaljnji obstoj šole v Poljanah, ki »je dobra, čeprav ni številna, učencev je le 14«. To lahko razumemo, kot da je bila žirovska šola slaba, obiskovalo pa jo je še manj otrok kot poljansko.¹⁵ Za slab pouk je bil verjetno kriv že prej omenjeni nezmožni cerkovnik Martin Albreht. Čeprav je cerkveno službo očitno dobro opravljal, ker bi ga drugače že zamenjali.

Razmere so se morda nekoliko izboljšale, ko je začel očetu Martinu pri poučevanju pomagati sin Valentin Albreht (1806–1880). To naj bi se zgodilo že leta 1826,¹⁶ vendar ga je za učitelja šele leta 1849 na hitro potrdil škofijski konzistorij, ki je bil takrat še pristojen za šolske zadeve. Že leto pred tem, 1848, so namreč reformirali šolstvo in na podeželju uvedli enotno triletno državno šolo, pouk je potekal v domačem jeziku in je bil brezplačen. Uvedbe slovenščine so bili veseli tudi v Žireh,¹⁷ kjer pa taka triletna šola najbrž ni delovala.¹⁸ Da bi izobrazili bodoče podeželske učitelje, so leta 1852 v bližnji Idriji ustanovili enoletno učiteljsko pripravljalnico. Dejstvo, da se te pripravljavnice takrat 46-letni učitelj Valentin

13 Prvi znani mežnar, ki je to službo opravljal med letoma 1630 in 1660, je bil Janez Zorn (KHŽ, glej Žiri 31). Naslednji pa šele Martin Albreht (roj. ok. 1771), ki je ob poroki leta 1798 označen kot samski 27-letni mežnar, stanujoč v Žireh 29. Martin je bil sin Gregorja Albrehta in Marije Gantar. Cerkovniško službo je morda prevzel po očetu Gregorju: ta je imel poleg Martina še enega sina, Janeza (roj. ok. 1781), ki je bil v letih 1806 in 1819 za cerkovnika v Goropekah.

14 Martin Albreht je bil rojen okoli leta 1771 (ob poroki leta 1798 je bil star 27 let), na naslovu Žiri 29 pa je vpisan tako v jožefinskem (1785) kot tudi še v franciscejskem (1825) katastru, obakrat je stavba označena kot Mežnija. Po franciscejskem katastru je imel v lasti pet zemljiških parcel, medtem ko je bila hiša last občine. Malo čudno se zdi, da je kot lastnik vpisan že v jožefinskem katastru leta 1785, saj je bil takrat star šele 14 let. Po drugi strani pa tudi ne, saj so včasih imeli za godne za poroko že 14-letne dečke in 12-letne deklice (Hitzinger, str. 76).

15 Šoloobveznih otrok je bilo v žirovski fari precej več kot v poljanski. Leta 1785 je bil predviden vpis naslednji: žirovska fara 121 otrok, poljanska 50 in selška 224. Pri tem so bili šteti le tisti šoloobvezni otroci, ki so imeli do farne cerkve oz. šole manj kot pol ure hoda. V žirovski fari so bile v tej oddaljenosti samo vasi v žirovski kotlini (Žiri, Stara vas, Nova vas, Dobračeva, Selo, Ledinica) in njeni neposredni bližini (Breznica in Goropeke, morda še Mrzli Vrh in Jarčja Dolina, del Račeve in Žirovskega Vrha). Če bi šteli tudi bolj oddaljene kraje, pa je bilo v žirovski fari verjetno skoraj 500 za šolo godnih otrok.

16 To letnico navaja Rado Jan. V matičnih knjigah je vse do leta 1844 Valentin omenjen le kot organist (ob poroki novembra 1836, ob krstu hčerke Katarine aprila 1839 in ob krstu hčerke Helene maja 1844), šele leta 1845 pa tudi kot učitelj, *schullehrer* (novembra 1845 pri krstu hčerke Elizabete ter ponovno julija 1857, ko je bil poročna priča bratu Andreju).

17 *Kmetijske in rokodelske novice*, str. 120.

18 Verjetno je leta 1848 kljub uvedbi trirazrednih šol obstajal samo en razred, saj je še leta 1858, torej 10 let po uvedbi reforme, omenjena le nedeljska šola (Bleiweis). Tudi leta 1870 je imela šola samo dva razreda in ponavljalno-nadaljevalni oddelek (Šolska kronika).

Albreht ni udeležil, je najbrž krivo, da je leta 1863 izgubil službo učitelja oz. da se je »službi tako rekoč odpovedati moral«.

Prva šolska stavba: Mežnija (1779–1864), današnja Špicarjeva ledenica

V Žireh se je pouk začel z enoletno zakasnitvijo, ker leta 1778 še ni bilo primerne prostora za učilnico. Leta 1771 je namreč pogorela skoraj cela vas, 24 hiš od obstoječih 39, skoraj zagotovo tudi mežnija. Zato so za namene šole na državne stroške (stroške loškega gospostva oz. njegovega takratnega glavarja Edlinga) sezidali novo hišo, ki pa je obenem služila tudi kot mežnija. Hiša je dobila hišno številko Žiri 29, stala pa je med cerkvijo in župniščem.¹⁹ Po pripovedovanju je bila to majhna hiška z dvema sobama, v eni je bila učilnica, v drugi pa je stanoval cerkovnik. Namenom šole je služila kar 85 let, kot mežnija pa še dlje. Smo pa že spoznali, da je bilo pouka v njej bolj malo, učencev še manj. Okoli leta 1925, ko je župnik zaradi finančnih težav prodal staro cerkev s pokopališčem vred, je že dotrajano mežnijo kupil gostilničar Janez Lenger, ki se je k Špicarju priženil leta 1920, in jo preuredil v ledenico za potrebe svoje gostilne. Stavba še stoji, vendar po zunanji podobi ni več enaka prvotni.²⁰

Druga šolska stavba: učiteljeva, danes Boštjanova hiša (1845 ? – 1863 ?)

Prva žirovska šola je bila torej v mežniji, kjer naj bi pouk potekal vse do leta 1864,²¹ ko je občina za potrebe šole kupila drugo hišo. Je pa skoraj zagotovo vsaj zadnjih 10 let učitelj Valentin Albreht poučeval tudi v svoji hiši, ki jo je zgradil leta 1840 poleg župnišča in v njej živel do smrti.²² Potem ko je leta 1863 izgubil službo učitelja, je poleg funkcije organista opravljal tudi službo poštarja. Valentinova hiša je zdaj znana kot Boštjanova hiša, ime je dobila po možu Valentinove vnukinje.²³ Podatek, da sta bili tako šola kot pošta pri Brezenčanu, verjetno ni pravilen.²⁴

19 Leta 1825 je hiša z dvoriščem in vrtom imela parcelno številko 58 v k. o. Žiri (KHŽ, str. 419). Ta stavbna parcela še vedno obstaja, na njej stoji Špicarjeva »ledenica«.

20 Na obeh katastrskih načrtih iz 19. stoletja je viden drugačen tloris od današnjega, na fotografiji iz začetka 20. stoletja pa drugačna streha. Hiša in sleme strehe sta bila prvotno vzporedna s cesto (smer VZ), zdaj sta pravokotna (smer SJ). Glede na razlike v tlorisu so eno sobo verjetno podrli, morda tudi kaj dozidali, streho pa naredili na novo.

21 Šolska kronika.

22 Na hiši, ki je imela včasih hišno številko Žiri 48, je še ohranjen portal z letnico in njegovima začetnicama v stilizirani gotici. Valentin Albreht (6. 8. 1806 – 6. 7. 1880) je kot lastnik vpisan tako v reambulančnem katastru leta 1869 kot tudi v Statusu animarum, nastavljenem leta 1880. Poročen je bil s Heleno Mlinar (10. 5. 1815 – 29. 1. 1888), Homcovo iz Stare vasi 10. Njuna hči Katarina, ki je bila rojena leto pred dograditvijo hiše, se je rodila v Žireh 4, pri današnjem Kogejcu.

23 Valentinova hči Katarina Albreht (19. 4. 1839 – 25. 10. 1886) se je leta 1863 poročila s Tomažem Nagličem (14. 12. 1832 – 20. 3. 1887), Nagličevim iz Žirov 22. Tomaž je poleg tastove hiše leta 1871 zgradil novo hišo (Žiri 53), z ženo sta imela osem otrok, vendar sta preživeli le dve hčeri. Starejša, Marija Naglič (1863–1921), je podedovala rojstno hišo, ki je dobila današnje hišno ime Tine po njenem možu Valentinu Oblaku, Tinčnovem z Dobračeve. Njena mlajša sestra, Uršula Naglič (1877–1958), pa je podedovala sosednjo hišo deda Valentina Albrehta in tam živela z možem Boštjanom Nagličem. Bil je njen bratranec, hiši pa je dal današnje ime Boštjan. Hiša (zdaj Starožirovska cesta 21) stoji nasproti gostilne Lenger in je degradirana v kurnik, vse pa kaže, da se bo kmalu podrla.

24 Stanonik, *Promet na Žirovskem*, str. 85. Kot vir avtorica navaja zapiske Leandra Mlinarja, ki pa se je očitno zmotil (razen, če je bila šola pri Brezenčanu kasneje, lahko bi šlo za oddelek hribovskih otrok). Šola in pošta nista bili pri Brezenčanu, temveč pri Boštjanu. Brezenčanova hiša (Žiri 55) je bila zgrajena šele leta 1875, in sicer nasproti Boštjanove, med župniščem in cerkvijo, Valentin Albreht pa je bil poštar že leta 1871. Da je bila prva učilnica s poukom v Boštjanovi hiši, ve povedati tudi Peter Naglič (Moji zapisi, str. 89). Nace Naglič, ki skrbi za izdajo ZO, pa je kot otrok še videl šolske klopi v zgornjih prostorih Boštjanove hiše, in sicer ob sedmini za umrlim lastnikom Boštjanom Nagličem (1873–1958), ki je bil brat Nacetovega deda Ignaca Nagliča. Da je šlo za šolske klopi, je Nacetu povedal njegov oče Anton Naglič (roj. 1913), na lesenih klopih pa so bila vrezana tudi imena učencev.

Žiri okoli leta 1920: stara cerkev in ob njej mežnija, prva žirovska šola (1779–1863). / Fototeka Muzejskega društva Žiri

Portal Boštjanove hiše, na katerem sta vklesani inicialki VA in letnica 1840: to je bila zasebna hiša učitelja Valentina Albrehta in hkrati druga šolska stavba (1848–1863). / Foto: Stane Kosmač

Učenci

Pouk v žirovski šoli je bil bolj za silo, kadar je sploh bil. Praviloma naj bi bil ob nedeljah in praznikih, po maši. Kdaj so za dan pouka v Žireh določili četrtek, ne vemo, vendar to nedvomno drži, saj je Janez Bleiweis leta 1858 zapisal: »*Kaj dobro mi dopada tukajšnja naprava, da tako imenovana nedeljska šola ni ob nedeljah, kadar imata duhovna gospoda že tako dosti opraviti in tudi šolska mladina rada praznuje, ampak da je ob četrtekih.*«

O delovanju te prve šole nimamo nobenih podatkov, saj so šolsko kroniko začeli voditi šele leta 1869. Ne vemo, koliko učencev jo je obiskovalo in kateri. Menili bi, da tisti, za katere drugi viri kažejo, da so bili pismeni, in tisti, ki so nadaljevali šolanje drugod. Vendar pa se je za nekatere že izkazalo, da so obiskovali šolo v Idriji.²⁵

Za zdaj vemo za tri študirane Žirovce, rojene v tem času, vsi so bili pravniki. To so bili Jernej Selak (1791–1866), Svetletov iz Jarče Doline; Simon Selak (1815–1898), Čelešnikov z Dobračeve; Jakob Kavčič (1851–1923), Balantov iz Gorenjega Vrsnika.²⁶ Kam je hodil v šolo Simon Selak, še ne vemo, Jerneja Selaka in Jakoba Kavčiča pa smo našli na seznamu učencev glavne šole v Idriji. Jernej Selak je vpisan leta 1808, poleg njega je takrat v to šolo hodilo še najmanj šest Žirovcev, eden pa tudi v gimnazijo.²⁷ V šolo so gotovo hodili tudi bodoči duhovniki, vendar poznamo samo tistih šest, ki so bili rojeni na območju lokalije v Ledinah.²⁸

Pismeni pa so bili tudi nekateri žirovski kmetje, vendar le gruntarji. Za tri smo izvedeli ob popisu meje žirovske občine v letu 1822: župan Tomaž Grošelj, podžupan Boštjan Gantar in njegov svetovalec Jurij Naglič.²⁹ Tri pa najdemo v letih 1843–1847 med naročniki *Kmetijskih in rokodelskih novic*. Poleg župnikov Lavrencija Lapa in Antona Grašiča ter učitelja Valentina Albrehta so bili nanje naročeni tudi trije kmetje: Janez Selak, Janez Otrin in Andrej Lazar.³⁰ Prvi je bil Svetletov iz Jarče Doline in je verjetno hodil v idrijsko šolo kot njegov brat Jernej. Drugi je bil Bartelov iz Nove vasi 1, tretji pa verjetno Plahovčan iz Gorenjega Vrsnika 10. V šolo je moral hoditi tudi oče ljubljanskega župana Dinka Puca, Franc Puc iz Podklanca – odselil se je namreč v Ljubljano in tam služboval kot sodni sluga.³¹ Naš najstarejši ohranjeni šolski zvezek, ki nosi letnico 1850, pa pripada Janezu Poljanšku, Modrijanu z Dobračeve.

25 Za zdaj smo pregledali poročila idrijske šole za leto 1808 (šest Žirovcev) in za leta 1853–1870 (37 Žirovcev).

26 Naglič, *Kdo je kdo*.

27 V prvi razred glavne šole sta hodila Lovro Albreht in Janez Miklavčič (oba iz Žirov), v drugega pa Jernej Selak, Martin Jazbec (oba iz Žirov), Andrej Vehar iz Ledin ter Janez Lampe iz Pečnika. Urban Mlinar iz Žirov pa je obiskoval 3. razred gimnazije.

28 Širše prepoznaven je le Anton Žakelj (1816–1868), pesnik Rodoljub Ledinski. Preostali pa so: Urban Trepal, Franc Brence, Andrej Kosmač, Anton Treven ter Luka Eržen. Jelenec, *Ledinska kronika*, str. 356–357.

29 Jan, Žiri in Žirovci v letih 1750–1880, fotokopija dokumenta na strani 79. Pri popisu meje je sodelovalo 21 Žirovcev: glavni župan občine Žiri (*Capo decano*) in podžupani sedmih žirovskih podobčin (*Sotto decano*), od katerih je vsak imel še dva svetovalca (*Deputo del Comune*). Pri pismenih je imenu dodana kratica »m. p.«.

30 Jan, Žiri in Žirovci v letih 1848–1918, str. 47.

31 Miha Naglič, *Kdo je kdo*, str. 16. Franc Puc je moral biti rojen okoli leta 1850. V krstnih knjigah je v tem obdobju vpisan Franc Puc, rojen 30. 3. 1845 v Podklancu 2 pri Pucu, sin gruntarja Luka Puca in njegove druge žene Urše Vehar iz Srnjaka.

3. Žirovska šola od leta 1864 do prve svetovne vojne

Učitelji

Kot smo videli, je bil leta 1863 dotedanji učitelj, organist Valentin Albreht, odstavljen. Leta 1864 je prišel v Žiri prvi šolani učitelj, Henrik Vizjak, ki naj bi prvo leto učil še v mežnji, naslednje leto pa že v novi šolski stavbi. Vizjaka je zamenjal Jakob Mencinger, njega pa leta 1869 Jožef Čerin. Šele on je začel pisati šolsko kroniko, v kateri so poimensko navedeni vsi učitelji in tudi duhovniki, ki so poučevali verouk. Učitelji so se precej pogosto menjavali, največ jih je učilo le 1–3 leta, redki kakšno leto več, samo trije pa več kot 10 let. To so bili Pavel Šilc (12 let, 1899–1911, pet let kot učitelj in osem let kot nadučitelj), Marija Močnik por. Seljak (25 let, 1902–1927) in Leopold Božič (1875–1903), ki je vodil žirovsko šolo 28 let, učiteljeval pa kar 48 let. Umrli je v Žireh leta 1922, star 88 let. Žirovci so ga imeli radi in so mu na grobu postavili lep spomenik, ki pa je doživel zelo žalostno usodo.³² Na Dobračevi je pokopan tudi učitelj Franc Šmidt, ki prav tako nima več nagrobnika.³³

Tretja šolska stavba: Stara šola (1865–1914), nekdanj hiša žirovskega župana

Leta 1865 naj bi se začel pouk že v novi zgradbi, ki je med Žirovci še danes poznana pod imenom Stara šola (Žiri 24, zdaj Tabor 2, stavba muzeja in knjižnice). To je bila mogočna enonadstropna gruntarska hiša, zgrajena na prelomu 17. in 18. stoletja. Leta 1754 je bila v lasti Jurija Kalana z Visokega, ki je takrat opravljal funkcijo župana treh uradov loškega gospostva (poljanski, žirovski in hlevnovrški). Naslednji lastniki Gantarji so grunt »zapravili« in se okoli leta 1820 preselili v svoj mogočni hlev (Štalar), hišo pa prodali.³⁴ Občina jo je za potrebe šole kupila leta 1864 in zanjo odštela 3501 goldinar.

V šoli ni bilo leta 1869 še nobenih učnih pripomočkov. Prve so dobili šele novembra 1869 (stenske table), v naslednjem letu pa globus, atlas, tri zemljevide ter pet učbenikov. Nekaj potrebščin so kupili tudi z denarjem, ki sta ga v ta namen darovala Simon Selak in Urša Filipič, cesarsko-kraljevska Kmetijska družba pa je šoli leta 1872 podarila zbirko vrtnarskega orodja. Poučevanje sadjarstva se je začelo že leta 1866. Praktični pouk je najprej potekal v sadnem vrtu župnika Janeza Majnika, kasneje so zasadili šolski vrt, učitelji pa so hodili na tečaje v kmetijsko napredovalno šolo na Dunaj. Deset let (1878–1889) so na predlog krajevnega šolskega sveta poučevali tudi nemščino, s prihodom prve ženske učiteljice pa so leta 1876 uvedli pouk ročnih del za deklice.

Do leta 1876 sta obstajala samo dva razreda, leta 1878 pa se je šola razširila na trirazredno. Že leta 1879 so vložili tudi prošnjo za uvedbo štirirazredne šole, kar pa se je uresničilo šele leta 1912. Poleg rednih razredov je obstajal tudi oddelek ponavljalno-nadaljevalne šole. Šolsko leto je trajalo od začetka novembra do konca avgusta, po letu 1874 pa od srede septembra do konca julija. Redni pouk je potekal

³² Ohranil se nam je samo medaljon s fotografijo, ki ga lahko vidite na stalni razstavi v žirovskem muzeju.

³³ Franc Šmidt je v Žireh učil dobrih osem let, od leta 1884. Najprej začasno, stalno je bil nastavljen leta 1887, leta 1890 pa je zaradi bolezni nastopil dopust. Umrli je februarja 1893, julija 1894 so mu na grobu postavili nagrobni spomenik, ki so ga plačali učiteljstvo logaškega okraja in nekateri prijatelji pokojnega (Šolska kronika). Tudi poročil se je v Žireh, in sicer s Katarino Možina (1863–1922) z Dobračeve 18, hčerko tamkajšnjega mežnarja Lovra Možine.

³⁴ KHŽ, str. 416. Leta 1825 je kot lastnik hiše vpisan žirovski kovač Jurij Peternel (v Žiri se je priženil iz Jarčje Doline), za njim je bil lastnik še Janez Miklavčič.

Tretja šolska stavba, Stara šola (1864–1914). Fotografija je domnevno nastala leta 1936, na stavbi sta vidna napisa Čipkarska šola in Sokolsko društvo. / Fototeka Muzejskega društva Žiri

ločeno za otroke iz bližnjih vasi in za otroke iz oddaljenih vasi. Slednji so imeli pouk le dva dni na teden, ob torkih in petkih, od leta 1897 pa tudi krajše šolsko leto (pouka niso imeli od začetka novembra pa vse do konca marca). Šola je bila zaradi višjih sil večkrat tudi zaprta.³⁵

Učenci

Čeprav je prvi šolani učitelj prišel v Žiri leta 1864, so Žirovci do leta 1869 še vedno hodili tudi v idrijsko šolo. V teh šestih letih smo jih našli šest,³⁶ leta 1870 pa ni bil vpisan več nihče.

Stavba Stare šole je služila izobraževanju žirovskih otrok pol stoletja, v tem času se je število učencev podvojilo, od 250 na 500. Leta 1885/1886 je bilo na primer vpisanih 431 otrok, 243 iz bližnjih krajev in 188 iz oddaljenih, vendar vsi učenci šolanja niso uspešno končali.³⁷ Žirovski šolski okoliš je bil zelo velik, zajemal je

³⁵ Včasih so bile vzrok vremenske razmere, na primer. preveč snega (januar 1871, januar–marec 1895) in hud mraz (januar 1893). Zaradi hude zime je bil obisk nereden tudi v letih 1875/1876 in 1900/1901, dne 23. 9. 1886 pa je bila uničujoča povodenj. Razmeroma pogoste so bile tudi epidemije nalezljivih bolezni, ošpic in škrlatinke (1887, 1890, 1894, 1896, 1899).

³⁶ Johan Bremec iz Žirov (1864–1868, vsi štirje razredi); Johan Kosmač iz Ledin (1864, samo en razred); Gregor Gantar iz Žirov (1868, samo 4. razred, naknaden vpis); Jakob Grošel iz Žirov (1868, samo 3. razred); Martin Gantar iz Žirov (1869, samo 4. razred); Johan Kavčič iz Žirov (1869, samo 2. razred).

³⁷ Šolanje je zaključilo 367 otrok, 17 jih je šolo obiskovalo drugod, brez pouka jih je ostalo 15, 35 jih sploh ni vstopilo v šolo, dva pa nista zaključila šole zaradi telesnih napak. V oddelku ponavljalno–nadaljevalne šole je

območje celotne predjožefinske župnije Žiri, ki je obsegala današnje župnije Žiri, Ledine, Vrh Sv. Treh Kraljev in Zavratac. V Ledinah so svojo šolo zgradili leta 1883,³⁸ v Zavratacu verjetno kmalu zatem,³⁹ na Vrhu pa leta 1894.⁴⁰ Vprašanje pa je, koliko izmed teh oddaljenih otrok je pred tem sploh hodilo v šolo v Žiri, saj se po ustanovitvi šole v Ledinah število učencev v Žireh ni prav nič zmanjšalo, pri hribovcih opazimo celo porast.⁴¹ Decembra leta 1888 je bilo odločeno, da v šolo ne smejo več hoditi otroci iz Koprivnika in Mrzlega Vrha, ker njihovi starši ne prispevajo sredstev za pokritje šolskih potrebščin.⁴²

Nemogoče je naštetati vse otroke, ki so si znanje pridobili v Stari šoli. Je pa bilo med njimi skoraj zagotovo tistih pet, ki jih omenja Miha Naglič v biografskem leksikonu *Kdo je kdo na Žirovskem*. Rojeni so bili namreč po letu 1860, navajamo jih po kronološkem zaporedju glede na letnico rojstva: svečar in podjetnik Jernej Kopač,⁴³ tiskar in politik Ivan Mlinar,⁴⁴ gradbenik Anton Kopač,⁴⁵ trgovec s čipkami Anton Primožič⁴⁶ in pravnik Ivan Kavčič.⁴⁷ Pa tudi kovač Andrej More (roj. 1867), ki je pri dvajsetih letih prepisal padarske bukve in se na koncu prepisa opravičil »*pišem slabu*«. ⁴⁸

bilo 83 otrok, vendar jo je obiskovalo le 57 učencev, štirje so hodili v drugo šolo, brez pouka jih je ostalo 21 (ti so služili v takih farah, ki niso imele šole), en otrok pa je imel telesno napako.

38 *Ledinska kronika*, 111–122.

39 Ferjančič pravi le: odkar se je tu šola napravila.

40 Soko, Krvina, str. 22. Pred tem na Vrhu ni bilo pouka, duhovniki so občasno učili le verouk (str. 13).

41 Število učencev smo izračunali na osnovi podatkov iz šolske kronike za šolski leti 1880/1881 (pred ustanovitvijo šole v Ledinah) in 1886/1887. Leta 1881 je bilo v šolo vpisanih 336 učencev (leta 1886 pa 363), od tega v redno trirazredno šolo 208 (213), v dvorazredno hribovsko pa 128 (150).

42 Ti dve vasi sta spadali v župnijo Žiri in torej v žirovski šolski okoliš, ne pa tudi v občino Žiri. Za časa Napoleonove zasedbe so namreč prvič razdelili do tedaj upravno enotno žirovsko ozemlje in večino priključili kantonu Idrija. Le Koprivnik in Mrzli Vrh sta ostala v kantonu Škofja Loka. Zaradi tega so ju kasneje dosodili občini Oselica, ne pa občini Žiri.

43 Jernej Kopač (roj. 22. 8. 1861) je bil četrti od 12 otrok bajtarja Gregorja Kopača (1832–1904, rojen v Stari vasi 26) in Jere Strel (1834–1908, gruntarska hči iz Breznice 1, Štel), ki sta si dom ustvarila v Štrelovi bajti (Breznica 12, Gropa v grapi, Bajtarček v Osojnici).

44 Janez Mlinar (roj. 24. 1. 1869) je bil rojen pri Lomarju v Idršku 1 kot drugi od šestih otrok, priimek Mlinar je bil pri tem rovtu znan od leta 1630. Njegov oče ni bil Janez, kot navaja Miha Naglič, temveč Lovro Mlinar (1839–1904), mati Jera Kavčič (1841–1927) pa je bila gruntarska hči, Štefkova iz Gorenjega Vrsnika 5.

45 Anton Kopač (roj. 5. 5. 1875) je bil rojen v Stari vasi 29, pri današnjem Zalešanu. Gre za bajto, ki je imela včasih hišno ime Tinček po Valentinu Kopaču, prvem znanem lastniku iz leta 1869. Anton je bil četrti od 12 otrok Boštjana Kopača (1847–1905) in Marije Pivk (1845–1911, Javornikova iz Žirovskega Vrha 49), leta 1899 se je oženil z Marijo Pagon z Breznice 4. Kdaj je odšel iz Žirov, ne vemo, v Statusu animarum je vpisan v Stari vasi 29 kot lastnik skupaj z ženo in 16 otroki, zadnji je bil rojen leta 1923. Miha Naglič pravi, da je bil Anton rojen na Breznici, kar pa ne drži. Ravno tako ni resnična trditev, da je bil Anton bratranec prej omenjenega Jerneja Kopača, saj njuna očeta nista bila brata, njuni materi pa ne sestre.

46 Anton Primožič je bil rojen 16. 1. 1870 pri Brcku v Novi vasi 29, hiša je dobila hišno ime po njegovem pradedu Juriju Primožiču, ki je bil Brckov iz Žirovskega Vrha 37 (na tem naslovu je vpisan ob poroki leta 1794, po rodu je bil od drugod, saj so se do leta 1785 pri hiši pisali Čadež in Erznožnik). Anton je bil peti od šestih otrok Franca Primožiča (1830–1903, sin Simona Primožiča in Marije Otrin, Bartelove iz Nove vasi 1) in Marije Grošelj (1830–1907, Hribčarjeva z Dobračeve 2).

47 Ivan Kavčič (roj. 30. 8. 1883) je bil rojen pri Špicarju v Žireh 3 kot prvi od petih otrok Jakoba Kavčiča (1848–1938) in njegove druge žene Johane Kavčič (1859–1930). Ivanov oče Jakob Kavčič se je k Špicarju priženil od Katernika, Žiri 44 (Špicarjeva je bila njegova prva žena Franca Fortuna, z njo je imel šest otrok). Ivanova mati Johana Kavčič pa je bila rojena pri Petronu v Žireh 6 kot hči Franca Kavčiča in njegove tretje žene Marjane Likar.

48 Košir, Dobračevske padarske bukve.

4. Žirovska osnovna šola med obema vojnama

Četrta šolska stavba: nova šola (1914–1944), ki je ni več, in njeni oddelki

Zaradi povečanja števila učencev in števila razredov je postala Stara šola premajhna, saj ni služila le pouku, temveč tudi za stanovanje učiteljem. Novo šolsko stavbo so zgradili leta 1914 nasproti nove cerkve, dobila je hišno številko Žiri 15.⁴⁹ Lahko bi rekli, da je bila zgrajena v nesrečnih časih (na začetku prve svetovne vojne), žalosten je bil tudi njen konec (februarja 1944 so jo požgali partizani skupaj z drugimi javnimi stavbami), s težavami pa se je spopadala tudi na sredini svojega 30-letnega obstoja. Zgrajena je bila sicer za namene šole z občinskim denarjem, občina je za gradnjo prispevala 25 000 kron, občani pa so prostovoljno dovažali stavbni material. Do težav je prišlo zato, ker je stala na zemlji, ki jo je Katarina Kopše darovala cerkvi. Leta 1925, ko je bil župnik v finančnih težavah,⁵⁰ je zahteval od občine najemnino za vsa leta nazaj, občina se je uprla z dokazili, da je stavba njena last, vendar pa je tožbo izgubila.

Leta 1921 se je štirirazredna šola, ki jo je obiskovalo 606 otrok, razširila v šestrazredno. Poleg šestih razredov osnovne šole sta obstajala tudi dva razreda ponavljalne šole, ki je bila ukinjena leta 1930.⁵¹ Pouk je še vedno potekal ločeno za »dolinske« in »hribovske« otroke. Leta 1926 je del teh oddaljenih žirovskih otrok začel hoditi v šolo v Sovodnju.⁵² Hribovski otroci so imeli učilnice tudi drugod, vendar njihova lokacija v šolski kroniki ni navedena. Ena je bila na primer v sosednji zasebni hiši, kjer je bila trgovina z mešanim blagom in čipkami Ivane Buria, kasneje pa trgovina Filipa Potočnika. Na stari fotografiji je na tej hiši namreč vidna tabla z napisom »Oddelek oddaljenih učencev«. Druga je bila pa pri Mrovcu v Žireh.⁵³

Za časa Kraljevine Jugoslavije so vpeljali pouk srbohrvaščine (leta 1921) in obvezen ročni pouk za dečke (leta 1926). Precejšen poudarek je bil še vedno na sadjarstvu in tudi na gozdarstvu. Leta 1931 je občina šoli za drevesnico odstopila parcelo za župno cerkvijo, leta 1936 pa jim je za drugo drevesnico odstopil prostor Žakelj, Fricov z Dobračeve. Tu so otroci posadili orehove plodove in sadike, ki jih je darovala banska drevesnica. Leta 1938 je tako šola Žirovcem razdelila kar 424 vzgojenih štiriletnih orehovitih sadik, na novo pa so posadili 370 enoletnih in 30 dvoletnih sadik. Učili so se tudi pogozdovanja: leta 1932 so posadili 500 smrek na gozdni parceli žirovskega župana Leopolda Nagliča, leta 1936 pa 500 smrek v Brekovicah na parceli Filipa Potočnika.

Zaradi velike količine snega je bila šola februarja 1928 zaprta, pouk pa je odpadel tudi v času epidemij španske gripe (1918), dizenterije (griže, 1920) in

49 Stala je ob cesti, pred današnjo bencinsko črpalko Petrol. Hišna številka Žiri 15 je bila takrat prosta, prvotno pa je pripadala kmetiji Na Rovtu.

50 Žirovski župnik Josip Logar je bil v finančni zadregi zaradi gradnje nove cerkve, udeležen pa je bil tudi pri gradnji hidroelektrarne na Fužinah, ki jo je dvakrat podrla uničujoča povodenj. Naglič, Žirovski stavbni dediščini v spomin, str. 87; Stanonik, Žirovska tragedija.

51 Šolska kronika: 1. 9. 1930 je z začetkom šolskega leta ukinjena ponavljalna šola, učenci 7. in 8. šol. leta prideljeni najvišjim razredom (7. in 8. razred).

52 Šolska kronika: 12. 6. 1926 se je E. Hribnik udeležil komis. razprave o ugotovitvi šolskega okoliša šole v Sovodnju – prizadeti kraji našega šolskega okoliša Javorjev dol in Koprivnik. Vsled odloka ministrstva prosvete v Beogradu z dne 15. 1. 1929 so pripadle od žirovskega šolskega okoliša k šolskemu okolišu Sovodenj v Koprivniku hišne št. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 31, 32, 35, 37, 40, 46 (iz te vasi ostanejo šol. okolišu Žiri še h. št. 1, 2, 3, 4, 33, 34, 36, 41); v Javorjevem dolu vse hišne številke (1, 2, 3).

53 Tja je v letih 1938–1941 hodil v šolo Rajko Šubic, Žvižgov iz Žirovskega vrha (povedal sam, 15. 9. 2014).

Četrto žirovsko šolo, zgrajeno v začetku prve svetovne vojne (1914) nasproti nove cerkve, so februarja 1944 požgali partizani.
/ Fototeka Muzejskega društva Žiri

davice (1931, 1932). Šolska kronika omenja tudi dve uničujoči povodnji (18. 6. 1925 in 29. 9. 1926) ter potres (1. 1. 1926).

5. Žirovska osnovna šola po drugi svetovni vojni

Partizanska šola

Za časa druge svetovne vojne je bila v Žireh seveda »nemška« šola. Na osvobojenem ozemlju pa je delovala tudi t. i. partizanska šola, ki se je razmahnila zlasti v Slovenskem primorju po kapitulaciji Italije. Tako so tudi v Žireh po osvoboditvi (23. oktobra 1943) začeli razmišljati o ustanovitvi šole, ki je delovala od februarja 1944 pri Modrijanovcu na Selu. V dotedanji šolski stavbi pač ni mogla, ker so jo partizani požgali. To je bila prva partizanska šola v Sloveniji. V začetku šolskega leta 1944/1945, septembra 1944, je obstajal že pravi šolski sistem, ki pa je seveda deloval v nenormalnih okoliščinah. Partizansko šolo so obiskovali skoraj vsi šoloobvezni otroci, tudi otroci domobrancev. Obstajalo je devet oddelkov, učencev je bilo 317–340, poučevalo pa je sedem učiteljic, in sicer vsaka v drugi »šoli«. Učilnice so bile pri že omenjenem Modrijanovcu, pri Mrovcu v Žireh, v gostilni pri Bahaču v Stari vasi, v gostilni pri Županu na Dobračevi, v hiši »pri Lipetu«, v hiši Jožeta Kavčiča v Stari vasi ter v hiši Jakoba Poljanška

Zadnja, peta glavna šolska stavba, zgrajena leta 1950. / Fototeka Muzejskega društva Žiri

v Žireh. V okoliških hribih pa sta delovali šoli na Koprivniku (pri Grudnu) in v Ledinah.⁵⁴

V naslednjem šolskem letu 1945/1946 so obstajali štirje razredi osnovne šole ter dva razreda višje ljudske šole (nižje gimnazije). Učilnice so bile na štirih lokacijah: v gasilskem domu v Žireh, pri »Mrovcu«, pri Bahaču in v prostorih »gimnazije« na Dobračevi. Ravno tako v šolskem letu 1946/47, le da se je to leto učilnica v Stari vasi preselila od Bahača k Zajcu.⁵⁵

Peta šolska stavba: današnja šola (od 1950 dalje)

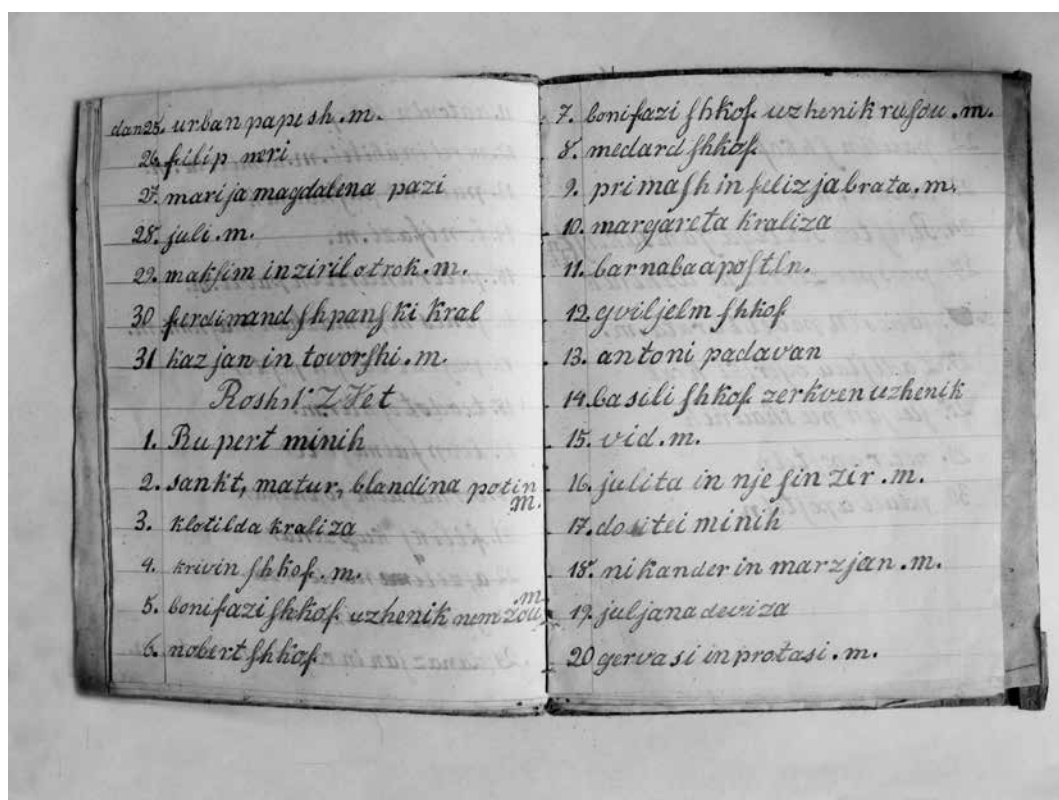
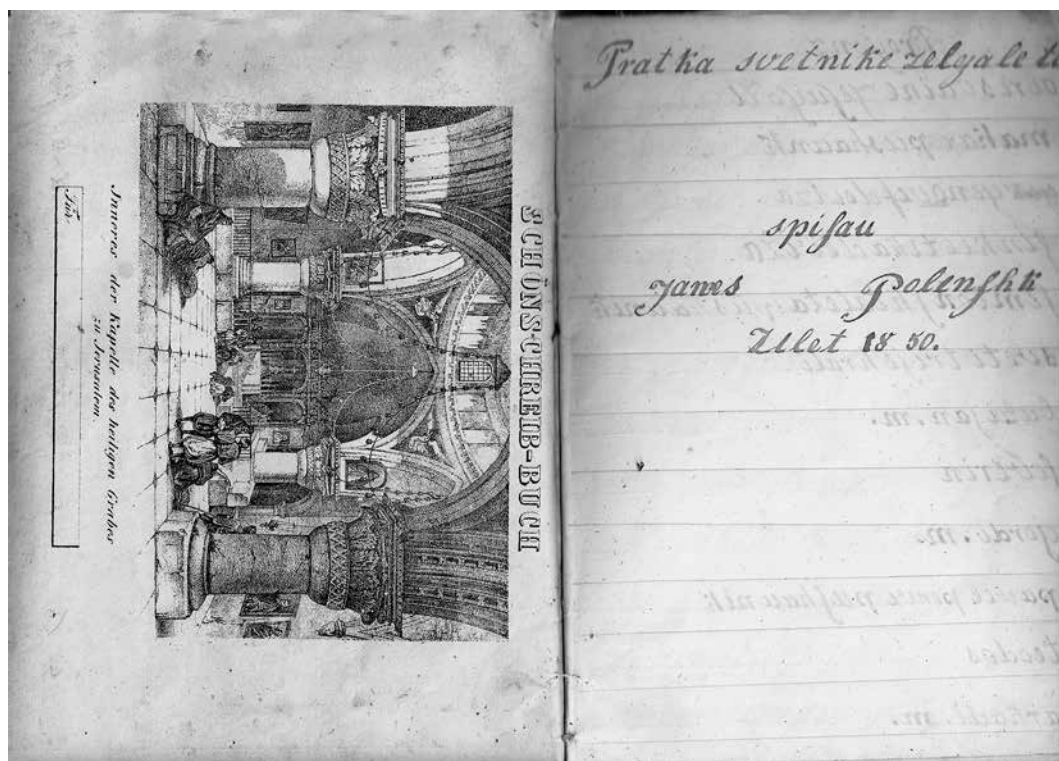
Temelje za sedanjo šolo so postavili leta 1947, dve leti zatem pa je bila stavba že zgrajena v surovem stanju in pokrita. Delna otvoritev je bila 29. 11. 1950, ko se je v pritličje vselila osnovna šola. Oddaljeni otroci so imeli prva leta pouk drugje, v letih 1945–1956 sta bili šoli tudi v Račevi in Brekovicah.⁵⁶ Junija 1953 so bile te tri šole v naslednjem stanju: *»Zidava šole v Žireh je v teku, v Račevi je v začetku, v Brekovcah pa v načrtu. Ovira je pomanjkanje cementa.«*⁵⁷

⁵⁴ Jan, Partizansko šolstvo.

⁵⁵ Šolska kronika.

⁵⁶ Šolska kronika. Po ustni informaciji je bila šola v Brekovicah pri Jureču; šola v Račevi pa na mestu, kjer je bila nato opekarna, zdaj pa je podjetje Metalica. O gradnji današnje šole piše Velikonja Marija, str. 117–123.

⁵⁷ Velikonja, str. 123. Žirovsko šolo so zgradili, šol v Račevi in v Brekovicah pa ne.

Najstarejši žirovski šolski dokument: štiri strani iz lepopisne vadnice Janeza Poljanška (1837–1920) iz leta 1850.
/ Družinski arhiv Modrijana z Dobračeve

6. Nadaljevalne šole

Tukaj velja vsaj omeniti, da so bile v Žireh poleg osnovne šole tudi druge, ki bi si v prihodnosti zaslužile posebno obravnavo. Nekaj je zapisanega samo o čipkarski šoli, ki neprekinjeno deluje od leta 1906.⁵⁸ Skoraj nič pa ni znanega o gospodinjski šoli⁵⁹ ter o obrtni šoli.⁶⁰ Zadnja je bila ustanovljena pred letom 1922, saj so maja tega leta že zapisali: »*Trgowska in obrtniška zbornica v Ljubljani je dovolila sledeče prispevke obrtnim in trgovskim nadaljevalnim šolam: 1. Zbornični prispevki obrtnim nadaljevalnim šolam za leto 1922 v /.../ Žireh 2000 Din (8000 K).*«⁶¹ Obrtna šola je verjetno delovala v sklopu obrtne zadruge. Kasneje je prerasla v poklicno čevljarško šolo (1949–1982), ki je izobraževala kadre za potrebe celotne Slovenije in celo Jugoslavije.⁶²

Viri

Matične knjige župnije Žiri, hrani NAŠLJ, Ljubljana.

Status animarum župnije Žiri. Hrani župnišče v Žireh.

Seznami učencev v idrijskih šolah v letu 1808 (hrani Knjižnica Narodnega muzeja Slovenije, št. 9193).

Classification der Schüler an der kaiserl. königl. Muster = Hauptschule in Idria nach geengibtem Winter Curse den 12. April 1808; nach geengibtem Sommer Curse den 6. September 1808.

Nomina Juvenum in hoc. caes. reg. Instituto Idriae: primae, secundae et tertiae Grammatices scholae studentium ad censum classium exacta, in quas primo semiannuo curriculo referri meruerunt, publice proposita ad diem 12. Aprilis 1808.

Juventus Gymnasialis Instituti Idriensis e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico MDCCVIII. Seznami učencev v idrijski osnovni šoli za leta 1853–1870 (dostopni v digitalni knjižnici DLIB in v ZAL enota Škofja Loka).

Classification der Schüler und Schülerinnen an der kaiserl. königl. Hauptschule in Idria.

Jahresbericht der k. k. Werks-Hauptschule zu Idria.

Solska kronika. Hrani ZAL, enota Škofja Loka.

Literatura

Benedik, Dragotin: Ledine. *Žirovski občasnik* 2 (1981), št. 3, str. 83. Ponatis iz Zbornika Logaško okrajno glavarstvo, 1889.

Bleiweis, Janez: Iz Ljubljane do Žirov (potopisne čertice). *Žirovski občasnik* 8 (1987), št. 11/12, str. 13–15. Ponatis iz Kmetijske in rokodelske novice, 1858, 278–279.

Bojc, Etbín: Začetni razvoj osnovnega šolstva na Slovenskem (ob 200-letnici terezijanskih šol). *Kronika XXII*, 1974, 179–189.

Božič, Leopold: Žiri. *Žirovski občasnik* 2 (1981), št. 3, str. 79–82. Ponatis iz Zbornika Logaško okrajno glavarstvo, 1889.

Ferjančič, Jakob: Zavrac. *Žirovski občasnik* 2 (1981), št. 3, str. 84–85. Ponatis iz Zbornika Logaško okrajno glavarstvo, 1889.

Hitzinger, Peter: *Domač koledar slovenski za navadno leto 1862*. Ljubljana. (dostopen v DLIB).

Jan, Rado: Partizansko šolstvo na loškem ozemlju. *Loški razgledi* 10 (1963), str. 11–28.

Jan, Rado: Žiri in Žirovci v letih 1848–1918. *Žirovski občasnik* 19 (1998), št. 27, str. 46–69.

Jan, Rado: Žiri in Žirovci v letih 1750–1880. *Žirovski občasnik* 23 (2002), št. 32, str. 76–102.

58 Dodajamo pa novo informacijo k zgodovini čipkarstva v Žireh. Med učenkami šole v Idriji smo našli tudi eno Žirovko, ki je v osnovno šolo hodila v letih 1856 in 1857, v nadaljevalno Industrijsko deklisno šolo pa v letih 1858 in 1859. To je bila Amalia Hutzelsieder (roj. 1844 v Žireh 24, Stara šola), hči Franca Hutzelsiederja in Elizabete Gantar. Amalijina starša sta se poročila leta 1841 v Žireh, sta pa takrat oba stanovala še v Ljubljani, oče je bil državni uradnik. Mati Elizabeta je bila Žirovka, Gantarjeva z Dobračeve 4, hči gruntarja Jurija Gantarja in njegove precej mlajše druge žene Uršule Čemažar (njen drugi mož je bil nam že znani Martin Albreht, žirovski mežnar).

59 Šolska kronika: Oktobra 1929 se je otvorila gospodinjska nadaljevalna šola katere voditeljica je učiteljica Miklavčič Frančiška.

60 Šolska kronika: 28. 6. 1928 je končalo šolsko leto 1927/28 in praznovalo Vidov dan. Običajni razstavi osnovne šole, ki je prvič razstavila tudi deška ročna dela, je bila priključena tudi razstava izdelkov čipkarske šole in obrtno nadaljevalne šole obenem z izdelki vajeniške preizkušnje. Razstavo je posetilo preko 300 ljudi.

61 *Učiteljski tovariš*, str. 3.

62 O teh dveh šolah bi se verjetno našli kakšni podatki v arhivih, ZAL Škofja Loka npr. hrani nekaj gradiva o obrtni zadruzi in o čevljarški šoli. Še pomembneje pa bi bilo o njiju izprašati starejše Žirovce, če se bo le našel kdo in se lotil raziskav o tej temi.

Jelenec, Janez: *Ledinska kronika*. Ledine: Župnijski urad, 2009.

Kmetijske in rokodelske novice 6 (1848), št. 28.

Koblar, Anton: Drobtnice iz furlanskih arhivov. *Žirovski občasnik* 2 (1981), št. 3, str. 137. Ponatis iz *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko I*, 1891, str. 35 in *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko IV*, 1894, str. 77.

Košir, Tone: Dobračevske padarske bukve. *Loški razgledi* 60 (2013), str. 143–160.

Lenček, Jernej: Žirovski svet. *Žirovski občasnik* 8 (1987), št. 10–11, str. 8–15. Ponatis iz *Slovenskega romarja* 2 (1858), str. 89–105.

Naglič, Miha: Žirovski stavbni dediščini v spomin. *Žirovski občasnik* 8 (1987), št. 13, str. 83–101.

Naglič, Miha: Kdo je kdo na Žirovskem, nekoč in danes. *Žirovski občasnik* 19 (1998), št. 28.

Naglič, Mihael: Od Stanimirjevega hriba do Vrha Sv. Treh Kraljev. V: Soko, Marija Barbara, in Rafael Krvina, *110 let šolstva na Vrhu Sv. Treh Kraljev*. Športno kulturno društvo Vrh, 2004, str. 15–19.

Naglič, Peter: Moji zapisi starih moževanj. *Žirovski občasnik* 33 (2012), št. 42, str. 88–110.

Pavlič, Slavica: Idrijsko šolstvo skozi stoletja. *Idrijska obzorja*, Mestni muzej Idrija, 1993, str. 101–110.

Soko, Marija Barbara, in Rafael Krvina, *110 let šolstva na Vrhu Sv. Treh Kraljev*. Športno kulturno društvo Vrh, 2004.

Stanonik, Marija: *Promet na Žirovskem*. Knjižica Žirovskega občasnika 2, Žiri 1987.

Stanonik, Marija: Nedokončan portret Martina Nagliča (1748–1795). *Žirovski občasnik* 12 (1992), št. 18, str. 11–23.

Stanonik, Marija: Žirovska tragedija (O prvi elektriki in še o čem v Žireh). *Loški razgledi* 27 (1980), str. 151–163.

Štih, Peter in Simoniti, Vasko: *Na stičišču svetov: Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2010.

Učiteljski tovariš (1922), št. 26. (dostopen v DLIB).

Velikonja, Marija: Zidarski mojster Gabrijel. *Žirovski občasnik* 33 (2012), št. 42, str. 111–124.

Pripis urednika: Članek je avtorica napisala kot raziskovalno predlogo za svoje predavanje, to pa je bilo eno od dejanj v sklopu DEKD 2014, v galeriji Muzeja Žiri, 3. oktobra 2014. Ta članek je povzetek vsega, kar nam je uspelo doslej izvedeti o žirovskem osnovnem šolstvu do sredine 20. stoletja. Ker ni pričakovati, da se bo avtorici za opravljeno delo kdo zahvalil, naj bo natisnjena vsaj zahvala na tem mestu.

Tematska pot »Od šole do šole«: v soboto, 27. septembra 2014, smo na mestu vseh petih glavnih šolskih stavb postavili začasne table z glavnimi informacijami. Sodelujoči: Miha Naglič, Alojz Demšar, Stane Kosmač, Anton Beovič, Petra Leben Seljak in Primož Artač. / Foto: Petra Leben Seljak

NA ŽIROVSKEM NEKOČ – ZANIMIVI SPOMINI

Stanko Mlinar

Račeva moje rane mladosti

Bratje Mlinar (Vrbančkovi) pred domačo hišo v Račevi, 1939. Stojijo (z leve) Branko, Boris, Miloš in Stanko, sedi Zdravko. / Foto: Jože Filipič

Čeprav sem le del svoje mladosti preživel pri Vrbančku v Račevi, se me je še veliko pozneje držalo ime Vrbančkov Stanko. In čeprav je od tistega časa minilo že tri četrto stoletja, so slike tistega dela račevske doline in dogodki iz tistega časa ostali ostro zarisani in zapisani v mojem spominu. Pod bremenom svojih 89 let so moje življenjske aktivnosti postale zelo omejene, tudi spomin počasi peša. Najprej se iz spomina izgublja dogodka iz sedanjega časa. Bolj so sveži spomini na dogodke iz rane mladosti. Sedaj, ko ne vem, kaj bi počel od dolgočasje, se bom skušal vrniti v staro Račevo in opisati tri teme: Pri Vrbančku v Račevi, Gostilna pri Vrbančku, Naši sosede (Jakopčevi). To ne bo samo brskanje po mojem spominu. Marsikaj bom prenesel iz spominov mojih prednikov.

Pri Vrbančku v Račevi

Račeva je prijazna dolina, ki vodi iz Nove vasi navzgor do Smrečja. Potok Račeva dobiva vodo iz več potokov, številnih grap iz pobočja Žirovskega vrha. Z oboje strani pa vzdolž celotne doline ni nobenega pritoka, samo iz Goropek vodi do Račeve strma, globoka, neprehodna grapa brez vode. Le kadar narava pobesni, se grapa v trenutku spremeni v deročo reko, ki koplje, ruši in nosi vse, kar najde na poti. Vse to na koncu strme grape odloži, potem se pa umirjena kalna rumenosiva voda pomeša z rdečkasto kalno vodo, ki se iz grap Žirovskega vrha steka v potok Račevo.

Predniki mojega deda, Valentina Kržišnika, so prav na tem mestu, v bregu, ob izhodu iz hudourniške grape, ob meji z Jakopčevim gruntom zgradili hišo. Lokacija je bila precej nerodno izbrana. Mogoče je bil za gradnjo odločilen kamnolom, ki se je nahajal skoraj na samem gradbišču. Potrebne so bile le pridne roke in zrasli so debeli zidovi iz grobo obdelanega kamna. Ko je bila hiša zgrajena, se je ob njej po strmih pobočjih nad hišo. Obdelovali so jih lahko le z ročnim orodjem. Transportno sredstvo je bil koš. Pri večkratnem prekopavanju se je zemlja posipala na spodnji del njive, pa so jo občasno morali v košu nositi nazaj. S koši so na njivo nosili gnoj, z njive pa pridelke. Njive v dolini so sicer orali s sosedovim plugom, s konjsko vprego, vendar je bilo treba te usluge vrniti s sezonskim delom pri košnji. Skopa zemlja ni mogla prehraniti vseh ust. Dodatni vir zaslužka je bila skromna gostilna, ki jo je vodila babica. Otroci (moj stric, teta in mama) so morali kaj hitro s trebuhom za kruhom.

Ob hiši, ki je nosila ime Pri Vrbančku, je bilo za dve kravi zemlje. En del je bil na ravnem, drugi del na pobočju goropeškega griča. Ded Valentin (rojen leta 1850) in babica Marija sta z obdelovanjem te skope zemlje preživljala številno družino: sinove Ivana, Toneta, Tineta in Franca ter hčerki Marijo in Malko (našo mamo). Da bi preživeli, so morali obdelovati vsak košček zemlje. Majhne njive so imeli tudi na strmih pobočjih nad hišo. Obdelovali so jih lahko le z ročnim orodjem. Transportno sredstvo je bil koš. Pri večkratnem prekopavanju se je zemlja posipala na spodnji del njive, pa so jo občasno morali v košu nositi nazaj. S koši so na njivo nosili gnoj, z njive pa pridelke. Njive v dolini so sicer orali s sosedovim plugom, s konjsko vprego, vendar je bilo treba te usluge vrniti s sezonskim delom pri košnji. Skopa zemlja ni mogla prehraniti vseh ust. Dodatni vir zaslužka je bila skromna gostilna, ki jo je vodila babica. Otroci (moj stric, teta in mama) so morali kaj hitro s trebuhom za kruhom.

Ko se je naša mama (kot najmlajša) leta 1917 poročila, sta dedek in babica ostala sama do dedove smrti leta 1929. Hišo in zemljo je po dedovi smrti podedovala naša mama. Le nekaj let pred dedovo smrtjo mu je hudournik opustošil okolico hiše, pa je moral mesece in mesece s kripco ali samokolnico odvažati naneseeno kamenje in zemljo. S tem je zgradil nasip in z njim pred poplavami zaščitil svojo njivo na drugi strani potoka. Po dedovi smrti se je hudournik potuhnil. Več kot pol

stoletja je miroval. V zadnjih nekaj letih pa je z vso nekdanjo močjo kar nekajkrat podivjal. Spet je naredil veliko škode, vendar današnji stanovalci niso bili prepuščeni sami sebi. Delo, ki ga je nekoč moj ded neskončno dolgo opravljal z lopato in samokolnico, so sedaj v nekaj dneh opravile posebne enote z buldožerji in kamioni. Fotografski posnetki, ki so javnosti pokazali zasute objekte in opustošeno okolico, so bili dovolj prepričljiv argument, da so poleti leta 2003 v grapi zgradili jez, pod jezom pa je življenje postalo varno.

Ko je mama leta 1929 prevzela skrb za podedovano hišo, gostilno in posestvo, je bila hiša precej zapuščena, zato sta morala z očetom veliko investirati v njeno vzdrževanje. Za nekaj let sta jo dala v najem, pa se je pokazalo, da to ni bila dobra rešitev. Zato smo se leta 1936 iz očetove hiše v Stari vasi vsi skupaj preselili v Račevo. Kmalu sta se prepričala, da hiša ni primerna niti za stanovanje niti za gostilno. Odločila sta se, da bosta na nasprotni sončni strani doline, na svoji njivi pod Polonkarjevo hišo zgradila novo hišo s primernim prostorom za gostilno. Jože Gantarjev je naredil načrt, oče pa je začel pripravljati material za gradnjo. Spomnim se, kako so kopali jamo, v kateri so gasili apno z vodo iz Polonkarjevega grabna. V kozolcu so bile zložene opeke, pred hišo pa deske.

Med pripravami za gradnjo se je začela vojna, najprej je bila daleč, potem pa vse bližje. Povsod okoli nas so se začele na hitro graditi utrdbe Rupnikove linije. Pričakovali smo vojno z Italijo in nove strahote soške fronte. Gradnja hiše je bila odložena. Prišli so Italijani, Nemci, partizani, domobranci. Ni se ponovila soška fronta, vendar smo vsi, nekdo bolj, drugi manj, občutili vojne strahote. Po končani vojni nobeden od nas bratov ni imel želje, da bi se vezal na Račevo, tudi očetu je volja za gradnjo splahnela. Splahnela so tudi finančna sredstva, ki jih je pojedla inflacija, počasi je splahnel tudi material, pripravljen za gradnjo, pa tudi gostilne ni bilo več. Postala je žrtev nove družbene ureditve.

Gostilna pri Vrbančku

To je bila le ena od številnih gostiln, ki so v času Kraljevine Jugoslavije delovale v Žireh. Če bi preštel vse žirovske čevljarske delavnice, ki so dajale kruh Žirovcem, in vse gostilne, v katerih se je pilo, je vprašanje, česa bi bilo več. Spomnim se naslednjih gostiln: Jureč, Petron, Kafur, Špicar, Tine, Lipe, Katernik, Gostiša, Bahač, Škander, Župan, Kendovc, Modrjanovc, Kamšk, Vrbančk in Nack. Od vseh naštetih je večji del socializma preživela le Katernikova gostilna.

Toliko za uvod. Sedaj se pa selimo k Vrbančku v Račevo. Moja mama (Amalija Mlinar, po domače Vrbančkova Malka) je postala gostilničarka, ko smo se leta 1936 preselili iz očetove hiše v Stari vasi v mamino v Račevo. Mama ni bila samo gostilničarka, bila je tudi kmetica, pa se je prav lahko zgodilo, da je gostu rekla: »Tako pridem, samo da kravo pomolzem do konca.«

V Vrbančkovi hiši gostinski del ni bil ločen od stanovanjskega. Le največji prostor, »hiša«, je bil predvsem gostinski. Strop iz lesenih plohov je bil na mestu, s katerega je visela velika petrolejka, črn in osmojen tudi še potem, ko je bila po nekaj letih speljana elektrika. Lesen pod so enkrat tedensko poribali s sirkovo krtačo. Po sanitarnih predpisih je na podu moral biti pljuvalnik, zraven, na zidu, pa napis »PLJUWANJE PO PODU JE PREPOVEDANO«. Ob mizah je bilo prostora za okoli

Vrbancova hiša v Račevi

Vrbancova mama Malka je imela v gostilni tudi dovoljenje za prodajo tobaka. To je posnetek table, ki jo je v ta namen dobila od tedanje države in jo hrani sin Zdravko.

30 gostov, v sredini pa nekaj prostora za plesalce. V sosednjem prostoru, kamri, je bila vgrajena kmečka peč. Kamra je bila naša jedilnica in dnevna soba. Za božič so bile v enem kotu postavljene jaslice z mahom, glinenimi pastirčki in ovčkami. Za božični večer smo tukaj otroci (ne prav radi) molili »roženkranc«. Kamra je bila obenem tudi prostor za gostilniške goste. Tukaj so se ob večerih sestajali očetovi prijatelji. Otroci smo sedeli na peči in poslušali pogovore. Pogoste teme pogovorov so bila doživetja na soški fronti ali v Karpatih. Če so prišle na vrsto bolj spolzke teme, je oče pogledal na peč in rekel: »Atrac, zdej pa spat!«

Za gostilno, pa tudi za stanovanje najbolj neprimerno lokacijo je imela kuhinja. Naravnost iz kuhinje so bila vrata v hlev. Če se je odžejani gost hotel olajšati, ga je pot obvezno vodila skozi kuhinjo. V pločevinasto pomivalno korito je iz rezervoarja za hišo v kuhinjo pritekala voda kapnica (strešnica) nepreverjene kakovosti. Na drugi strani sta bila štedilnik na drva in miza. Iz kuhinje so vodile stopnice v klet. V enem delu kleti sta bila na dveh gredah postavljena (nastavljena) dva stolitrška soda. V enem je bilo belo vino, imenovano »štajerc«, v drugem pa črno z imenom »dalmatinc«. Podrobnih podatkov o vrsti vina ni bilo.

Mama je vino naročala pri vinskem trgovcu Škrlju iz Logatca. Transportne storitve so opravljali novovaški furmani, ki so v Logatec vozili les, nazaj pa so se vračali prazni. Poleg vina smo v kleti imeli kak zaboj radenske in rogaške. V zabojih so bile steklenice med seboj ločene s slamo. Klet je bila vedno založena s sifonom (voda s CO₂). V gostinsko ponudbo je spadalo tudi domače žganje (sadjevec). Pivo so v Žireh takrat točile le gostilne, ki so imele ledenice. Hladilnikov takrat še nismo poznali. Ponudba brezalkoholnih pijač je bila v mamini gostilni silno skromna: malinovec s sifonom, malinovec z mineralno vodo ali pa malinovec z navadno vodo.

Z malinovcem je na nek način povezana moja prva pot v Ljubljano – pravzaprav vrnitev iz Ljubljane. Takole je bilo: oče je moral zaradi očal v Ljubljano. Prav rad sem sprejel povabilo, da grem z njim. Ker pa je bil avtobus (Žiri–Ljubljana) drag, je oče sklenil, da greva iz Račeve peš čez Smrečje do Vrhnike. Sledila je – pri mojih dvanajstih letih – moja prva vožnja z vlakom (ki ga ni več) do Ljubljane. Oče je najprej kupil očala. Sledil je golaž pri Figovcu, potem obisk neke akrobatske prireditve v Tivoliju. Pred odhodom domov je oče kupil dve pločevinki malinovega

sirupa (eno veliko in eno manjšo) za mamino gostilno. Polna vtisov in otovorjena z malinovcem sva šla na vlak, ki se je na poti do cilja ustavil vsaj petkrat. Zapomnil sem si zadnji dve postaji: Drenov Grič in Vrhnika. Pešpot do Podlipe z bremenom malinovca v nahrbtniku je bila še kar znosna. Malinovec na hrbtu pa je postajal vedno težji na strmi stezi proti Smrečju in naprej proti Račevi. Sedaj (po 75 letih) se sprašujem, zakaj tolikšno pešačenje zaradi očal ali malinovca v času, ko je vozil Poljanškov avtobus na relaciji Žiri–Ljubljana.

Pa še nekaj o gostih Vrbančkove gostilne (vsakodnevnih in nedeljskih). Skoraj vsako popoldne je na dva deci prihajal Kokljev Tone iz Goropek. Ni bil oženjen. Bil je vojni invalid. V karpatski zimi so mu pomrznili prsti na nogah, pa je ostal brez njih. Dober del majhne invalidnine je porabil pri Vrbančku. Imel je svojo stezo iz Goropek po Krajerjevi senožeti do Vrbančka, ki je bila shojena le, dokler je on hodil po njej. Pogosto je na frakelj sadjevca prihajal Bartel iz Martinj Vrha, čeprav je prav tako pijačo imel tudi doma. Tone Travnčkarjev se je iz Nove vasi pogosto pripeljal s kolesom do Vrbančka, tam spil kozarec vina, potem pa nadaljeval peš po stezi čez Osojo do Loga. Dolgo je redno hodil po tej poti, potem ga pa naenkrat ni bilo več. Vse je bilo jasno, ko smo izvedeli, da je bila pri Mrovcu v Logu ohcet in Tone ni bil več Travnčkarjev, ampak Mrovcov.

Po isti stezi sta do Loga čez Osojo hodila stari Bartel in mladi Tone. Ko sem veliko pozneje po tej stezi želel priti do Loga, steze ni bilo več. Spomnil sem se pesmi »Kje so tiste stezice«. Tudi kovač Starman iz Podlesca se je na poti od doma do Žirov redno ustavljal pri Vrbančku. Po nemški okupaciji so mu podrli hišo in kovačijo, ker je bila tam določena meja z Italijo. Otroci smo si ga zapomnili po tem, da je stalno ponavljal besede »kenede recmo«. Eden od beračev, imena se ne spomnim več, je hodil od hiše do hiše. Kje je dobil kaj za jesti, drugje pa kaj drobiža, ki ga je pri Vrbančku pretvoril v črno dalmatinsko vino.

Mama je zelo rada postregla bolj finim gostom. Taka sta kmalu na začetku vojne bila Lustikova Vida in doktor Volčjak. Rada sta se sprehodila po stezah ob potoku do Račeve. Teh sprehodov ni bilo več, ko je Vida postala gospa Volčjakova. Bila sta med redkimi gosti, ki so nas obiskovali ob delavnikih.

Zelo živahno je bilo v gostilni pri Vrbančku ob nedeljah in praznikih. Gostov je bilo toliko, da jim mama in oče sama nista bila kos. Na pomoč jima je prav rado priskočilo živahno kmečko dekle – Jakopčeva Tončka. Ob nedeljah je bilo veliko mladih gostov željnih plesa. Za ples pa je bila potrebna muzika. Mama je poskušala z gramofonom na navijanje (električnih takrat še ni bilo). Zvok je bil ob hrupnih gostih prešibek. Prava rešitev bi bila harmonika, vendar dobiti harmonikarja ni bilo lahko.

Mama me je že prej poskušala navdušiti za učenje harmonike. Bolj je bila zagreta ona kot jaz, pa v začetku nisem vedel, zakaj. V Gorenji vasi so mi kupili diatonično harmoniko PROSTOR TRATA. Moj prvi učitelj harmonike je bil Starmanov Lojze s Sela (oče poznejšega žirovskega župana). Zelo zares se je učenje harmonike začelo potem, ko me je prevzel Slehernikov Lojze, ki je prihajal iz Kranja, kjer se je poklicno ukvarjal s harmoniko. Naučil me je kar nekaj Straussovih valčkov in polk. Nekaj domačih sem se pozneje naučil tudi sam. Mama je komaj čakala, da bom s svojim repertoarjem lahko nastopil pred nedeljskimi gosti, željnih plesa. To se je kmalu zgodilo, vendar je bil moj repertoar kratek, zato sem ga v enem večeru moral večkrat ponoviti. Takti harmonike niso bili vedno do kraja sinhronizirani s takti plesalcev, vendar so bili plesalci do harmonikarja tolerantni.

Do harmonike in plesa pa ni bila tolerantna tedanja oblast. Po predpisih ne bi smelo biti plesa, če ga nisi prej prijavil pri finančni upravi (na meji v Osojnici). To pa je bilo seveda povezano s stroški. Zato je imela mama s financarji (ki so bili oboroženi in so nosili zelene uniforme) večkrat težave. Ob harmoniki in plesu je imela Vrbančkova gostilna vedno veliko gostov na svetega Štefana, na silvestrovo, na pustno nedeljo in pustni torek. Poleti je bilo najbolj živo na veliki in mali šmaren (15. avgusta in 8. septembra), ko so se Žirovci vračali (peš) od maše iz Smrečja ali pa od Svetih Treh Kraljev. Ni se hodilo po poti (ceste še ni bilo), ampak po stezi po osojni strani od Nacka, mimo Jakopča in Vrbančka do Gantarja (tudi te steze sedaj ni več).

Pa še nekaj besed o mamini trafiki. Pred Vrbančkovno hišo je bila bela emajlirana tabla, na kateri je v cirilici in latinici pisalo: PRODAJA DUVANA. V posebni omari v kuhinji je mama imela cigarete DRAVA in ZETA v škatlah po 100 cigaret, ki jih je prodajala po kosih, in bolj luksuzne DRINA in MORAVA v škatlah po 20 kosov. Za manj zahtevne kadilce je imela tobak in cigaretni papir. Naš sosed Krajer je vsakokrat kupil le pet cigaret DRAVA.

Vrbančkova gostilna je z okupacijo leta 1941 začela počasi umirati. V začetku so bili gosti tudi nemški žandarji, ki so patroljirali ob nemško-italijanski meji na zgornjem koncu Račeve. Po vojni gostilne niso obnovili. Mama je hišo prodala, a novi lastniki so jo podrli in zgradili novo. Zadržali so le hišno ime: pri Vrbančku.

Naši sosedje Jakopčevi

Poskušal bom opisati Jakopčevo domačijo in Jakopčeve takšne, kakršni so bili v času moje mladosti.

Celo Jakopčevo posestvo je bilo in je še vedno v enem kosu. Obsega lep del račevske doline. Na osojni strani sega skoraj do vrha Goropek, na drugo (sončno) stran pa visoko v Žirovski vrh. Sončna pobočja, ki že pripadajo Žirovskemu vrhu, so porasla s praprotno in redkimi borovci, nekje pa z jelkami. Nekje med praprotno rastejo borovnice, pa tudi gobe. Na osojni strani je bilo nekaj njiv, veliko senožeti, veliko pa tudi gozda, sestavljenega iz mogočnih smrek, saj je bilo gospodarjem žal sekati smreke, ki tako lepo rastejo. Smrek niso sadili, vendar če se je smreka tudi na senožeti sama zasejala, so jo pustili rasti, tako da se zdaj na senožeti še vedno košatijo velike osamele smreke.

Na širokem ravnem delu doline so bile v mojem času njive in ob potoku travniki. Osrednji prostor, skoraj na sredini celega kompleksa, zavzemajo velika z apnom pobeljena hiša z majhnimi okni, velik hlev za do 20 glav goveje živine, konje, prašiče in kokoši. Zraven sta še dva velika kozolca. Strehe na »štali« in kozolcih so bile krite s slamo (rženo). Iz »štale« je vodila ograjena pot do račevskega potoka, po kateri so vsak dan dvakrat puščali goveda »na vodo«. Med napajanjem živine so zgradili tudi račevsko pot (sedanjo cesto), ki jo je živina na poti do potoka morala prečkati. Vodo za vse druge potrebe so črpali iz »šterne« pred hišo s črpalko na ročni pogon. Zunanji del te velike »pumpe« je bil lesen. Velik napredek za kmetijo je pomenil vodovod, ki so ga končno le napeljali iz sosednje grape Kozica.

Jakopčevo hišo poznam takšno, kakršna je bila v moji mladosti. Osrednji, veliki prostor se imenuje »hiša«. Takoj pri vhodu je stala mizarska miza (»beštrt«) z osnovnim mizarskim orodjem. Zraven je bila stopa na nožni pogon, to sem včasih

tudi jaz poganjal, ko smo pripravljali mak za potico. Osrednji prostor je zavzemala velika miza, ob njej se je družina vsak dan zbirala pri molitvi in jedi. Jedli so z lesenimi žlicami (domače izdelave), vsi iz ene velike lončene sklede, postavljene na sredino mize. Obvezen sestavni del kmečke »hiše« je velika krušna peč. To je bil prostor za kratek dnevni počitek. Trdo, pa vendar toplo ležišče na peči je bila včasih tudi zamenjava za mehkejšo, vendar hladno ležišče v postelji. Ob topli peči so se – raje kot za mizo – pozimi pogovarjali s sosedi in prijatelji. Zraven peči je stala »mentrga«, v kateri so enkrat tedensko mesili črni kruh. Iz hiše se je skozi »kamro« prišlo v črno kuhinjo, v kateri pa takrat še ni bilo štedilnika. Kuhalo se je v krušni peči, ki je imela univerzalno funkcijo. Služila je za kuhanje, pečenje in gretje sosednega prostora (»hiše«).

Kuhinja je bila zelo visoka in črna od dima, ki iz peči ni šel takoj v dimnik, ampak najprej v gornji del kuhinje. Tam so pozno jeseni (po kolinah) v dimu visele šunke, klobase, slanina. Tudi Vrbančkove koline so se sušile v tem dimu. Kuhali so v litoželeznih loncih, ki so jih z »burklami« postavljali v peč. Žerjavico so okoli lonca razporedili z lesenimi grebljami. Zelo večša je morala biti gospodinja pri kuhanju mleka, da ji ni vzkipevalo.

V srednjem delu pritličja je bila široka veža, v kateri je vedno dišalo po kislem zelju, saj je bila tam postavljena velika kad z zeljem. Ob vhodu v kuhinjo je bil posnemalnik za mleko na ročni pogon. Tudi jaz sem prinašal mleko naših dveh krav. Posnemalnik je pobral smetano, ki jo je odkupoval mlekar Tomaž, posneto mleko pa sem odnesel domov.

Sedaj pa še nekaj besed o naših sosedih – Jakopčevih, s katerimi nismo bili samo sosedi, ampak tudi prijatelji.

Pred sto leti je bila lastnica kmetije stara Jakopčevka (vdova). Takoj po prvi svetovni vojni (okoli leta 1920) se je na posestvo priženil sin velikega kmeta Srnačena. Stara lastnica je imela veliko zaupanje v svojega zeta. Prepisala mu je posestvo in ga razglasila za gospodarja. Bil je dober in za tiste čase napreden gospodar. Skupaj z našim očetom in drugimi premožnimi Žirovci se je vključil v gradnjo hidroelektrarne na Fužinah. Ta je bila, komaj zgrajena, ob veliki povodnji uničena. Ostali so le dolgovi, ki so hudo prizadeli Žirovce. Posebno hud udarec je bil to za Jakopča, ki je komaj prevzel posestvo, pa se je že zakopal v dolgove.

Ko je naš oče deset let pozneje napeljal elektriko v Vrbančkovo hišo, bi se lahko priključili tudi Jakopčevi, pa se niso. Samo dva droga in nekaj bakrene žice, pa bi imeli elektriko pred hišo. Gospodar je bil za napeljavo, ženske pa proti. Še vse desetletje so jim svetile petrolejke. Za »malo posvetit« so uporabili tudi prižgane trske.

Tako kot v vseh kmečkih družinah se je tudi pri Jakopčevih v letih po 1920 rodilo toliko otrok, kolikor jih je Bog dal: Tona, Anžon, Franca, Lojze, Franc, Stanko, Ančka, Micka, Slavka in kot zadnja (leta 1937) Milka.

Vojna je najprej prizadela Anžona. V začetku leta 1943 je bil mobiliziran v nemško vojsko. Kot živinorejca so ga zaposlili pri vzdrževanju vojaških konj. Po razpadu nemške vojske se je vrnil domov in delal na kmetiji. Nova oblast (po koncu vojne) ni nasilno ukrepala proti tistim, ki so bili mobilizirani v nemško vojsko.

Leta 1944 je le kako uro hoda od Račeve nastala cela vrsta domobranskih postojank (Rovte, Sveti Trije Kralji, Šentjošt, Suhi Dol ...). V tem času so mobilizacijo opravljali tudi partizani. Kar trije bratje (Lojze, Franc in Stanko – še ne polnoletni, ali pa komaj polnoletni) so pričakovali, da jih bodo mobilizirali ali

Stanko Mlinar s harmoniko, na katero je igral v domači gostilni, 1942.

Stanko Mlinar kot partizan

Nemci ali partizani. Vedno več je (leta 1944) bilo mladih Račevcev, ki se jim je zdelo, da bodo šli po varnejši poti (izognitev mobilizaciji), če se bodo umaknili v eno od bližnjih domobranskih postojank. Niso šli daleč od doma, pa še domači so dobili živilske karte. O tem, da so prostovoljno postali okupatorjevi sodelavci, niso razmišljali. Po tej poti so šli vsi trije bratje (Lojze, Franc in Stanko). Maja 1945 so vsi trije postali ujetniki nove oblasti, ki jih ni obravnavala kot vojne ujetnike, ampak kot izdajalce. Kazen je bila strašna. Le Stanku kot mladoletnemu je bilo prizaneseno. Na novi oblasti je nastal krvavi madež, ki ga čas ni mogel izbrisati.

Po očetovi smrti (nekaj let po vojni) je posestvo prevzel Anžon. Drugi so se zaposlili v tovarni, v prostem času pa pomagali pri delih na posestvu. Poročila sta se le Franca in Stanko. Franca ni imela otrok, Stanko pa le enega sina – Marjana.

Pred vojno in še nekaj let po njej (ko je bil gospodar stari Jakopč) so na posestvu z veliko vloženega truda brez mehanizacije pridelali hrane predvsem za lastne potrebe in nekaj za prodajo. Glavna panoga je bila živinoreja. Račeva ni bila dober kraj za koruzo in pšenico. Pot žita od žetve do kašče (shrambe) je bila dolga. Žito so ženske žele s srpi in ga vezale v snope, ki so se potem sušili v kozolcih. Na skednju so imeli mlatilnico na konjski pogon (»gepl«, gepelj, viter), ki niti ni ločevala zrna od slame. Z vilami so morali najprej ločevati slamo, potem z vetrnikom (s pomočjo vetra) še pleve od zrna. Torej ogromno dela za ne prav veliko mernikov (mernik je lesena posoda za okoli 25 litrov) pšenice, rži ali ovsa.

S koruzo je bilo dela še več: ročno sajenje, pletev, ročno obiranje, ličkanje, sušenje, robkanje. Poseben obred je bilo ličkanje. Z njive so pripeljali cel voz koruze, jo naložili na kup, okoli katerega so se zbrali mladi in stari, domači in sosedje. Ob pesmi in besedi ter ob blesti svetlobi leščerb so (smo) »turšco majili« (ličkali) in jo

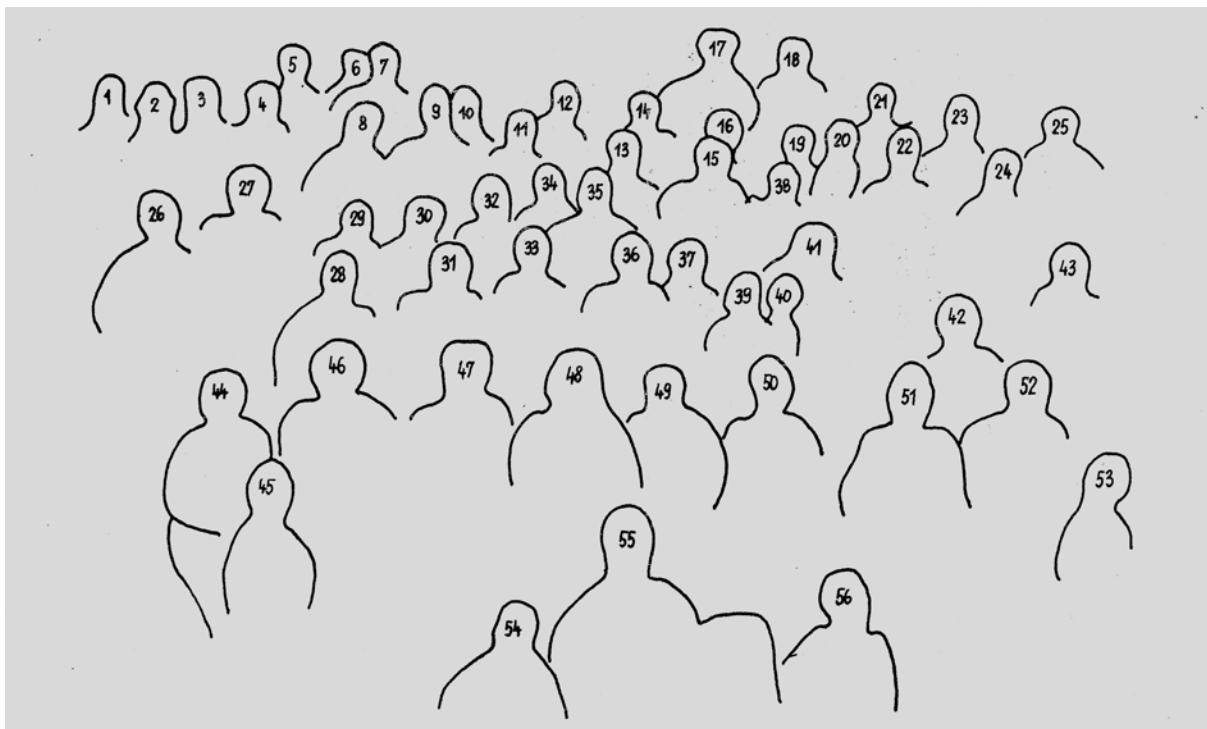
Zlata poroka Valentina in Marije Kržišnik, pri Vrbančku v Račevi, septembra 1925. Slavljenca sta bila stara starša avtorja tega članka. / Foto: Jože Filipič

s tem pripravili za sušenje. Pozimi, ko ni bilo več dela na polju, je prišlo na vrsto robkanje. Koruzo v zrnju so potem spravili v kaščo, od tam pa v novovaški mlin. Največ koruzne moke so porabili za prehrano – za žgance in »turšno župo« (koruzni močnik). Jed je sestavljena iz koruzne moke, precej vode in mleka. Za marsikoga od nas se je takrat reklo, da smo na »turšni župi gor zrasli«.

Ena od glavnih opravil na kmetiji je bila košnja. Za košnjo velikih senožeti na osojni strani posestva so domačim koscem prihajali na pomoč tudi sosedje. Košnja se je začela zgodaj zjutraj – še pred sončnim vzhodom. Takrat je trava rosna, pa se lažje reže! Košnja je bila predvsem moško opravilo, za sušenje (obračanje in grabljenje) pa so poskrbele ženske.

Ko je po očetovi smrti posestvo prevzel Anžon, je uvedel mehanizacijo, tako da so koscem ostale le najbolj strme senožeti. Preostalo je sam pokosil s kosilnico. Tudi obračanje, grabljenje in nakladanje sena se je mehaniziralo. Domače delovne sile je bilo vedno manj, saj so bili vsi, razen gospodarja, zaposleni. Zato so vedno manj gojili koruzo, pšenico in druge poljščine. Njive so kosili in zato so se lahko intenzivneje ukvarjali z živinorejo.

Anžon je bil uspešen kmet, manjkalo pa mu je zdravja. Veliko prezgodaj ga je pobrala bolezen. Ni bil poročen. Posestvo je prevzela najmlajša sestra Milka. Na posestvu so ostale štiri sestre – vse upokojenke, utrujene od dela v tovarni in na kmetiji. Pričakovale so, da jim bo pomagal edini nečak, Marjan (Stankov sin). Kot mlad in ambiciozen je želel delati. Želel pa je tudi imeti več vpliva na vodenje

Zlata poroka Valentina Kržišnika in Marije Semič, Račeva, septembra 1925.

1. Slehernikov Lojze – Alojz Govekar; 2. Krajer, Vrbančkov sosed; 3. Jernejev Frenc z Jezer, sosed Slikarjevih; 4. Brck – Primožič, Franceljnov oče; 5. Stanko Lamovec, kasneje zgradil hišo za našo v Stari vasi; 6. ?; 7. Česen - Jaka Demšar, Slikarjevi prijatelji; 8. Ana Gantar, Antonova žena; 9. Anton Gantar, imel tovarno čevljev v Novi vasi; 10. Česnova Ančka Demšar, Jakatova žena; 11. Andrejcova Marjana Demšar, žena Andreja Demšarja, sorodstvo Bahačevih; 12. Fricova Marjana, Anžetova žena; 13. Bačnarjeva, žena Toneta Bačnarja iz Nove vasi; 14. Fricov Anže, mož Marjane (Tineto, Malkin brat, prva žena je bila Fricova); 15. Sivkar - Franc Kavčič, oče sedanjega Sivkarja (Vinka), Javorjev Dol; 16. Tone Bačnar iz Nove vasi; 17. Županova Ivanka, sestrična otrok slavlencev, por. Primožič (z Brckovim Francnom); 18. Franc Primožič, mož Županove Ivanke; 19. Županova Mica, sestrična otrok slavlencev, por. Hribernik; 20. Uroš, sin Županove Mice in Hribernika; 21. Edo Hribernik, šolski upravitelj, mož Županove Mice; 22. Janez Jež, Dobračeva, sin Urbana Ježa in Tominke; 23. Fricov Cene; 24. Marjana Jež, žena Janeza Ježa; 25. ?; 26. Rozalija Mlinar, žena Frančiškovega Andreja, mati Slavke, Vide in Androta; 27. Jesenko; 28. Amalija Mlinar, roj. Kržišnik, hči slavlencev; 29. Pold, Jesenkova žena; 30. Anton Mlinar, mož Amalije Mlinar; 31. Ivan Kržišnik, sin slavlencev; 32. Pavlinova, žena Jaševca (njen drugi zakon), po rodu Tinčkova; 33. Slugovka, žena Ivana Kržišnika, najstarejšega otroka slavlencev; 34. Pepca Slikarjeva, žena godca Naceta in teta Marice Slikarjeve; 35. Jakopč – Janez Novak, sosed; 36. Franc Kržišnik, mož Slikarjeve Marjane, sin slavlencev; 37. Jakopčevka, sosed, žena Janeza Novaka; 38. Sivkarjeva, žena Franca Kavčiča, mati sedanjega Sivkarja; 39. Marjana Kržišnik, Slikarjeva, žena Franca Kržišnika; 40. Franci, sin Marjane in Franca Kržišnika; 41. ?; 42. Lesičnikova, žena Ivana Lesičnika; 43. ?; 44. Julka Gantar, Gantarjeva hči, žena Franca Potočnika z Dobračeve; 45. Valeska, hči Franca in Marjane Kržišnik; 46. Lustik – Grošelj, oče Vide Grošelj (por. z dr. Volčjakom) in Adolfa Grošlja; 47. Valentin Kržišnik, slavljencev; 48. Marija Kržišnik, rojena Semič, slavljenska; 49. Berta Bačnar, kasneje por. Dolenc (s Strojarskim Milanom); 50. Krajerca, sosed; 51. Pavlin; 52. Lesičnik; 53. Kristina, hči Franca in Marjane Kržišnik; 54. Boris, sin Antona in Malke Mlinar; 55. godec Muhovcov Nace s Sela (iz Jarče Doline) nad Pintarjem; 56. Marica, hči Franca in Marjane Kržišnik.

Pripomba: Fotografiral Jože Filipič. Osebe na fotografiji so razpoznali Marica Maček in bratje Boris, Miloš in Branko Mlinar. Zapisal Branko Mlinar.

posestva; znal je upravljati z vso kmetijsko mehanizacijo, vendar se je Marjan zaposlil v tovarni, kmetija pa počasi nazaduje.

To, kar sem tukaj napisal, je napisano s časovnim odmikom sedemdesetih let, pa tudi daljinskim odmikom 200 kilometrov – živim namreč v Zagrebu. Dobrohotni bralec bo to upošteval.

Pripis urednika: Vrbančkov Stanko (rojen 23. 4. 1925), avtor tega članka, je svoje spomine na Račevo pisal že pred leti, aprila 2015 pa bo dopolnil 90 let. Čestitamo!

Milan Močnik

Bila je vojaška disciplina

Življenje v žirovskem internatu pred 65 leti

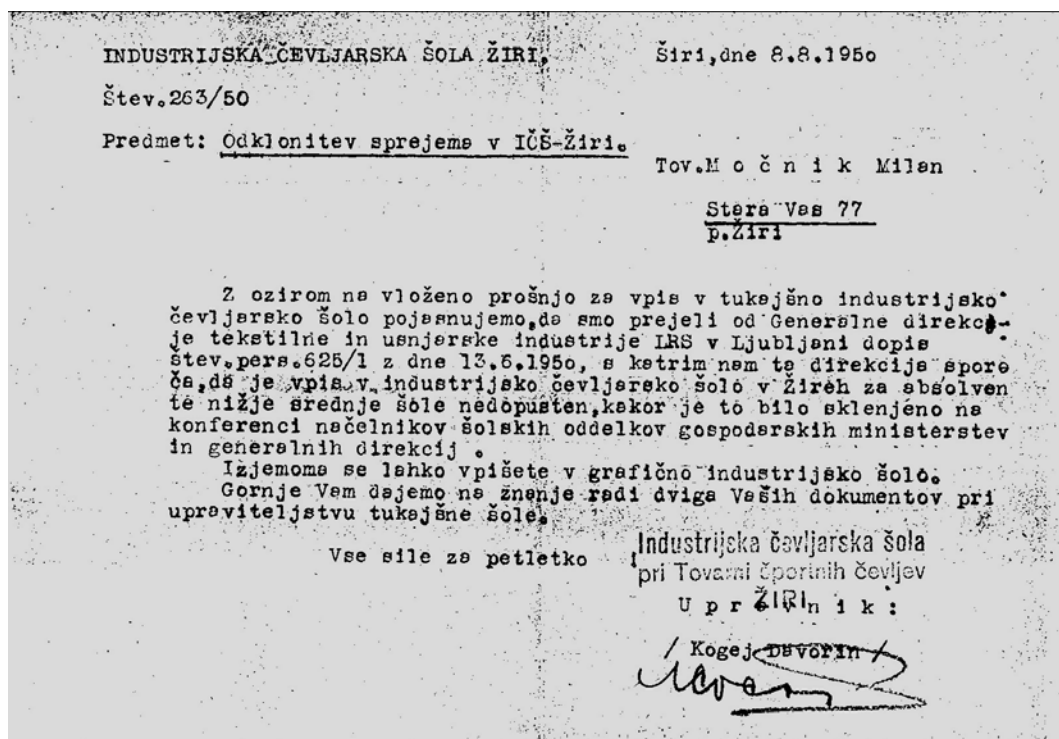
Že nekaj časa me nekateri prosijo, naj napišem kaj o tem, kako smo preživljali čas v Industrijski čevljarški šoli (IČŠ). Spomini so sicer zbledeli, a poskusil bom napisati tisto, kar mi je ostalo v spominu in da to tudi drži.

Največ zaslug, da sem se odločil za čevljarški poklic, je imela stara mati. Stalno mi je govorila: »Poglej, Stanko (bratranec) se je učil na Češkem, Tone (bratranec) študira v Zagrebu in oba se bosta morala celo življenje potikati po svetu. V Žireh pa je sedaj nova tovarna, lepo doma boš in oče ti bo tudi lahko kaj pomagal.« Nazadnje sem se res odločil in se vpisal v IČŠ.

Kmalu pa sem doživel prvo razočaranje. Dne 8. 8. 1950 sem dobil dopis, da ne morem biti sprejet, ker imam nižjo gimnazijo.

Stopil sem do ravnatelja tov. Završnika in ta mi je napisal potrdilo, da sem res obiskoval nižjo gimnazijo, nisem pa delal mature, ker sem bil takrat bolan. To se je nekako rešilo in 14. 9. 1950 popoldne smo imeli sprejemni izpit, potem pa kar ostali v internatu.

Naslednji dan se je začel pouk. Še prej smo dobili perilo, delovne obleke, čevlje ... Morali smo se preobleči, svoje obleke pa poslati domov. Nedeljsko obleko

smo dobili malo kasneje in tudi nizke čevlje. Razdeljeni smo bili po sobah in tu se je začela vojaška disciplina. V naši sobi nas je bilo pet. Razen mene so danes na žalost že vsi pokojni. V sobah ni bilo nobenih peči, v posteljah slama, okna enojna in še ta brez mehanizma za zapiranje, tako da smo spodaj zatikali zmečkan papir, da so okna ostala zaprta. Stavba, nekdanja strojarna, je bila zidana iz kamna. Poleti je bilo hladno, pozimi pa smo zmrzovali. Vstajali smo ob petih. Sledila je telovadba, nato umivanje, postiljanje, čiščenje, zajtrk. Dežurni nas je nato »postrojil v štiristope« in odkorakali smo v delavnico, ki je bila v stavbi nekdanje Postolarske, zdaj je tam prodajalna Alpine. Od 7. do 12. ure smo delali, nato spet postavljanje v vrsto in nazaj v Strojarno. Umivanje in kosilo. Spet postavljanje v vrsto in v šolo, od 13. do 17. ure – včasih tudi dlje – je bila na vrsti teorija. Prvo leto smo imeli pouk v Postolarski, naslednje leto pa že v žirovski novi šoli, ki seveda še ni bila v celoti zgrajena.

V soboto je bila samo praksa, teorije popoldne ni bilo. Prostega časa skoraj ni bilo. Izhodov tudi ne, domov nismo smeli. Morali smo biti vedno na razpolago za razna udarniška dela.

Nekaj nedelj so nas naložili na kamion in smo šli v Kopačnico pripravljat drva. Potrebovali so jih v kuhinji in za ogrevanje peči v učilnici. Spomladi smo sadili krompir in tako prispevali v šolski proračun.

Omenil sem že, da nismo smeli domov. Opisal bom, kako smo šli domov za božič leta 1950. V naši sobi smo se dogovorili, da bomo šli pogledat, ali je doma kaj potice, in na čaj. »Javili smo se«, da gremo v kino. Odkorakali smo v »stroju«. Pred kinom smo se malo zadrževali, da so drugi šli v dvorano, mi pa smo za eno uro smuknili domov. Ko smo se čez dobro uro najedli in spočili, smo prišli do vogala Homcove hiše, počakali, da so iz kina začeli prihajati ljudje, in se jim pridružili. Drugi dan pride v sobo upravnik (Viktor Štajer) in vpraša, kje smo bili sinoči. Odgovorili smo, da v kinu. »V kateri vrsti?« vpraša. Takrat pa Milan odgovori: »Doma, na peči.« Nato nas je kritiziral, kaj si dovolimo. Za »lon« (plačilo) smo bili tisti mesec ob žepnino, pri vedenju pa smo si prislužili nižjo oceno.

Zanimivo je tudi, kako so starši prihajali na roditeljske sestanke. Pripeljali so se s kamionom, ki jih je vsakokrat čakal na železniški postaji v Škofji Loki.

Ko je bilo konec šolskega leta, smo šli na morje. Na Reko smo se odpeljali s tovornjakom, nato z ladjo na Rab. Po dva in dva smo bili nastanjeni v zasebnih hišah, hranili pa smo se v restavraciji. Tisti čas je primanjkovalo vsega, tudi kruha bi pojedli več, a ga ni bilo. Ker je bil med vojno naš direktor Davorin Kogej v taborišču na Rabu, nas je popeljal v Kampor, da smo si ogledali kraj, kjer so med vojno trpeli naši ljudje. Na robu neke njive je bil grob komandanta tega taborišča. Ko sem se čez 25 let vrnil na ta kraj, tega groba ni bilo več, menda so dovolili, da so posmrtni ostanke pokopanega odpeljali v Italijo. Po sedmih dneh smo se vrnil domov, polni lepih spominov in posebnih doživetij.

Poleti smo dopoldne nadaljevali s praktičnim delom, popoldne pa smo bili prosti ali na udarniškem delu, najpogosteje pri gradnji Zadrúžnega doma in povsod tam, kjer je bila potreba.

Neko popoldne so ob Sori trije iz starejšega letnika počeli neke neumnosti. Uprava nam je dala tri dni časa, da se javijo in povedo, kaj so počeli. Seveda se niso. Na ta račun smo dobili kazen – en mesec brez izhoda. Prišla je nedelja, mi pa po kosilu nismo smeli niti na dvorišče. Zaklenili so nas in ni bilo prijetno iz zaprtega

prostora gledati lep sončen dan. Pa so se spet našli junaki iz drugega letnika. Šli so na streho. Stavba je bila dolga in hodili so po njej gor in dol. Direktor Kogej je bil tudi lovec. Šel je v naravo in z Žirka opazil, kaj čudnega se dogaja na strehi Strojarnje. V ponedeljek po kosilu smo se morali zbrati v učilnici in spet je bila zahteva, naj se javijo tisti, ki so prejšnji dan hodili po strehi. Za priznanje smo imeli na voljo tri dni časa. Nihče se ni javil, zato smo vsi dobili še en mesec kazni. Čas je tekel in zmeraj se je kaj dogajalo.

V drugem letniku se je čutilo, da je začelo primanjkovati denarja. Starši so dobili obvestilo, da bodo morali prispevati določene zneske.

Za novo leto 1952 smo morali vsi domačini domov, v internatu so ostali le tisti iz oddaljenih krajev. Odslej smo od doma hodili na delo in v šolo.

Sredi februarja leta 1952, ko je zapadlo veliko snega, se je promet čisto ustavil. Vsi vajenci smo hodili kidat sneg na cesto. Določili so nam rajon od Zelenaka proti Fužinam. Ko je sneg skopnel, pa smo šli na strokovno ekskurzijo v Tržič v Peko. Najprej smo se ustavili v Virmašah pri Škofji Loki. Ogledali smo si obrat za izdelavo glavnikov iz kravjih rogov. Poslopje obrata stoji še danes, vendar so vrata zaprta, stroji pa so razstavljeni v Muzeju na loškem gradu. V Peku smo vsi občudovali strojno izdelavo čevljev, saj smo do takrat poznali in videli le ročno izdelavo. Danes vidimo, da prvo in drugo propada. Ni več šole ne za ročno ne za strojno izdelavo. Počasi se bo ustavilo obstoječe, ko bodo šli v pokoj današnji delavci. Strojarnje pa v Sloveniji tako ali tako že dolgo ni nobene. Nazaj grede smo se ustavili v Savi v Kranju. Videli smo, kako se izdelujejo plašči za avtomobile in drugi gumijasti izdelki. Spet nekaj novega za mlade radovedneže.

Omeniti želim še nekaj neprijetnega. Zgodilo se je na poti iz Tržiča v Kranj. Na pot smo šli z novim tovornjakom znamke Mercedes. Voznik je bil Lahajnar. Vračali smo se po stranski cesti mimo Golnika in na nekem ovinku s konstrukcijo za cerado (ponjavo) trčili v deblo hruške, ki se je z vejami raztezala tudi nad cesto. Bil je lep sončen dan in več fantov je stalo na klopih in se z rokami naslanjalo na konstrukcijo. Ob udarcu v deblo je to konstrukcijo razlomilo in vleklo po celotnem kesonu skupaj s fanti ter padlo vse skupaj zadaj na cesto. Bilo je precej bušk in prask, k sreči pa žrtev ni bilo. Nekateri so hoteli to hruško takoj požagati. Prišel pa je takrat mimo domačin in povedal, da je vožnja za tovornjake in avtobuse tod prepovedana.. Hitro smo naložili razlomljeno konstrukcijo na tovornjak in pohiteli naprej, da ne bi plačali še kakšne kazni za povrhu.

Ob zaključku šolskega leta pa smo šli na izlet v Idrijo. Tam smo si ogledali zunanje obrate rudnika živega srebra in topilnico. Tretji letnik je smel tudi v jamo. Popoldne smo se udeležili srečanja na športnem področju. Bilo je poučno, zabavno in dan je hitro minil. Vrnili smo se veseli domov.

V zadnjem letniku smo se učili izdelovanja gozdar šivane obutve. Bilo je zanimivo. Danes pa lahko samo žalostno ugotavljamo, da vse počasi propada in nič ne kaže, da bi se stvari obrnile na boljše.

Omenim naj še, da smo v tej šoli kljub skromnim sredstvom in vsesplošnemu pomanjkanju dobili dobro izobrazbo. Pač času primerno. Pri pouku smo pogrešali boljši papir. Celo čevljarskih centimetrov ni bilo mogoče nikjer kupiti. Ni bilo ne krojnih in čevljarskih nožev. Nastale težave je mojstrsko reševal kovač Franc Starman s Sela. Iz obrabljenih pil je izdeloval nože, ki so rezali še tako debelo in trdo usnje.

Da se ta sestavek ne bi razumel kot tarnanje, naj dodam še nekaj anekdot.

V delavnici vajenec Janez ni dobro zategnil drete, pa je vzel čevlji v roke mojster in pokazal, kako se mora zategniti. Šiv se je ob njegovem potegu res utopil v usnje. Janez pa je pri tem pripomnil: »Tako ja, sedaj se pa kar iskre kažejo.« Mojster pa jezno nazaj: »En teden boš ribal hodnik in pa štenge.« V ponedeljek je Janez začel ribati. V sredo pride mimo mojster in ga vpraša: »No, ali se sedaj še kaj iskre kažejo?« – »Sedaj pa nič, ker sem namočil,« je odgovoril Janez. »Še en teden boš ribal,« je dodal mojster.

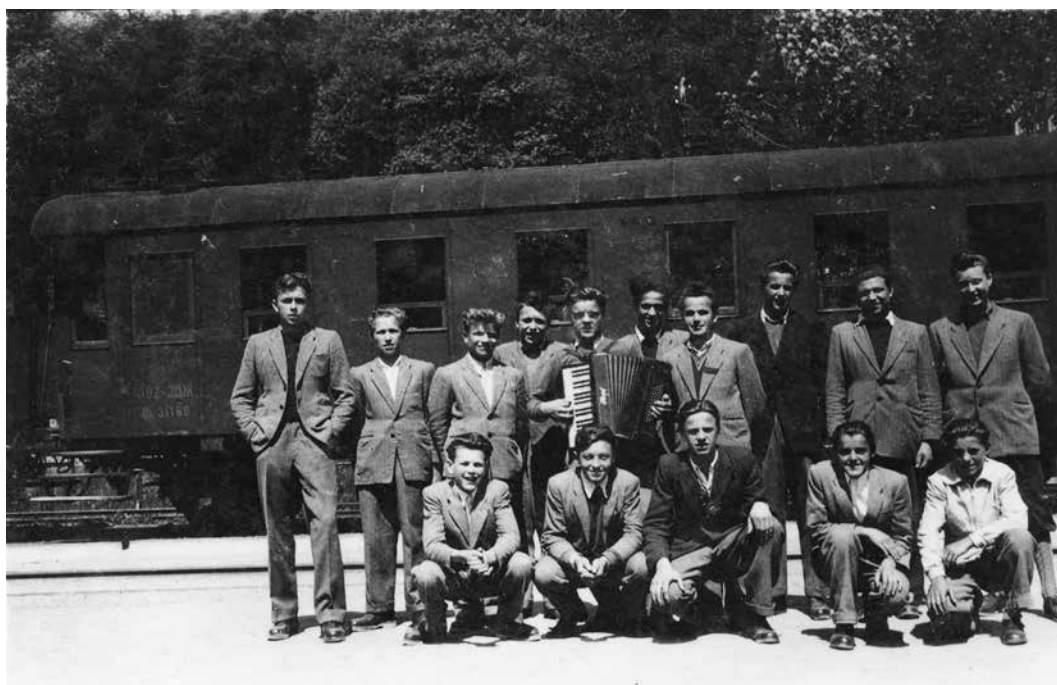
Ta mojster je nekoč stal pri oknu in gledal v naravo. Jezil se je na vajenca, potem pa mu rekel: »Dokler jabolko ne bo odcvetelo, boš ribal hodnik in pa štenge.« Povem naj, da jabolko sploh še ni začelo cveteti.

Nekoč pri strokovnem pouku. Učitelj je med učence razdelil pole papirja in dejal, naj si predstavljajo, da je to usnje. Sredina kože je najbolj kvalitetna, ob robu se porabi za manj zahtevne dele. Vajenec je izrezal prednjik natanko na sredini pole. Učitelj ga je okaral, češ kakšno neumnost je naredil. Ta pa mu je odgovoril: »Saj ste rekli, da mora prednjik biti iz punta.« (najboljšega dela kože)

Nekoč je ta učitelj našteval kosti noge: golenica, mečnica, petna kost. »Križaj! Frdamana kost.« Križaj res ni pazljivo poslušal učiteljeve razlage.

Vajenca Adolfa so nekoč vprašali, ali bi se vpisal v partijo. »O ne, to pa ne.« – »Zakaj ne?« – »Zaradi domačih. Morda mi bodo še kakšen paket poslali, drugače pa bodo »djali«, da sem baraba,« je odgovoril v pojoči dolenjščini.

26. julija 2014

Učenci in učitelji Industrijske čevlarske šole v Žireh med obiskom v Trzinu, 1952. Čepijo, z leve: Anton Gaser, Adolf Zadnik, Filip Špik, Bernard Križaj, Pavel Jereb; stojijo: Konrad Peternelj, Vencelj Božnar, Mirko Šega, Stanko Rink, Stanko Žakelj, Vinko Guzelj, Andrej Zidar, Milan Filipič, Boris Treven, Milan Močnik.

Učenci 2. letnika Industrijske čevlarske šole v Žireh, fotografirani pred šolsko zgradbo. Čepijo, z leve: Jože Drstvenšek, Anton Gaser, Vencelj Božnar, Bernard Križaj, Jože Klopčič, Leopold Košuta; v drugi vrsti: Stanko Rink, Filip Špik, Gregor Pustovrh, Adolf Zadnik, Pavel Križaj, Andrej Zidar, Mirko Šega, Franc Pisek, Anton Šink; zadnja vrsta: Milan Filipič, Janez Vehar, Vinko Kalan, Vinko Guzelj, Milan Močnik, Konrad Peternelj.

Učenci in učitelji Industrijske čevlarske šole v Žireh med izletom na Rab, ob koncu šolskega leta 1950/51

ŽIROVSKE OBLETNICE PROF. DR. RADO POLJANŠEK (1914–2002)

Miha Naglič

Zapis in fotokronika

Rado Poljanšek se je rodil 19. julija 1914 v Žireh. Njegov oče Jakob Poljanšek je bil Modrjanovcov s Sela pri Žireh, iz podjetne kovaške rodbine, iz katere je izšlo več znamenitih Žirovcev. Njegova mati Ivanka, rojena Kavčič, je bila Katrnikova iz Žirov, tudi ona iz ene najbolj podjetnih rodbin v kraju. Oče Jakob velja za enega od pionirjev avtobusnega prometa v Žireh in Poljanski dolini. Rado je bil njun edini sin, s svojimi starši se je moral v mladih letih večkrat seliti in obiskovati šole v različnih krajih po Sloveniji. Po vrnitvi družine v Žiri je njegov oče kupil prvi rabljen avtobus

Z očetom Jakobom in mamo Ivanko za očetovo hišo zraven župnijske cerkve v Žireh, 17. 9. 1939

in se začel ukvarjati s prevozništvom. Rado je najprej pomagal očetu v domačem avtobusnem podjetju in vozil avtobus na progi med Žirmi in Škofjo Loko. Njegov oče je želel, da bi se izučil za avtomehanika in pozneje prevzel podjetje. Tej volji se ni uklonil, odločil se je za študij medicine. Veliko časa je bilo treba, da sta se z očetom sporazumela. Od takrat naprej mu je bil oče pripravljen finančno pomagati pri študiju, Rado pa je moral večino svojega prostega časa prebiti pri vožnji avtobusov.

Medicino je najprej študiral v Ljubljani, diplomiral pa je na Medicinski fakulteti v Beogradu leta 1940. Tega leta je začel delati kot zdravnik v Ljubljani, kjer se je leta 1947 specializiral iz ginekologije in leta 1972 doktoriral iz ginekološke onkologije s tezo Endogeni in eksogeni vplivi na prognozo pri karcinomu jajčnikov. Mentorica njegovega doktorata je bila znamenita slovenska onkologinja, zdravnica in partizanka Božena Ravnihar (1914–2002); po letnicah rojstva in smrti je bila njegova vrstnica. Od leta 1946 do upokojitve je bil naš rojak zaposlen na Onkološkem inštitutu, kjer je vse svoje delo posvetil raziskovanju in zdravljenju raka. Iz ginekološke radioterapije se je izpopolnjeval v Nemčiji, na Švedskem in v Veliki Britaniji. Pri svojem dolgoletnem delu je veliko pacientom pomagal, da so lahko premagali to težko in nepreračunljivo bolezen. Svoje znanje in izkušnje je prenašal na mlade generacije kot redni profesor onkologije in radioterapije na Medicinski fakulteti v Ljubljani. Sodeloval je tudi na različnih medicinskih kongresih po svetu. Ob poklicnem delu pa ni pozabil na svoje mladostno zanimanje za tehniko in je bil vedno na tekočem z razvojem tehnike. Po upokojitvi leta 1987 se je umaknil iz aktivnega delovnega življenja in se posvetil delu na vrtu. Usoda je hotela, da je njegova žena Breda Poljanšek leta 1995 umrla prav za rakom, za boleznijo, pri zdravljenju katere je imel v svojem življenju toliko uspehov.

Njegov največji osebni prispevek razvoju medicine je uvedba vizualnega pregleda rakastih obolenj (laparoskopije). Njegovo delo »Doprinos laparoskopskih metod k zgodnji diagnozi ovarialnega malignoma in raziskava, kateri dejavniki lahko povečajo uporabnost teh metod« je bilo objavljeno leta 1976. Že pred tem je izšlo raziskovalno poročilo Študij uspešnosti zdravljenja progredientnega karcinoma ovarija s citostatikom thio-tepa v kombinaciji z radiacijsko in kirurško terapijo (Raziskovalna skupnost Slovenije, 1968). Imel je veliko uspehov pri operativnem zdravljenju in zdravljenju raka z obsevanjem. Pogosto so mu bile zaupane zahtevne operacije doma in v tujini. Do 70. leta je delal na Medicinski fakulteti v Ljubljani.

V zakonu sta se mu rodila sinova Igor in Marko. Stanoval je v hiši v Šentvidu, ki jo je kupil že njegov oče Jakob. Oba sinova sta diplomirala iz tehničnih ved. Ustvarila sta si družini in Rado je dočakal štiri vnuke in prvega pravnuka. Umrl je 16. novembra 2002 v Ljubljani, star 88 let.

Viri tega članka: e-pismi sinov Igorja in Marka Poljanška, Cobiss, in članek v Enciklopediji Slovenije (9. zvezek, geslo Poljanšek, Rado, napisala Božena Ravnihar). Fotografije, ki so sestavni del tega članka, je izbral in skeniral zdravnikov sin Marko in nam jih poslal iz Nemčije po e-pošti.

Rado Poljanšek v ranem otroštvu. Fotografija je gotovo nastala v ateljeju Štefana Mlakarja, pri Lengarju v Žireh.

Rado Poljanšek na letnem telovadišču Ljubljanskega Sokola, 1932

Žirovski naborniki letnika 1914. Ofcir na sredini je učitelj Ciril Justin, Rado Poljanšek je desno od njega.

Rado Poljanšek kot sokolski telovadec na neznanem kraju, verjetno 1932

Rado Poljanšek kot sokolski telovadec na neznanem kraju, verjetno 1932

Na smučišču na Krvavcu, 19. 3. 1936

Študent medicine, 1936

Kot vojak Kraljevine Jugoslavije, 12. aprila 1939

Kot mlad zdravnik, 1939

V Ljubljani, 29. marca 1941, tik pred izbruhom vojne.

Poročna slika / Foto: Studio Potrč, Šelenburgova 6, Ljubljana 1944

Udeleženec 11. mednarodnega radiološkega kongresa v Rimu, 22. – 28. 9. 1965

»Premier Symposium International sur le Dépistage du Cancer« (prvi mednarodni simpozij o zgodnjem odkrivanju raka), dr. Poljanšek je drugi z desne, Spa (Belgija), 26. – 28. 9. 1968

Tretji kongres ECCO (European CanCer Organisation), Zahodni Berlin, 14. 6. 1981

Rado Poljanšek, 1985

Rado Poljanšek na 80. rojstni dan, 19. 7. 1994

LEPOSLOVJE IN LITERARNA ZGODOVINA

Helena Maček

Sestri

1

Rada se vračam domov, na staro kmetijo, ki ždi nad kotlino na koncu Gorenjske. Če je praznik ali nedelja, lahko pustim avto pod toplarjem poleg kosilnice, drugače moram zapeljati za hišo.

Najprej poiščem ata, navadno ga najdem v »kujavniku«. To je hiška, ki jo je dozidal za svojo delavnico. Nad delavnico je uredil še lepo sobo s kmečko pečjo in nam pojasnil, da se bo sèm hodil kujat, če ga bo mama preveč sekirala. Pa ga ne. Ata ima velik smisel za humor in najina srečanja vedno začneva z isto igrico, s staro šalo žirovskih kmetov.

»Živjo, ata, kako si kaj?«

»Eh, bolj švoh gre. Za vse sem sam, pa še krava se poja.«

Potem ga lahko dregnem pod rebra.

Za mulca (mlajšega brata) ne sprašujem; vem, da ga do noči ne bo domov.

Grem v hišo in poiščem mamó. Prav na hitro jo objamem, kajti ona ne mara objemanja, poljubljanja pa še manj. Če jo ata za hec kdaj počí po riti, je ogenj v strehi.

Sedem k oknu, zadovoljno stegnem noge in opazujem lepo napete nogavice. Strgala jih bom! Le zakaj se nisem oblekla bolj športno? Aja, zaradi »parade«!

»No, mama,« pravim, »kaj je novega?«

Prižgem cigareto in z užitkom puhnem dim skozi okno.

»Eh, kaj bi,« zagodrnja mama in po glasu čutim, kako jo grabi jeza. Še pred dvema letoma bi frčale cigarete v peč, mene pa bi nagnala ribat stopnice. Še sreča, da se časi spreminjajo in da si sama služim svoj kruh. Smehljam se, vem, da je kljub vsemu tudi malo ponosna name in da mi bo naslednje popoldne omenila, naj stopiva za eno uro k teti v dolino. Parkirali bova takoj pod hribom in se naprej odpravili peš, prav počasi bova paradirali in pozdravljali znance. Na pohvale, »kako se je punca naredila«, bo samo zadovoljno zmigovala z rameni.

»Kaj je novega,« čez čas ponovi in popravi šop še vedno črnih las, ki ji uhajajo izpod rute.

»Naredili bodo še eno samopostrežno. Pa vsaka ta druga bajta je picerija. A ja, in v fabriki so štrajkali. Poleti je bil pa vsak delavec na morju.«

Hoditi na morje – to je za našo mamó neodpustljiv luksuz.

2

Nato pomolči. Ta molk imenujem pri sebi »menjavamo trak«. Zdaj pridejo na vrsto poslastice.

»Ferjančeva Mara bo rodila. Menda se trije prepirajo, kdo da bo oče. Take so današnje punce – mimogrede kaj staknejo, potem so pa vse življenje nesrečne.«

Pomemben premolk z željo, naj si izluščim moralni nauk.

»Kroparjeva dva sta se vrnila iz Nemčije. Zdaj zidata tam za Račevo, imela bosta hišo z bazenom, sem slišala. Škafar še vedno pije kot žolna, zadnjič sem srečala njegovo žensko v trgovini, imela je čisto podpluto oko. Človek bi moral bolje premisliti, s kom se poroči.«

Spet premolk z moralnim naukom št. 2.

»Ja, Bernačeva Mica nekaj boleha, za nobeno rabo ni.«

Mamin glas je poln resničnega sočutja in tudi meni ni vseeno. Sestri Mica in Johana, Bernačevi devici smo jima pravili, sta bili od nekdanji naši edini sosedi. Njuna bajta čepi naslonjena v hrib prav kmalu za našim vrtom. Odkar pomnim, sta bili zame nekaj posebnega. Še kot otrok sem iz pogovora odraslih izvele, da sta se zaobljubili bogu in da ni bolj pobožnih žensk v vsej fari. Vsako jutro sta črno oblečeni starki z bukvicami v rokah drobili v dolino v cerkev, naj je bilo sonce ali dež, zima ali poletje. Vedno sta bili videti enako stari in suhi, v istih oblekah, dolgih skoraj do tal. Le vedno manjši sta se mi zdeli. Ko sta se vrnili domov, smo kmalu zagledali Johano s koso, lopato ali motiko v rokah. Johana je bila »zunanja«. Kot moški je kosila, okopavala, popravljala voz in skrbela za žival. Mica, »notranja«, je pospravljala, prala in kuhala – kar pravzaprav ni bila nobena umetnost, saj sta imeli v petek in svetek na mizi mleko in krompir v oblicah. Poleti ob devetih, pozimi pa prej, sta končali z delom in povečerjali. Potem sta obsedeli za mizo, vsaka na svoji strani, z molkom v rokah. Skozi nezagrnjeno okno smo ju pozno v noč lahko videli, kako čemita, sklenjenih rok, sklonjenih glav, in prebirata jagode na molku.

»Te dve imata že rezervacijo v nebesih,« je rad rekel naš ata in požel smeh nas otrok in hud pogled iz maminih oči.

Včasih sta se sestri oglasili tudi pri nas. To je bilo navadno ob nedeljah, po drugi maši. Obe sta se stisnili na zaboj k štedilniku in hkrati govorili v mamo. Jezik jima je tekel, kot da se je podrl jez, in vedno znova sta me presenetili, kako radi sta segli po kozarcu vina, ki jima ga je ponudil ata.

3

»Ker daje moč,« sta se opravičevali in se dvignili takoj, ko je bila ročka prazna. Odhajali sta pri zadnjih vratih, na pragu se je Johana zanesljivo še obrnila in navrgla:

»Pa bi le pošljala otroke v cerkev, Marjana, pred Bogom boš odgovarjala zanje.«

Videla sem, da mami ni bilo čisto vseeno. Nekoč mi je celo priznala, da pravzaprav verjame, da je Bog – a da ne ve točno, zakaj verjame. No, ker je naš ata velik »frajgajst«, nam otrokom nikoli ni bilo treba hoditi k maši.

Ene Bernačke brez druge si nisem mogla predstavljati. Sklenila sem, da po večerji stopim tja.

Pa nisem, kajti zvečer se je domov vrnil brat. Strokovnjaško me je premeril od glave do pete in ocenil, da sem »kul« in da greva dol v disko.

Potem sem se vrnila v mesto: služba, prijateljice, tu in tam žurka, smučanje na Krvavcu in prepiri s fantom. Pa redni telefonski pogovori z mamo. Sporočala je, da nova samopostrežna že stoji in da je fabrika zaprla še nekaj obratov. Da bo starejša sestra prišla poleti s famijlo iz Francije na počitnice. Pa da imamo na podstrešju polhe. In na koncu vedno, naj bom pametna.

Za božične praznike sem po dolgem času spet odjadrala domov. Zaželela sem si domače govorice, ostrega zraka in spokojnosti, ki diha z zimskih hribov. Imeli smo lep večer, celo brat je ostal doma. Mama me je bila še posebej vesela: za božičnimi prazniki bodo prišli novoletni in spekla bo obveznih pet orehovitih potic – to so novoletna darila za vso žlahto. Težava je v orehih: streti in očistiti orehe za pet potic – to je delo, ki pričaka mene in zaradi katerega ne smem slišati za orehovo potico.

Stisnila sem torej zobe in se lotila orehov, a naši orehi so trdi kot sam vrag. Mama je kuhala nedeljsko kosilo in zdaj je bil na vrsti pogovor z novicami in moralnimi nauki, ki je tako zelo najin. Začela sem spet jaz in vrgla vprašanje skozi odprta vrata v kuhinjo:

»Kaj dogaja, mama?«

Doletel me je očitajoč pogled, tokrat ni bila kriva cigareta, marveč govorica, ki po njenem ne sodi med kolikor toliko vzgojene ljudi.

4

Kaznovana sem bila z molkom. Pretirano skrbno je nalagala drva v štedilnik – pri nas namreč pozimi še vedno kurimo štedilnik na drva, čeprav imamo tudi električnega. Meni je prav, to je vonj, ki ga ne pozabiš. Vonj tvoje mladosti in tvoje domačije.

»No, a je kaj novega?« sem popravila.

Zdaj je kar butnilo iz nje.

»Bernačeva Mica je umrla. Prejšnji teden smo jo pokopali.«

To me je pa res prizadelo – in mamo tudi, kajti na hitro je izginila iz kuhinje, da bi prikrila solze. Nakar so se zadnja vrata odprla – in kot nalašč – vstopila je Bernačeva Johana, vsa majčkена in uboga. Ko sem ji izrekla sožalje, je samo pokimala, sedla na staro mesto k štedilniku in povprašala za mamo. Potem me je natanko premerila s pogledom, pogladila je krilo, da se je slišalo, kako se nitke zatikajo v hrapave dlani. Če nisem kaj bolna, ko so me same kosti, je vzdihnila. Odkimala sem, saj ni imelo smisla, da ji razlagam, kako težko sem se znebila teh kilogramov.

»Ja – kaj pa ti tukaj, Johana,« je ostrmela mama, ko je prinesla moko iz shrambe. Šele takrat sem se zavedela, da se dogaja nekaj neverjetnega: nedeljska maša teče brez Johane, najbolj pobožne faranke. Obrnila sem se in najbrž prav nesramno zijala v starko, kajti mama mi je poslala tak pogled, da sem se z vso ihito lotila orehov.

»Veš, Marjana, čudno je to. Vso noč nisem zatisnila očesa, pa še podgane so ropotale. Jim bo treba nastaviti.«

Molk.

»V cerkev, Marjana,« se je počasi trgalo iz nje, »v cerkev pa ne bom več hodila.«

Zdaj mi je kladivo padlo iz rok, a mama tega ni opazila. Pomaknila se je k Johani in strmela v njene roke, kot da bo tam našla odgovor na nemo vprašanje. Roke niso imele obstanka, gladile so preperelo krilo do kolen, se dvignile in spolzele po isti poti.

»Vidiš, ko je Mica umirala, sva se nekaj zmenili. Pri vseh svetnikih mi je na križ prisegla, da se bo po smrti za hipec vrnila, na božično noč, da ne bom tako sama. In da mi bo povedala, kako je tam.«

5

Zajela je sapo, kot da zbira zadnje moči, in s težavo vrgla iz sebe: »Pa je ni bilo. Vso noč sem imela prižgano lučko, pa je ni bilo, naše Mice.«

Dolg molk, slišati je bilo le brbotanje iz loncev na štedilniku. Johanine roke so se umirile in se sklenile v naročju.

»Vidiš, čudno je to ... Sem premišljevala na vse strani ... Tako sva ...«

Pretrgala je misel in se zazrla v okno, skozi katero se od daleč sveti zvonik cerkve svetega Martina. V starih očeh, kalnih in nedoločne barve, je ždelo nedopovedljivo gorje.

Vstala je, stopila k zadnjim vratom, se obrnila kot vedno in ubito rekla:

»Če bi bilo na onem svetu k a j, bi se Mica prikazala. Naka, naša Mica nikoli ni lagala. Pa še na križ je prisegla.«

Johana je odšla, upognjena, kot da namesto Kristusa nosi težko breme ...

Po kosilu z bratom ni bilo nič, klicali so ga prijatelji, naj takoj pride v dolino. Ob Sori pri Ledinici so opazili vodomca, in to da je treba videti. Ata je na kavču zadremal z Nedeljcem v naročju in mama je gledala neko mehiško nadaljevanko, imela sem jo na sumu, da se malce jokca zraven. Navlekla sem trenirko, obula gojzarje in se izmuznila iz hiše.

Mahnila sem jo čez vrh, na obisk k svoji bivši sošolki. Čudno, kako so ti naši hribi zgoraj položni, iz doline je pa taka strmina, da »sem po lastnih joških hodila,« je nekoč potožila moja ljubljanska prijateljica.

Kolarjevo družino vedno rada obiščem, kadar pridem domov. Trdna kmetija, pa šest hčera in nobenega fanta. No, ta moja sošolka, ki je končala agronomsko, je edina ostala doma in vzela sosedovega Toneta. Zdaj imata že štiri sinove in nobene hčere. »Špon«, pravi moj brat. Najbolj jo pihne njihova mama. Nosi že krepkih sedem križev, a kadar je jasna zimska noč in je sneg »ta prav«, sede na sanke in se odpelje v dolino.

6

»Potem pa komaj prisopiha nazaj in mi pride v posteljo napol pomrznjena,« se heca njihov ata.

»Kaj čemo, vsak tuli v svojo luno,« se opravičuje mama.

Res, pri Kolarjevih čas prehitro mine in mračilo se je že, ko sem se poslovila. Dolina in grape so se napolnile s temino, le za Breznico in Osojnico se je še rumeno svetilo, ko sem pridričala domov.

Zgodaj sem odšla spat. V sobici sem na stežaj odprla okno, da je mrzel zrak butnil vame. Tam čez vrt, na Bernačevini, je brlela lučka. Za mizo je sedela črna postava, sklonjena nad prazne dlani.

Milka Bokal

Posebnosti besedja v Peterneljevem romanu Krtar in Dolinci

Literarna dela se kot viri za proučevanje slovenske materialne in duhovne kulture močno razlikujejo. Večjo vrednost imajo objektivizirana besedila, v katerih subjektivna pisateljeva nota ponikne v upovedeni osebi, ki sicer nosi avtorjeve poteze, a je vpeta v širšo skupnost, okoli katere se kot središčne točke zbirajo druge širše tematske in motivne silnice, ki sprožajo vzvode, s katerimi se skupnost širše razkriva.

K neposrednemu razkrivanju socioloških, etnoloških, kulturoloških in konec koncev tudi psiholoških posebnosti določene skupnosti, opisane v literarnih delih, pripomore besedje. V besedju se zrcali temeljna zakonitost, da je najbolj avtentično in primarno merilo identitete neke skupnosti jezik oziroma z ožjega jezikovnega stališča rečeno jezikovna sredstva. Jezik kot sredstvo za sporazumevanje namreč zajema vse plasti človeške racionalne in iracionalne dejavnosti ter predmetnost v vseh časih in okoljih. Tu prehajamo k ožji veji jezikoslovja, k sociolingvistiki. Sociolingvistično pojmovanje jezika vključuje »tudi proučevanje odražanja življenja in dela jezikovne skupnosti na jezikovnih ravninah in sploh na prvinah teh ravnin« (Jože Toporišič 1992: 292). Če k temu pritegnemo merilo etnije oziroma etnosa (gr. *éthnos* `pleme, narod, ljudstvo`), sežemo od sociolingvistike k etnolingvistiki. Literarna dela so tako tudi bogat vir za proučevanje etnolingvistike.¹ Etnolingvistika pogosto zajema »specifično jezikovno bogastvo, ki je s stališča določenega narečja njegova posebnost in za katere se pogosto izrekamo, da so s sedanjega trenutka ogrožene« (Bokal 2006, 15).

Izhajajoč iz domačega okolja podpisane se tu sestavek osredotoča na roman Jožeta Peternelja Krtar in Dolinci (Kmečki glas, 1983). Njegova regionalna prekrivnost sega na območje Jarčje Doline, širša opredelitev pa nakazuje tisti del Žirovskega, ki se na območju Žirovske kotline nagiba proti Škofji Loki. Časovna opredelitev roman umešča v čas po prvi svetovni vojni, v drugo svetovno vojno samo in prva leta po njej. Na zavihku platnic je roman označen z naslednjimi besedami:

»Krtar in Dolinci je delno avtobiografski, delno pa kolektivni roman o prebivalcih Jarčje doline, kjer se je avtor rodil in preživel mladost. Čeprav glavni junak te knjige, Krtar, ni avtobiografski lik, temveč lik vaškega posebneža, ki ga je Peternelj (v romanu prikazan kot Marko) poznal iz svojega domačega okolja. Krtar Andraž je kot otrok izgubil nogo, kot sirota brez staršev se vrne v rojstni kraj svojega očeta, v Žiri, po poljih začne loviti krte in miši ter se s tem nenavadnim »poklicem« prebija iz dneva v dan. Večkrat gostuje pri Dolinarjevih, pri Markovih starših, drugič pa

¹ Za proučevanje slovenske etnolingvistike je neizčrpen vir zbirka Glasovi, ki izhaja od leta 1988. Prinaša folklorne in spominske pripovedi iz posameznih slovenskih pokrajin, diaspore in zamejstva. V njej je doslej izšlo že 44 knjig. Zbirko strokovno ureja ddr. Marija Stanonik, sedaj jo izdaja Založba ZRC SAZU. Njena programska merila, tudi s stališča etnolingvistike, so opisana v članku Ljudmile Bokal Jezikovno bogastvo v zbirki Glasovi, še posebej s stališča narečne terminologije, kot podlaga za proučevanje slovenske materialne in duhovne kulture (Slovstvena folkloristika, 2006).

spet živi globoko v gozdu. Sorodno dušo sreča v Bajtni Poloni. Izbruhne vojna in Krtar pomaga partizanom in terencem pri njihovih akcijah. Konec vojne pa je za Krtarja usoden: čeprav se reši pred nemškimi in domobranskimi puškami, se sesujejo njegove iluzije o tem, da bodo revni brezdomci, kakršen je on sam, »žernadniki« ali dninarji, ki so se borili na strani partizanov, stopili na mesto nekdanjih gospodarjev. Seveda si je Krtar predstavljal komunizem zelo po svoje /.../ prav ta naivna vera v bodoči `raj na zemlji`, o katerem Krtar sanja, pa je vzrok njegovega razočaranja in odmika v še večjo samoto, kakor jo je skusil v mladosti. Le Marko, Dolinarjev sin, ga obišče tik pred smrtjo.«²

Besedje vsakega besedila je mogoče presojati glede na socialno zvrstnost, nevtralnost oziroma stilno zaznamovanost, glede na časovno zaznamovanost in izvor. Medtem ko zadnje merilo v omenjenem delu ne pride v poštev, so toliko bolj umestne druge postavke. Socialna zvrstnost opredeljuje besedje po jezikovni pripadnosti knjižnemu jeziku, pogovornemu jeziku, narečjem in interesnim govoricam (žargonu). Nevtralnost oziroma stilna zaznamovanost je tista, ki odloča, kako izraz sprejemamo v svojo zavest. Ali se nam zdi »navaden«, kar pomeni, da samo poimenuje stvari ali pri tem izrazi še osebni odnos, ki sproži čustveni odziv. Zadnja postavka govori za stilno zaznamovanost, katere razpon se širi od slabšalne do ljubkovalne. Primer: nevtralni odnos za enega od staršev je oče, ljubkovalno pa je oči, atek, očka. Glava kot del človeškega telesa je nevtralni izraz, čustveno obarvani v nekoliko odklonilno smer je buča. Ta pa je nevtralni izraz za določen poljski pridelek.

Največ besed v vsakem leposlovnem (in tudi strokovnem) besedilu sloni na nevtralni plasti. S tem je omogočeno sprejemanje besedila na psihološko neobremenjeni ravni; zaznamovane besede od bralca zahtevajo čustveno zavzetost, ki konec koncev deluje obremenjujoče, če jih je preveč. Trdna podlaga vsakega dela je zato nevtralno besedje. Za razčlenbo besedja določenega avtorja pa je posebej vabljivo besedje, ki ob nevtralnih dodaja osebno noto, daje delu barvitost in ga s tem uvršča med prepoznavna dela določenega področja.

Že bežno listanje po Peterneljevem romanu Krtar in Dolinci pokaže, da je v njem veliko premega govora. Ta daje delu živahnost, življenja polno okolje in odraža medosebno prepletenost upovedenih oseb. Kakšen čustveni razpon pa ta odseva, se najbolj izkazuje v napovednih stavkih. Slovnico to nalogo opravljajo posebni glagoli, ki jih v jezikoslovju imenujemo glagoli rekanja. Slovar slovenskega knjižnega jezika jih opredeljuje kot »glagole, ki izražajo govorno dejanje«. Po nepreverjenem jezikovnem vtisu, ki pa vendarle temelji na metodi izpisovanja, se ponuja trditev, da je pri premem govoru v Peterneljevem romanu veliko stilno zaznamovanih glagolov, s pridržkom rečeno skoraj več kakor nevtralnih. A o tem bi dokončno besedo rekla statistična raziskava.

Pomenska razčlenitev glagolov rekanja. Nevtralnost izražajo glagoli reči (207)³, dejati (347), praviti (151), ki pomensko glede na smer govornega dejanja niso opredeljeni. Glagoli vprašati (45, 207), nagovoriti (15), pozdraviti (15), prepričevati (207) pa določajo usmerjenost govornega dejanja od govoreče osebe k ogovorjeni. Nevtralni glagoli odzdraviti (35), odvrniti (15), zavrtniti (15, 19), potrditi (20), oponesti (27), ugovarjati (213), pribiti (163) pa pomensko opredeljujejo različne možnosti ogovorjene osebe.

² Avtor besedila ni podpisan.

³ Posamezni tu navedeni primeri se v romanu pojavijo večkrat, za dokaz zajetosti izraza naj po logiki stvari zadoščajo ena ali ponekod dve, tri navedbe. V oklepaju so navedbe strani v obravnavanem delu.

Ob nevtralnih naj bodo omenjeni stilno zaznamovani glagoli, ki izražajo barvitost, sočnost govorjenja. Narečne poteze ima glagol moževati (112; po Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) možko se pogovarjati, razpravljati⁴). Opazno čustveno obarvano govorjenje je izraženo z glagoli brbrati (42), ziniti (9), začebljati (62). Veliko skupino glagolov v pričujočem Peterneljevem delu oblikujejo glagoli, ki so z osnovnimi pomeni vezani na živalski svet: sikniti (76), revsniti (100, 126), revskniti (106, 294), zarevskati (14, 62, 65), požmuriti (77), bevskniti (102), zabevskati (14, 130), vzrojiti (19, 149), zarenčati (23), naščeperiti se (109), zaganjati se (168), zarohneti (293), zatuliti (359), prhniti (358), pikniti (165). Bolj ali manj vsi izražajo nejevoljo, nesoglasje v govorjenju. Podobni so jim glagoli godrnjati (184), zagodrnjati (19), nergati (169), zagosti (124), ki pa so z osnovnimi pomeni vezani na človeško govorjenje. Večjo stopnjo nejevolje izražajo glagoli razhuditi se (75), izbruhniti (19). Na nerazločnost, težave med govorjenjem opominjajo glagoli izgoltati (156, 249), izdaviti (267), na hitrost opominja glagol zdrdrati (8), na predrznost zaježikati (205). Hvalisavost izražajo glagoli ustiti se (261, 168), na domišljavost opozarja zarepenčiti (108). Neutemeljeno vztrajanje pri čem izraža glagol zatrmoglaviti (174), bolečino razodeva glagol zastokati (22), zavajskati (60), psihično prizadetost zavzdihniti (22, 43); na uporabo grobih, nedostojnih besed zarobantiti (343), pridušati se (176), zaklinjati se (175), bentiti (145), zakvantati (81), na posmehljivo govorjenje zabavljati (151), uščipniti (152), na neresnice v govorjenju kažejo glagoli natrobiti (149), trobiti (300), trobezljati (199), tveziti (75), na smejanje v govorjenju zahahljati se (251), hahljati se (41), zelo na glas zakrohotati se (114). Nenadzor volje pri govorjenju izraža glagol uiti (259; ušlo mi je), jezljivost pa obregniti se (150). Tiho govorjenje pomenijo glagoli šepniti (269), dahniti (11, 268), nasprotje tega pa zavpiti (151), zarjuti (300).

Pomenski prikaz samostalnikov. Medtem ko glagoli izražajo aktivno vlogo do opisane tematike, samostalniki stvari, pojave in iracionalni svet poimenujejo. Glede na v naslovu zastavljeno temo v razpravo pritegnemo narečno besedje, ki je s slovničnega stališča v nadaljevanju obravnavano v glavnem kot samostalniško. Večji del takih izrazov sodi v strokovno izrazje, v terminologijo. Izpisovanje narečnih besed razkrije določene pojmovne skupine, ki kažejo na pestrost izrazov za zemeljsko izoblikovanost, za geomorfologijo, razkrivajo množico socioloških dejstev pred drugo svetovno vojno in po njej, obsegajo izraze iz materialne kulture, ki zadevajo podeželsko arhitekturo, obdelavo polja, orodje, gospodinjstvo opremo, prehrano. To je bogastvo izrazja omenjenega območja, kar vse je mogoče navezati na širše slovenska merila. V nadaljevanju bodo navedeni nazorni primeri iz posameznih pojmovnih skupin. Med njimi bodo še posebej poudarjeni izrazi, ki živijo v narečju, a v knjižnem jeziku nimajo ustreznice, zato so še posebej dragoceni.⁵

Dogajanje v romanu je postavljeno v dolino pod Mrzlim vrhom. Zemeljska izoblikovanost pa tu ni nižinska, kakor ponavadi pojmujeemo dolino. Značilni izrazi, ki se navezujejo na zemljišča, na zemljo: zrat (48; po SSKJ travnat svet na koncu njive, kjer se pri oranju obrača plug)⁶; melina (104), travinje (59), trebež (279), petelinje selišče (80), osoja (25), obrunek (296). Pomen samostalnika obrunek

⁴ Pomensko opredeljevanje glagolov se naslanja na SSKJ.

⁵ Kot rojena Žirovka si pridržujem pravico, da izraze, ki jih v SSKJ ni, pomensko razložim. Upam, da se mi je posrečilo zadeti bistvo pomena določene besede.

⁶ Razloženi so tisti samostalniki, ki po subjektivnem merilu avtorice niso več v običajnem besednem sistemu govorečega Žirovca.

`gozdni rob` v SSKJ⁷ ni naveden.⁸ Prav tako v SSKJ ni izraza škrlavka (300). Po vsej verjetnosti gre za škrlavec oziroma skrilec. Po SSKJ je to kamnina, sestavljena iz kremena in drugih rudnin, ki se zaradi plastnate strukture kolje v plošče.

Podobo kulturne krajine opazno zaznamujejo tudi stavbe in njihovi deli. To področje arhitekture je označeno s temi izrazi: kočura (63), velb (145; po SSKJ obok), obstenje (25; prostor ob bajti, kjer so ponavadi zložena drva, izraza ni v SSKJ); drvarnica (241), podstrešnica (10), kamra (115), dimnica (40; prostor za prekajevanje mesa), klanica (46; po SSKJ pokrit prostor za shranjevanje vozov, kmečkega orodja, strojev⁹), plevnik (45), opaž drvarnice (40), loputnik (259). Nekateri deli kozolca so: vezno tramovje (273), zmetovnik (271; vrhni oder v kozolcu, namenjen spravi sena), križi (271; iz tramičev narejena ograda na zunanji strani v nadstropnem delu kozolca), zadnja dva izraza nista zajeta v SSKJ.

Od naravnih danosti sestavek prehaja na osebe. Poleg standardnih, danes splošno znanih, v romanu najdemo obrobne, današnji generaciji manj znane samostalnike za delujoče osebe, sociološke pojme ali udeležence v vojni: krtar (31; moški, ki se preživlja z lovljenjem krtov; SSKJ izraza nima), mali hlapec (33), dekla (126), služinčad (126), gostačka (26), plevica (329), žandar (65), velegospodar (72; SSKJ izraza nima). V delu, ki opisuje drugo svetovno vojno, nastopajo goščarji (166, 180; po SSKJ partizani), jurišči (200), zelenci (158), vosovec (289). V SSKJ ni najti izraza grmar (205; partizan). V tem sobesedilu naj bo omenjen še udarniški horuk (344).

Od izrazov za osebe ni daleč do zmerljivk. Zmerljivka je po SSKJ »groba, nespoštljiva, žaljiva beseda, besedna zveza, izrečena navadno v afektu«. V tej vlogi se najdejo izrazi, ki nakazujejo otroškost, mladost: mlečnozobec (275), osebe z nepriljubljeno značajsko lastnostjo: petoliznik (209), podrepnik (161), grobijan (88), usrane (76), drekač (129). Zmerljivke z navezavo na živalski svet: pesjan (89), šavra (274), prasec krtarski (106), stari svinjač (67; SSKJ izraza nima), plahta ušiva (45), gnida zajedalska (9). Zmerljivke najdemo tudi med izrazi za osebe z družbeno nepriznanim statusom: hlapčon (88), hlapše dolinarsko (68; SSKJ izraza hlapše nima), kripelj (17), mrha (79), gnida beraška (97). Ne manjka pa seveda vsesplošno znano bajno bitje hudič (269).

Na drugi strani čustvene osi so izrazi, ki označujejo ljubkovalne vzdevke, največkrat so v romanu namenjeni otrokom: moji volčiči¹⁰ (37), kozliček (41), lačni kljuni (42), čmrlji (91; v zvezi: Ti najini čmrlji), mladi čuk (37).

Zadovoljevanje spolne ljubezni označujejo izrazi: počepniti komu (110), ki se rabi v zvezi z ženskami, povaljati (122), podreti (131), otresti polne hlače (128) pa v zvezi z moškimi. Besedna zveza zapeljati deklo (263) je med njimi dokaj nevtralna. Po jezikovni obliki so fraze poleg že omenjene zveze otresti polne hlače tudi biti

⁷ SSKJ ima obrunek izkazan kot brazgotina.

⁸ Dr. Lojze Demšar pozna pomen izraza obrunek iz žive rabe (pri Ratačenu) in tudi dokumentiranega v pretekli besedoslovni literaturi. Tako pravi: »Za obrunek poznam še en pomen (edini, ki ga poznam), to je čisto spodnji del njive na nagnjenem svetu. Zgoraj je razor. Spodnji del njive, obrunek, je malo dvignjen, ker pri oranju brazde padajo navzdol. To prst z obrunka sta nosila navzgor v razor Radmanca in Voruh,« (iz Prežihove povesti Ljubezen na odoru, op. M. B.). Pomen je razčlenjen tudi v sestavku Mateja Cigaleta z naslovom Nekoliko besed o potni torbi, Kmetijske in rokodelske novice, 7. 12. 1881, letnik 39, številka 49, str. 400. Citat: ».../ pri nas doma pomeni izvestno (nesporno, op. M. B.) viseč svet kraj njive.« V nadaljevanju Matej Cigale navaja nemške ustreznice. Po podatkih na Wikipediji je bil Matej Cigale rojen v kraju Lome pri Črnem Vrhu nad Idrijo. – Lojzetu Demšarju hvala za pripombo.

⁹ V seznamu manj znanih besed na koncu knjige je klanica opisana kot »večji nadstrešek pri hlevu«.

¹⁰ K razkritju ljubkovalnega odnosa do koga pripomore sobesedilo. Zato so v tem razdelku navedki daljši.

hladen v hlače (60), če dedca drži (60). SSKJ in Slovar slovenskih frazemov nimata nobene od navedenih besednih zvez.

Roman opisuje kmečki svet, poln predmetov, katerih nalogo danes komaj še prepoznamo, v času, opisanem v romanu, pa so to bili nepogrešljivi pripomočki pri vsakdanjem delu in sploh v življenju. Najdemo izraze, ki jih je jezik opustil, ker sami predmeti, na katere se izrazi nanašajo, niso več v rabi.

Za Peterneljeve kraje je značilno poljedelstvo. Med izrazi s tega področja s posebnim poudarkom navajamo izraz žernada (24; po SSKJ dnina) in osebe žernadniki in žernadnice (26; dninar, dninarica; zadnjih dveh izrazov ni v SSKJ). Pojav dninarstva je bil pogost; manj petičnim tako ni bilo treba petljati (23; beračiti). Izraza ni v SSKJ. Pri spravljanju sena ima posebno vlogo zmetavanje (272; izraz je v SSKJ prikazan z glagolom), med spraviom pridelkov pa majenje (turščice) (101; ličkanje; izraz je v SSKJ prikazan z glagolom), z osebami majevci (101; izraza ni v SSKJ) in majevkami (101; izraza ni v SSKJ), s slamo, imenovano majčevina (102; izraza ni v SSKJ), omajčevina (104; izraza ni v SSKJ) ter plodom koruze po odstranitvi ličkanja. To so omajeni češarki (101), ki jih je treba pozimi robkati (73) z robkalico (75; v obliki črke T oblikovanim ostrim predmetom; izraza ni v SSKJ), kar dela oseba robkalec (74; izraza ni v SSKJ). S poljedelstvom so povezani tudi izrazi živad (53), okomotati konja (64; izraz v SSKJ prikazan kot okomatati) z nedovršnikom okamatavati (64; izraza ni v SSKJ). Po logiki stvari je nato treba priprepati konja (13), kar omogoča zaorati brazdo (116). Na koncu pa je treba vardevati (49). Prašičam se daje oblodva – prašičja hrana (361), živini pa rezanica (152), ki se reže na slamoreznici (105). Pri živini je treba spodkidati (274), v gnoj pa zakidati (275).

Za obdelovanje njiv se rabi rovnica (116), plodove se daje v škundro (185; iz protja izdelano košaro z dnem iz deske, izraza ni v SSKJ). V zvezi z obroki je izraz južina¹¹ (17) in južinati (167). Tu navajamo značilen stavek z omembo nekdanje žirovske glavne jedi: /.../ pri nas je koruzna župa trikrat na mizi: zjutraj, opoldne in zvečer /.../ (51). Način hranjenja označuje izraz pomlatiti (95; SSKJ: hlastno pojesti), podobo človeka pa določa izraz biti skumran (342; shujšan; izraza ni v SSKJ). Prav tako ni oprtovnice – platnene naramnice za nošenje polnih vreč (361).

Izrazi iz gospodinjstva so pogosti: pinja (73), vevnica (111; SSKJ: velnica: navadno lesena priprava za zajemanje žita, moke), ciniti stare lonce (107), zacinjen lonec (107), perivnik (52; SSKJ: perilnik), škaf pomij (35); ob kolinah so dali meso v salamurnico (40; razsol, razsolica). Zadnje besede ni v SSKJ. Svetlobo so dajale laterne (102). Mali otroci so nosili kitle – kratka krilca (361; izraza ni v SSKJ). Ko so bili večji, so se pa želeli po delu do sitega nadrajškati – naletati se (461: besede ni v SSKJ). Pred drugo svetovno vojno je bilo pogosto opravilo mladine tudi delanje smučī. Tako se je zgodilo: »/.../ zlomil /je/ nogo na nerodnih smučeh, ki jih je sam napravil iz kuhane jesenovine.« (115).

V delih, ki opisujejo Žirovsko, seveda ne sme manjkati izrazov, ki izražajo krajevne posebnosti: klekljarice (78) in klekljarski povšter (105), ki je zapisan tudi kot punkelj (242). Z bližino meje so povezani izrazi za tihotapljenje. Tudi tu je zajeta cela besedna družina: kontrabantati (84; SSKJ: kontrabantiti), kontrabant (50), kontrabantar (49).

Glede na to, da je knjižni jezik nacionalno povezovalna in reprezentativna jezikovna funkcijska zvrst, je smiselno, da so narečni izrazi poknjiženi. V tako

11 V obravnavanem romanu pa ni bilo najti izraza kosilo v pomenu zajtrk, jutranji obrok hrane.

obširnem delu, katerega ustvarjanje od začetka do konca je po vsej verjetnosti trajalo precej časa in ga je bilo brez sodobne jezikovne tehnologije težko obvladati, je pričakovati, da so posamezni narečni izrazi v knjižnem jeziku zapisani različno. Primer za »turšno župo«. V Peterneljevem delu najdemo te inačice. Nekatere so le glasovne, druge pa zadevajo celotno besedno zvezo: turšna župa (355; pridevnika ni v SSKJ), turščna župa (35, 52, 133; pridevnika ni v SSKJ), turščična župa (34), turšična juha (32, 41; pridevnika ni v SSKJ), koruzna župa (51). V to pojmovno skupino sodijo še izrazi s prav tako nestalno pisno obliko: turščna moka (20), turšični češarki (101) in turšca (20; SSKJ: turščica), majenje turščice (101).

Primere. Od posameznih izrazov sestavek prehaja v obravnavo skladenjsko razčlenjenih besednih zvez, od katerih gibkost in slikovitost jezika najbolj izraža primera. Primero SSKJ označuje kot »besedno zvezo, s katero je v ustaljeni obliki izražena podobnost kake stvari z drugo stvarjo zaradi kake skupne lastnosti«. Razlaga pojma kaže, da so primere nespreminjajoče se stilno sredstvo, ki se je s ponavljanjem v stoletjih v določeni socialni skupnosti usidrala in okamnela v trdno besedno zvezo, k čemur je pripomogla enaka navezava ob določenem izhodiščnem izrazu v zavesti različnih govorcev. Take so primere: dober kot kruh, zvit kot lisica, trd kot kamen. Tudi v Peterneljevem delu jih je mogoče najti: /.../ je podil kot živ vrag proti Ljubljani (28), Ti pa se nas držiš kot klop in se nikamor ne premakneš /.../ (31); /.../ ko je čepel pri županu kot majhen kupček nesreče (38); /.../ je planila prek praga sodišča, kot bi ji kurili pod petami (63); /.../ kot kruh si dobra za nas (111); držati se kislo kot aprilsko vreme (152); stati kot lipov bogec (167).

Literarnim besedilom pa vrednost dvigujejo primere, ki so enkratne, osebno ustvarjene in kažejo osebni odnos do opisane tematike, a so še zmeraj toliko jasne, da je podobnost med izhodiščnim in primerjanim členom jasna in splošno sprejemljiva. Peterneljeve primere se nanašajo na različno pojmovno podlago. Vsem pa je skupen nazorni, kmečki svet.

Primere, ki odražajo naravo: Ta upor pa se je razraščal v njem kot razliti hudournik (56); Nebo, redko posejano z drobnimi belimi oblaki, je bilo v daljavi videti kot neizmerni pladenj belih hlebkov (57). Po primerjanem členu je nekoliko oddaljena primera: Posejane kmetije in majhne bajtice so ležale pred njo razprostrte kot pahljača, pripeta v rožnate sončne bregove (57).

Primere, ki odražajo živalski svet, so najpogostejše: Počasi je pozabljal na težke misli, ki so ga kot krokarji obletavale vsa leta po ženini smrti (10); /.../ pognali so se čez prag kmečke hiše kot sestradani mucki (23); /.../ jo je mahal s svojim nahrbtnikom kot osamljeni volk proti Jarčji dolini (34); izogibati se koga kot garjave ovce (43)¹²; zapuhati kot razjezeni maček (45); imeti na uzdi kopico zdravih otrok, ki so bili /.../ razposajeni kot divja žrebeta (70); biti masten kot svinjski čok (78); gledam kot skesan vlek (79); Otroke brez matere so ljudje znosili po svojih domovih kot negodna piščeta brez koklje (96); razpoditi se kot zajci (201); lovita se po travnikih kot prva pomladna metulja (271); Zdaj pa se resnica pred njim odpira kot volčje žrelo (323).

Primere, ki odražajo rastlinski svet, so redke. Zelo slikovita pa je naslednja: pobirati bombe na meji kot vi zrelo peso na njivi (240).

12 Če je pomenska razvidnost primere ostala jasna, je bila skladenjska izraznost predeta v slovaropisno obliko.

Primere, ki odražajo kmečki svet: reči počasi, kot bi nalagal besede v skladovalnico (251); /.../ še opazil ni, da stoji stara Dolinarjeva bajta za svinjakom pripeta v rob kot velik pleten koš, prekrit z ogromnim kupom slame (35).

Slikovita je nazorna *primera iz čevljarskega sveta:* /.../ planil, kot bi mu na stol podtaknil ostro šilo (66).

Primere, ki odražajo verska občutja: /.../ dogodki so se nizali kot žalostni del rožnega venca (179); Mati Dolinarica je sedela ob peči, obkrožena z malimi otroki kot z veselimi rožnimi vencem (35); Mati je objela otroke z dolgim pogledom in smehljuje kot podoba Matere božje rekla /.../ (24);

Zgornji primeri kažejo, da so bile Peterneljeve primere po motivih bogate in raznovrstne, da so zelo osebno oblikovane in pripomorejo k lokalni določenosti romana.

Pregovori in reki. Z jezikovnega stališča so nedaleč od primer tudi pregovori in reki. Pregovori so v SSKJ definirani kot »ljudska književna zvrst, ki kratko, navadno v prisposobi, izraža kako življenjsko izkušnjo«. Rek pa je »stalna besedna zveza v obliki kratkega stavka, ki se uporablja za izražanje določenega mnenja, življenjskega pravila«. Pregovorov v Peterneljevem delu ni veliko. Eden najznamenitejših pa je: Ogenj, rit in kače, to niso igrače (90), ki je našel pot na naslovnico knjige Milene Miklavčič.¹³

Reki v Peterneljevem romanu se opirajo na družbeno lestvico iz tistega časa: /.../ kmečko delo /je/ več vredno kot tisočak v žepu berača (17); Služinčad naj se ravna po gospodarju /.../ (126). Taki so tudi reki, ki nimajo konkretnih navezav s tega področja: Kdor ne dela, naj ne je (344); Iste sorte ptiči letijo skupaj (36). Socialno pogojena sta tudi izvirna žirovska reka: Župan in žandar, to je oblast v Žireh (19). Preden se osamosvojiš, bo tekla Sora navzgor (32/33). Obče znana sta: Iz te moke ne bo kruha (127); Najprej štalca, potem kravca (168). Rek, ki izvira iz Svetega pisma: Kdor z mečem začne, bo z mečem pokončan (180).

Ljudskega duha ne ohranjajo le pregovori in reki, pač pa je nekajkrat jasno izpričan tudi z nekaterimi vražami. Tak je »spomin« (338; po SSKJ glas, znamenje, ki naznanja smrt v hiši ali v ožjem sorodstvu); Če med molitvijo ugaša luč, je kmalu smrt v hiši (264); Vraževerneži pravijo, da pohabljeni prinašajo nesrečo (31).

Glede na zgoraj opisane jezikovne posebnosti Jožeta Peternelja po vsej pravici imenujemo žirovskega pisatelja, ki je s pridom izruval iz svojega domačega jezikovnega bogastva posebnosti in jih presadil v svoje literarno delo. S tem jih je ohranil za zanamce, in to ne samo v omejenem krajevnem obsegu, pač pa tudi v širših slovenskih okvirih. S tem se je oddolžil svojemu rodu, ki ga z velikimi simpatijami opisuje, in tudi rojakom iz Jarčje Doline in bližje in daljne okolice, vsemu žirovskemu koncu.

Viri in literatura

Bokal, Ljudmila, Narečna terminologija v zbirki folklornih pripovedi Glasovi. *Jezikoslovno nazivlje, Dijalektna leksikografija*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje, Zagreb, 2005, str. 11.

Bokal, Ljudmila, Jezikovno bogastvo v zbirki Glasovi, še posebej s stališča narečne terminologije, kot podlaga za proučevanje slovenske materialne in duhovne kulture. *Sloustvena folkloristika*, 2006, let. 5, št. 1, str. 15–17.

Keber, Janez, Slovar slovenskih frazemov. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2011.

Peternelj, Jože; *Krtar in Dolinci*. Kmečki glas, Ljubljana, 1983.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, DZS, 1994.

Toporišič, Jože; *Enciklopedija slovenskega jezika*. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1992.

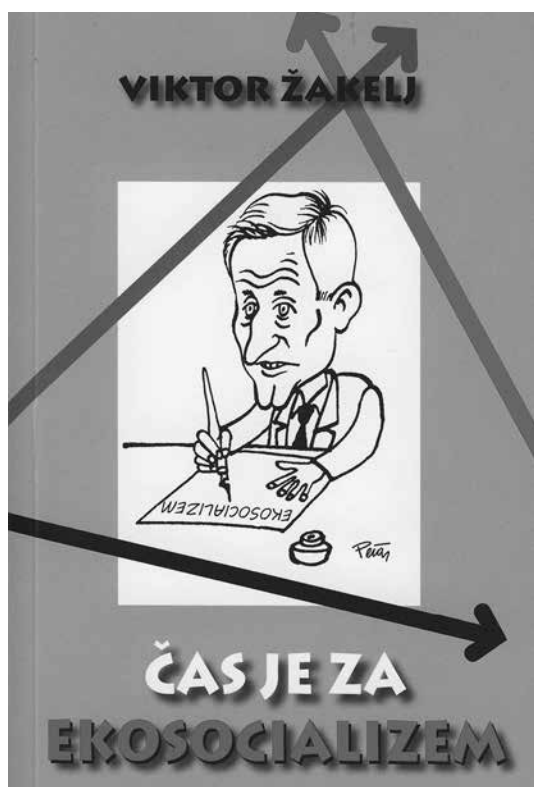
¹³ Milena Miklavčič, Ogenj, rit in kače niso za igrače. Založba: Jutri 2052, 2013.

NOVE KNJIGE

Miha Naglič

Čas je za ekosocializem

Viktor Žakelj, Čas je za ekosocializem, VBG d. o. o., Ljubljana, 2013, 212 strani, 20 evrov, viktor@vbg.si

»Zemlja je končna količina, njena samoreproduktivna sposobnost omejena, vsak dan nas je več, obdelovalnih površin vedno manj. Redke surovine, ki so še na voljo, mnogokrat neodgovorno trošimo. Družbe se socialno diferencirajo, sovraštva med narodi in državami ne jenjajo. Veljavni neoliberalni družbeni paradigmi se čas izteka. Potrebna je nova 'družbena pogodba', nova družbenoekonomska postkapitalistična paradigma. Poimenoval sem jo za ekosocializem. Če do nujnih sprememb ne pride, bo trda predla že našim otrokom, zelo, zelo hudo pa bo našim vnukom. Sugeriram samostojne premisleke o teh problemih in ukrepanje ...« S temi besedami je Viktor Žakelj povabil na predstavitev svoje nove knjige.

Pa preberimo iz nje še en pomenljivi in natančno razčlenjeni odlomek. »Preživetvena družbenoekonomska paradigma mora torej temeljiti na naravnih danostih – prvi aksiom. Izhajati moramo iz tega, kar lahko daje narava. Narava, če se pravniško izrazim, ni naša lastnina, dobili smo jo v zakup z obvezo, da jo čim bolj neokrnjeno

prepustimo našim zanamcem, da bodo mogli enako kot mi dostojno preživeti svoj vek, ali, kot pravi Heidegger (navajam po Andreju Kirnu), človek ni gospodar, temveč pastir in sosed biti, ki skrbi za bit in vse bivajoče. Bistvo kapitalizma pa so tudi neenakosti, ki izvirajo iz lastništva in prisvajanja produktov sicer družbenega dela. Ta nasprotja so se skozi zgodovino različno razreševala; ko niso bila več obvladljiva z lokalnimi vojnami, sta v prejšnjem stoletju vzplamteli svetovni. Zdaj pa človeštvo razpolaga s tolikšno uničevalno močjo, da bi bila morebitna tretja svetovna vojna pogubna za vse. Zato je svoboda slehernega Zemljana, socialna pravičnost, neizkoriščevalski odnosi med narodi in državami imperativ preživetja – drugi aksiom. Tretji aksiom je skromnost. Vse to skupaj pa mi – ponavljam –

pomeni ekosocializem. /.../ Pristati na ekosocializem pomeni sprejeti dejstvo, da narava vedno in povsod določa človekovo življenje. Če je ideja (neo)liberalizma spremenila ljudi v individuume, ki neusmiljeno tekmujejo in nikoli ne kooperirajo, brez pomislekov izkoriščajo naravo in soljudi, je sedaj čas, da se zavemo, da smo družbena in ne elementarna darvinska bitja in da je narava skupno dobro, namenjeno tudi zanamcem, da je mater et magistra življenja.«

Socializem, tak ali drugačen, je za nekatere kompromitiran pojem. Pa ni. Da ni, dokazuje tudi ta knjiga politika in ekonomista Viktorja Žaklja. Avtor ima s socializmom posebno, zelo osebno zgodbo. V socializmu je naredil kariero, kakršne v kaki povsem drugačni družbeni ureditvi zaradi svojega delavskega porekla (»s Tabra siromakov«) gotovo ne bi. Po žirovskem otroštvu se je izšolal najprej za učitelja matematike in fizike (kot tak si je med učenci prislužil ljubkovalno ime »Precizni«), pozneje ob delu diplomiral in magistriral iz ekonomije; bil je »sekretar« Alpine, postal predsednik občine Škofja Loka, služboval v republiških organih in bil ob koncu starega režima podpredsednik SZDL (za mlajše: Socialistične zveze delovnega ljudstva). To je ob osamosvojitvi preoblikoval v Socialistično stranko Slovenije in se z njo na volitvah 1990 uvrstil med parlamentarne stranke in bil nazadnje kot njen predstavnik podpredsednik v prvi Drnovškovi vladi ... Socialist do zadnjega. Zdaj je ekosocialist. Tudi zato – in to posebej poudarja – ker mu ni vseeno, kako bodo živeli njegovi trije vnuki Matic, Jaša in Jon, ki jim namenil epilog knjige. Knjigo kot celoto pa je posvetil ženi Heleni. Lepo.

Viktor je knjigo napisal in sestavil tako, da je k sodelovanju povabil več eminentnih slovenskih peres. Podoben postopek je uporabil že v svoji knjigi ob 20. obletnici plebiscita (Plebiscit 1990, izšla 2010). To pot je v svoje pisanje vpletel prispevke družboslovcev Aleksandra Kešeljevića, Andreja Kirna, Bogomirja Kovača, Petra Kovačiča Peršina, Matjaža Muleja in Rudija Rizmana, leposlovcev Vinka Möderndorferja, Miklavža Komelja in Dušana Voglarja (tudi lektorja knjige) in karikaturistov Staneta Jagodica in Franca Jurija.

Knjigo je skupaj s soavtorji predstavil v Kristalni dvorani Sokolskega doma v Škofji Loki v sredo, 4. decembra 2013, ob 18. uri. To je naredil tako, kot zna samo on. Hodil je na oder in z njega kot pridigar pozdravljal svoje goste. Najprej tiste, ki so si prislužili poimensko predstavitev, denimo oba škofa Evangeličanske cerkve v Sloveniji (prav lani je Geza Filo zamenjal Gezo Ernišo) pa Miro Cerar starejši in drugi. Nato so prišle na vrsto različne skupinske kategorije povabljenih; med njimi smo bili po njegovih političnih in košarkarskih vrstnikih posebnega pozdrava deležni tudi sorodniki in rojaki iz Žirov. Vmes se je zvrstil bogat kulturni program. In ne nazadnje protestantsko zmerna, a povsem zadostna pogostitev. Večini je šele med srečanjem samim postalo jasno, da ga je gostitelj posvetil tudi samemu sebi, z njim je počastil maja lani dopolnjeno 70-letnico. Bila je res imenitna prireditev! Škoda je, da nismo knjige predstavili tudi v Žireh, ta očitek velja tudi za pisca tega članka. Knjiga je namenjena vsem, ki smo skupaj na Titanicu, tudi Žirovcem, tudi tistim, ki avtorja ne porajajo.

Zato namesto sklepa še tale odlomek: »Ko o tem razmišljam, mi pride na misel (vem, da ne edinemu), da smo ljudje na ogromni ladji, nekem novem Titanicu, razporejeni po sobah in hodnikih, eni delajo, drugi veseljačijo, navzoče so vse mogoče razlike. Le majhna skupina krili z rokami in kriči, da ladja pluje direktno proti ledeni gori. Daleč so od kapitanove kabine, nihče od odločujočih mornarjev jih ne sliši, del potnikov jih skuša celo utišati, smešijo jih, tudi zmerjajo. Še malo in bo

počilo, kriči grupa potnikov – ekologov. Glasba igra vedno glasneje. Potniki pa se še naprej zabavajo, jedo, plešejo ... Vse skupaj zmeraj bolj spominja na ladjo norcev. Še malo, pa ...»

Miha Naglič

Med nagrajenci GZS dva Žirovca

Portreti dosežkov v gospodarskem razvoju Slovenije, monografija, Gospodarska zbornica Slovenije, Ljubljana, 2014, 392 strani, 35 evrov, www.nagrada.gzs.si

»Alpina je bila v tistem času ena od treh velikih tovarn obutve v Sloveniji. Takrat smo še vsi poslovali dobro in vsi trije smo bili med večjimi izvozniki. Od drugih dveh tovarn je Alpino razlikovalo predvsem dejstvo, da se pri izvozu na Zahod nismo zanašali na 'lon posle', ampak smo stavili na lasten razvoj, blagovno znamko in distribucijo. Menim, da je prav zato Alpina preživela vse do danes, sicer bistveno spremenjena, vendar je s programom čevljev za smučarski tek še vedno ena od dveh vodilnih znamk na svetu.«

Gornji stavki so izjava Tomaža Koširja, dal jo je 2014 uredništvu monografije Portreti dosežkov v gospodarskem razvoju Slovenije; izdala jo je Gospodarska zbornica Slovenije (GZS). Ta že od leta 1969 podeljuje »nagrado Gospodarske zbornice Slovenije za izjemne gospodarske in podjetniške dosežke«; do 1990 se je imenovala nagrada Borisa Kraigherja. Tomaž Košir je bil prvi Žirovec, ki jo je dobil, za vodenje Alpine, ob sklepu svojega drugega mandata, 1988. V utemeljitvi je takrat pisalo: »Tomaž

Košir je glavni direktor delovne organizacije Alpina od leta 1980. V tem obdobju se je zavzemal za povečanje izvoza fizičnega obsega proizvodnje na konvertibilno območje za vsaj 50 %. Prodor na zahodna tržišča z višjimi cenovnimi razredi je Alpina dosegla z večjo kakovostjo proizvodnje ter vgrajevanjem lastne tehnologije in znanja. Proizvodnja se je v obdobju njegovega vodenja povečala za 7 %, kar je ob bistveno izboljšani kakovosti Alpino uvrstilo v sam vrh slovenske obutvene industrije. Izvoz je leta 1985 znašal 78 % celotne proizvodnje. Alpina danes izvaža svoje izdelke pod

lastno blagovno znamko v kar 22 držav sveta. V ZDA je ustanovila lastno tvrdko Alpina Sports Corporation in mešano tvrdko skupaj z Elanom v ZR Nemčiji. Na drugih trgih uspešno sodeluje z drugimi tujimi tvrdkami, s katerimi si zagotavlja dobro in učinkovito prodajno mrežo. Te razvojne dosežke so v tovarni razvili z lastnim znanjem izdelave športne obutve. Alpina danes proizvaja 10 % svetovne proizvodnje športne obutve in pokriva kar 30 % trga v ZDA in 35 % norveškega trga.«

Drugi Žirovec, ki je dobil najvišjo nacionalno nagrado za gospodarske dosežke, je bil Milan Kopač, leta 2005, takrat še direktor družbe Kladivar Žiri. V utemeljitvi je pisalo: »Milan Kopač je podjetju Kladivar Žiri zvest od začetka poklicne poti. Najprej kot samostojni konstruktor, od leta 1991 pa kot direktor. Pod njegovim vodstvom je podjetje, ki izdeluje elemente za fluidno tehniko, opredelilo svojo vizijo, po kateri želijo postati vodilno podjetje v jugovzhodni Evropi in biti odličen dobavitelj v tržnih nišah globalnega trga. Njihova usmerjenost v izvoz, kamor prodajo tri četrtine izdelkov, potrjuje trend stalne rasti in razvoja obsega poslovanja. Prav tako so postali prepoznavni v zelo ozki panogi fluidne tehnike – oljne hidravlike. Milan Kopač se zaveda, da uspehov ne bi bilo brez sodelavcev in znanja. Kako pomembno je znanje za podjetje, dokazuje tudi to, da so ustanovili Inštitut za fluidno tehniko, pri katerem sodelujejo z obema fakultetama za strojništvo pri nas. In kaj je tisto, kar bo minulo leto za vedno ohranilo v njegovem spominu? Takoj se je spomnil poroke svoje hčerke. Zagotovo je ponosen tudi na to, da se je udeležil ljubljanskega maratona in da kljub službeni obremenjenosti še vedno najde trikrat na teden čas za tek v naravi. Morda je prav to, da se uspe odklopiti in poiskati sprostitev v hoji in kolesarjenju, ključ do poslovnih uspehov. Upa, da bo letošnje leto prineslo uspešno izpeljavo službenih projektov in da bo ekipa, na katero je ponosen, ostala skupaj. Seveda pa si ne želi težav z zdravjem in morebitnega padca konjunktura v Evropi, ker to lahko takoj vpliva na njihovo poslovanje. In če bo tudi druga faza lastninjenja podjetja šla po predvidenih scenarijih, bo leto, ki prihaja, uspešno.«

Pa ni šlo tako, kot si je nagrajenec želel. V naslednjih letih so Kladivar in Kopača čakale velike preizkušnje. Ko so se zunanji lastniki odločili prodati svoj delež, ga je hotel kupiti tudi zloglasni slovenski tajkun in bogve, kaj bi se lahko zgodilo s Kladivarjem, če bi mu to uspelo. Kopač ga je rešil tako, da je dolgoletnega francoskega partnerja Poclain Hydraulics (PH), ki je pokazal zanimanje za tesnejše poslovno sodelovanje že pred tem, prepričal, da ga je odkupil on. In tako je od leta 2007 Kladivar eno od podjetij v globalni skupini PH. Da je bila to dobra poteza, smo videli tudi v soboto, 27. septembra 2014, ko je bil v nekdanjem Kladivarju dan odprtih vrat. Ostrmeli smo, ko smo videli, kako so v zadnjih letih napredovali. Če bi tovarno odkupili sami, kar je bil pred prevzemom njihov namen, bi morali vračati kredite, za vlaganje v razvoj bi denarja zmanjkalo. PH pa je v svojo žirovsko tovarno vložil že okrog 13 milijonov evrov (poleg kupnine, ki v ta znesek ni všteta). PH postaja največji in tehnološko najsodobnejši industrijski obrat v Žireh in v Poljanski dolini. Alpina je sicer še tu in ni se še opomogla od tajkunskega prevzema pred osmimi leti; v Žireh so osredotočene predvsem njene skupne službe za celo skupino tovarn in podjetij po svetu, proizvodna funkcija nekdanje čevlarske velikanke pa na žirovski lokaciji počasi ugaša.

Milan Kopač vlogo industrijskega primata PH med podjetji v Žireh s ponosom izpostavlja, za monografijo pa je dal v začetku 2014, devet let po prejemu nagrade, še tole izjavo: »Nagrado GZS sva dobila podjetje Kladivar Žiri d. o. o. in jaz, skupaj s svojim timom. Uspeh in vitalnost gospodarstva ustvarjajo sposobni in motivirani

ljudje, ki delajo v podjetju. To nas je reševalo do sedaj in nas bo tudi v prihodnje. Slovenski menedžerji so dobri, ohraniti morajo le samozavest in ne podleči javnemu mnenju, da so povzročili naše sedanje ekonomske težave. Med nami so seveda tudi taki, a verjamem, da 'neki dan se vse obraja, palača pade, vstane bajta'.«

Istega leta kot Kopač je nagrado dobil tudi Matjaž Lenassi, za vodenje družbe BSH Hišni aparati, d. o. o., Nazarje. Leta 2006 je postal direktor Alpine in za njeno glasilo o svojem minulem delu povedal: »Podjetje je imelo 100 milijonov SIT izgube, ko sem ga prevzel, zdaj ima 22 milijonov EUR dobička letno. Danes je BSH svetovno merilo za male gospodinjske aparate. Primerjali so nas s Philipsom s Kitajske in številnimi drugimi. Vodenje je bilo zares uspešno – podjetje BSH ima 18-odstotni dobiček na promet. Zavzel sem se predvsem za spremembo razmišljanja zaposlenih. Ko sem prispel v podjetje v Nazarjah, je bilo stanje precej statično. Ljudje so bili prepričani, da bo nekdo že prevzel odgovornost za njihovo (ne)delo. Če ne drug, bo 'mati' plačala dolgove. Najprej sem jim povedal, da nam nihče ne bo ničesar podaril. BSH ne bo imel tovarne sredi Slovenije, ki dela z izgubo, saj so se že odvijali premiki na trge z nižjimi stroški delovne sile, kot je na primer na Kitajskem. Takrat sem jim tudi obljubil, da se to pri nas ne bo zgodilo. Začel sem motivirati zaposlene na zabavah in tesno sodelovati z njimi, ne glede na funkcijo v podjetju, jih prepričevati, nagrajevati in tudi kaznovati. Celotno vodstvo, razen enega člana, je tri tedne po mojem prihodu odšlo.« (Delo življenje, 4. 12. 2006)

Lepo. Za monografijo pa je Lenassi 2014 izjavil: »Če ne moreš pomagati, ne škodi! Naše vodilo je bilo, biti najboljši na svojem delovnem področju. 'Naše vodilo' sem napisal zato, da bi poudaril, da sam ne moreš zmagati.« Žal se to vodilo ni izkazalo in potrdilo tudi pri njegovem vodenju Alpine. Ta vrhunski menedžer je bil hkrati eden od udov tajkunske naveze, ki je Alpino prevzela leta 2006, jo v naslednjih letih popolnoma izčrpala in spravila na rob bankrota. Res škoda.

Zanimivo je pogledati še, kdo so bili nagrajenci GZS v Žirem sosodnjih ali bližnjih krajih in družbah. Navajam jih po abecednem vrstnem redu začetnic njihovih priimkov, ne po teži njihovih firm:

Franc Braniselj (LTH, Škofja Loka, 1977)
 Pavel Brus (Brus Transport, d. o. o., Spodnja Idrija, 1997)
 Anton Debevc (Industrija usnja Vrhnika, 1972)
 Janez Deželak (Termo d. o. o., Škofja Loka, 1997)
 Milan Kopač (Kladivar Žiri, d. d., 2005)
 Tomaž Košir (Alpina, Žiri, 1988)
 Marko Lotrič (Lotrič d. o. o., Selca, 2011)
 Rafael Mavri (Eta, Cerklje, 1988)
 Stanko Mervic (Eta, Cerklje, 1975)
 Valentina Nastran (Niko, d. d., Železniki, 2002)
 Anton Papež (TCG Unitech LTH-OL, Škofja Loka, 2007)
 Anton Rakovec (Domel d. o. o., Železniki, 1993)
 Peter Rupnik (Kolektor, d. o. o., Idrija, 1991)
 Franc Branko Selak (Marmor Hotavlje, d. d., 1998)
 Iztok Stanonik (Polycom Škofja Loka d. o. o., Poljane, 2013)
 Edvard Svetlik (Iskra Rotomatika, Spodnja Idrija, 1990)
 Boštjan Šifrar (Šibo d. o. o., Škofja Loka, 1997)

Žirovska nagrajenca sta torej v dobri družbi. Med njimi ni nikogar, ki bi bil najprej nagrajen, zdaj pa v policijskem ali sodnem postopku ali celo v zaporu (Bine Kordež, Ivan Zidar). Preseneča pa nas, da med nagrajenci ni letos upokojenega Stojana Petriča iz Kolektorja. Zaželim si, da bi bilo med vodilnimi gospodarstveniki v naših krajih še veliko takšnih ustvarjalnih posameznikov, z nagrado ali brez nje.

Miha Naglič

Klekljarsko berilo in slovar

Tončka Stanonik, Prekrižat-posukat-posukat-predet, Klekljarsko berilo, Pegaz International, Ljubljana, 86 strani, 12 evrov

Ljudmila Bokal, Mali klekljarski slovar iz žirovskih del Tončke Stanonik, Založba ZRC, Ljubljana, prvi natis 2013, drugi 2014, 98 strani, 15 evrov, založba. zrc-sazu.si

»Ko sem spet vzela povšter v roke, si nisem več izmišljevala. Delala sem to, kar so delali vsi drugi otroci: kitico z dvema paroma klekljev in ažur s šestimi. Potem sem se naučila najosnovnejših vzorčkov. Klekljala sem rogljičke in križčevke ter jih kdaj pa kdaj polepšala s parom rdeče niti po sredini. Oh, kako lep špic je nastajal. Še se je bilo treba kdaj spomniti: podaljšaj kleklje, obrni povšter, pošteno pritisni buciko; klekljarska poštrevanka prekrižat-posukat-posukat-predet pa je bila že trdno zasidrana v moji glavi in mi je samo še od tam ukazovala, kaj moram narediti.«

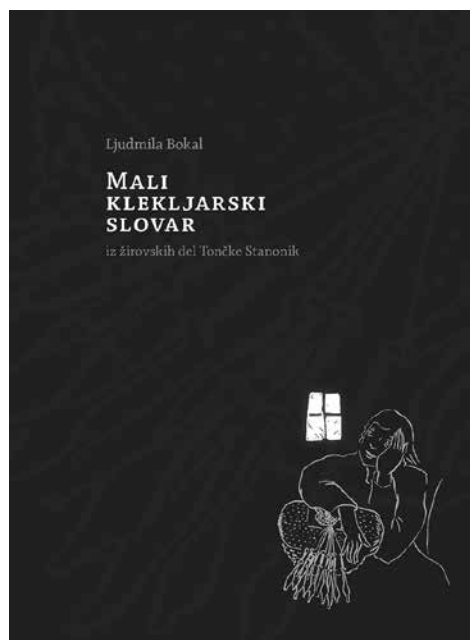
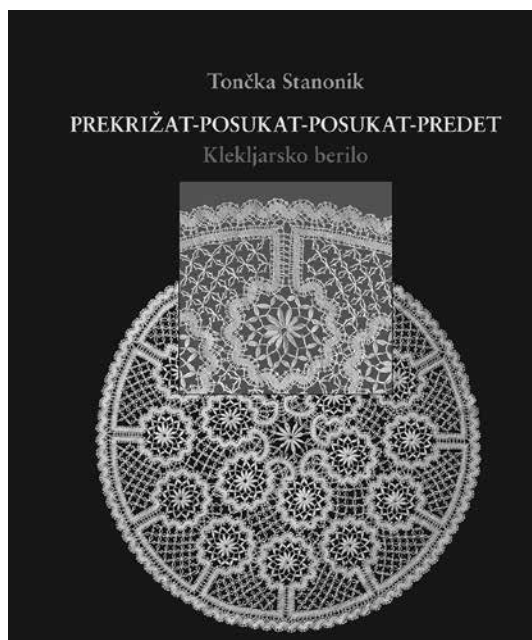
Gornji odstavek je iz knjige Tončke Stanonik *Podobe iz čipkaste preje* (na strani 30) in iz njene nove knjige z nenavadnim, a zelo klekljarskim naslovom: *Prekrižat-posukat-posukat-predet* (na strani 44). Izkaže se, da je ta dolga besedna zveza tudi eden od osnovnih klekljarskih terminov. In če si iz navedenega ne predstavljate najbolje, za kaj pravzaprav gre, imate zdaj možnost, da pogledate v slovar. Ja, slovenske klekljarice so dobile svoj slovar: *Mali klekljarski slovar iz žirovskih del Tončke Stanonik*, sestavila ga je Ljudmila Bokal. V njem avtorica dolgo besedo, povezano iz štirih, razloži takole: »predeti srednja kleklja iz dveh sosednjih parov tako, da gre desni kleklj spodaj in levi čez njega, nato desna kleklja iz obeh parov premestiti čez leva, čemur sledi ponoven enak premik srednjih klekljev«. Ste razumeli? Če niste, vam po branju knjige Tončke Stanonik in uporabi slovarja Ljudmile Bokal ostane še tretja možnost: da vam ena od klekljaric pokaže, kako to gre ali, kar je še bolje – da se sami naučite osnov klekljanja.

Doslej zapisano je samo preludij v kratko predstavitev teh dveh knjižnih novosti. Obe knjigi smo dobili ob koncu leta 2013. Avtoric žirovskim bralcem ni treba

posebej predstavljati, vsaj tistim ne, ki smo tako kot onidve že čez abrahamovsko mejo. Za mlajše ali zelo mlade pa povejmo, da gre za sestrični, obe iz rodbine Stanonik, njuna očeta sta brata Franc in Jože; slednji pri 95 letih včasih še vedno malo poklekla. Po stroki sta obe najprej profesorici slovenščine, po diplomi pa sta se razvijali vsaka v svojo smer. Tončka je več let delovala kot lektorica pri časopisih in v založbah, v založbi Mladinska knjiga je bila nazadnje urednica; ob lektorskem in uredniškem delu je postala tudi pisateljica in je članica Društva slovenskih pisateljev. Milko pa je poklicna pot zanesla v slovarske vode, postala je slovaropiska. Sodelovala je v ekipi, ki je ustvarila prvo izdajo monumentalnega Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) in pri več drugih slovarjih in leksikonih; eno njenih samostojnih del je Slovenski smučarski slovar, ki smo ga pred leti predstavili tudi v Žireh. (Več o avtoricah je v obeh knjigah.) In še to: Tončkina nova knjiga je dejansko »klekljarsko berilo«; v njem je zbrala najbolj klekljarske zgodbe iz svojih prejšnjih del in dodala nekaj novih.

In zdaj k vprašanju, kako je njun knjižni komplet nastal? »Tončka Stanonik, pisateljica, ki ji je blizu svet pravljič in mladinske proze, se je z motivi klekljarstva, še posebej z deloma Podobe iz čipkaste preje (Mladinska knjiga, 1996) in Lučka na klekljarskih počitnicah (Mohorjeva družba Celje, 2004), uvrstila med opisovalce domačijske tematike. Z literarizacijo klekljarskih vsebin je prva pisateljica v Sloveniji, ki je širše zajela to snov. Tako je postavila na častno mesto svojo malo Žirovsko kotlino, ki jo s tako ljubeznijo opisuje v svojih delih.« – Tako je Tončkino delo povzdignila Milka. Pisec teh vrstic sem ponosen na obe. Tončka je že 30 let stroga lektorica pri Žirovskem občasniku, Milka je bila moja sošolka v žirovski osnovni šoli in sodelujeva tudi v neformalnem Forumu 52. In kot že rečeno: proti koncu leta 2013 sta nas rojakinji prijetno presenetili vsaka s svojo klekljarsko knjigo, ki skupaj tvorita imeniten komplet. Milki je njen slovar izšel pri ugledni akademski založbi ZRC SAZU, Tončkina knjiga je izšla pri založbi Pegaz International v Ljubljani, ki zalaga tudi Žirovski občasnik. Knjigi sta drobni, a zlahtni, podobno kot čipke, ki sta obe navdihnile. Lepo se dopolnjujeta; Milka zajema klekljarske besede iz Tončkinih del in jih kot poklicna slovaropiska strokovno razloži. To je tudi zlahtno darilo avtoric rodnim Žirem – Tončka živi v Ljubljani, Milka v Srednji vasi pri Polhovem Gradcu – a se bojim, da večina Žirovcev tega darila sploh ni opazila. Upam, da so ga vsaj klekljarice, ki jih je pri nas še veliko.

Društvo žirovskih klekljaric se imenuje Cvetke. Cvetke z veliko začetnico, na čelu z glavno Cvetko Marico Albreht, ki jim vlada suvereno kot kak plemenski poglavar in avtoritativno kot kaka mati prednica. Kaj pa cvetke z malo? Milkin veliki slovar jih razloži, da je cvetka »manjšalnica od cvetica ali cvetlica« in navaja mnoge primere rabe: dišeča, nežna cvetka; jesenska cvetka. Preneseno: cvetka poezije. Ironično: »to ti je (prava) cvetka« = lahkomiselno, lahkoživo dekle. Ekspresivno: »kje si pobral to cvetko« = neprimerno, nedostojno besedo; »tam je zrasla ta nežna cvetka« = to nežno dekle. Ironično: »govor, poln retoričnih cvetk« = stilnih posebnosti. Šaljivo: »cvetke iz dijaškega življenja« = šaljive, zanimive zgodbe ... In zdaj pomislite: SSKJ klekljarske množinske rabe beseda cvetka sploh ne pozna! Kakšen manko! Milkin slovar jih seveda pozna in jih razloži takole: cvetke so »klekljana čipka z vzorcem, pri katerem se ponavlja cvetovom podobna oblika ali taka samostojna čipka, ki ima na notranji strani polnih cvetnih listov v sredini krogec, navadno z likom, znana zlasti na Žirovskem«. Dodana vrednost Milkinega slovarja je v tem, da Milka pri

vsakem geslu (vseh je 407) navede še primer rabe v Tončkinih delih: »so čipke dobile zelo slikovita imena: rogljički, križčevke, pogačke, srčkovke, gobice, zibke, bunke, cvetke, potonike, krizanteme, tulpe«. No, Žirovke in Žirovci, ste kaj ponosni? Imamo klekljarski element, ki je od vseh najbolj žirovski, imamo pisateljico, ki je te žlahtne bele cvetke upodobila leposlovno, in slovaropisko, ki je besedo uvrstila v svoj slovar in jo razložila. Kakšno besedo v Milkinem slovarju tudi pogrešam – denimo besedo element v klekljarskem pomenu (tehnike in elementi) – a to je najbrž zato, ker je Milka izbrala samo besede, ki se pojavljajo v Tončkinih delih, klekljarski »elementi« se očitno ne.

Kako pa se pri naših avtoricah kaže spor o poimenovanju čipke na Slovenskem?

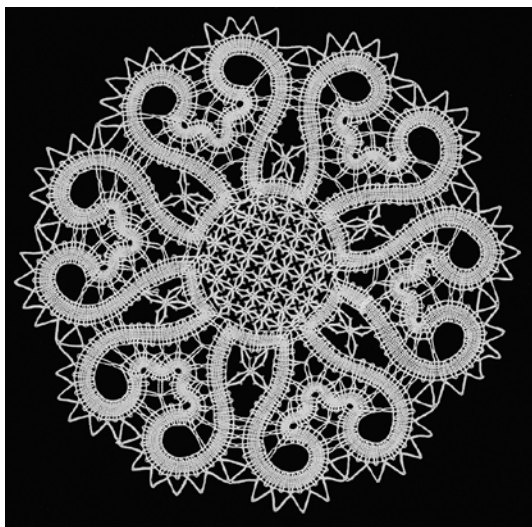
Milka: idrijska čipka je »ročno izdelana klekljana čipka z vzorcem, ki ga oblikuje trak, povezan z zakvačkanimi zankami, imenovana po starem rudarskem mestu Idrija, enem od evropskih klekljarskih središč od 18. stoletja dalje, v katerem so glede na tehnologijo in obliko razvijali klekljano čipko«. Slovenska čipka pa je »Idrijska čipka, razširjena po Sloveniji, z dodanimi krajevnimi posebnostmi, na primer vzorec cvetk v Žireh, oblikovna pestrost figuralike in cvetličnih motivov čipk v Železnikih«. Tončka pa o obeh takole: »Čipka, ki se tradicionalno kleklja na Slovenskem, je tračna. V literaturi in za komercialne potrebe se je zanjo uveljavil izraz idrijska čipka (po starem rudarskem mestu Idrija). V nekaterih klekljarskih območjih, npr. v Selški, Poljanski dolini, na Žirovskem in Škofjeloškem, uporabljajo izraz slovenska čipka.« Prvenstvo idrijske čipke je torej nesporno tudi z leposlovnega in slovaropisnega vidika; ko se je idrijska čipka širila po slovenski »Deželi čipke« (Ivan Vogelnik), pa je pridobila nekatere posebnosti, ki upravičujejo tudi poimenovanje slovenska čipka – ta je od idrijske širši pojem.

Sklenem z ugotovitvijo, da sta Tončka Stanonik in Ljudmila Bokal s svojimi klekljarskimi deli dosegli svojevrstno klekljarsko prvenstvo. Na Slovenskem imamo že več klekljarskih strokovnih knjig, od učbenikov do imenitnih zbornikov, kakršna sta Bele stezice v vrtincih življenja (Žiri 2006) in Idrijska čipka, z nitjo pisana

zgodovina (Idrija 2013). Žirovski rojakinji pa sta slovenski nacionalni prvakini na dveh novih področjih: Tončka je prva dama klekljarskega leposlovja, Milka pa prva dama klekljarskega slovaropisja. Nanju smo res lahko ponosni.

Vasiljka Šuklje

Ritmično udarjanje klekljev – svet Tončkinega otroštva

Pri založbi Pegaz International je lani kot 18. zvezek Žirovskega občasnika izšla zbirka črtic Tončke Stanonik z naslovom Prekrižat-posukat-posukat-predet in podnaslovom Klekljarsko berilo. Avtorica je mladinska pisateljica, doma iz Žirov, kraja, kjer je klekljanje obrt, ki jo je spremljala že od ranega otroštva. Ob zvoku klekljev, ki so udarjali ob jerbas, se je prebujala in ob njem tudi zaspala. Zgodaj se je naučila klekljati in izdelovanje čipk ji je ostalo v veselje vse življenje. Sprva je klekljala zato, da je kaj zaslužila, kasneje ji je klekljanje postalo konjiček, hkrati pa se je ob njem mojstrila tudi v poznavanju te obrti. Tako nas ne preseneča, da je kot pisateljica skušala malim bralcem približati svet čipk in klekljanja, ki zahteva od pridnih rok

veliko vztrajnosti in potrpljenja, a tudi nagradi s končnim izdelkom, ki je prelesto, pravljичno lep. Klekljarsko berilo je tako zavito v čar lepote in poezije, pa čeprav odseva trdo življenje, ki so ga nekoč živele žirovske klekljarice.

Tončka Stanonik se je rodila konec leta 1949 v Ljubljani, odraščala pa v Novi vasi pri Žireh. Njena mati je, tako pripoveduje avtorica v svojem neobjavljenem življenjepisu, rodila vseh pet otrok v porodnišnici. Tako je vsaj ob rojstvu otrok malo »pokukala v svet«. Odraščali pa so njeni otroci v deželi klekljanja. Tončka je hodila v osnovno šolo v Žiri, v gimnazijo v Škofjo Loko. Šolanje v gimnaziji si je, kot pravi, priborila, saj takrat za dekleta ni bilo tako samoumevno, da hodi v gimnazijo, ki je bila bolj šola za fante. V gimnaziji je imela Tončka najraje slovenščino in kaj hitro je ugotovila, da eksaktne vede niso zanjo, zanimala jo je umetnost. V zadnjem letniku gimnazije je objavila črtico v Anteni pod psevdonimom Špelca. Črtico je mati pohvalila, čeprav še ni vedela, da jo je napisala njena hči. »Kako je lepa, je rekla, »le preberi jo.« Spodbudna pa je bila tudi kritika takrat še rosnega Nika Grafenauerja. Tončka se je potem vpisala na slavistiko, študirala je

slovenščino in južnoslovanske jezike. Med študijem ni pisala, je pa z velikim veseljem in predanostjo študirala materni jezik, ki ji je bil tako ljub.

Po študiju se je sprva zaposlila kot korektorica pri Delu, zadnja službena leta pa je delala v leksikografskem uredništvu pri Mladinski knjigi. Vmes je bila urednica mladinskih knjig v založbi Univerzum, ki pa je na žalost propadla, še preden je zares uresničila vse svoje ustvarjalne načrte. Bila je prva žrtev kapitalističnega sveta, ki se je že risal na obzorju.

Svoje prve klekljarske zgodbe je objavila na radiu. K pisanju jo je spodbudil prijatelj in študijski kolega Frane Podobnik, urednik mladinskega programa na radiu. Tako so nastale štiri klekljarske črtice, katerim so se kasneje pridružile še druge, in botrovale knjigi Podobe iz čipkaste preje, ki je izšla leta 1996 v zbirki Sledi pri Mladinski knjigi. Knjiga prinaša podobe iz pisateljičinega otroštva, ki jih povezuje »čipkasta preja«, rdeča nit njenih spominov. Bogato je opremljena s fotografijami iz »družinskega albuma«, na koncu pa ima še slovarček narečnih in klekljarskih izrazov. Pri Mohorjevi družbi pa je leta 2004 v redni letni zbirki izšla knjiga Lučka na klekljarskih počitnicah z ilustracijami Jelke Reichman. Kot samostojna knjižica je izšla še Pravljica o klekljarici Polonci z besedilom Pišem, klekljam (založba Pegaz International, 2006). Avtorica je potem, ko njenih »klekljarskih« knjig ni bilo več na trgu, povpraševanje po njih pa je bilo še vedno živo, zbrala zgodbe iz vseh treh knjig, nekatere malo skrajšala, jih nekaj še dodala in tako je nastalo »klekljarsko berilo« Prekrižat-posukat-posukat-predet, ki vam ga predstavljamo. Ne smemo pa pozabiti na 23 fotografij čipk, ki uvajajo posamezno besedilo in so delo avtorice, medtem ko je čipka na naslovni strani skupni izdelek avtorice in njene mame Lojzke (ribice). Knjigo je tehnično uredil in oblikoval Stane Kosmač.

Prvi del knjige z naslovom Iz pravljичne dežele vsebuje dve pravljici. Prva, Pravljica z zimskega okna pripoveduje o deklici Vidki, ki je odraščala v trdih časih. Vidkina mati je od jutra do večera klekljala, da je za prodane čipke lahko kupila drva in hrano. Brž ko so bile čipke sklekljane, pa so smuknile na okno in zazibale Vidko v sen. Manj srečen konec ima Pravljica o klekljarici Polonci. V njej je pisateljica opisala klekljarico, ki je vse življenje posvetila ustvarjanju prečudovitih čipk, trgovec pa jih je potem prodajal bogatim po vsem svetu. Samotna in pozabljena je nekega večera med klekljanjem zaspala – za vedno. Zvezdice so jo odnesle na nebo, še prej pa so narisale na njeno okno najlepše rože, take, kot jih je klekljala Polonca. V obeh pravljicah primerja pisateljica čipke z ledenimi rožami in tako simbolno poveže trdo življenje s prelestno lepoto v pravljico.

V drugem delu z naslovom Učenje klekljanja pri dedku in babici so zbrana besedila iz knjige Lučka na klekljarskih počitnicah. To je zgodba o Lučki, ki preživlja zimske počitnice pri dedku in babici na Dobravi. Rada je pri njiju, saj »natanko vesta, kako je treba ravnati z majhnimi otroki, da jim ne grenimo življenja in da jim je na svetu lepo«. Njena babica je klekljarica in se loti dela, še preden Lučka vstane. Potem jo deklica opazuje, kako se sklanja nad mizico in »hiti premetavat kleklje«. Pravi, da »zjutraj, ko je še vse tiho, kleklji kar sami poskakujejo pod prsti«. Klekljati pa zna tudi dedek. Sicer kleklje malo pretrdo zateguje, a se v delo tako zatopi, da se kar ne more odtrgati od njega. Seveda se je hotela naučiti klekljati tudi Lučka. Prvi poskus je bil sicer prava polomija, a sčasoma se je naučila osnov. Poseben dogodek je bil navijanje sukanca s starim kolovratom. Lučka si ni mogla kaj, da se ne bi spomnila na Trnuljčico, ki se je ob vrotek zbodla. A babičin kolovrat je bil prilagojen za navijanje

sukanca in zato prav nič nevaren. Lučka je rada klekljala skupaj s sosedovimi otroki, ki so hodili v klekljarsko šolo. Pravzaprav jo je prav sosedova Beti naučila prve lekcije: posukat-posukat-prekrižat, pa spet posukat-posukat-prekrižat. Včasih pa so prišle k dedku in babici sosede in skupaj so klekljali pozno v noč. Počitnice so kar prehitro minile. V nedeljo je prišla po Lučko mamica in po kosilu sta se odpeljali nazaj v Ljubljano, dedek in babica pa sta v ponedeljek spet sedela za klekljarsko blazino.

Tretji del z naslovom Čas iz 50. in 60. let 20. stoletja je izbor iz knjige Podobe iz čipkaste preje z nekaj še ne objavljenimi besedili. V njem pisateljica opisuje svoje otroštvo na tankočuten, topel, včasih hudomušen, spet drugič poetičen način. Zgodbe v njem so resnične, a odete v plašč spomina, ki jih ovija s čarobnostjo poezije. Današnji otroci se mogoče sprašujejo, kako je bilo lahko včasih življenje tako lepo, ko pa je bilo treba trdo delati od jutra do večera za skromen zaslužek. A Tončki, ki ji je mama rekla »naš Toncl«, se zdi, da je bilo tedaj življenje kljub temu bogato, doživljala in sprejemala ga je s široko odprtimi očmi in s široko odprto malo dušico. Zato nas njena pripoved očara in nam ogreje srce.

Tako kot Lučko tudi malo Tončko prebudi ritmično ropotanje maminih klekljev. »Tam od vrat so prihajali glasovi klekljev, ki so enakomerno udarjali ob jerbas.« Ko je odprla oči, jo je prevzel »blažen občutek varnosti in miru«. Njena mati je klekljala za preživetje, poleg tega pa je še vzgajala pet majhnih otrok. Tako ni imela vselej časa poslušati Tončkinih izmišljarij. Medtem ko je mama klekljala, je Tončka najraje sedela na peči in »strigla flikice«. A kmalu se je začela učiti izdelovanja čipk, tako da je znala klekljati prej, kot se je naučila brati in pisati.

Rada pa se je tudi igrala z drugimi vaškimi otroki. Na Kosmovem baču (ostanku vodnjaka sredi vasi) so deklice pletle venčke, šivale oblekice za punčke, pa tudi klekljale, da so jih mimoidoči občudovali in se čudili njihovi spretnosti. Poleti so otroci nabirali borovnice – te so potem prodali in nekaj malega zaslužili. Zvečer pa je bilo »tako lepo posedeti z atom in mamó« na peči. Mama je klekljala, oče pa je na glas bral iz Finžgarjeve knjige Leta mojega popotovanja.

Posebno doživetje je bilo, ko so k stari mami, rekli so ji Abrahtova mama, prišle na počitnice sestrične iz mesta. S seboj so prinesle ljubezenski roman in ga na glas brale. Tončki se je žalostna ljubezenska zgodba iz romana vtisnila globoko v srce. Zanj je bila najlepša zgodba na svetu. A ko je čez leta našla roman v antikvariatu in ga prebrala, se ji ni zdel nič posebnega. V njenem spominu pa je ostal »ožarjen od mladosti«.

Zadnja črtica pripoveduje o nabiranju borovnic v Abrahtovi gmajni. Borovnice so nabirali v lonček, ki so mu rekli »pomagačk«, in jih iz njega pretresli v košaro, nekaj pa so seveda nabirali v usta, tako da so se vrnili domov vse črni okrog ust. »Stara mama, stara mama, a sem še črna?« se je drla. »Črna si, črna, mala,« je namesto stare mame odgovoril postaven mlad gozdar žarečih oči. »Ja, kaj čemo, še malo, pa ne bo več otrok,« je rekla mama. V postelji so ji zvečer pozvnanjale mamine besede: »še malo, samo še malo«.

Kaj naj rečem? Za etnologue, jezikoslovce, klekljarice, Tončkine rojake in vse, ki so z njo doživljali leta njenega otroštva, ima to »klekljarsko berilo« poseben pomen. Nič manj dragocen ni za bralca, ki je ljubitelj umetnosti in dobre literature, saj nas pisateljica popelje s svojim živim slogom v minule čase, kot nas popelje Proust v iskanje izgubljenega časa. In tako kot najde Proust vso živo preteklost, ko okusi biskvitno pecivo, slavne magdalenice, zaživi svet Tončkinega otroštva ob ritmičnem udarjanju klekljev in ob podobi prelesto lepih snežno belih čipk.

Alojz Demšar

Nova temeljna knjiga Franca Temelja

Franc Temelj, Žirovski žigi, Žiri, 2013, 141 strani

Knjiga Franca Temelja *Žirovski žigi* je izšla leta 2013 in je bila priložena 43. letniku Žirovskega občasnika. Ima zelo informativen podnaslov *Zbirka 234 žigov žirovskih ustanov, podjetij, društev in posameznikov v času od najstarejšega doslej znanega žiga do druge svetovne vojne, 1857–1941*. Za privlačno in pregledno likovno podobo je poskrbel Stane Kosmač, spremno besedo je napisal Miha Naglič, knjigo pa je izdala založba Pegaz International iz Ljubljane kot 17. zvezek v zbirki *Knjižnica Žirovskega občasnika*.

Žig je odtis »štampljke« z imenom in znakom organizacije ali posameznika in potrjuje verodostojnost dokumenta, listine ali dopisa. Žig je tudi sama »štampljka« in celotna naprava za žigosanje. Franc Temelj je pri pripravi knjige zbiral tako dokumente z žigi kot tudi »štampljke«. V prvem primeru sta v knjigi prikazana dokument z žigom in računalniško očiščen žig. V drugem primeru pa sta v knjigi fotografija »štampljke« in njen odtis – žig. Objavljenih 234 žigov pripada približno 140 ustanovam, podjetjem, društvom in posameznikom, saj so nekateri v letih svojega delovanja imeli več različnih žigov. Avtor je poskrbel še za dodaten, 235. žig. Knjigo je 17. januarja v žirovski knjižnici podpisoval in svoj podpis podkrepil z okroglim žigom, ki ga je uporabljal samo na ta dan: AVTORSKO POTRJEN IZVOD – V ŽIREH 17. 1. 2014. Z žigi sta predstavljena tudi sponzor knjige (družba Poclain Hydraulics) in Muzejsko društvo Žiri, ki skrbi za izhajanje Žirovskega občasnika.

Žirovski žigi predstavljajo svojstven pogled v napredek Žirov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne. Na začetku tega obdobja v vaseh v žirovski kotlini razen kmetijstva skoraj ni bilo druge važnejše dejavnosti. Edina pomembna ustanova je bila žirovska župnija. Občinske krajevne samouprave, pošte in društev še ni bilo, po šolski reformi leta 1848 je počasi nastajala šola, obrtniki – z izjemo tkalcev – so delali le za domače potrebe. V Žireh so bili pred drugo svetovno vojno občina, šole, pošta, nova cerkev, zdravnik, žandarmerija, prosvetni domovi, trgovci, hranilnice in različna društva. Žiri so bile pomemben kraj z mnogimi obrtniškimi delavnicami, v nekaterih so že vpeljevali industrijski način proizvodnje. Prav ti obrtniki, čeprav so jim po drugi svetovni vojni onemogočili delo, so s svojim zgledom po svoje omogočili, da se je sprva obrtniška Tovarna športnih čevljev Žiri kmalu spremenila v uspešno industrijsko podjetje Alpina.

Za sprehod skozi časovno obdobje, ki ga pokrivajo *Žirovski žigi*, poiščimo na knjižni polici knjigo žirovskih razglednic Franca Temelja iz leta 2000: *Žirovski album – najkrasnejše žirovske razgledne dopisnice 1899–2000*. Namreč: le pet žirovskih žigov je izpred leta 1899, ostali pa so iz obdobja, ki ga pokriva tudi Temeljeva knjiga razglednic. V knjigi razglednic najdemo mnoge stavbe, v katerih so bile ustanove, ki jih poznamo iz *Žirovskih žigov*.

Žirovska občina. Na prvih volitvah po ustanovitvi občin je bil avgusta 1850 za župana izvoljen Matevž Grošelj, Županov z Dobračeve. Občina je kmalu dobila žig, saj je ohranjen žigosan dokument iz leta 1852.¹ Isti žig so uporabljali tudi leta 1861 in je prikazan v knjigi, ko so se k žigu podpisali župan Pavel Grošelj in svetovalca Lovrenc Seljak iz Sovre in Luka Sedej, Kamškov iz Nove vasi. Župan je bil lastnik kmetije Stara vas št. 17, takrat *Pri Pavlet*, kasneje *Pri Vrabcu*, hiša je stala na mestu sedanjega parkirišča pred Zadržnim domom. Občina takrat še ni imela svoje stavbe ali pisarne in je bil dokument verjetno žigosan v županovi hiši. Občinska stavba je bila zgrajena okrog leta 1905 ob cesti pred današnjo osnovno šolo. V Vrabčevi hiši je bila občina tudi nekaj let po drugi svetovni vojni, nato so jo podrli, občinska stavba pa je bila požgana februarja leta 1944.

Pošta. Poštni žigi žirovske pošte iz knjige bi lahko bili odtisnjeni v treh poštnih poslopijih: žig iz leta 1882 na pošti Pri Kolarju ali Pri Brezenčanu (Žiri št. 28), žigi od 1905 do 1913 na pošti Pri Mrovcu (Žiri št. 65) in medvojni žigi na pošti Pri Primožiču nasproti cerkve.

Župnija. Najstarejši žig v knjigi je župnijski, odtisnjen je bil leta 1857. V prvem žigu in v naslednjih treh je upodobljen sv. Martin, kateremu je bila posvečena že stara župnijska cerkev in je tudi nova. Vsi žigi so bili verjetno odtisnjeni v starem župnišču, saj so izpred leta 1937, ko je bilo zgrajeno novo župnišče.

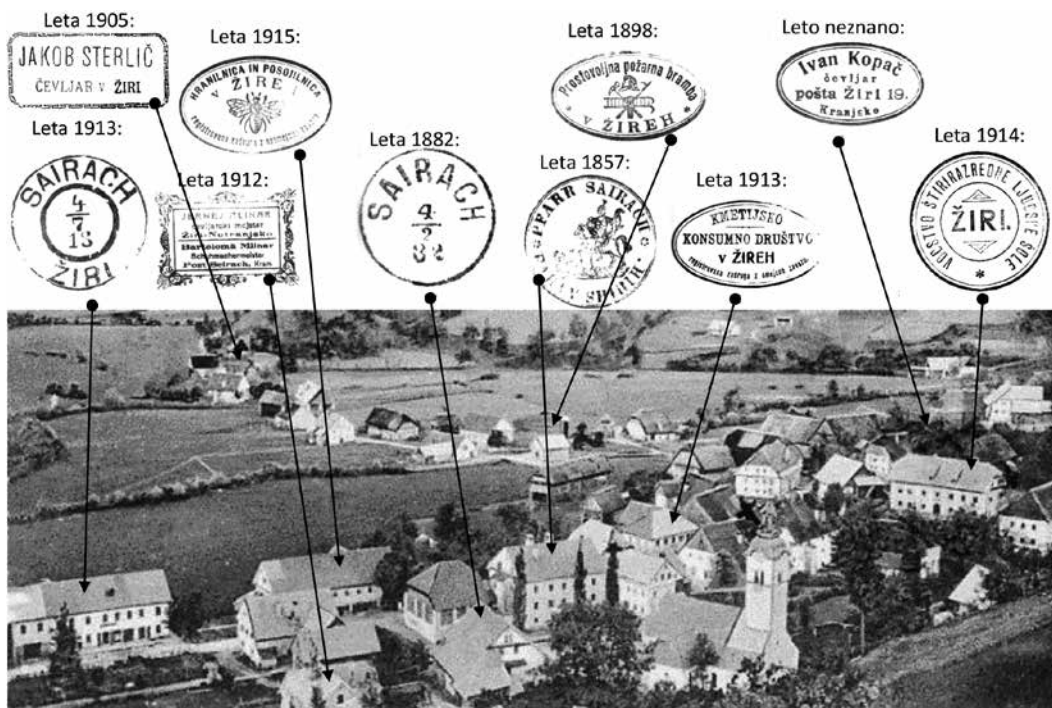
Šola. Ohranjen je žig VODSTVO ŠTIRIRAZREDNE LJUDSKE ŠOLE ŽIRI iz leta 1914, ko je bil pouk v Stari šoli. Isti žig so uporabili leta 1922. Šola je takrat domovala že v novi stavbi nasproti nove cerkve, postala pa je šestrazredna. Spremembo imena šole so rešili tako, da so odbrusili iz štampljke štiri črke in na prazna mesta na roko na dokument vpisovali »EST«: VODSTVO Š RAZREDNE LJUDSKE ŠOLE ŽIRI. Podobno domiselnost so pokazali tudi pri kasnejšem žigu. Ko se je Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev preimenovala leta 1929 v Kraljevino Jugoslavijo, je bilo treba odbrusiti kar 23 črk in še vejico ...

Slovenski jezik na žigih. Žirovski občinski, poštni in župnijski žigi iz obdobja Avstro-Ogrske prikazujejo uveljavljanje slovenskega jezika v uradni rabi. Občinski žig iz 1861 je v nemščini, žig iz leta 1910, ki naj bi bil v rabi že pred letom 1900, pa v slovenščini. Poštna žiga iz 1882 in 1905 imata samo nemško ime kraja, Sairach, leta 1913 pa nemško (Sairach) in slovensko (Žiri). Župnijski žig iz leta 1857 ima napisa v nemščini (zgoraj) in slovenščini (spodaj), prav tako leta 1894, le da je slovenščina napredovala na zgornji del žiga.

Zapisi krajevnega imena Žiri. Pozornost pritegnejo zapisi na žirovskih občinskih, poštnih in župnijskih žigih pred prvo svetovno vojno: *in Sairach*, *Sairach*, *v Shirih*, *Žir*, *Žiri*, *v Žireh*. Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen za *Žiri* in za zapis v mestniku *v Žireh* navaja narečni obliki *Žier* in *u Žirîex*.² Uradni slovenski

¹ Jan, Rado: Žiri in Žirovci v letih 1750–1880. *Žirovski občasnik* 23 (2002), št. 32, str. 76–102.

² Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan, Založba ZRC, 2009, geslo Žiri.

Žigosana panorama Starih Žirov. Stare Žiri pred prvo svetovno vojno v knjigah Žirovski žigi in Žirovski album: šola, stara cerkev, pošta, hranilnica, kmetijska zadruga, gasilsko društvo, čevljarji so predstavljeni z žigi. Tu so bili tudi trgovci (največji Franc Lengar, gl. žig »njegove« hranilnice), kovači, krojači in množica gostiln. Pomen Starih Žirov upada, center se seli k novi cerkvi, kulturno delovanje je živahno na Dobračevi, novi obrtniki imajo delavnice drugje po žirovski kotlini. / Avtor prikaza: dr. Alojz Demšar

zapis krajevnega imena Žiri v imeniku krajev na Kranjskem leta 1884 je bil Žir, leta 1894 pa Žiri.³ Slovensko ime kraja se je v imenovalniku v 19. stoletju le redko uporabljalo, npr. *Predstojništvo občine Žir* na enem od žigov v knjigi. Največkrat se je uporabljala mestniška oblika *v Žireh*, zapisana kot *v Shirih*, *v Shireh*, *v Žiru*, *v Žireh* in v *Slavi vojvodine Kranjske* kot *Usheriach*. V urbarju loškega gospostva iz leta 1291 so bila imena vasi v žirovskem uradu prvič zapisana. Pri večini imen vasi lahko prepoznamo mestnik slovenskega imena, uporabljen z nemškim dativnim predlogom, npr. *in der Ledinitz* (na »Ledinic«), *in Ztariwassi* (v Stari vasi), *in der Raunich* (v Ravnah), *in Goritich* (v Koritih).⁴ Zato ni dvoma, da *in Syroch* v tem urbarju predstavlja bolj ali manj posrečen zapis izraza *v Žireh* v obliki, ki je bila takrat v rabi. To velja tudi za vse kasnejše zapise: *Seyroch* (1320), *Soyroch* (1321), *villa Giroc* (1335), *in Schiraco* (1384), *in Siraco* (1388), *in dem Seyroch* (1399), *in Seyroch* (1400), *Seyrach* (1414), *durch den Seiroch* (1425), *durch den Seyrach* (1435), *in dem Seyrach* (1485), *inn Sayrach* (1454), *in Siraco* (1493), *Czaiyroch* (1487), *Seyrach* (1501), *Seÿrach* (1660), *Sayrach* (1754) ter *Sairach* (1825).^{5,6}

Iz zapisov vidimo, da so že v srednjem veku postopoma opuščali nemški dajalniški predlog *in*. Leta 1501 npr. je žirovski urad v urbarju loškega gospostva vpisan kot

3 A) Obširen imenik krajev na Kranjskem, Wien: Alfred Hölder Buchhändler, 1884. B) Specijalni repertorij krajev na Kranjskem, Herausgegeben von der K. K. Statistischen central-Commission, Wien, 1894.

4 Blaznik, Pavle: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji freisinške škofije*. Viri za zgodovino Slovencev 4. Ljubljana : SAZU 1963.

5 Bokal, Milka; O imenih krajev na Žirovskem – zlasti južni del. *Žirovski občasnik* 27 (2006), št. 36, str. 136–144.

6 Leben - Seljak, Petra in Demšar, Alojz: *Knjiga hiš na Žirovskem: naselja, hiše in njihovi lastniki na ozemlju predjožefinske župnije Žiri pred letom 1900*. Žiri : Pegaz International, 2010, str. 399–400.

Žigosana panorama trškega jedra Žirov. Žigi ustanov in posameznikov iz medvojnega upravnega in storitvenega centra Žirov na delu razglednice iz leta 1932 ali 1933. Avtorju knjige je uspelo zbrati večino tukajšnjih žigov, navaja tudi letnice žigosanja. V prikazanih hišah so bili leta 1930 tudi mesar Andrej Demšar (v njegovi hiši je imel ordinacijo dr. Ernest Demšar), trgovec Anton Primožič (v njegovi hiši je bila tudi pošta), trgovec Anton Kržišnik (nasproti občine), gostilničar Alojz Gostiša (prikazan je njegov osebni žig), trgovec s kolesi Tomaž Cepin (v Stroterjevi hiši Stara vs št. 15). Razglednico hrani Viljem Eržen. / Avtor prikaza: dr. Alojz Demšar

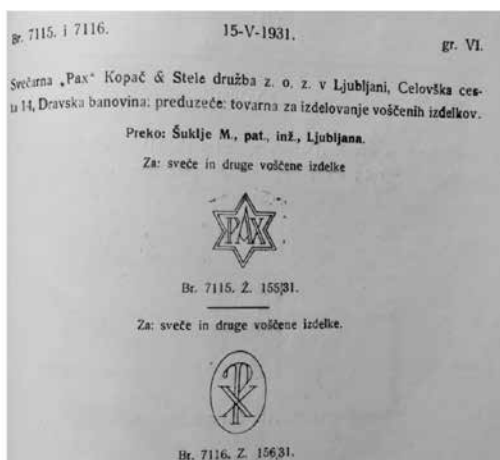
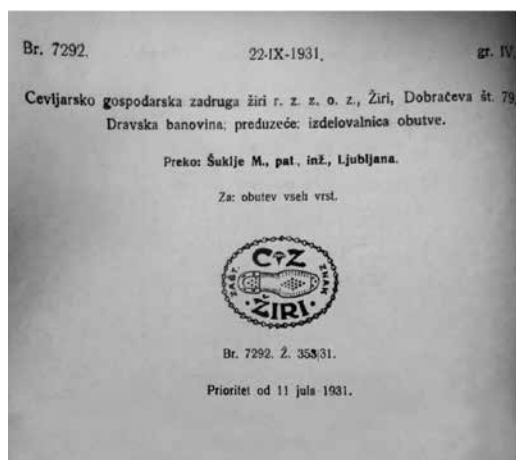
Officio Seyrach.⁷ Poleg tega so uporabljali *Seiroch* tudi s tožilniškim predlogom: *durch den Seiroch* – skozi Žiri. Sklepamo lahko, da so v stoletjih pozabili na prvotni pomen besede *Syroch* in njenih kasnejših variant – Žireh.

Gospodarske družbe. Z žigi so predstavljene štiri čevljarske zadruge. Že pred prvo svetovno vojno je delovala Čevljarska gospodarska zadruga, med vojnama pa so nastale Ročno čevljarstvo Sora, Postolarska zadruga in Produktivna čevljarska zadruga. Njihova poslopja še stojijo, prvi dve ob Loški cesti sta prazni, v tretjem ima prodajalno Alpina, četrta pa je stavba nekdanjega Poliksa (Pri Zajcu). Med žigi gospodarskih družb najdemo tudi dve hranilnici, obe sta nastali že v Avstro-Ogrski, žirovsko elektrarno, strojarno, mlekarne in čipkarsko zadrugo.

Obrtniki. Približno polovica žigov v knjigi pripada žirovskim obrtnikom: avtoprevozniku, številnim čevljarjem, gostilničarjem, kovinarjem, krojačem, mizarjem, pekom, (sobo)slikarju, tesarju, trgovcem, zidarju, izdelovalcu gradbenega materiala. Že pred prvo svetovno vojno so bili v Žireh številni čevljarji, v knjigi je 11 žigov čevlarskih mojstrov iz tega časa. Na fotografiji s strokovnega čevlarskega tečaja v Žireh leta 1910 je 15 čevlarskih mojstrov. Na seznamu žirovskih obrtnikov iz leta 1930 je 192 obrtnikov.⁸ Od teh jih je (približno) 51 predstavljenih v knjigi *Žirovski žigi*. Ali je bil žig za obrtnike obvezen in so zato imeli vsi obrtniki svoje žige? Obrtni zakon Kraljevine Jugoslavije, izdan 5. novembra 1931, ne omenja

7 Gl. op. 4.

8 Zajec, Alfonz: Dokument, ki je spomenik žirovske podjetnosti. *Žirovski občasnik* 17 (1996), št. 23/24, str. 52–124.

Registrirana žiga za označevanje čevljev Čevljarske gospodarske zadruge iz Žirov in za označevanje sveč svečarstva Pax iz Ljubljane / Vir: Glasnik urada za zaščito industrijske svojine, letnik 1931, str. 52 in 613

posebej, da bi bili žigi za obrtnike obvezni.⁹ Zato je verjetno, da precejšen del od 192 žirovskih obrtnikov s seznama leta 1930 ni imel svojega žiga.

Žigi Žirovcev, ki so delovali zunaj Žirov. Jernej Kopač je imel svečarstvo najprej v Gorici, po prvi svetovni vojni je prenesel dejavnost v Ljubljano, kjer je delovalo njegovo podjetje Pax. Med vojnama sta v Beogradu delovali Čižmarska zadruga Žiri in Obuća Žiri, ki so ju ustanovili Žirovci. To pomeni, da so pri čevljih Žiri kot »geografsko poreklo« imele upoštevanja vreden sloves.

Društva. Tudi število predstavljenih žigov pove, da so bila najpomembnejša gasilska, prosvetna in telovadna društva. Najstarejši je žig *Prostovoljne požarne brambe v Žireh* iz leta 1898, odtisnjen na dokument devet let po njeni ustanovitvi. V knjigi so tudi žigi *Prostovolnega gasilnega društva Dobračeva*, ustanovljenega leta 1902. Sokolsko društvo je prispevalo kar pet različnih žigov, športno društvo Orel pa enega.

Žigi za označevanje izdelkov. Obstaja še ena vrsta žigov, za označevanje porekla izdelkov. Tak žig so kot zaščitni znak odtisnili npr. na podplat čevlja. Leta 1931 je pri Upravi za zaščito industrijske lastnine v Beogradu svoj žig za označevanje čevljev registrirala Čevljarska gospodarska zadruga iz Žirov, Dobračeva 79. Ni pa znano, ali je ohranjen kakšen čevlj, ki ima vtisnjen ta žig. Od vseh podjetij in obrtnikov, ki so zastopani v knjigi, je imelo registriran žig samo še svečarstvo Pax iz Ljubljane.

Knjiga *Žirovski žigi* je originalna po zamisli in izjemna v izvedbi. Franc Temelj je ustvaril mnoge zbirke in si pri tem nabiral izkušnje, s katerimi se je lahko lotil zbiranja žirovskih žigov. Potreboval je temeljito znanje o žirovski preteklosti, zvrhano mero vztrajnosti pri dolgotrajnem delu in zaupanje vseh, od katerih je dobil dokumente z žigi. Zbirka žigov se razlikuje od drugih Temeljevih zbirk po tem, da je virtualna. Zato je dokumente z žigi lahko vrnil lastnikom, zbirko pa je kot knjigo razdelil tudi nam vsem. Tako kot je Temeljeva zbirka razglednic *Žirovski album* postala temeljna, nepogrešljiva za vse, ki jih zanima žirovska preteklost, nam bodo v prihodnje v veliko pomoč tudi *Žirovski žigi*.

⁹ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 1931, str. 1429–1493. Lahko bi bila obveznost imeti žig zapisana tudi v kakšnem drugem, npr. knjigovodskem zakonu.

PRISPEVKI ZA ŽIROVSKO KULTURNO KRONIKO

Miha Naglič

Čaščenje Antona Jobsta med Žirovci

Ta zapis je moj osebni odziv na fenomen, ki je po eni strani izrazito krajevne narave, po drugi pa tak, da lahko pritegne ljubitelje glasbe od povsod. Gre za »čaščenje« glasbenika Antona Jobsta (1894–1981), ki ima svoj epicenter v farni cerkvi sv. Martina v Žireh, junija in septembra 2014 pa je bilo to čaščenje tako močno, skoraj potresno, da so ga zaznali tudi mnogo širše.

Jobstovo zgodbo poznamo. Rodil se je 12. septembra 1894 na Brdu (Egg) v Ziljski dolini na Koroškem. Po končani orglarski šoli v Ljubljani mu je prof. Stanko Premrl predlagal, naj gre vsaj za nekaj časa v Žiri, kjer imajo novo cerkev, a so brez pravega organista. Šel naj bi torej za krajši čas, a ostal je do smrti, 11. julija 1981. Spominjam se velikega pogreba, ki ga je bil deležen, pred njim pa je bil na parah v cerkvi, v kateri je vse življenje orgljal. Tako velika čast – da je bila krsta pred pogrebom izpostavljena kar v farni cerkvi – je v njeni stoletni zgodovini doletela le njenega graditelja, župnika Josipa Vidmarja, sicer pa nikogar drugega ne prej ne pozneje. (Izjema so po pričevanju Alfonza Zajca padli partizani, ki pa so pred pogrebom ležali pod korom, in ne pred oltarjem.) Ob Jobstovi smrti še ni bilo mrliške vežice in pogrebni sprevod se je vil skozi vse Žiri, od farne cerkve ob Sori do pokopališča na gornjem koncu kotline, na Dobračevi. Jobst je bil duša glasbenega življenja v kraju: predvsem organist, zraven pa še zborovodja številnih zborov, kapelnik pihalnih godb, glasbeni učitelj in ne nazadnje – skladatelj. Nekateri domnevajo, da bi, če bi pravočasno odšel iz Žirov, naredil večjo glasbeno kariero. Moja domneva je ravno obratna: da se njegov celostni glasbeni opus (Gesamtkunstwerk) nikjer drugje ne bi razvil tako na široko, kot se je v Žireh! Jobstov skladateljski opus se po umetniški moči ne more primerjati z opusi njegovih sodobnikov, ki so na slovenskem glasbenem Olimpu ustvarjali med obema svetovnjima vojnama, ko je bil tudi Jobst najbolj ustvarjalen: Marij Kogoj, Slavko Osterc, Janko Ravnik, Lucijan Marija Škerjanc, Matija Bravničar, Blaž Arnič ... Jobstova veličina je pač ravno v celoti vsega tistega, kar je počel na glasbenem polju med Žirovci in z njimi.

Hkrati dvomim, da bi ga še kje drugje po smrti (za življenja seveda manj) častili tako, kot ga v Žireh. Tu je nastal pravi Jobstov kult. Najbolj neposredni nadaljevalec njegovega dela je po njem imenovani Cerkevni mešani pevski zbor Anton Jobst, ki ga vodi Tone Čadež, Jobstov učenec in njegov naslednik na žirovskem koru. Ta zbor

je priredil že veliko koncertov v spomin na nekdanjega voditelja. Žirovci smo po svojem umetniku poimenovali del glavne ceste skozi mesto (Jobstova cesta), izdali knjigo (napisal jo je muzikolog Franc Križnar, 1990), posneli dokumentarni film (režiser Andrej Mlakar, 1983), mu postavili spomenik v parku pred osnovno šolo (akademski kipar Metod Frlic, 1994), spominsko ploščo na njegovi rojstni hiši na Brdu (Muzejsko društvo Žiri, 2012), izdali zgoščenko, na kateri njegova dela izvajata Slovenski komorni zbor pod vodstvom prof. Mirka Cudermana in organistka Angela Tomanič (Muzejsko društvo Žiri, 1998), temeljito obnovili Milavec-Jobstove orgle (na pobudo Viktorja Žaklja, 2006), postavili razstavo v Muzeju Žiri (2001); žal je bila le začasna, stalno mu še dolgujemo ... Podpisani sem po svoje sodeloval pri večini teh dejanj in prepričan sem, da smo Jobstovi častilci nanje lahko ponosni. Z njimi smo vzpostavili Jobstov kult, ki nese čez žirovska obzorja.

Jobstovanje 2014

In ta Jobstov kult, to čaščenje našega umetnika je doseglo nov višek v letu 2014, ko smo dejavno praznovali dve imenitni obletnici: 120. obletnico Jobstovega rojstva in stoletnico mogočnih orgel, ki jih je v žirovski cerkvi na začetku vojne vihre jeseni 1914 postavil mojster Ivan Milavec in so njegov zadnji opus. Čaščenje traja že vse leto. Preludij je bil odigran v soboto, 31. maja 2014, ko je bila v župnijski cerkvi sv. Martina v Žireh 12. revija mladih slovenskih orglavcev. Srečanje sta organizirala Glasbena šola Škofja Loka in Slovensko orgelsko društvo v sodelovanju z Župnijo Žiri. Nastopilo je 19 učencev in dijakov iz petnajstih glasbenih šol iz vse Slovenije. To je bila predigra, sledila sta dva vrhunca. Prvi v dneh od 20. do 22. junija, od petka do nedelje, ko si je bilo mogoče Milavčeve orgle ogledati »od zunaj in od znotraj«, v petek dvakrat, v soboto kar šestkrat in še v nedeljo štirikrat. Oglede je pripravil in vodil Tone Čadež in inštrument, za katerega skrbi, vsakič temeljito predstavil. Drugi, finalni val »jobstovanja« 2014, pa se je zgodil septembra, v treh dejanjih. Najprej je bila slovesna sveta maša, v petek, 12. septembra, ob 19. uri, torej prav na Jobstov 120. rojstni dan. V njej so skupaj s sedanjima župnikoma somaševali vsi tisti nekdanji žirovski župniki in kaplani, ki so v naši fari službovali še v času Jobstovega življenja – ki so ga torej osebno poznali in z njim sodelovali: gospodje Florijan Božnar, Jože Tominc, Janez Šilar in Vinko Podbevšek. Najdlje od teh je bil z njim g. Florijan Božnar, ki je somaševanje vodil in obudil svoje spomine na umetnika. Maše so se udeležili tudi Jobstovi rojaki iz Ziljske doline na Koroškem skupaj z njihovim župnikom g. Stankom Trapom. Vse skladbe, ki jih je med mašo zapel CMePZ Anton Jobst in na orglah odigrala Tonetova hči Tina Čadež, so bile Jobstove. Ta maša tako ni bila le verski, bila je tudi eminentni umetniški poustvarjalni dogodek. Naslednji petek, 19. 9., je bil ob 20. uri v dvorani župnišča pogovorni večer o Antonu Jobstu in orglah, gosta sta bila dr. Franc Križnar in orglarski mojster Marijan Bukovšek. Dragocen pogovor, ki pa smo se ga tisti, ki bi nas te reči morale zanimati, udeležili v premajhnem številu. Žal. Finale pa je bil v soboto, 27. 9., ob 19.30: orgelski koncert prof. Toneta Potočnika. Priznani slovenski orglavec je suvereno odigral izbran program, sestavljen iz tokat in del slovenskih skladateljev. Med temi je bilo tudi pet Jobstovih skladb, ki jim je orglavec za ta večer dal skupen programski naslov V stilu koračnice. Dvojno Jobst-Milavčevo

jubilejno leto je bilo res bogato, pripravili in izvedli so ga številni sodelujoči, duša tega dogajanja pa je bil Jobstov naslednik Tone Čadež. In ne pozabimo: prav njemu je Jobst že leta 1977 prvič zaupal znamenite ključke žirovskega kora, rekoč: »Pojdi igrat namesto mene, pa na koru sva samo jaz in ti ...« Tako mu je zaupal in simbolno predal upravljanje tega častnega prostora, nad katerim bdi Marija, prva krščanska pevka, ki poje svoj slavošpev: Moja duša povečuje Gospoda. V oknu med orgelnima omarama je namreč čudovit vitraž z njeno podobo. Načrt za orgelni omari je delo slovitega arhitekta Ivana Vurnika, načrt za okno pa je narisala njegova žena, slikarka Helena Vurnik.

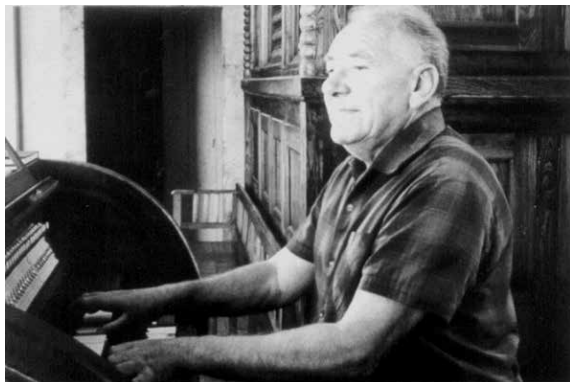
Tone Čadež je letos napisal tudi zajetno in temeljito brošuro o Milavčevih orglah. V dvorani župnišča sta bili v tem času na ogled dve razstavi. Prva: razstava Jobstovih osebnih predmetov, fotografij, priznanj in rokopisov, druga: filatelistična razstava »Glasbeni utrinki na znamkah«. Izdani sta bili tudi priložnostni znamki s portretom Antona Jobsta in motivom žirovskih orgel; med zbiralce ju je pospremil priložnostni poštni žig z motivom Antona Jobsta in orgel; imel je datum 12. 9. in z njim so tega dne opremili vse poštne pošiljke. Žig je bilo na Pošti Žiri mogoče dobiti še naslednjih 14 dni, shranjen pa bo v arhivu Pošte Slovenije ...

Jobstov duh torej v Žireh še živi, še preveva naše glasbeno življenje. Jobstovo čaščenje se bo gotovo še nadaljevalo. Sv. Cecilija mu bo naklonjena, brez podpore Žirovcev pa ne bo šlo. Ni čaščenja brez tistih, ki častijo.

Dodatno branje:

Tone Čadež, Milavčeve orgle v Žireh, ob stoletnici postavitve, Žiri, 2014, 84 strani

Andrej Mrak, Bojevit organist je uspeval kar v petih, nič kaj prijaznih režimih, obsežen članek, objavljen na interaktivnem multimedijem portalu MMC RTV SLO, vsebuje tudi bogato slikovno gradivo in posnetke Jobstovih skladb, <http://www.rtvsl.si/kultura/razglednice-preteklosti/bojevit-organist-je-uspeval-kar-v-petih-nic-kaj-prijaznih-rezimih/346847>

Redka posnetka skladatelja Antona Jobsta na orglah. Fotografiji skenirani po tiskani predlogi slabe kakovosti.

Jobstova naslednika na žirovskem koru: organistka Tina Čadež in zborovodja Anton Čadež. / Foto: Brigita Zemljarič, Foto Viktor Žiri

ODMEVI IN POLEMIKA

Franc Temelj

Bili so štirje

Utrinek ob branju članka Viktorja Žaklja, Na plečih svojih dedov stojimo, ŽO 43, 2013, str. 10.

Čeprav žal nisem eden izmed tistih, ki v vsaki stvari iščejo zgolj dobre stvari, bom tokrat storil prav to. V članku Viktorja Žaklja, Na plečih svojih dedov stojimo, ki je bil objavljen v lanski številki ŽO, sem se namreč prav razveselil (samo) naslednjega odstavka: »Naši uveljavljeni slikarji samorastniki, ki so do popolnosti osvojili slikarske veščine, da so lahko svoj in naš svet mojstrsko prenašali na platna, si našo pozornost prvi zaslužijo. Žiri so bile kar nekaj časa naše slovenske »Hlebine«. Da to niso formalno postale, niso krivi Janez Sedej, Konrad Peternelj, Ivan Gluhodedov in Jože Peternelj, kriva ni le žirovska, ampak tudi slovenska majhnost, ki ni imela promotorja te umetnosti, kar za sosednje Hrvate in Srbe ne velja. Nemudoma je treba na njih domove vgraditi plošče, ki bi mimoidoče spominjale na njihovo ustvarjalno življenje. Ko pa bi dobili primeren prostor, bi ti ljudje sodili v alejo pomembnih Žirovk in Žirovcev.«

Z zgoraj naštetim se popolnoma strinjam in kot zanimivost naj dodam, da bi po Metlikoviču njihov uspeh lahko pripisali temu, da so bili štirje. On namreč trdi, da so do sedaj najbolj uspele skupine štirih, začevši z evangelisti, našimi impresionisti, z zbirko Pesmi štirih, Beatlesi itd. Ob njihovih uspehih pa ne smemo pozabiti, da sta že pred njimi naše slikarske »barve« v širšem prostoru uspešno zastopala akademsko izobrazena Franjo Kopač in Maksim Sedej. Če njima dodamo še Tomaža Kržišnika in Staneta Kosmača, imamo drugo četverico. Stane Kosmač ni sicer poznan širšemu krogu ljubiteljev likovne umetnosti, je pa zaslužen, da je kot prvi akademsko izobražen v žirovski osnovni šoli uvažal v svet likovne umetnosti mnoge mlade, izmed katerih jih je nekaj, tudi po njegovi zaslugi, doseglo akademsko izobrazbo.

Menim, da bi omenjeni četverici zaslužili posebno galerijsko predstavitev v kraju kot osnovo, na kateri bi gradili zgodbo o »enkratnosti žirovske likovne ustvarjalnosti«, ki bi jo bilo vredno in potrebno predstaviti oziroma tržiti ne samo v slovenskem, ampak tudi v širšem prostoru. Seveda pa je nujno, da bi se stvari lotila stroka, in to z jasnimi cilji. To je pomembno še posebno zato, ker lahko samo ta postavi tako »naivce« kot »akademce« na mesto, ki vsakim od njih pripada, da bi bil tako skupen nastop nesporen. Kajti če smo kakor koli že »Hlebine« zamudili, lahko stavimo prav na to, da so Žiri »dale« že veliko tako šolanih kot nešolanih slikarjev in da se to nadaljuje v nezmanjšanem številu. Podrobnejša analiza bi mogoče pokazala, da njih število celo narašča.

Naj končam s prijetno ugotovitvijo, da se nekaj v tem smislu vendarle premika. Lansko leto je Loški muzej v Galeriji Ivana Groharja pripravil razstavo del Konrada Peternelja, na otvoritvi katere je imel imeniten govor že omenjeni Viktor Žakelj. Letos pa so dediči pokojnega Jožeta Peternelja darovali žirovskemu muzeju del njegove slikarske zapuščine. Dejanji, ki sta vredni posnemanja in, upam, da tudi kaj obetata.

Žiri, 19. junija 2014

Milan Kopač

Dan odprtih vrat v tovarni Poclain Hydraulics v Žireh

Dne 21. septembra 1949 je bilo ustanovljeno **Splošno remontno podjetje Žiri**, ki se je 11. maja 1956 preimenovalo v Kovinsko obrtno podjetje **KLADIVAR Žiri**. Kladivar je 14. novembra 2007 prevzela francoska skupina Poclain Hydraulics Group, 11. septembra 2012 pa se je preimenoval v **Poclain Hydraulics d. o. o.** Prav v teh dneh torej tovarna praznuje 65. obletnico obstoja.

Kratka predstavitev tovarne:

- Letni obseg prodaje znaša približno 25 milijonov evrov.
- Zaposluje 280 delavcev, od tega 20 % z univerzitetno izobrazbo.
- Razpolaga s približno 12.000 m² pokritih površin.
- Obvladuje procese razvoja, proizvodnje in prodaje izdelkov, za katere ima spričevala po standardih ISO 9001, ISO 14001 in OHSAS 18001.
- Glavni proizvod so hidravlične sestavine in naprave; SKD 28.120.

Tovarna se je nenehno razvijala, za kar so zaslužne že štiri generacije »kladivarcev« in sedaj »poklenovcev«. Vseh skupaj je bilo do danes zaposlenih že kar 1245 oseb. Vsaka generacija je dodala svoj delež, ki je bil močno odvisen od političnih, ekonomskih in tržnih razmer. Na tej poti je bilo treba preživeti tri velike krize poslovanja in do sedaj nas še ni zlomilo. Kljub temu da Kladivar v Žireh nikdar ni imel posebnega ugleda, je v njem vedno obstajala posebna notranja energija v obliki inovativnosti, pripadnosti tovarni in želje po znanju, napredku in rasti.

Resnični imidž vsake tovarne so njeni proizvodi. Kratka predstavitev razvoja proizvodov od začetka do danes:

1949–1960 kleparska in ključavničarska dela na zgradbah, popravila,

- 1960–1970 začetek izdelave šestil, indikatorjev napetosti, vibracijskih dodajalnikov, elektromagnetov za hidravlične razvodnike, črpalnih elementov za radialno batno črpalko,
- 1970–1990 začetek izdelave naprav za avtomatizacijo proizvodnje, preprostejših hidravličnih sestavin, ročnih pnevmatskih ventilov za firmo Festo, hidravličnih pogonskih agregatov, mazalnikov, potnih ventilov, hidravličnih valjev, proporcionalnih krmilnih ventilov s pripadajočo elektroniko, hidravličnih učnih pripomočkov,
- 1990–2011 hidravlične sestavine, sistemi in storitve, pnevmatske sestavine in sestavine centralnega mazanja,
- 2014– hidravlični ventili za odprte in zaprte tokokroge, zavorni ventili, hidravlične naprave, deli za hidravlične motorje in črpalke, hidravlična preizkuševališča.

Kot smo že omenili, je tovarno leta 2007, ko je bila v večinski lasti državnih skladov, prevzela francoska skupina Poclain Hydraulics. Namen nakupa je bil okrepiti razvojne in proizvodne kompetence skupine na področju hidravličnih ventilov. Po končani veliki ekonomski krizi leta 2009 je novi lastnik začel petletni investicijski cikel v tovarno v Žireh, ki je obsegal vlaganje v razvoj proizvoda, proizvodjalno opremo in infrastrukturo. Obseg vlaganj je znašal približno 13 milijonov evrov.

Rezultat sistematičnega vlaganja je sodobna proizvodna oprema za izdelavo delov, montaže in preskusa ter novi proizvodni in logistični prostori. Popolnoma na novo so bili zgrajeni tudi prostori za razvoj in validacijo proizvoda.

Veliko znanja, energije in sredstev je bilo vloženo tudi v reorganizacijo procesa razvoja in izdelave proizvoda. Za to sta bila oblikovana dva posebna projekta, in sicer:

Vitki razvoj – Lean product and process development; s tem projektom se v tovarno vpeljujejo metode dela, ki vodijo k učinkovitejšemu delu v procesu razvoja in industrializacije proizvoda in kot končni cilj nižji stroški razvoja in krajši čas do redne industrijske proizvodnje.

Proizvodna odličnost; projekt je v veliki meri povzet po modelu poslovne odličnosti EFQM (European Foundation for Quality Management). S pomočjo sistematičnega pristopa dela smo v zadnjih letih v celoten proces nastajanja proizvoda vpeljevali metode dela in organizacije procesa, kot so:

- APQP – Advanced Product Quality Planning
- VSM – Value Stream Mapping,
- 5S – Sort, Streighten, Shine, Standardize, Sustaine in 2S – Safety, Security
- SMED – Single Minute Exchange of Die
- LFM – Lean Flow Managenet,
- 1PF – One Piece Flow,
- SIM – Short Interval Management,
- QRQC – Quick Response Quality Control

Pri tem nismo pozabili na področja **varnosti in varovanja okolja**. Prav zadnja investicija je bila namenjena izdelavi centralnega zbirnega mesta za vse odpadke.

Vse to smo lahko uresničevali samo z izobraženimi, usposobljenimi in kompetentnimi človeškimi viri. Tudi vanje je bilo vloženo veliko sredstev.

Po vseh naporih, vloženih v razvoj tovarne, je nastopil čas, da to pokažemo tudi širšemu okolju. Ocenili smo, da smo dobršen del ciljev dosegli, da smo postali globalno popolnoma primerljiva tovarna v panogi in da je prav, da to pokažemo tudi drugim. Priložnost se je pokazala to jesen, ko tovarna praznuje 65 let obstoja, in 27. septembra 2014 smo preprosto odprli vrata tovarne.

Tovarna Poclain Hydraulics d. o. o. je del globalno organizirane in delujoče skupine Poclain Hydraulics. Marketinški in razvojni oddelek tovarne v Žireh delujeta v popolnoma globalnem okolju. Proizvodi, vgrajeni v druge izdelke ali kot samostojni se pošiljajo na vse celine sveta. Kljub temu smo se odločili, da dan odprtih vrat organiziramo kot lokalni dogodek. Živimo in delamo v geografsko razmeroma zaprtem okolju, iz katerega še vedno črpamo večino človeških virov, zato je bil ta dan namenjen predvsem temu okolju. Čutili smo dolžnost, da se mu po petnajstih letih ponovno prijazno in ponosno predstavimo. Povabljeni so bili vsi občani, nekdanji zaposleni delavci, lokalni dobavitelji, predstavniki lokalne skupnosti in predvsem naši zaposleni, njihovi sorodniki in prijatelji.

Ogled tovarne so vodili naši inženirji, ki so predstavili celoten proces razvoja in proizvodnje. Ogled je trajal približno eno uro. Po ogledu je bil obiskovalcem ponujen tudi skromen prigrizek. Kdor je hotel, si je lahko ogledal tudi kratek film o zgodovini tovarne. Prvi kadri filma segajo v začetek sedemdesetih let, ko je celoten proces potekal še v preurejeni »zadružniški štali«. Iz tega se je tudi izvila misel tega dne, da je bila to najboljša naložba v »štalo« v Sloveniji. Naključje je hotelo, da je letos ravno petdeset let od otvoritve zadružnih hlevov, v katerem so bile baje že takrat »francoske« krave.

Obiskalo nas je okrog tisoč obiskovalcev, kar je močno preseгло naša pričakovanja. Večina od njih je bila predvsem zelo prijetno presenečena nad našo organizacijo dela in s poslovnim uspehom, saj ljudje v okolici niso vedeli, kaj vse smo počeli vsa ta leta za starimi in novimi zidovi. Mi pa smo bili veseli, da smo jim končno lahko pokazali globalno primerljivo tovarno tudi v Žireh.

Lepi trenutki so že za nami, pred nami pa je naporno obdobje, ki ne obeta rasti. Toda Poclain Hydraulics je pripravljen na nove izzive, ki jih prinašajo vse bolj dinamične in nezanesljive tržne razmere.

Avtorji tega zvezka

MILKA BOKAL, profesorica slovenščine, raziskovalka leksikologinja v Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani, doma z Dobračeve, živi v Srednji vasi pri Polhovem Gradcu

Dr. ALOJZ DEMŠAR, kemik, redni profesor na Fakulteti za kemijo in kemijsko tehnologijo (FKKT) Univerze v Ljubljani, zadnja leta tudi zavzet domoznanec, doma iz Žirov (Ledinica), živi v Ljubljani

SPOMENKA HRIBAR, filozofinja in sociologinja, pobudnica narodne sprave med Slovenci, po materi Žirovka, živi v Tomišlju pri Igu

VLADKA JAN, profesorica slovenščine, ravnateljica Gimnazije Škofja Loka v pokoju, živi v Žireh

VLADIMIR KAVČIČ (1932–2014), slovenski pisatelj, Prešernov nagrajenec 2014, rojen v Podgori v Poljanski dolini, po očetu Žirovec, živel v Ljubljani

Mag. MILAN KOPAČ, univ. dipl. inž. strojništva, direktor družbe Poclain Hydraulics, d. o. o., Žiri, nagrajenec Gospodarske zbornice Slovenije, živi v Žireh

STANE KOSMAČ, akademski slikar, učitelj na Osnovni šoli Žiri v pokoju, živi v Žireh

Dr. PETRA LEBEN SELJAK, fizična antropologinja, ima status zasebne raziskovalke, doma iz Škofje Loke, živi v Žireh

HELENA MAČEK, psevdonom, po rodu Žirovka, ki želi ostati neznana, pravo ime znano uredniku

STANKO MLINAR, učitelj v pokoju, doma iz Žirov, živi v Zagrebu

MILAN MOČNIK, čevljar v pokoju, živi v Žireh

MIHA NAGLIČ, urednik, publicist in kulturni delavec, živi v Žirovnici, južno od Žirov

ERIKA OBLAK, ekologinja, zaposlena v društvu Ekologi brez meja, koordinira program Zero Waste za Slovenijo, živi v Žireh

DUŠAN SEDEJ, doktor medicine, specialist splošne medicine z zasebno ambulanto v Žireh, kjer tudi živi

SILVA SNEDIC BOGATAJ, upokojenka, živi v Kranju, po materi Šinkovcova z Ledinice

ddr. MARIJA STANONIK, slovenska literarna zgodovinarica, etnologinja in redna profesorica za slovensko književnost, doma iz Žirov, živi v Ljubljani

TONČKA STANONIK, profesorica slovenščine, pisateljica, doma iz Žirov (Nova vas), živi v Ljubljani

VASILJKA ŠUKLJE, profesorica francoščine in svetovne književnosti, urednica, publicistka in prevajalka

FRANC TEMELJ, elektrotehnik, fotograf in muzealec, zdaj upokojenec, živi v Žireh in Škofji Loki

OLGA VONČINA, dipl. ekonomistka, svetovalka za proračun v Občini Žiri, živi v Žirovnici (občina Idrija)

ALFONZ ZAJEC, upokojenec, žirovski kronist in domoznanec, prvi predsednik in častni član Muzejskega društva Žiri, živi v Žireh (Dobračeva)

Kazalo ŽO 44

UVODNIK

- 5 Vladimir Kavčič: Smo sposobni svojo prihodnost oblikovati na svoj način?
- 7 Miha Naglič: O lokalnih in hkrati o nacionalnih in globalnih rečeh

AKTUALNI RAZMISLEK

- 13 Spomenka Hribar: Kako je danes vse drugače!
- 20 Miha Naglič: Kako sta dva Žirovca pretresla slovenski politični vrh

PISATELJ VLADIMIR KAVČIČ (1932–2014), ŽIROVSKI ROJAK

- 27 Vladimir Kavčič: Srečni dnevi na Dobračevi
- 29 Vladimir Kavčič: Če so me spraševali, ali sem Poljanec ali Žirovec, sem želel biti Žirovec

INTERVJU: DUŠAN SEDEJ, ŽIROVSKI ZDRAVNIK

- 42 Miha Naglič: Rad je zdravnik, rad ima svoj kraj, počne pa še marsikaj

INTERVJU: ERIKA OBLAK, EKOLOGINJA

- 52 Olga Vončina: Ekologi brez meja verjamemo v svet brez odpadkov

LIKOVNA PRILOGA

- 65 Stane Kosmač: Slikarski »kredo« Dušana Sedeja

PRVA SVETOVNA VOJNA IN ŽIROVCI

- 73 Vladka Jan: Tajno delovanje v Žireh rojenega pravnika dr. Ivana Kavčiča v prvi svetovni vojni
- 104 Alfonz Zajec: Novi spomini na Žiri in Žirovce med prvo svetovno vojno
- 114 Silva Snedic Bogataj: Vojna usoda Franca Bogataja, Šinkovca z Ledinice

DEKD 2014: DEDIŠČINA GRE V ŠOLE

- 118 Petra Leben Seljak: Osnovna šola v Žireh pred letom 1950

NA ŽIROVSKEM NEKOČ – ZANIMIVI SPOMINI

- 134 Stanko Mlinar: Račeva moje rane mladosti
- 144 Milan Močnik: Bila je vojaška disciplina

ŽIROVSKE OBLETNICE

- 149 Miha Naglič: Prof. dr. Rado Poljanšek (1914–2002), Zapis in fotokronika

LEPOSLOVJE IN LITERARNA ZGODOVINA

- 155 Helena Maček: Sestri
- 159 Milka Bokal: Posebnosti besedja v Peterneljevem romanu Krtar in Dolinci

NOVE KNJIGE

- 166 Miha Naglič: Čas je za ekososializem
- 168 Miha Naglič: Med nagrajenci GZS dva Žirovca
- 171 Miha Naglič: Klekljarsko berilo in slovar
- 174 Vasiljka Šuklje: Ritmično udarjanje klekljev – svet Tončkinega otroštva
- 178 Alojz Demšar: Nova temeljna knjiga Franca Temelja

PRISPEVKI ZA ŽIROVSKO KULTURNO KRONIKO

- 182 Miha Naglič: Čaščenje Antona Jobsta med Žirovci

ODMEVI IN POLEMIKA

- 186 Franc Temelj: Bili so štirje
- 187 Milan Kopač: Dan odprtih vrat v tovarni Poclain Hydraulics v Žireh

ŽIROVSKI OBČASNIK (1980–)

Zbornik za vsa vprašanja na Žirovskem, letnik XXXV (2014), zvezek 36, številka 44

Ustanovitelj

DPD Svoboda Žiri (Literarna sekcija) in Muzejsko društvo Žiri

Zbornik izhaja občasno, najmanj enkrat letno, ob stalni denarni podpori Občine Žiri in nekaterih podjetij.

Glavni in stalni pokrovitelji

Občina Žiri, Etiketa tiskarna, d. d.; Poclairn Hydraulics, d. o. o.; M Sora, d. d. – vse v Žireh

Predsednik uredniškega sveta: akademik dr. Zdravko Mlinar

Uredniški odbor: dr. Alojz Demšar, Stane Kosmač, dr. Petra Leben Seljak, Miha Naglič, Nace Naglič, Tončka Stanonik, Franc Temelj

Glavni in odgovorni urednik: Miha Naglič

Oblikovalec: Stane Kosmač

Lektorica: Tončka Stanonik

Stalni sodelavci – uredniški svet

Milka Bokal, Metka Debeljak, Tone Eniko, Ajda Erznožnik, dr. Lojze Gostiša, dr. Spomenka Hribar, Vladka Jan, Joži Kacin, + **Vladimir Kavčič**, Tomaž Kosmač, dr. Franc Križnar, Tomaž Kržišnik, mag. Matjaž Mazzini, Milena Miklavčič, Andrej Mlakar, Anton Mlakar, Barbara Mlakar, Polona Mlakar Baldasin, dr. Anton Mlinar, Stanko Mlinar, dr. Zdravko Mlinar, Peter Naglič, Nejko Podobnik, Beta Poljanšek Koman, Lojze Potočnik, dr. Tadeja Primožič, Janez Ramoveš, Izidor Rejc, Ivan Reven, dr. Marija Stanonik, Olga Vončina, Alfonz Zajec, Helena Zorjan, Anton Žakelj, mag. Viktor Žakelj

Nekdanji sodelavci

Karel Bernik (1912–1993), Marijan Dolenc (1930–1981), Rado Jan (1925–2008), Franc Kopač (1953–2008), Vlasto Kopač (1913–2006), Janko Majnik (1918–2000), mag. Branko Mlinar (1923–2010), Matevž Pečelin (1948–2008), Jože Peternelj Mausar (1927–2013), Konrad Peternelj Slovenec (1936–2000), Slobodan Poljanšek (1944–2003), dr. Ivan Sedej (1934–1997), Vladimir Simončič Vlastja (1911–2000), Anton Žakelj (1907–2006)

Naslov uredništva

Žirovski občasnik, SI - 4226 Žiri, p. p. 51

E-pošta: miha.naglic@siol.net

Naslov pooblaščenega izdajatelja in založnika

Pegaz International d. o. o. Ljubljana, Aljaževa ulica 10, 1000 Ljubljana

E-pošta: pegaz.int@siol.net

Cena tega kompleta: 25 EUR

Naklada: 500 izvodov

Elektronski prelom: Pegaz CDT d. o. o., Ljubljana

Tisk: Studio Print d. o. o., Ljubljana

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji sami. Rokopisov ne vračamo. Redakcija tega zvezka končana oktobra 2014.

ISSN 0351-5966

Žirovski občasnik je več kot časnik – je cela knjiga!

MAKSIM SEDEJ MLAJŠI (1935–2014)

Umrli je slikar in mislec žirovski rojak. Kak teden intervju novinarki Patriciji V enem od odgovorov je na otroške obiske na Na vprašanje, naj pove katere je bil zelo navezan, je

Maksim Sedej ml., po očetu pred smrtjo je dal svoj zadnji Maličev za časnik Finance. izpovedal tudi lep spomin očetovi rodni Dobračevi. kaj o svojih babicah, na odgovoril:

»Otroci imajo radi babice. Včasih so imele čas, da so nas poslušale, še več pa so nam povedale. Očetova mama je bila duhovna, poštena katoličanka. Pripovedovala mi je zgodbe iz Svetega pisma, ki jih je začinila po svoje. Občudoval sem njeno klekljanje, užival sem v vonjavah krušne peči, hkrati pa sem vedel, da pri njej na počitnicah na Dobračevi – ki je ni več, obstajajo samo še Žiri – ne smem nič ušpičiti. Ko sem vseeno kdaj kaj ušpičil, mi je ded Maksim rekel: 'Maksič, pridi, greva lovit ribe.' Mamina mama pa je bila mistik. Brala je kabalo in mi pripovedovala o čudežnih stvorih, ki prebivajo v gozdu in ki jih lahko vidiš le s hrbtom ...«

Podpisani sem »Maksiča« v zadnjih letih, ko se je vztrajno boril s hudo boleznijo, večkrat obiskal na njegovem domu v Rožni dolini. Zmeraj je ponavljal željo, da pride še kdaj v Žiri, in poudarjal, kako mu ne gre v račun, da smo se odpovedali imenu Dobračeva. Za žirovski muzej nam je podaril očetovo slikarsko paletu in čopiče, zdaj so na stalni razstavi Žiri in Žirovci skozi čas. Za stalno razstavo Žirovski slikarji pa nam je posodil očetovo zadnjo, nedokončano sliko, na kateri je njegova mama Ankica. Umrli je 23. septembra, pokopali smo ga 29. septembra na viškem pokopališču. Več o njem najdete na spletni strani <http://maksimsedejml.si/>

Miha Naglič

Maksim Sedej ml., Štirje obrazi duše, Upanje, olje na kartonu, 143 x 102 cm, 2000

Žiri in Žirovci v letu 2014 / Fotokronika

Kontrabant, »spektakel« ob nekdanji rapalski meji, Ledinica, 3. maja 2014; predstavo je pripravila DPD Svoboda Žiri. Kontrabantarja na sliki sta Milena Padovac in Boris Pečelin, jugoslovanskega oficirja na levi je odigral Pavel Car.
/ Foto: Polona Mlakar Baldasin

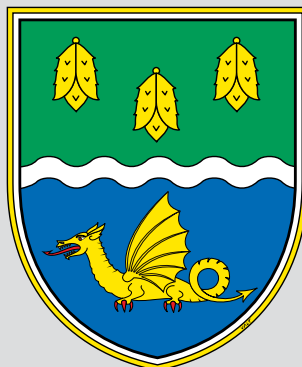
Spominska slovesnost ob spomeniku žrtvam prve svetovne vojne v Žireh, 22. junija 2014; spomenik je obnovila Občina Žiri, zato je ob njem spregovoril tudi župan Janez Žakelj. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Žirovka Žana Justin je na Evropskih igrah specialne olimpijade v Antwerpnu septembra 2014 v plavanju na 25 metrov prso osvojila zlato medaljo. Po vrnitvi je zmagovalko in njena starša sprejel župan Janez Žakelj. / Foto: Rok Prešern

Dan odprtih vrat v tovarni Poclairn Hydraulics, Žiri, 27. septembra 2014; med tisočem obiskovalcev je bilo tudi veliko mladih. / Foto: Darjan Kacin

OBČINA ŽIRI

Loška cesta 1, 4226 Žiri

Tel. 04 50 50 700, faks: 04 51 05 444,

e-pošta: obcina.ziri@obcina.ziri.si, spletna stran: www.ziri.si

Osnovni podatki o občini:

površina 49 km², 5057 občanov, 2457 moških in 2600 žensk,
18 naselij (mesto Žiri in 17 vasi), 47 ulic, okoli 1400 hišnih števil,
v njih okoli 1700 gospodinjstev

Občinski praznik

25. junij

Župan

mag. JANEZ ŽAKELJ

Občinski svetniki

ALEŠ DOLENC, VILJEM ERŽEN, IDA FILIPIČ PEČELIN,
MATEJ GREGUROVIČ, MIJA JENKO MRAK, BRANKO JESENOVEC,
ANGELA JEZERŠEK, MAJA JUSTIN JERMAN, PETRA LEBEN SELJAK,
GREGOR MLINAR, BORIS NOVAK, MARTIN OBLAK, MATJAŽ OBLAK,
SAŠO PEČELIN, MATEJA VELKAVRH

Občinska uprava

Šteje 13 zaposlenih, od tega 4 v okviru režijskega obrata, ki izvaja gospodarske
javne službe vodooskrbe, zbiranja in čiščenja odpadnih voda ter ravnanja z odpadki,
samostojno pa izvajamo tudi pokopališko službo.

Direktor občinske uprave

FRANCI KRANJC

E L E K T R O N S K E R E Š I T V E

SMARTDRIVE™

*Za hidrostatski pogon, ki opravlja
natančno tisto, kar zahtevate...*

KRMILNA PALICA

ARMATURNÁ PLOŠČA

- smer
- vožnja/delo
- način dela/hitrost motorja
- parkirna zavora
- krmiljenje vožnje
- nadzor spodrsavanja

KRMILNIK
SD Premier

PROTIZDRSNI VENTIL

ZAVORNI VENTIL
- zaznavalo tlaka

MOTOR

- TANDEM ČRPALKA
z SA krmiljem
- krmiljenje iztisnine
 - potenciometer povratne zveze
 - zaznavalo hitrosti
 - zaznavalo omejevalnika moči

PROTIZDRSNI
VENTIL

ZAZNAVALO
HITROSTI

SPREMINJANJE
HITROSTI

**ELEKTRONSKE REŠITVE KRMILJENJA
HIDROSTATIČNEGA PRENOSA IN
SISTEMA PROTI SPODRSAVANJU**

MESARSTVO
Oblak

Superior taste
AWARD

www.mesarstvo-oblak.si

**Nagrajena kakovost
žirovske trme**

**Triglav
komplet**

Združite tudi vi
vsa zavarovanja
in **prihranite
do 50 %.**

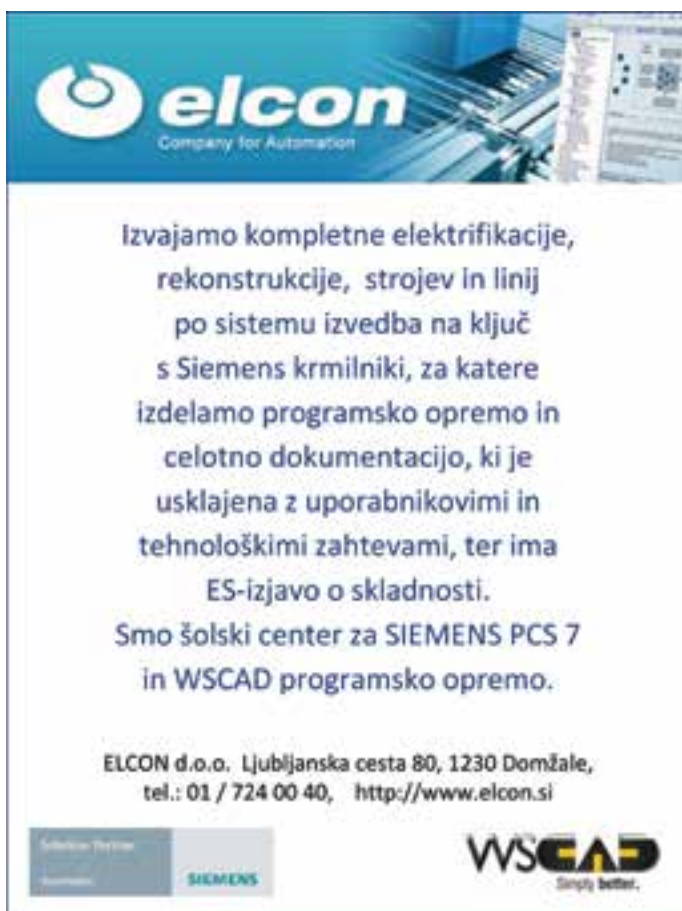
✓ Že dve avtomobilski
zavarovanji sta Triglav
komplet.

www.triglav.si

Zavarovalnica Triglav

triglav

Vse bo v redu.

elcon
Company for Automation

Izvajamo kompletne elektrifikacije,
rekonstrukcije, strojev in linij
po sistemu izvedba na ključ
s Siemens krmilniki, za katere
izdelamo programsko opremo in
celotno dokumentacijo, ki je
usklajena z uporabnikovimi in
tehnološkimi zahtevami, ter ima
ES-izjavo o skladnosti.

Smo šolski center za SIEMENS PCS 7
in WSCAD programsko opremo.

ELCON d.o.o. Ljubljanska cesta 80, 1230 Domžale,
tel.: 01 / 724 00 40, <http://www.elcon.si>

WSCAD
Simply better.

Restavracija

Sklednik

Sklednik d.o.o., Strojarska ulica 16, 4226 Žiri
T: 0599 68 336 / F: 0599 68 338 / M: 041 375 370
restavracija@sklednik.si / sklednik@sklednik.si
www.sklednik.si

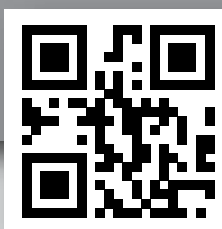
2015
- 1960

55 let / years

TISKARNA, D. D.
Industrijska ulica 6, 4226 Žiri, Slovenija

Zaupajo nam najboljši / trusted by the best

M SORA

Okno je več kot pogled

Vrhunska lesena in alu-les okna

Požarni in evakuacijski sistemi ter avtomatizacija vrat in oken

Prodaja materialov za proizvodnjo lesenih, PVC in ALU oken in vrat

M SORA d.d.

Trg svobode 2
4226 Žiri, Slovenija

Prodajni salon Ljubljana Letališka cesta 32b, 1000 Ljubljana | T: 01 54 41 310, E: salon@m-sora.si

Prodajni salon Žiri Industrijska 13, 4226 Žiri | T: 04 50 50 230, E: mizarstvo@m-sora.si

Norica Industrijska ulica 21 | 4226 Žiri T: 04 50 50 950, E: norica@m-sora.si

